

T.C.

BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İŞ BİRLİĞİ
VE ÇATIŞMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE
RUSYA İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ**

Buse TUNA

185030015

Tez Danışmanı:

Doç. Dr. Zeynep YÜCEL

Bandırma 2022

T.C.
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ULUSLARARASI İLİŞKİLER ANABİLİM DALI

Yüksek Lisans Tezi

**SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İŞ BİRLİĞİ
VE ÇATIŞMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE
RUSYA İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ**

Buse TUNA
185030015

Tez Danışmanı:
Doç. Dr. Zeynep YÜCEL

Bandırma 2022

ÖZET

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE İŞ BİRLİĞİ VE ÇATIŞMA BAĞLAMINDA TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİNİN ANALİZİ

Buse TUNA

Bu çalışmanın amacı, Türkiye ve Rusya ilişkilerinin iş birliği ve çatışma üzerinden ele alınarak Türk dış politikası açısından konjonktürel veya yapısal bir değişimin olup olmadığı incelemektir.

Türkiye ve Rusya arasındaki münasebetler uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Soğuk Savaş'ın son bulmasıyla birlikte ikili ilişkilerde yeni bir dönem başlamıştır. Bu sayede yeni iş birliği imkân ve perspektifleri oluşmuştur. Bilhassa, enerji, turizm, ticaret gibi alanlarda canlanma görülmüş ve iki devlete de kazanç sağlayan münasebetler geliştirilmiştir. İş birliğinin yanı sıra iki ülke arasında belli noktalarda yaşanan kırılmalar Türkiye ve Rusya'yı karşı karşıya getirmiştir. Suriye krizi bağlamında yaşanan askeri hareketlilik, uçak krizi, Büyükelçi suikastı gibi olaylar ikili ilişkileri ciddi bir sınamaya maruz bırakmıştır. 2016 yılından itibaren Türkiye-Rusya ilişkileri, Türkiye'nin iç ve dış tehdit algısındaki değişimler, Suriye savaşı, Rus dış politikası ve enerji alanında Türkiye'nin değişen rolü ve önemi ile Türkiye'nin ihracat ve turizm politikalarının şekillendirdiği yeni bir döneme girmiştir.

Enerji, Türkiye ile Rusya arasındaki ilişkilerin en mühim unsurlarından birini teşkil etmektedir. Rusya, enerji konusunda Türkiye'nin en büyük ortaklarından biridir. Akkuyu Nükleer Santral Projesi ve TürkAkım projeleri gibi yeni ve kilometre taşı niteliğindeki projeler ikili ilişkileri yeni bir aşamaya taşımaktadır.

Anahtar Kelimeler: Çatışma, İş Birliği, Realizm, Rusya, Türkiye.

ABSTRACT

ANALYSIS OF TURKEY AND RUSSIA RELATIONS IN THE CONTEXT OF COOPERATION AND CONFLICT AXEX IN THE POST-COLD WAR ERA

Buse TUNA

The purpose of this study is to examine whether there is a conjunctural or a structural change in terms of Turkish foreign policy regarding the cooperation and conflict in relations between Turkey and Russia.

Turkey-Russia relations has a long historical background. With the end of the Cold War, a new era has begun in bilateral relations. In this way, new cooperation opportunities and perspectives have emerged. In particular, there has been a revival in areas such as energy, tourism and trade, and the number of dialogues between the two countries has increased. In addition to the cooperation, the ruptures between the two countries at certain points brought Turkey and Russia dissenting. Developments such as military mobilization, jet crisis, ambassador assassination in the context of the Syrian crisis have put a strain on the bilateral relations in the past. Starting from 2016, Turkey-Russia relations have entered a new period shaped by Turkey's export and tourism policies, with the changes in Turkey's perception of internal and external threats, the Syrian war, Russian foreign policy and Turkey's changing role and importance in the field of energy.

Energy constitutes one of the most important elements of relations between Turkey and Russia. Russia is one of the biggest energy partners for Turkey. The new and milestone projects such as Akkuyu Nuclear Power Plant Project and TurkStream projects have brought bilateral relations into a new path.

Keywords: Conflict, Cooperation, Realism, Russia, Turkey.

ÖNSÖZ

1990 sonrası Türkiye-Rusya arasındaki münasebetlerin iş birliği ve çatışma bağlamında ele alınması bu tezin konusunu oluşturmaktadır. Tarihsel boyutta ele aldığımızda Türk-Rus münasebetleri inişli-çıkışlı bir seyir halindedir. İki devletin kimi zaman iyi diyaloglar geliştirip iş birliğini arttırmaya yönelik çalışmalar yürütmeleri, kimi zaman da çatışan çıkarları doğrultusunda hareket etmeleri bu tarihsel seyrin gidişatını etkilemiştir. Coğrafi yakınlıkları sebebiyle ilişkilerinde belli hususlarda karşı karşıya kalan ve buna rağmen çoğu noktada birlikte hareket etmelerinin farkında olan iki devlet, ilişkilerini karşılıklı güven temelli bir zemine oturttuklarında iş birliği kanallarını daha fazla artırmışlardır. Güncel gelişmeler ışığında, iki ülke ilişkilerinde menfaatler göz önüne alındığında halen nasıl bir anlayış çerçevesinde hareket ettiklerinin irdelenmesi, Türkiye ve Rusya'nın yaklaşımlarını ortaya koymak açısından önemlidir.

Böyle bir tezin ortaya çıkarılması sürecinde her zaman desteğini hissettiğim, fikirleri ve yönlendirmeleriyle benim için adeta bir deniz feneri olan, bundan sonraki akademik hayatımda da en önemli rol modelim olacak olan çok değerli danışman hocam Doç. Dr. Sayın Zeynep Yücel'e, gösterdiği sabır ve teşvikler için sonsuz şükranlarımı sunuyorum. Kendisinin verdiği cesaret ve teşvikler sayesinde böyle bilimsel ve özgün bir çalışmayı ortaya koyabildim.

Mutluluğumda, hüznümde ve her anımda yanımda oldukları gibi, bu uzun soluklu ve zahmetli bu süreçte de beni tek başıma bırakmayan, eğitimim için koşulsuz desteklerini benden esirgemeyen aileme, sonsuz saygımı ve teşekkürümü sunuyorum.

Hayatımın bir kenarından tutunup bir şekilde yaşamıma dâhil olan, her koşulda yanımda hissettiğim, desteğini benden esirgemeyen, bu yazıklarımı okuduğunda kendinden bir parça bulan arkadaşlarıma ve hocalarıma sonsuz şükranlarımı sunuyorum. İyi ki sizin gibi güzel insanlarla karşılaşip tanışma fırsatına nail olmuşum.

İÇİNDEKİLER

YÜKSEK LİSANS TEZİ ONAYI	ii
ETİK BEYAN.....	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	v
ÖNSÖZ.....	vi
İÇİNDEKİLER	vii
TABLolar	x
GRAFİKLER	xi
RESİMLER	xii
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1. TEORİK YAKLAŞIMLAR	9
1.1. Klasik Realizm Yaklaşımı ve Temel Argümanları	9
1.2. Realizmin Temelini Oluşturan Kavramlar	11
1.2.1. Devlet	11
1.2.2. Güç	11
1.2.3. Güç Dengesi	12
1.2.4. Güvenlik İkilemi.....	13
1.2.5. Kapasite ve Çıkar	13
1.3. Neorealizm Yaklaşımı ve Temel Argümanları	15
1.4. Savunmacı (Defansif) Realizm	19

1.5. Saldırgan (Ofansif) Realizm.....	22
1.6. Karşılıklı Bağımlılık.....	23
1.7. Bilardo Topu Modeli.....	25
İKİNCİ BÖLÜM	
TARİHSEL SÜREÇTE TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİNE BAKIŞ	
1. TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİ’NİN TARİHSEL ARKA PLANI.....	29
1.1. Türk-Rus İlişkilerinin Başlangıcı	29
1.2. 19. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri	34
1.2.1. Bolşevik Rusya ve Dış Politika Anlayışı (Lenin Fikirleri)	40
1.3. İki Savaş Arası Dönem (1917-1939 arası)	44
1.4. 19. Yüzyıl Avrupa Güç Dengesi Sistemi	50
1.5. Milli Mücadele Döneminin Dış Politika Anlayışı.....	57
1.6. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye - Rusya İlişkileri	73
1.7. Soğuk Savaş Sonrasında Uluslararası Sistem ve Türkiye - Rusya İlişkileri	76
2. TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ İLİŞKİLERİ ETKİLEYEN BAŞLICA SORUNLAR: 1990’LI YILLARDAN GÜNÜMÜZE.....	89
2.1. Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması’nın (AKKA) Türkiye’ye Etkisi	89
2.2. Çeçen Bağımsızlığı ve PKK Sorunu	93
2.3. Suriye Krizi	96
2.4. Ukrayna Krizi	104
2.5. Uçak Krizi	109
2.6. Andrey Gennadiyeviç Karlov Suikastı.....	113
2.7. S-400 Alımı ve F-35 Krizi.....	116
2.8. NATO Genişlemesi: İsveç – Finlandiya Katılımı	121

3. TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNDEKİ SORUNLAR	124
---	-----

3.1. Dağlık Karabağ Sorunu	124
----------------------------------	-----

3.2. Gürcistan Krizi: Abhazya Sorunu ve 2008 Güney Osetya Savaşı	130
--	-----

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE VE RUSYA’NIN İŞ BİRLİĞİ VE BU SÜRECİN TÜRKİYE’YE YANSIMALARI

1. TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ ENERJİ VE EKONOMİ TEMELLİ İLİŞKİLER.....	138
---	-----

1.1. Rusya’nın Ekonomi Temelli Enerji Politikası.....	138
---	-----

1.2. Türkiye ve Rusya Arasındaki Ekonomik İlişkiler	142
---	-----

1.3. Türkiye ve Rusya İlişkisinin Turizm’e Yansımaları	145
--	-----

2. ENERJİ BAĞLAMINDA TÜRK – RUS İLİŞKİLERİ VE ETKİ ALANLARI	148
---	-----

2.1. Türkiye ve Rusya Arasındaki Doğal Gaz Boru Hatları.....	148
--	-----

2.1.1. Rusya - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)	148
--	-----

2.1.2. Mavi Akım (Blue Stream) Gaz Boru Hattı	149
---	-----

2.1.3. TürkAkım (TurkStream) Açık Deniz Boru Hattı	150
--	-----

2.2. Rus Enerji Devi: Gazprom	152
-------------------------------------	-----

2.3. Petrol İthalatı	156
----------------------------	-----

2.4. Nükleer Enerji Alanındaki İş Birliği	158
---	-----

SONUÇ.....	160
-------------------	------------

KAYNAKÇA	165
-----------------------	------------

ÖZGEÇMİŞ.....	207
----------------------	------------

TABLÖLER

Tablo 1: İç Politika ve Dış Politika Arasındaki Farklar	18
Tablo 2: 2011-2021 Yılları Arası Doğal Gaz İthalat Miktarları (milyon Sm ³).	144
Tablo 3: 2000-2022 Yılları Arası Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti (milyar \$)	145
Tablo 4: Ülkeye Giriş-Çıkış Yapan Rus Turist Sayıları	147
Tablo 5: 2019 Yılı Ülkelere Göre Ham Petrol İthalat Miktarları (milyon ton).....	156
Tablo 6: 2020 Yılı Ülkelere Göre Ham Petrol İthalat Miktarları (milyon ton).....	157
Tablo 7: 2021 Yılı Ülkelere Göre Ham Petrol İthalat Miktarları (milyon ton).....	157

GRAFİKLER

Grafik 1: 2020-2021 Yılı Petrol ve Ürün İhracatı (Tonaj).....	139
Grafik 2: 2020-2021 Yılı Petrol ve Ürün İhracatı (Değer)	140
Grafik 3: Petrol ve Ürün İhracatı Aralık 2020/Kasım 2021/Aralık 2021(Tonaj).....	141
Grafik 4: Petrol ve Ürün İhracatı Aralık 2020/Kasım 2021/Aralık 2021 (Değer)	141

RESİMLER

Resim 1: TürkAkım Boru Hatları.....	151
Resim 2: Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri.....	152

KISALTMALAR

ABD	:Amerika Birleşik Devletleri
AGİK	:Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı
AGİT	:Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı
AKKA	:Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması
A.e.	:Aynı Eser
A.g.e	:Adı Geçen Eser
A.y.	:Aynı Yer
BDT	:Bağımsız Devletler Topluluğu
Bknz	:Bakınız
B.s.	:Basım
BM	:Birleşmiş Milletler
BMGK	:Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi
BOTAŞ	:Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi
EPDK	:T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu
JSF	:Müşterek Taarruz Uçağı (Joint Strike Fighter)
LNG	:Sıvılaştırılmış Doğal Gaz
MW	:Megawatt
NATO	:Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
NGS	:Nükleer Güç Santrali
PKK	:Kürdistan İşçi Partisi
RF	:Rusya Federasyonu
SSB	:Türkiye Savunma Sanayi Başkanlığı
SSCB	:Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

ÜDİK	:Üst Düzey İşbirliği Konseyi
TBMM	:Türkiye Büyük Millet Meclisi
TSK	:Türk Silahlı Kuvvetleri
TUİK	:Türkiye İstatistik Kurumu
T.y.	:Tarih yok
Vb.	:Ve benzeri
Vd.	:Ve diğerleri
YPG	:Halk Koruma Birlikleri

GİRİŞ

Türkiye ve Rusya münasebetleri, müşterek coğrafyanın zaruri kıldığı jeopolitik koşullar doğrultusunda şekillenmektedir. Ortak coğrafyayı paylaşan ülkelerin tesanüt içerisinde hareket etmeleri, hasımca tavırlardan uzak durmaları, aynı bölgede yer alan tüm tarafların refahı ve huzuru açısından önemlidir. Yakın bölgede rekabet alanları kimi zaman çatışma düzeyine gelebilmektedir. Fakat Soğuk Savaş'ın ardından Türk-Rus münasebetlerini kanalize eden jeopolitik mecburiyet ve ekonomik tamamlayıcılık sıcak çatışmaların çıkmasına engel olmuştur.

Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin (SSCB) Rusya Federasyonu'na (RF), dönüşmesinin ardından her iki ülke için de bölgede nüfuz elde etmek öncelikli bir amaç haline gelmiş ve pek çok alanda da menfaatlerin çatıştığı görülmüştür. Rusya ile yeni menfaat çatışmalarının ortaya çıkmasının yanı sıra yeni iş birliği fırsatları da ortaya çıkmıştır. Sovyet Rusya'nın dağılmasıyla birlikte ortaya çıkan konjoktürel gelişmeler ve oluşan yeni dengeler ortamında Türkiye ve Rusya, bozulmuş olan münasebetlerini düzeltme çabasına girmiş ve iş birliğini artırmaya yönelik hamlelerde bulunmuşlardır. Böylece dostane ilişkilerin daha yoğun yaşandığı bir döneme giriş yapmışlardır.

Uluslararası ortamın anarşik yapısı, çatışmacı tavrı ve uyuşmayan menfaatler dikkate alındığında birbirine yakın bölge ve coğrafyalarda yer alan ülkelerin hasımca tutum ve yaklaşımlar sergilemeleri kabul edilebilir bir durum değildir. Klasik realizm anlayışına göre, savaş gerekliliği Türkiye'nin yer aldığı coğrafyada bir bakıma teorik manada da normalmiş gibi gösterilmektedir. Bu açıdan değerlendirildiğinde diğer ülkeler, Türkiye'yi başta Rusya olmak üzere komşu ülkelerle çatışması için birçok kez karşı karşıya getirecek hamlelerde bulunmuştur. Örneğin, Arap Baharı'nın gerçekleştiği dönemde Suriye'de yaşanan rekabetten ötürü Türkiye ve Rusya arasında bir çatışma yaşanması için bilhassa, NATO içerisinde yer alan müttefikler çatışmaya sevk eden yönlendirici tavırlar sergilemişlerdir. Fakat tarihsel olarak ele aldığımızda iki ülke arasında yaşanan her mücadeleden anlaşıldığı üzere, böylesi bir çatışma içerisine girmek her iki ülkeyi de büyük kayıpların yaşanacağı bir neticeye sevk edebilir.

Enerji ve turizm alanındaki iş birliği, Suriye krizinin yaratmış olduğu meseleler ağı, Batı'nın saldırgan tutumuna yönelik müşterek politikalar, her iki ülkenin de

Karadeniz’e kıyısı olmasının yarattığı fırsat ve meseleler, Ukrayna meselesi, savunma ve silah alanında gerçekleşen iş birliği 2021 yılının ikinci yarısından itibaren Türk-Rus münasebetleri açısından mühim hususlar olmuştur. Her iki ülke bu hususlar bağlamında kimi zaman sorunlarla karşı karşıya kalmış olsalar dahi zamanında önlemlerini almışlardır. Karşılıklı güven ve iş birliği çerçevesinde hareket ederek meseleleri bile fırsata çevirmek, bu noktada Batı’nın güdümüne fazlaca girmemek, kendi politikalarını net bir şekilde sergilemek oldukça mühim bir husustur. Bu sebeple hem Türkiye’ye hem de Rusya’ya büyük mesuliyet düşmektedir.

Zengin enerji kaynaklarına sahip olan Rusya, bu alanda Türkiye ile iş birliği hususunda önemli projeleri hayata geçirmiştir. Türkiye, Johnson mektubu sonrasında ABD ile olan münasebetinde bir gerginlik yaşamış, bu gerginliğin ardından Rusya’dan petrol alımı gerçekleştirmesiyle birlikte Türkiye tek bir ülkeye bağımlı olmadığını ve bu alanda alternatiflerinin olduğunu kanıtlamıştır. Bu sayede Türkiye üzerindeki Batı baskısı biraz da olsa hafıflemiştir. ABD ile iyi münasebetler yürüttüğü anlarda dahi Türkiye, ABD’den gereken desteği görmemiş hatta mevcut işletme ve tesisler işlevsiz konuma getirilmiştir. Bu gibi durumlara karşın, 1987 yılından itibaren Rusya ile enerji alanına ilişkin mühim projelere imza atılmıştır. Batı Hattı, Mavi Akım ve TürkAkım gibi projeler Türkiye’nin enerji gereksinimi mühim bir ölçüde karşılamış ve bu alanda arz güvenliği sağlanmıştır. Rusya ise bu sayede sahip olduğu doğal gazın pazar ihtiyacını karşılayarak enerjide talep güvenliğini güvence altına almıştır.

2023 yılında ilk ünitesinin devreye girilmesinin beklendiği Akkuyu Nükleer Santrali, iki ülke arasında en mühim projeler arasında yer almakta ve Türkiye’nin bu alanda emek vererek muvaffakiyet elde ettiğinin bir göstergesidir. Çünkü Türkiye’nin bu alanda gerçekleştirmek istediği birçok girişim Batı tarafından engellenmiştir. Yaşanan S-400 krizi de buna benzer niteliktedir. ABD’nin “*müttefik*” devletlerinden biri olan Türkiye, uzun yıllar ABD’den ülkesine savunma sistemi sağlamak için gereken çabayı göstermiştir. Ama çabaları sonuç vermeyince Rusya’dan talep etmiş ve iki ülke bu bağlamda bir antlaşmaya imza atmıştır. Bu sayede savunma alanı için Rusya’dan tedarik edilen S-400’ler iki ülkenin münasebetlerinin gelişimi açısından oldukça mühimdir.

Rusya'nın Büyük Petro zamanında bu yana en mühim gayelerinden beri sıcak denizlere inme politikasının, barışçıl olarak sürdürülen iş birliği bağlamında kısmen de olsa gerçekleştiği söylenebilir. Rusya için en önemli turizm merkezlerinden biri haline gelen Türkiye, her yıl mühim oranda Rus turisti ülkesinde ağırlamaktadır. Bu açıdan sıcak denizlere inme politikasını buradan hareketle gerçekleştiği ifade edilebilir. Bu sayede sayıları her yıl katlanarak artan Rus turistler, Türkiye'ye ekonomik açıdan mühim bir gelir sağlamaktadır.

Rusya-Ukrayna arasında yaşanan gerilim Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Çünkü Türkiye'nin, hem Rusya hem de Ukrayna ile iyi münasebetler yürütmeye çalışması "*reelpolitiğin*" bir şartıdır. Esasen diğer komşu ülkeler arasındaki meselelerde belli bir tarafı desteklemek, haklı olandan yana olmak gibi algılansa da fiilen komşu ülkeler arasında arabuluculuk olanağına da engel olmaktadır. 2014'te komşu iki ülke arasında yaşanan kriz, o bölgede yaşayan soydaşlarından dolayı Türkiye'nin büyük hassasiyet gösterdiği bir konu haline gelmiştir. Orada bulunan soydaşların Türkiye'den gelen uyarıları dikkate alıp Rusya karşıtı bir tavır sergilemeleri iki ülkeyi zor bir duruma sokmuştur. Kırım'ın Rusya tarafından ilhak edilmesinin ardından uluslararası gündemden soyutlanan bu konu 2022 yılı itibarıyla yeniden cereyan etmesiyle birlikte Türkiye olaya aynı hassasiyetle yaklaşmış ve mevcut çatışmanın bitmesine ilişkin dengeleyici bir aktör olma görevini üstlenmeye çalışmıştır.

Türkiye ve Rusya Karabağ meselesinde de önemli bir rol oynayan iki aktör olmuştur. Karabağ bölgesini takribi çeyrek yüzyıl süresince işgal altına alan Ermenistan'ın en mühim destekçisi Rusya'dır. Askeri alanda yapılan iş birliği sözleşmeleri göz önünde bulundurulduğunda esasen işgalin mesuliyetinin Rusya'da olduğu anlaşılmaktadır. 1990 sonrası değişen koşullarda bölge jeopolitiğini göz önünde bulunduran Rusya bir bakıma Karabağ ve Ermenistan üzerinden Güney Kafkasya bölgesine yerleşmiştir. Türkiye'nin ise Azerbaycanlıların tarafında olması iki ülkeyi bu bölgede de birbirine maruz kalmıştır. Benzer bir sorun 2008'de de yaşanmıştır. 2008'de Rusya'nın Gürcistan müdahalesinde Türkiye başta Gürcistan'ı destekleyen bir tavır sergilemiş fakat sonrasında bu tavrı bırakmak zorunda kalmış ve iki ülke arasındaki sürece müdahil olmamayı seçmiştir. 2020 yılında Ermenistan'ın Azerbaycan

topraklarını işgal etmesiyle başlayan sürecin 2021’de nihayete ermesiyle Türk-Rus münasebetlerini etkileyen bir durum gözlemlenmemiştir.

Suriye yaşadığı iç savaş nedeniyle uluslararası gündemi meşgul ederken bu süreçte yaşanan gelişmeler Türkiye ve Rusya münasebetleri açısından mühim bir yer tutmuştur. Olayın cereyan ettiği 2011 yılında, Rusya başlangıçta olaya müdahil olmamıştır. Türkiye’nin Şam rejimi ile münasebetlerini bitirmesi neticesinde, İran-Rusya münasebetlerinin de desteği doğrultusunda bölgedeki hâkimiyet mühim oranda Rusya’nın ellerine bırakılmıştır. Suriye, 2021 yılı itibariyle fiilen bölünmüş bir ülkedir. Rusya’da Suriye üzerinden Türkiye’ye komşu olan bir ülke haline gelmiştir. Bölgenin en büyük destekçilerinden biri olan Rusya ile Türkiye’nin siyasetinin uyuşmamasına rağmen, Fırat’ın doğusu üzerinden Türkiye’ye yönelik terörist gruplarının gerçekleştirdiği saldırılara karşı iki ülkenin iş birliği oldukça mühimdir.

Suriye’de bu süreç yaşanırken 2015 yılında Türk hududunu ihlal eden Rus uçağının Türkiye tarafından düşürülmesinin ardından iki ülke münasebetlerinde kriz meydana gelmiştir. Olayın ardından ABD ve diğer müttefik devletler tahrik eden söylemleri ile bu krizi tırmandırıp iki ülke arasında bir savaşın çıkmasına yönelik hamlelerde bulunmaları hem Türkiye hem de Rusya açısından ülkelerinin güvenliği bağlamında doğru analiz edilmesi gereken bir konudur. Çünkü bu devletler yaşanan kriz bağlamında Türkiye’nin haklı olduğunu ve yanında olduklarını dile getirseler de aynı zamanda hedef noktasında Türkiye’nin olduğu terör gruplarının da en mühim destekçileri arasında yer almaktadırlar.

Yukarıda anlatılanlar doğrultusunda iki ülke arasındaki ilişkilerin inişli-çıkışlı seyri göz önünde bulundurulduğunda, iki ülkenin de menfaatleri söz konusu olduğunda nasıl hareket ettikleri bu çalışmanın ana temasını oluşturmaktadır. Bu bağlamda iki ülkenin yıllar içerisinde yaşanan olaylar karşısında ne şekilde münasebetlerini sürdürdüğü ve bu sürdürülen münasebetlerin iki devletin yürütmüş olduğu politikalara nasıl bir yön verdiği tartışılmıştır.

Literatür incelendiğinde, Erel Tellal, iki ülkenin Soğuk Savaş sonrasında politik temaslarını ve diyaloglarını artırdığını beyan etmiştir. İki devletin yapmış olduğu karşılıklı ziyaretlerin ikili ilişkilere olumlu yönde bir ivme kazandırdığını, bu süreçte

önemli antlaşmaların imzalandığını, buradan hareketle iki ülkenin ticari ilişkilerini dengeli ve çeşitlendirilmiş bir biçimde artırmaya yönelik çalışmalarda bulunulduğunu belirtmiştir. Aynı zamanda iki ülkeye de fayda sağlayacak bu antlaşmalar, dostane ilişkilerin oluşumu bağlamında birlikte hareket etmenin karşılıklı yükümlülüğünü de kapsamaktadır. Bu sayede iki devlet arasında daha fazla iş birliği yapılmasının mümkün olabileceğini ifade etmektedir.¹

Duygu Bazoğlu Sezer 2001 yılında yazdığı makalede, Türkiye ile RF arasındaki artan iş birliğinden bahsederken iki devlet arasındaki ilişkiyi “sanal yakınlaşma” olarak tanımlamıştır. Buna göre, her iki devletin birbirlerinden karşılıklı olarak fayda sağlamaları ve milli menfaatlerini ilerletme noktasında birlikte hareket etmeleri gerektiğinin bilincinde olduklarını, bu sebepten ötürü de iki ülkenin ihtiyaç duydukları güven duygusunun tamamıyla yitirilmediğini belirtmektedir.²

Lerna Yanık, Türkiye’nin istiklaline yeni kavuşmuş olan Türk cumhuriyetlerine yönelik izlediği politikaların, RF ile enerji koridorları hususunda anlaşmazlığının ve diğer ülkedeki ayrılıkçı gruplara desteğinin karşılıklı tehdit algısına katkı sağlayacağı savında bulunuyor. Ancak bu meselelerin neticeye kavuşması halinde karşılıklı tehdit algısının ortadan kalktığını, sonrasında ise iş birliğinin daha olası bir hal aldığını vurgulamıştır.³

Gareth Winrow, 2008 yılında meydana gelen Gürcistan kriziyle birlikte müspet ortamın değişiminden söz etmektedir. Türkiye enerji hususunda RF’ye bağımlılığından dolayı, yaşanan bu savaşta geri planda durmak zorunda kalmıştır. Fakat buna rağmen RF Türkiye’yi, Gürcistan’a askeri tedarikini sağlayan ülkelerin listesine almıştır. Bunun yanı sıra ticari faaliyetlerde de birtakım meseleler gündeme gelmiştir. Winrow, Türkiye’nin yaşanan meseleye diplomatik bir çözüm arayışı içinde olduğunu bu sebepten ötürü “*Kafkasya İstikrar ve İşbirliği Platformu*”nun kurulmasını istediğini

¹ Erel Tellal, “Relations with Russia”, **Turkish Foreign Policy, 1919-2006 Facts Analyses with Document**, Ed: Baskın Oran, The University of Utah Press, 2010, ss. 850-856.

² Duygu Bazoğlu Sezer, “Turkish-Russian relations a Decade Later: From Adversity to Managed Competition”, **PERCEPTIONS: Journal of International Affairs**, Cilt 6, Sayı 1, 2001, ss. 3-4, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/816852> Erişim Tarihi: 12/03/2022.

³ Lerna Yanık, “Allies or Partners? An Appraisal of Turkey’s Ties to Russia, 1991-2007”, **East European Quarterly**, Cilt 41, Sayı 3, 2007, s. 351, “Çevrimiçi” <http://repository.bilkent.edu.tr/handle/11693/23387> Erişim Tarihi: 02/10/2021.

aynı zamanda Ermenistan ile münasebetlerini de iyileştirme yönünde olduğunu ifade etmiştir.⁴

Şener Aktürk, Türkiye-Rusya arasındaki ilişkiyi realist bir bakış açısıyla ele almaktadır. İki ülke arasındaki münasebetleri askeri ve ekonomik temelli bir zemine oturtarak iki devletin Gayri Safi Yurtiçi Hasıla (GSYİH), GSYİH/kişi, nüfus ve ordudaki aktif insan gücünün karşılaştırmalı bir değerlendirmesini yapmaktadır. İlişkilerdeki kötüleşmenin sebebini tehdit algıları ve değişen askeri-ekonomik dengeyle ilişkilendirmektedir.⁵

İlyas Topsakal ve Alperen Kürşad Zengin, Türkiye'nin ulusal güvenliği tesis etmek amacıyla terör örgütlerine yönelik müdahalesinde Batı'dan ve ABD'den arzu edilen desteği görememesi, RF ile yakınlaşmasına neden olmuştur. Bu durum ikili münasebetleri de belirli bir noktaya taşımıştır. Aynı zamanda S-400 füzelerinin alımı, *“Akkuyu Nükleer Güç Santrali”* projesinin uygulamaya konulması gibi konular *“uluslararası sistemin yapısal dinamiklerine dokunmuş”* hem küresel hem de bölgesel ölçekte Türk-Rus münasebetleri gündemi meşgul eden hususlar olmuştur.⁶

Mehmet Şahin, Rusya'nın siyasi kapasitesi, askeri gücü, dış siyaseti düşünüldüğünde ne tek başına karşısında durulacak bir ülke olduğunu ne de tam manasıyla güven duyulacak bir ülke olduğu vurgulamıştır. Türkiye'nin, Rusya ile ilişkisinde kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmesi gerektiğini yeri geldiğinde bunu Rusya'nın da çıkarı haline getirmesi gerektiğini, yeri geldiğinde de Rusya'ya karşı Batı'nın çıkarı haline getirmek gerektiğini savunmaktadır. Bunun RF'ye karşı uygulanması gereken en temel münasebet/strateji şekli olabileceğini ifade etmiştir.⁷

⁴ Gareth Winrow, “Turkey, Russia and the Caucasus: Common and Diverging Interest”, **Chatham House briefing paper**, 2009, ss. 6-8, “Çevrimiçi” http://freecitizen.am/wp-content/uploads/2016/10/Turkey-Russia-and-the-Caucasus_Chatham-House.pdf Erişim Tarihi: 14/04/2022.

⁵ Şener Aktürk, “A Realist Reassessment of Turkish-Russian Relations, 2002-2012: From the Peak to the Dip?”, **Caspian Strategy Institute Report**, 2013, s. 13.

⁶ İlyas Topsakal, Alperen Kürşad Zengin “Türkiye'nin Jeopolitik Güvenliği ve Rusya ile “Gri Alanda” İkili İlişkiler”, Ed.: İlyas Topsakal, Alperen Kürşad Zengin, **Türkiye-Rusya İlişkileri Dünü, Bugünü ve Yarını**, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2021, s. 5.

⁷ Mehmet Şahin, “Tarihi Perspektiften Bir Türkiye-Rusya İlişkileri Analizi”, **2023'e Doğru Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında Türk Dış Politikası**, Derleyen: Yalçın Sarıkaya, Ankara, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), 2020, ss. 416-417.

Robert E. Hamilton ve Anna Mikulska, iki ülkenin ilişkilerini güç araçları arasında rekabet ve iş birliğinin karışımı olarak bir çerçeveye oturtmaktadır. İki devletin arasındaki rekabeti çatışmaya dönüştürmeden daha akılcı yollarla hareket ettiğinden bahsetmektedirler.⁸

Dimitar Bechev, Recep Tayyip Erdoğan ve Vladimir Putin'in Batı'nın liberal demokrasiyi teşvik etmesini kendi iktidarlara yapılan bir tehdit olarak görmesinden dolayı iki liderin, politik ve diplomatik alanda birbirlerine güven duyduğunu ve münasebetlerini uyum içerisinde sürdürdüğünü ifade etmektedir.⁹

Ayrıca Hamilton ve Mikulska, her iki liderin de Batı'dan gelen tehdiye karşı hem milletlerin egemenliğini hem de güvenliğin korunmasına ilişkin benzer siyasi rejimlere önderlik ettiğinin altını çizmektedirler. Fakat iki ülkeden birinde meydana gelebilecek ani iktidar değişiminin ilişkilerindeki dengeyi ve jeopolitik vizyonlarının etkileşiminde büyük bir değişime yol açmasının muhtemel olacağını vurgulamaktadırlar.¹⁰

Üç ana bölüm halinde hazırlanan bu çalışmada; Birinci bölüm, teorik arka plandan oluşmaktadır. Realizmin temel argümanları ve temel kavramlarından bahsedilmiştir. Ayrıca Neorealizm ve Neorealizm çerçevesinde saldırgan-savunmacı realizm tartışmasına değinilmiştir. Aynı zamanda bilardo topu modeli açıklanmıştır.

İkinci bölümde Türk-Rus ilişkilerinin tarihsel perspektifi ortaya konmuş ve akabinde 19. Yüzyılda ikili ilişkilerin nasıl bir süreçten geçtiği açıklanmıştır. Ardından Milli Mücadele döneminde Türkiye ve Rusya'nın ne yönlü bir ilerleme kaydettiğinden bahsedilmiştir. Sonrasında Soğuk Savaş döneminde Türk-Rus ilişkilerine kısaca değinilerek, 1990 sonrası dönemden günümüze kadar olan süreçte iki ülke arasında çatışma yaratan hususlar ve kırılma noktaları ele alınmıştır.

Üçüncü bölümde ise, iki ülkenin ekonomi ve enerji yönlü hamleleri, iş birliğine yönelik projeleri ele alınmıştır. Türkiye ve Rusya ikili iş birliğinin getireceği müspet

⁸ Robert E. Hamilton, Anna Mikulska, "Cooperation, Competition and Compartmentalization: Russian-Turkish Relations and Their Implications For The West", ABD, **Foreign Policy Research Institute**, 2021, s. 59.

⁹ Dimitar Bechev, **Rival Power: Russia in Southeast Europe**, Great Britian, Yale University Press, 2017, s. 157.

¹⁰ Robert E. Hamilton, Anna Mikulska, s. 59.

neticeler ve yaklaşımları üzerinde durulmuştur. Türkiye'nin Rusya ile yürüttüğü iş birliği kapsamında günümüzde sağladığı kazanımlar ve kayıplar irdelenmiştir.

Bu çalışma kapsamında konuyla ilgili olarak literatür taraması yapılmış, realist bir teorik çerçeve ve bilardo topu modeli üzerine oturtularak konunun incelenmesinde ulusal ve uluslararası tez veri tabanları, çevrimiçi makale erişim veri tabanları, ulusal ve uluslararası hakemli dergiler incelenecek olup, gerek teorik gerekse tarihsel yazınlardan yararlanılmıştır. 24 Şubat 2022 tarihinde başlayan Rusya-Ukrayna Krizi'nden dolayı Türkiye genelinde Rus haber sitelerine erişimin kısıtlanması, çalışmanın ilk döneminde kullanılan kaynakların yeniden düzenlenmesi ve değiştirilmesine neden olmuştur. Ayrıca Rusya-Ukrayna Krizi hakkındaki güncel bilgilere ulaşmada Rus haber sitelerine getirilen erişim kısıtlılığı sebebiyle zorluk çekilmiştir. Çatışma noktasında yer alan konulardan biri olan ve dolaylı olarak Türkiye'yi de etkileyen Ukrayna krizi, hali hazırda sıcak bir çatışma olduğundan dolayı belli bir noktaya kadar değerlendirilmiştir. Türkiye ve Rusya arasında iş birliği ve çatışma alanlarını ele alan bu tezin kapsamında, iş birliği alanlarına enerji, turizm ve ekonomik temelli ilişkiler bağlamında bir sınırlandırılma getirilmiştir.

Bu çalışmada, Türkiye ve Rusya ilişkileri iş birliği ve çatışma bağlamında Türk dış politikası açısından değerlendirilerek konjonktürel bir değişimin mi yoksa yapısal bir değişimin mi söz konusu olduğu ele alınmıştır. Türkiye ve Rusya ilişkileri realist perspektifte çok kutuplu uluslararası sistemin yapısı üzerinden değerlendirilmiş ve Bilardo topu modeline uyup uymadığı incelenmiştir. Çift taraflı bir etkileşimin söz konusu olduğu bu ilişkileri tarihsel bir perspektifle ele aldığımızda Türkiye-Rusya arasındaki yakınlaşmaların konjonktürel olduğu görülmüş ve şu anki mevcut görünümünde de konjonktürel olduğu gözlemlenmiştir.

Türkiye-Rusya ilişkilerine dair yapılan çalışmalar bugüne kadar çoğunlukla iş birliğinin yoğun olduğu enerji alanına ağırlık vermiştir. İkili ilişkiler pek çok açıdan, birçok teori ve model bağlamında ele alınmış olsa da, ikili ilişkileri bilardo topu modeli kapsamında değerlendiren çalışmalar oldukça sınırlıdır. Makale veya kitaplarda da bu modele ilişkin atıflar yapan kişiler olsa da Türkiye-Rusya bağlamında bu modeli ilişkilendireb ilk çalışma olması hasebiyle önemlidir. Bu yüzden çalışma bu kapsamda literatüre katkı sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM

TEORİK ÇERÇEVE

1. TEORİK YAKLAŞIMLAR

Teoriler, uluslararası ilişkilerin genel kanunlarını veya tekrar eden davranış kalıplarını inceler. Teoriler, tekrar eden doğası gereği vardır. Argümanlar geliştirilir ve bu argümanlara şüphe ile yaklaşmak gerektiğini hatırlatır. Uluslararası ilişkilerin vücut bulduğu mekânın tanımlanması ve bu mekânın düzenlenmesini de teori izah eder.

1.1. Klasik Realizm Yaklaşımı ve Temel Argümanları

Birçok farklı disiplinde çeşitli anlamlara gelen realizm, uluslararası ilişkiler disiplinine göre, devletin ulusal menfaatleri doğrultusunda bir güç politikasını benimseyerek karşı karşıya kaldıkları zorunlulukları ifade eden bir paradigmadır. Bir diğer yaklaşımla güç politikası anlamına gelen realist paradigma, çok eski zamanlardan beri kullanılan ve en çok benimsenen teorik yaklaşımlardan biridir.¹¹ Realistler, Thucydides'in *“güçlüler istediklerini yaparlar, zayıflar ise gerekeni çekerler”* varsayımı ile hareket ederler. Uluslararası ilişkileri ikiye bölünmüş bir madalyon olarak değerlendirirsek, madalyonun çatışmalı olan kısmına dikkat çekerler, insan doğası ve insanlığın ilerleyişi hakkında pesimist (kötümser) bir tablo çizerler.¹² Realistlere göre, politik dünyada ilk akla gelen devlettir. Bu devlet, aynı insan doğasına benzer bir şekilde istekleri doğrultusunda çevresindekilere sahip olmak ve hükmetmek ister. Bu yüzden realist yaklaşım, devleti yekpare ve bütüncül bir aktör olarak görmekte, devletin iç dinamiklerini de göz ardı etmektedir.¹³ Realistler, güvensizliği temel bir mesele olarak, gücü ise politik hayatın ana kaynağı ve itici gücü olarak görmektedirler.¹⁴

¹¹ Jack Donnelly, “Realism”, **Theories of International Relations**, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True, Third Edition, New York, Palgrave Macmillan, 2005, s. 29.

¹² J. Martin Rochester, **Fundamental Principles of International Relations**, 1.bs., ABD, Westview Press, 2010, s.21.

¹³ Torbjörn L. Knutsen, **A history of International Relations Theory, An Introduction**, 1.bs., Manchester, Manchester University Press, 1992, s. 235

¹⁴ Keith L. Shimko, “Realism, Neorealism and American Liberalism”, **The Review of Politics**, Vol 54, No 2, 1992, s. 286. DOI: <https://doi.org/10.1017/S0034670500017848> Erişim Tarihi 26/11/2020.

Realistlere göre, güvenlik endişesinin yol açtığı sorunlar uluslararası ilişkiler açısından hiyerarşik bağlamda ilk sırada yer almaktadır. Bu açıdan güç ön plana çıkarken, uluslararası istikrarın sağlanması veya oluşan istikrarın korunması noktasında nasıl bir yol izlenmesi gerektiğini de vurgulamaktadır.¹⁵ Her insanın, doğuştan sahip olduğu birtakım hakları vardır, devletin de devlet olmasından doğan hakları mevcuttur. İnsanda bu hak yaşamsa, devlette bunun karşılığı bekadır. Süresi ilelebettir ve her devlet için geçerlidir. Beka iki şeyi kapsamaktadır; bunlardan biri egemenlik, diğeri ise bağımsızlıktır.¹⁶ Uluslararası sistem düzeyinde realizm, insan doğasının sürekliliğinden bahseder. Morgenthau'ya göre, devletlerin siyasi inşasına yansıtılan insan doğasının kalıcılığı da bu sürekliliğe bağlıdır. Aktörler arasındaki ilişkiler, çıkar ve güvensizlik üzerine kurulu olduğundan anarşik yapı var olan gücü kullanabilen devletler açısından çok az sınırlama oluşturmaktadır. Bundan dolayı realizm, uluslararası ilişkilerin çatışmaya dayalı ve rekabetçi tarafına dikkat çeker.¹⁷

Uluslararası politikada başat rol oynayan realizmin kökleri çok eski bir geleneğe kadar uzanır. 2000 yıl önce yaşamış olan Sun Tzu, savaşın ilk olarak sistematik bir araç haline geldiği bir dönemde (savaşan devletler dönemi), devleti yöneten kişilere nasıl yaşamlarını sürdürebileceğinin tavsiyelerini vermiştir. Çinli stratejist Sun Tzu'ya göre, tehlikeli olan ve silahı bulunun komşularla karşı karşıya kalındığında devleti yöneten kişiler açısından ahlaki yargılamanın bir önemi kalmamaktadır. Devlet yöneticilerine güçlerini, menfaatleri ilerletmek ve yaşamlarını idame ettirebilmek adına nasıl kullanabileceklerini göstermiştir.¹⁸ Ayrıca Hintli Kautilya'nın kaleme almış olduğu "*The Arthashastra*" adlı eser de realist düşüncenin oluşturmuş olduğu ilk kaynaklar arasında gösterilmektedir.¹⁹

¹⁵ Knutsen, A.g.e, s. 235.

¹⁶ Scott Burchill, **The National Interest in International Relations Theory**, First Edition, New York, Palgrave Macmillan, 2005, s. 45.

¹⁷ Barry Buzan, "The timeless wisdom of realism", **International Theory: Positivism and Beyond**, Steve Smith, Ken Booth, Marysia Zalewski, Cambridge, Cambridge University Press, 1996, ss. 50-51.

¹⁸ Jon C. W. Pevehouse, Joshua S. Goldstein, **International Relations**, 11.bs., Boston, Pearson Editions, 2017, s. 38.

¹⁹ Medha Bisht, **Kautilya's Arthashastra Philosophy of Strategy**, 1.bs., New York, Routledge, 2020, s. 147.

1.2. Realizmin Temelini Oluşturan Kavramlar

1.2.1. Devlet

Klasik Realizme göre devlet, uluslararası ilişkilerin en temel ve biricik aktörüdür. İç siyaset ve dış siyaset arasında keskin bir ayrım söz konusudur. İç siyasette aktörler çoktur. Partiler, STK'lar, toplumun farklı kesimleri, her türlü mücadelede farklı bir şekilde birtakım gruplar görülmektedir. (Hayvan hakları, çevreciler, kadın hakları... vb. farklı gruplar mevcut.) Bu farklılık bölünmüşlük manasında değil de daha çok aidiyet ve kaygıları barındıran, insanların daha iyi görmek istedikleri mevzularla ilgili olarak devletin içinde hukukun öngördüğü biçimde gelip seslerini duyurmaktadırlar. Fakat uluslararası sisteme baktığımız zaman devletin içinde böyle grupları görememekteyiz. Uluslararası sisteme baktığımız zaman devletleri görmekteyiz. Devletlerin dışa yönelik irade beyanı (dış politika) içerde ne kadar farklı sesler olursa olsun, görüşler, değerlendirmeler, amaç tanımlamaları, istekler ve arzular başka bir şey söylerken, güvenlik bürokrasisi başka bir şey söylemektedir.²⁰

Dış politika tanımlamasında devlet ne kadar farklı ses ve görüşler barındırsa da isterse bunu dikkate almayabilir. Dikkate aldığı tek şey, devletin asli çıkarıdır. Güvenlik noktasında hangisi daha iyiye onu irade olarak belirler, benimser ve uygular. Dış politikada tek bir kafadan çıkan tek sese odaklanılır. Dolayısıyla, uluslararası ilişkilerde devletler rasyonel davranır. Devletin kaygısı, kendi menfaatleri açısından en akılcı neyse onu tespit edip uygulamaktadır. Realistlerin devlete bakışında iki önemli unsur vardır. Birincisi, uluslararası sistemde devletten başka aktör yoktur. İkincisi ise, devletler yeknesaktır. Parçalara ayrılarak incelenemez. Devletin iki temel değişmeyen niteliği ise, rasyonel ve üniter bir yapıya sahip olmasıdır.²¹

1.2.2. Güç

Başta askeri, ekonomik olmak üzere teknolojik, diplomatik kapasite bir devletin gücünü temsil eden unsurlardır. Bunlardan hiçbirisi gücü tek başına oluşturamaz. Devletin asli amacı, bu bakımdan güç itibarıyla kendisine sistemde bir yer, ağırlık

²⁰ Ali Balcı, “Realizm”, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Ed.: Şaban Kardaş, Ali Balcı, 11. bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2020, s. 124.

²¹ A.e., s. 125.

sağlayacak gücü elde etmek, onu korumak ve güçlendirmektir. Klasik realizmin kurucusu Morgenthau diyor ki; güç bir insanın diğer insan üzerinde kurduğu ya da o insan üzerinde sahip olduğu nüfuzdur, etkidir. Sadece bir kereliğine sahip olması gerekmez, sürdürmesi de gerekir. Bu nüfuz ve etkiyi iki şekilde elde eder: Birincisi, fiziksel şiddet kullanarak, ikincisi ise psikolojik yöntemlerledir. Ama her halükarda gücünü ona hissettirmeli ve devam ettirmelidir. Klasik realistlere göre, bir devletin en önemli unsuru maddi unsurlardır. Ama diğerleri olmadan da olmaz. Güç hem devletin ağırlığını hem de devlet davranışlarını belirleyen bir unsura kaynaklık etmesi bakımından önemlidir.²²

1.2.3. Güç Dengesi

Rasyonel ve üniter bir yapıya sahip olan devlet, güç ve güvenlik ikileminin hâkim olduğu anarşik uluslararası sistem içerisinde güç dengesini gözeterek adım atar. Dış politikasını öncelikle kendi çıkar ve amaçlarına göre belirler. Bunu da imkân ve kapasitesi yani gücüne göre belirler. Stratejik bir hedef koyacak, o hedefe ulaştıracak taktiksel öncelikleri belirleyecek ve o taktiksel öncelikleri hayata geçirmek üzere de birtakım manevralar geliştirecektir. Devlet dengeyi gözetecekse akli olarak, iki şekilde davranır. 1) Güç dengesini korur, olduğu yeri kaybetmez. Bu genellikle küçük ve orta büyüklükteki devletlerin temel kaygısıdır. 2) Güç dengesini kendi lehine değiştirmektir. Thucydides'in dediği gibi, eğer devletlerden biri ya da bir kısmı güç dengesini kendi lehine çevirmeye yönelik adımlar atarsa diğer devletlerin atacağı adım onu bu lehe çevirme işinden alıkoymaktır yani dengelemedir.²³

Anarşik uluslararası ilişkilerde devlet davranışını belirleyen iç dinamik kendi amaç ve gücüdür. Dış dinamik ise, anarşik uluslararası sistemin kendisidir.²⁴ Güç dengesinde bir değişim yaşanırsa üç şekilde davranır. 1) Gücünü çok fazla arttıran devleti kendisini hükmü altına almasını engelleyecek şekilde güçlendirir. Buna iç dengeleme denir. Bu uluslararası sistemde silahlanma yarışını ortaya koyar. 2) Eğer

²² Tayyar Arı, **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya ve İşbirliği**, 8.bs., Bursa, MKM Yayıncılık, 2013, ss.143-144.

²³ Balcı, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, s. 127.

²⁴ Mehmet Keyik, Mehmet Seyfettin Erol, "Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, Mayıs 2019, s.20. <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/723189> 07/01/2021.

gücünü arttırmak bakımından yetersizse diğer devletlerin gücüyle kendi gücünü birleştirerek onu dengelemektir. Buna da dış dengeleme denir. Uluslararası sistemde ittifaklar buradan doğmaktadır. 3) Güç dengesi eğer bozulursa buna ilişkin devletler iç dengelemeye ve dış dengelemeye gitmeyebilir ama savaş oluşur.²⁵

1.2.4. Güvenlik İkilemi

Güvenlik ikilemi kavramı, 1951 yılında John Hermann Herz tarafından Political Realism ve Political Idealism (Politik Realim ve Politik İdealizm) adlı çalışmasıyla uluslararası ilişkiler literatüründe yerini alsa da bu kavram ilk olarak Herbert Butterfield'in çalışmasıyla ortaya çıkmıştır.²⁶

Herbert Butterfield'a göre, savaşma düşüncesinde olmayan aktörlerin, karşı tarafın ona zarar verebileceği endişesiyle kendilerini savaşın içerisinde bulur. Bu durum temelde Hobbesçu korkuyla da benzeşim göstermektedir.²⁷ Çünkü devletler olası bir denge değişimi karşısında güç artırımı yolunu seçerler. Bu sistemin kendi doğasından kaynaklanmaktadır. Belirsizlik ve karşı tarafın niyetinin ne olacağını bilememe kaygısıyla hareket eden güvenlik ikilemi, devletleri tercihte bulunmaya zorlamaktadır. Bu durumda kalan devletler rasyonelse kendi menfaatleri ölçüsünde davranmayı seçeceklerdir. Herz'in güvenlik ikilemi olarak nitelendirdiği bu kavramı Butterfield'ın düşüncesinden ayıran en önemli nokta, uluslararası ilişkilerin sistemini oluşturan yapının anarşik bir düzlem çerçevesi üzerinden hareket ettiğidir.²⁸

1.2.5. Kapasite ve Çıkar

Realistler, menfaatlerini güç temelinde tanımlarlar. Realistlere göre bir devletin uluslararası sistemdeki konumu, milli menfaatlerini belirler ve bu sayede dış siyaset

²⁵ Erdem Özlük, “Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek” **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 10, Sayı 20, 2017, s. 234. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/313754> 07/01/2021.

²⁶ Ali Bilgiç, “Güvenlik İkilemi”ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 29, 2011, ss.124-125. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/540124> Erişim Tarihi:16/01/2021.

²⁷ Herbert Butterfield, **History and Human Relation**, Londra, Collins, 1951, s. 21.

²⁸ John Hermann Herz, “Idealist Internationalism and the Security Dilemma”, **World Politics**, Cilt 2, Sayı 2, 1950, s. 157, Çevrimiçi <https://www.jstor.org/stable/2009187?origin=JSTOR-pdf&seq=1> Erişim Tarihi: 16/01/2021

anlayışlarını önceden öğrenmemize yardımcı olur.²⁹ Her türden realistin müşterek düşüncesi, dünya siyasetinde değişmez bir mantık olduğu fikrine olan bağlılıktır. Bu mantığı, 1848 yılında Britanya Avam Kamarası'nda Lord Palmerston'un yaptığı bir konuşmada esinlenen aforizma en iyi şekilde özetlemektedir: “Devletlerin daimi dostları ya da daimi düşmanları yoktur, yalnızca daimi menfaatleri vardır.”³⁰ Raison d’etat (hikmet-i hükümet) öğretisi, “uluslararası ilişkilerde devletin menfaatlerinin diğer bütün menfaat ve değerlerden” üstün olduğunu düşüncesini benimser. Her bir hükümetin temel görevi “temsil ettiği toplumun menfaatlerini gözetmek” olduğundan dolayı “aynı ahlaki fikirler artık onunla ilgili değildir.”³¹ Bu sebepten dolayı Hans Morgenthau “siyasi özerkliğinden” bahseder.

Hans Morgenthau, uluslararası siyasetin temel gayesini “güç arayışı ve güç mücadelesi” ile özdeşleştirip milli menfaati de güç kavramı ile ifade etmesinin ardından realist kuramın tanımlamalarının odağına bu kavramı koymuştur.³² Kalevi Jaakko Holsti buna bir eleştiri getirerek gücü şu şekilde tanımlamıştır: “Bir ülkenin, elinde bulundurduğu imkân ve kabiliyetleri çeşitli stratejiler geliştirerek kullanarak diğer ülkelerin davranışlarını kendi menfaatleri yönünde etkileme ve kanallize etme kapasitesi.”³³ Kenneth Waltz’da dikkati güçten kapasite konusuna kaydırarak kapasitelerin, “Nüfus ve coğrafyanın büyüklüğü, sahip olunan kaynaklar, ekonomik kapasite, askeri güç, politik istikrar ve yeterlilik” alanlarındaki avantajlarına göre bir sınıflandırmaya tabi olabileceğini ifade etmektedir.³⁴

Bütün devletlerin öncelikli gayesi hayatta kalmaktır. Bu bütün siyasi liderlerin uyması gereken en yüce milli çıkardır.³⁵

²⁹ Joseph S. Nye, David A. Welch, **Understanding Global Conflict and Cooperations**, Tenth Edition, ABD, Pearson Education, 2017, s. 53.

³⁰ Joseph S. Nye, David A. Welch, ss. 66-67.

³¹ Jack Donnelly, “Realism”, **Theories of International Relations**, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True, Fifth Edition, New York, Palgrave Macmillan, 2013, s. 51.

³² Haluk Özdemir, “Uluslararası ilişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 63, Sayı 3, 2008, s. 116, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/article/42660> Erişim Tarihi: 10/08/2021.

³³ Kalevi Jaakko Holsti, “The Concept of Power in the Study of International Relations”, **Wiley**, Cilt 7, Sayı 4, 1964, s. 179, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/3013644> Erişim Tarihi: 10/08/2021.

³⁴ Kenneth Neal Waltz, **Theory of International Politics**, ABD, Addison-Wesley, 1979, s. 131.

³⁵ Tim Dunne, Brian C. Schmidt, “Realism”, Ed.: John Baylis, Steve Smith, **The Globalization of World Politics**, Second Edition, New York, Oxford University Press, 2001, s. 155.

1.3. Neorealizm Yaklaşımı ve Temel Argümanları

1979 yılında Kenneth Waltz tarafından yayınlanan “*Theory of International Politics*” (Uluslararası Politika Teorisi) adlı kitap, uluslararası ilişkiler alanında neorealizm teorisini açıklayan temel eser olarak yerini almıştır. Waltz, yazmış olduğu bu kitap sayesinde neorealist düşüncenin önde gelen ismi haline gelmiştir.³⁶

Neorealist bir kuramcı olan Waltz, bu kitabında teorileri, indirgemeci teoriler ve sistemik teoriler olarak iki şekilde sınıflandırmıştır. Ulusal veya bireysel düzey etrafında hareket eden uluslararası siyaset teorilerinin indirgemeci olduğundan, uluslararası sistem düzeyine tesir eden nedenlerin oluşumuna yardımcı olan teorilerin de sistematik olduğundan bahsetmektedir.³⁷ İndirgemeci teori, “*parçaların davranışını ele alan bir kuramdır.*”³⁸

Waltz’a göre, sistem içerisinde yer alan birimlerin davranışları ve bu birimler arasında oluşan etkileşimler sadece birimlerinin birbirleriyle kurdukları ilişki düzeylerini ve belirledikleri hedefleri bilerek gerçekleşmez, kurmuş oldukları etkileşimlerin neticelerinin bu biçimde bir anlam ifade etmeyeceği varsayımıyla hareket eder. Etkileşimler, birimler düzeyinde gerçekleşir ve birimlerin bir düzen içinde hareket etmesi de sistemin bir özelliğini yansıtmaktadır. Sistem, yapı ve etkileşim düzeyindeki birimler olmak üzere iki farklı ögeden oluşmaktadır. Yapı ise, parçaların düzenlenmesini ifade etmektedir.³⁹ Sistemik teorinin amaçladığı şey, sistemi oluşturan iki düzeyin ne denli bir etkileşim içerisinde olduğu ve nasıl bir etki yarattığının belirlenmesidir.⁴⁰ Kenneth Waltz’a göre, sistemik bir teori olarak ifade edilen herhangi bir yaklaşımın, sistemsel düzeydeki unsurların bilgisinden, sistemdeki aktörlerin sergilemiş olduğu davranış ve etkileşimler neticesinde oluşan birtakım beklentiler içerisine girebilir.⁴¹

Waltz, devlet üzerine yoğunlaşan realizmin aksine herhangi bir uluslararası siyaset teorisinin yalnızca devlet odaklı olmaması gerektiğini dile getirirken, aynı

³⁶ Mehmet Ali Tuğtan, “Neorealizm”, **Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed: Evren Balta, 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2018, s. 122.

³⁷ Waltz, **Theory of International Politics**, s. 18.

³⁸ A.e., s. 60.

³⁹ A.e., s. 80.

⁴⁰ A.e., s. 40.

⁴¹ A.e., s. 50.

zamanda uluslararası sistem üzerine yoğunlaşması gerektiğini ifade eder.⁴² Uluslararası politikayı anlayabilmek için sistemin yapısına bakmamız gerekir, çünkü sistemler farklılaşabilir. Kenneth Waltz'a göre, uluslararası sistemin siyasi yapılarını oluşturan bu farklılaşma, üç boyutta ele alınmaktadır. Birincisi, düzenleyici İlkelerin ne olduğuna bakmaktır. İkincisi, birimlerin özelliklerinin (parçaların işlevleri) neler olduğun bakmak ve üçüncüsü ise kapasite ve yeteneklerinin dağılımıdır. Uluslararası sistemin düzenleyici ilkesi, anarşidir. Devletler anarşiye göre davranışlarını düzenlerler. Bu düzenleyici ilke sabit ve değişmezdir.⁴³ Parçaların işlevi de sabit ve değişmez özelliktedir.⁴⁴ Ancak kapasite ve yeteneklerin dağılımı değişebilir. Devlet davranışlarını değiştiren husus bu noktada başlar. Buna da güç dengesi denmektedir. Güç dengesi, süreklidir asla ortadan kaybolmaz fakat bozulabilir, dağılım değişebilir. Süreklilik gösteren bu güç dengesi, bozulsay bile bu denge yeniden inşa edilebilir. Devletler davranış olarak bozulana dengelemek mecburiyetindedir. Buna göre de davranışlarını, pozisyonlarını, konumlarını ayarlarlar.⁴⁵ Waltz'a göre, tarihte güç dağılımına bağlı oluşan sistem türleri tek kutuplu, iki kutuplu ve çok kutuplu gibi adlandırılan güç dengesi sistemleridir.⁴⁶ Roma İmparatorluğunu, tek kutuplu sisteme örnek gösterebiliriz. Fakat günümüzde tek kutuplu bir sistemin oluşmasını mümkün değildir, güç dengesi de Avrupa tarih sahnesine gömülmüş vaziyettedir.⁴⁷ Bu sistemler içinde düzenli yapıya sahip olan iki kutuplu sistemdir. Çünkü bu sistemde, ihtiyatlı bir dış politika izlenir, tahrik edici politikalar devre dışı bırakılır. Yaşamlar çıkarlar kesin olarak tanımlanmıştır. Değişen ittifaklar ve işbirlikleri mevcut değildir.⁴⁸

Kenneth Waltz, uluslararası sistem içerisinde yer alan devletlerin birbirinden çok farklı özellikler ve ideolojiler benimsemesinin yanı sıra çeşitli imkân ve kapasiteye

⁴² Colin Elman, "Realism", **International Relations Theory for the 21st Century: An Introduction**, Ed.: Martin Griffiths, New York, Routledge, 2007, s. 13.

⁴³ Waltz, **Theory of International Politics**, s. 88.

⁴⁴ A.e., s. 93.

⁴⁵ A.e., ss. 97-99.

⁴⁶ Kenneth Waltz, George H. Ouester, **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, Çeviren: Ersin Onulduran, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Yayınları, 1982, ss.114-115.

⁴⁷ Mesut Özcan, "Uluslararası düzende yeni paradigma: Batı dışı dünyanın rolü", **AA**, 27.02.2019, "Çevrimiçi" <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/uluslararasi-duzende-yeni-paradigma-bati-disi-dunyanin-rolu/1404192> Erişim Tarihi: 27/01/2021.

⁴⁸ Kenneth N. Waltz, The Stability of a Bipolar World, **Daedalus**, Cilt 93, Sayı 3, 1964, s. 88, "Çevrimiçi" <http://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/waltz%201964.pdf> Erişim Tarihi: 27/01/2021.

sahip olduğundan bahsetmektedir, ama buna rağmen devletlerin aynı şekilde davrandığını ifade etmektedir. Bu ifadeye neden sorusunu yönelttiğimizde ise bize cevabını yapı kavramı içerisinde bulabileceğimizden söz etmektedir.⁴⁹

Uluslararası yapı, aktörlerin bazı şartlar çerçevesinde özlerine ilişkin ayrımlarına karşın benzer politikalar yürütmesinin sebebini oluşturmaktadır. Yani, dışa yönelik irade beyanı olarak gördüğümüz dış politika klasik realistlerden farklı olarak, neorealistlerde tamamen devlet iradesi ile belirlenmiyor. Devlet başka bir şeyi irade edebilir ama sistemin yapısı onu hissettiği şekilde değil de nasıl davranması gerekiyorsa öyle davranmaya itebilir.⁵⁰ Neorealistler, insani şartları, uluslararası politikanın anarşik yapısı içinde devletlerin tutumlarına ve inşasına yön veren vazgeçilmez ve tarihi bir güç olarak kabul ederler.⁵¹

Waltz’a göre insan doğasına bakarak devleti analiz etmek bizi kusurlu analizlere götürmektedir. Buna sebep olan indirgemeciler olarak nitelendirdiğimiz (klasik realistler, marksistler, liberaller vb.) kişilerdir.⁵² Devletin davranışları uluslararası ilişkileri indirgeyerek değil daha yukardan bakarak yeni sistem düzeyinde ele alınarak incelemelidir. Bunu yaparken de iki şeyi gözetmek lazımdır.⁵³ Birincisi, iç politika ve dış politika arasındaki farktır. Waltz göre, iç politika ve dış politika birbirinden farklı şeylerdir. Çevreleri ve oluşturdıkları yer farklıdır. İç politika kişilerin hudutları ile belirlenmiş egemenlik sahasında geçerli iken, kararlaştırılan dış politika uluslararası alanda uygulanmaktadır.⁵⁴

⁴⁹ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya ve İşbirliği*, s. 157.

⁵⁰ Waltz, Ouester, *Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi*, ss.19-22, 31.

⁵¹ Buzan, “The timeless wisdom of realism”, s. 50.

⁵² Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996, s. 99, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3110/43056> Erişim Tarihi: 28/10/2020.

⁵³ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 79.

⁵⁴ A.e., s. 81.

Tablo 1. İç Politika ve Dış Politika Arasındaki Farklar

İÇ POLİTİKA	DIŞ POLİTİKA
Hiyerarşik bir örgütlenme mevcut	Anarşi mevcut
Otorite, yönetim, hukuk	Güç arayışı, güç mücadelesi
Kurumsal bir yönetim	Kurumsallaşma zayıf (Örgütlerin devletler üzerinde bir tahakkümü, sınırlayıcılığı yok)
İşlevsel farklılaşma (farklı işlevleri olan birimler var, aktörlerin görev ve rolleri farklı, iç alanda her şey uzmanlarına bırakılmış, dolayısıyla iş bölümü mevcut)	İşlevsel benzeşme var (her birim her işi yapmak zorunda)
Birim; insanlar, kurumlar vs.	Birim; devlet.
İç politikada güç kullanma tekeli vardır ve bu ancak ve ancak devlete aittir.	Dış politikada şiddet kullanma tekeli her devletin kendisine aittir. Herkes güç kullanabilir. Meşru müdafaa hakkı vardır.

Kaynak: Tayyar Arı, Uluslararası İlişkilere Giriş⁵⁵

İkincisi ise, dış politikanın yürütüldüğü alanı tanımdır. Buraya uluslararası sistem denilmektedir. Devletler o sistemin birimleridir. Uluslararası sistem denince, sistemin temel kuralları, temel birimleri ve birimler arasındaki kapasite dağılımı gelmektedir. Devletler fayda ve maliyeti hesap ederek davranış sergilerler. Amaçları arasında bir öncelik sıralaması yaparlar.⁵⁶ Bu sıralamaların önünde gelen şey varlığın korunması olan güvenlidir. Klasik realistlere göre ise bu durum güçtür. Neorealistler, güvenliğin de minimumu ve maksimumu olduğundan bahseder.⁵⁷ Güvenliğin minimumu, varlığın korunması -beka- iken, maksimumu ise, dünya hegemonyası, egemenliktir.⁵⁸ Klasik realistler devlet çıkarını benimserken neorealistler, devlet çıkarını koruyacak şekilde sistemde olan değişikliklere göre dış politikasını ayarlamak zorunda olduğunu ifade ederler.⁵⁹ Uluslararası sistem, davranışsal düzenlilik gösteren bir kimliği olan, karşılıklı etkileşim içinde olan birimlerin oluşturduğu bir bütündür.⁶⁰ Uluslararası

⁵⁵ Tayyar Arı, *Uluslararası İlişkilere Giriş*, 5.bs., Bursa, Aktüel Yayınları, 2018, s. 8-9.

⁵⁶ Waltz, *Theory of International Politics*, ss. 88-89.

⁵⁷ A.e., s. 126.

⁵⁸ John Baylis, “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Cilt 5, Sayı 18, 2008, s. 73, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39260/462353> Erişim Tarihi: 20/12/2020.

⁵⁹ Mustafa Aydın, “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz,” *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Cilt 51, Sayı 1, 1996, s. 100, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3110/43056> Erişim Tarihi: 28/10/2020.

⁶⁰ Waltz, *Theory of International Politics*, s. 97.

sistemin yapısı ise, düzenleme ilkelerini ve birbiriyle ilişkilerini ifade eden bir kavramdır.⁶¹

Güç dengesi politikasını da imkân ve kapasite bakımından güç dengesi, sistem olarak güç dengesi ve politika olarak güç dengesi olarak üçe ayırabiliriz. Eğer devletler güç dengesini bir politika olarak izlerlerse iki şekilde bunu takip ederler; İç dengeleme ve dış dengeleme. İç dengelemeyi kendi imkân ve kapasitelerini arttırarak sağlamak mümkünken, dış dengeleme, birtakım ittifaklara girerek sağlanabilir. Böylelikle kendisi aleyhine bozulmuş olan bir güç dengesini dengeleyebilir. Waltz'a göre, güçte bir dengesizleşme olduğunda devletlerin ilk başvuracağı yol, rasyonel aktörleri dengelemedir. Diğer yol ise, boyun eğme (bandwagoning) dir. Yani, uluslararası arenada zayıf devletlerin güçlü devletlerin yanında yer almasıdır. Anarşi devletleri sosyalleşmeye zorlar.⁶²

Dengeleme açısından da iki amaç güdülebilir. Bunlardan ilki, bozulan güç dengesini kendi lehine değiştirmektir. İkincisi ise, kendi lehine hareket eden x devletini bundan alıkoymaktır. Birincisinde odak kendisi iken, ikincisinde odak diğeri haline gelmektedir. Bu yüzden, düşmanın güç kazanmasını engellemeye yönelik stratejiler üretebilir. Örneğin; güç kullanımıyla tehdit etmek, tarafları birbirine düşürerek var olan savaşın uzamasını sağlamak, kendi lehine çevirmek maksadıyla kullandığı stratejilerdir. Diğerinin aleyhine olacak şekildeyse, maliyeti karşı tarafa yüklemek, herhangi bir ittifakta maliyetleri üstlenmeden yarar sağlamaya çalışmaktır.⁶³

1.4. Savunmacı (Defansif) Realizm

Stephen M. Walt, devletlerin rasyonel olarak yapacakları şeyin statüyü desteklemek olduğu görüşünü benimsemektedir. Uluslararası sistem üzerindeki yapısal değişkenlerin uluslararası sonuçları göz önünde bulundurulduğunda ve aynı zamanda devletlerin dış politikalarının da belirlenmesine yardımcı olan savunmacı realizmin temel unsurlarını dört başlık altında ifade edebiliriz. Bunlardan ilkini, güvenlik ikilemi oluşturmaktadır. Sistemin yapısını oluşturan anarşi, güvenlik ikileminin doğmasına sebep olmaktadır. İkinci unsur ise, birimler arasındaki yapısal dönüştürücülerdir. Bu

⁶¹ A.e., s. 88.

⁶² Waltz, *Theory of International Politics*, ss. 125-126.

⁶³ A.e., ss. 127-128.

yapısal dönüştürücüler, belirli aktörler arasındaki güvenlik ikileminin derecesinin artmasına yol açmaktadır. Yani, uluslararası sistemi daha tehditkâr bir durum haline getirmektedir. Üçüncüsü, devletlerin mevcut fiziksel kapasiteleri, devlet politikalarını yönetenlerin öngörüler ve algılamaları noktasında devletlerin bağlı oldukları dış politikaları yönlendirmektedir. Dördüncü ve son madde, iç politika bağlamında verilen kararlar, bir devletin dış dünyaya verdiği tepkilerin etkisini sınırlandırmaktadır.⁶⁴

Diğer kuramlar göz önünde bulundurulduğunda, savunmacı realizmi diğerlerinden farklı kılan özellik, sistemin devletlere genişleme konusunda belli bir noktaya kadar izin vermesidir. Çünkü uluslararası sistem emperyal politikalara belli bir yere kadar izin verir. Normal koşullar çerçevesinde, bir devletin kendi güvenliği için alacağı tedbirler meşrudur fakat bu bağlamda yapacağı herhangi bir davranış diğer devletler nazarında bir tehdit unsuru niteliği taşıyacağından dolayı meşru, normal kabul edilemez.⁶⁵

Devletlerin izlemiş olduğu yayılcı politikalar çerçevesinde, karar vericilerin kanaatleri doğrultusunda oluşan, güvenliği sağlamanın en iyi yolunun agresif politikalar izlemekten geçtiği düşüncesinin yaratmış olduğu olumsuz algı, güvenlik ikileminin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Bu noktadan hareketle savunmacı realizme göre, devletlerin güvenliklerini sağlayabilmek adına yapması gereken, agresif politikalar yürütmeyi bırakıp yerine ılımlı politikalar izlenmesidir.⁶⁶

Stephen Walt'un öne sürmüş olduğu tehdit dengesi teorisi, Kenneth Waltz'ın geliştirdiği güç dengesi teorisine, -yani genel olarak neorealizme- savunmacılık bağlamında bir alternatif sunmaktadır.⁶⁷ Walt'un görüşüne göre, ittifaklara girmekte gücün kendisi esas değil, gereklidir. Ama asli olan unsur tehdidin kendisidir.⁶⁸ Stephen

⁶⁴ Jeffrey W. Taliaferro, Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited, **International Security**, Vol. 25, No 3, 2001, s. 131, "Çevrimiçi" <https://www.mitpressjournals.org/doi/10.1162/016228800560543?mobileUi=0> Erişim tarihi 22/01/2021.

⁶⁵ A.e., s. 129.

⁶⁶ A.y.

⁶⁷ Eyüp Ersoy, "Realizm", **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Derleyen: Ramazan Gözen, 2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2019, s. 186.

⁶⁸ Stephen M. Walt, "Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia", **International Organization**, Vol. 42, No. 2, 1988, ss. 278-280, "Çevrimiçi" <https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/abs/testing-theories-of-alliance-formation-the-case-of-southwest-asia/E0FCF64F81CEB357BF509367786CB21C> Erişim Tarihi: 18/12/2020.

Walt'a göre, herhangi bir devlet tarafından algılanan tehdidin dört ana kaynağı bulunmaktadır. Bunlar, bütünleştirilmiş güç, coğrafi yakınlık, saldırı niteliğindeki güç ve son olarak da agresif niyetlerden oluşmaktadır.⁶⁹

İlk kaynağa baktığımızda, diğer olası koşulların herkes için eşit kabul edildiği varsayımından hareketle, bir devletin yalnızca askeri kapasitesiyle belirlenmeyen içerisinde nüfus, endüstriyel düzey ve teknolojik kapasite gibi öğeleri de barındıran bütünleştirilmiş gücünün (aggregate power) boyutu ne denli fazlaysa, diğer devletlerin gözünde de o denli büyük bir tehdit oluşturacağı yadsınamaz bir gerçektir.⁷⁰ Coğrafi yakınlık ilkesi, sınırınıza yakın olan devletleri uzak olan devletlere nispeten daha fazla tehdit olarak algılamamıza sebep olur. Bir başka deyişle, arada oluşan mesafenin artması uzakta bulunan devletlere karşılık göstermek yerine yakında bulunan devletlerle anlaşma yoluna gitmeye sevk eder.⁷¹ Saldırı nitelikli güç (offensive power) noktasından bakıldığında, bir devletin saldırı niteliğindeki silahları ne kadar fazlaysa oluşan tehdit algısı da buna oranla artmaktadır.⁷² Walt'un son kaynak olarak belirttiği agresif niyette ise, saldırgan olarak görülen devletler, diğer devletler ile bir denge arayışı içinde bulunabilirler. Yani bu durum, aktörlerin algıladığı tehdit seviyesini etkilemektedir.⁷³

Charles L. Glaser, savunma-saldırı dengesi adını verdiği kavramla savunmacı realizm kuramına farklı bir boyut kazandırmıştır. Glaser, gereken koşulların sağlanabilmesi halinde devletlerin çatışma noktasına ulaşmadan, olağan rekabeti sıfıra yakın bir noktaya indirgeyip, hedefledikleri güvenlik politikalarına ulaşabilmek adına iş birliği içerisinde bulunabileceklerini ifade eder. Bu durum, Glaser'ın, Contingent Realism (Koşullu Realizm) adını verdiği yaklaşım çerçevesinde değerlendirildiğinde, anarşik bir ortamda devletlerin ancak bu şekilde kendilerine güven ortamı yaratabildiklerini gözler önüne sermiştir. Bu bağlamdan hareketle, kazanç noktasında

⁶⁹ Stephen M. Walt, *The Origins of Alliances*, 1.bs., ABD, Cornell Paperbacks, 1990, s. 22.

⁷⁰ Walt, *The Origins of Alliances*, s. 22.

⁷¹ A.e., s. 23.

⁷² A.e., s. 24.

⁷³ A.e., s. 25.

hareket eden anlayışlara mesafeli yaklaşır ve karşı taraf ile beraber kazanç sağlayacağı politikalara yoğunlaşmak gerektiğini ifade eder.⁷⁴

1.5. Saldırgan (Ofansif) Realizm

Saldırgan realizm, neorealizmin varsayımlarından hareket etse de farklı bir perspektif sunmaktadır. Bu teorinin önde gelen isimlerinden biri olan John Joseph Mearsheimer, “*Büyük Güç Politikalarının Trajedisi*” (The Tragedy of Great of Power Politics) adlı eseriyle saldırgan realizmi, klasik realizmin minimal ve ana unsuru olarak ifade etmektedir.⁷⁵

Saldırgan realizm, esasında politik bir amaç barındırmaktır. Bilimsel bir bakış açısı sunuyor olsa da büyük güçler üzerinde odaklanır. Bu noktadan hareketle Mearsheimer, uluslararası sistemde zayıf (küçük) ve güçlü (büyük) devletlerin yanı sıra, bir de en güçlüler olarak nitelendirilen devletlerin var olduğunu savunmaktadır. Bu devletlerden, ABD’yi en güçlü devlet olarak kabul etmektedir. Sistemdeki büyük devletlerle, küçük devletlerin kaderi en güçlülerin elindedir. Bir devletin sahip olduğu nispi askeri güç, o devletin en büyük güç olarak gözükmesinde önemli bir yer teşkil etmesinden dolayı en büyük güçle, topyekûn bir savaşa girmeyi göze alanlar ve bundan sağ çıkabilecek olan devletler, büyük devletlerdir. En büyük güç ABD’yken, büyük güçler, Rusya, Çin, İngiltere’dir.⁷⁶ Saldırgan realizm, neorealizmden şu noktada ayrılmaktadır: Neorealizme göre başlıca amaç güvenlidir, güvenlik ikilemi yarattığı noktada güç arayışına son verilir. Mearsheimer’a göre, güç arayışı sınırsızdır ve bir devlet kendini ancak en güçlüyken güvende hissedebilir.⁷⁷ Bu sebepten ötürü, güvenlik bir hedef olarak görülmektedir fakat ona ulaşabilmenin tek yolu, sınırsız güç artırımı ve

⁷⁴ Charles L. Glaser, Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help, **International Security**, Volume 19, Issue 3, 1995, ss. 51-52, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/2539079?seq=1> Erişim Tarihi: 02/01/2021.

⁷⁵ Mark R. Brawley, “The Political Economy of Balance of Power Theory”, Ed.: T. V. Paul, James J. Wirtz, and Michel Fortmann, **Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century**, 1.bs., California, Stanford University Press, 2004, s.76.

⁷⁶ John J. Mearsheimer, **The Tragedy of Great Power Politics**, 1.bs, ABD, W. W. Norton & Company, 2001, s. 5.

⁷⁷ Stephen G. Brooks, “Dueling Realisms”, **International Organization**, Cilt 51, Sayı 3, 1997, s.460, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/2703611?seq=1> Erişim Tarihi: 26/10/2020.

diğerlerinin gücünü azaltmaktır.⁷⁸ Saldırgan realizme göre güç, hem amaç hem de güvenliğin asli aracıdır.⁷⁹

John Mearsheimer'a göre saldırgan realizmin beş temel varsayımı bulunmaktadır. Birincisi, uluslararası sistemin yapısının anarşik olduğudur. İkincisi, devletler doğası gereği birbirlerine zarar vermek ve birbirlerini yok etmek amacı taşıdıklarından dolayı adeta avını bekleyen bir avcı gibi her an saldırıya hazır bulunan askeri kapasitesini mevcut tutar.⁸⁰ Üçüncüsü, herhangi bir devlet, diğer bir devletin niyetinin ne olduğunu hiçbir zaman bilemez, bundan kesin olarak emin olamaz. Dördüncüsü, devletlerin temel gayesi, hayatta kalmaktır. Devletler, bu doğrultuda varlıklarını idame ettirmek, egemenliklerini ve bağımsızlıklarını korumak isterler. Beşinci ve son madde, devletler, uluslararası sistemde kendi hayatlarını korumayabilmek adına her zaman rasyonel bir biçimde davranmak zorundadırlar, birtakım stratejik hamlelerle düşünce ve davranışlarına yön vermelidirler.⁸¹

1.6. Karşılıklı Bağımlılık

Karşılıklı bağımlılık terimi ilk olarak, Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye tarafından yazılmış olan *Power and Interdependence* (Güç ve Karşılıklı Bağımlılık) adlı eserde açıkça ifade edilmiştir.⁸² Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye “*Power and Interdependence*” adlı eserleriyle karşılıklı bağımlılık yaklaşımını literatüre kazandırmıştır. Karşılıklı bağımlılık, ülkelerin birbirleriyle oluşturdukları ilişkiler neticesinde ortaya çıkan, uluslararası hudutların belirlediği şekilde mali, toplumsal, askeri vb. konuları ele alan etkileşimlerin kaynağını oluşturan bir yaklaşımdır. Oluşan bu etkileşimlerin karşılıklı bağımlılık bağlamında nitelendirilebilmesi için maliyet unsurunun üzerinden konuşulan bir faktör gerekir. Etkileşimler, karşılıklı bağımlılığın söz konusu olduğu ülkeyle menfi bir durum teşkil etmiyorsa, orada karşılıklı bağımlılıktan bahsedilemez. Aynı zamanda taraflar arasında yaşanan etkileşimler,

⁷⁸ Joseph M. Grieco, “Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism”, *International Organization*, Cilt 42, Cilt 3, 1988, s. 498, “ Çevrimiçi” http://journals.cambridge.org/abstract_S0020818300027715 Erişim Tarihi:08/11/2020.

⁷⁹ Ersoy, “ Realizm”, s. 186.

⁸⁰ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, s. 30.

⁸¹ Mearsheimer, *The Tragedy of Great Power Politics*, s. 31.

⁸² Paul V. Viotti, Mark V. Kauppi, *International Relations Theory*, Fifth Edition, ABD, Pearson Education, 2012, s. 144.

yalnızca karşılıklı bir faydaya bağlıysa ve içerisinde maliyet unsuru barındırmıyorsa karşılıklı bağımlılık yaklaşımı içerisinde yer almaz. Bu noktadan hareketle, oluşan karşılıklı bağımlılık otonomu kısıtladığından dolayı, taraflar arasında karşılıklı bağımlılığa dayanan ilişkilerin her zaman bir maliyeti barındıracağını fakat bu maliyetin ikili ilişkilerdeki fayda durumunu ne denli etkileyeceğini önceden kestirmenin mümkün olmayacağını da açıkça ortaya koymaktadır.⁸³

Karşılıklı bağımlılık içerisinde bulunan devletler, genel olarak mutlak kazançlarını önemsemiş olsalar da bazı durumlarda görelî kazançlarını da göz önünde bulundururlar. Mutlak kazançta devletler, ortak birtakım menfaatleri koruma amacı gütseler dahi, bu korunması amaçlanan menfaatlerin iki taraf açısından da uzun süre dengede tutulması beklenmemelidir. Anarşinin uluslararası ilişkilerin temelini oluşturan varsayımlardan biri olması sebebiyle, sistemin yapısını oluşturan devletler arası ilişkilerde net bir kalıcı dostluk ve düşmanlık yoktur, sadece kalıcı çıkarların ön planda olduğu bir ilişki vardır. Bu durumdan hareketle, görelî kazançta devletler kendi menfaatlerini gözetirler, var olan güçlerini en üst düzeye çıkarmayı hedeflerler ve diğer devletlere nazaran kendilerini ön planda tutmaya çalışırlar.⁸⁴ Fakat taraflar arasında yaşanan ilişkinin asimetrik bir ilişkiye evrilmesi, bir tarafın diğer tarafa göre daha üstün duruma gelmesine sebebiyet verecek ve akabinde birtakım sorunları beraberinde getirecektir. Üzerinde baskı hisseden devlet, diğer devlete bağımlı hale gelecektir. Taraflar arasındaki ilişkilerde bir devlet diğer devlete ne kadar az bağımlıysa siyasi açıdan da o kadar üstündür diyebiliriz. Bu üstünlüğe sahip olan taraf, ona bağımlı olan devleti tehdit edecek kaynağı da elinde bulunduran taraftır.⁸⁵ Uluslararası sistem açısından karşılıklı bağımlılık şartları, X devletinin Y devleti üzerindeki pazarlık gücü (bargaining power) Y devletinin karşılıklı bağımsızlık ilişkisine karşı hassasiyetine (sensetivity) ve etkilenme derecesine (vulnerability) bağlıdır.⁸⁶ Aralarında karşılıklı bağımlılık bulunan devletlerden X devletinin Y devletine daha bağımlı olduğu varsayımından hareketle, Y devletinin X devleti üzerinde uygulamış olduğu pazarlık

⁸³ Robert O. Keohane, Joseph S. Nye, **Power and Interdependence**, Fourth Edition, ABD, Pearson Education, 2011, ss. 7-8.

⁸⁴ Keohane, Nye, **Power and Interdependence**, s. 9.

⁸⁵ **A.e.**, ss. 9-10.

⁸⁶ John A. Kroll, "The Complexity of Interdependence", **International Studies Quarterly**, International Studies Quarterly, Cilt 37, No 3, 1993, s. 323, "Çevrimiçi" <https://academic.oup.com/isq/article-abstract/37/3/321/1827808?redirectedFrom=PDF> Erişim Tarihi: 11/12/2020.

gücünün daha fazla olduğu anlamını çıkarabiliriz. Bu durumda, Y devletinin X devletiyle olan ilişkisine son vermesi X devletini olumsuz etkilemektedir ve Y devleti buna X devleti kadar önem vermemektedir. Bu tarz bir ilişkiye sahip olan devletlerden belirleyici ve söz sahibi bir konumda yer alan taraf aynı zamanda asimetrik bir güç ilişkisini belirten bağımlılık ilişkisiyle de farklılık gösterir. Taraflar arasındaki ilişkinin bozulması iki taraf üzerinde de negatif bir etki yaratacaktır.⁸⁷

Geçmişten günümüze uluslararası ilişkilerde belirleyici bir faktör olan enerji, Türkiye ve Rusya münasebetlerinde iş birliğinin yoğun olarak yaşandığı bir husus olarak karşımıza çıkmaktadır. İki devletin bu alanda yürüttüğü münasebetler genel olarak karşılıklı bağımlılık temelinde ilerlemektedir. Dünya ticaretinin mühim bir kısmını oluşturan enerji sektöründeki karşılıklı bağımlılık, iki devlet arasındaki ilişkileri ithalat ve ihracat bağlamında etkilemenin yanı sıra dağıtım ve üretim süreçlerini de kapsamaktadır. Rusya bu hususta tedarikçi ülke konumunda iken Türkiye ise tüketici ülke konumundadır. Bu sebepten ötürü Türkiye bu noktada Rusya'ya bağımlı hale gelmektedir. İki devlet arasındaki boru hattı projelerinin büyük yatırımlar gerektiren uzun süreli projeler olması ve doğal gazın kesilmesi halinde her iki devletinde karşılaşacağı maliyetlerin yüksek olması, devletleri, enerji akışında menfi bir tesir bırakacak çatışmalara girmekten ve aralarındaki meselelerin artmasına sebebiyet verecek durumlardan uzak durmaktadırlar. Hali hazırda güncel bir sorun olan Rusya-Ukrayna çatışmasında Türkiye'nin yürüttüğü denge politikası, iki ülke arasındaki ilişkinin karşılıklı bağımlılıktan Rusya'ya bağımlılığa evrilmemesi açısından da büyük önem arz etmektedir. Bundan dolayı bilhassa enerji hususunda bu yaklaşımın ele alınarak açıklanması uygun olacaktır.

1.7. Bilardo Topu Modeli

Bilardo topu modeli, bir siyaset bilimcisi ve aynı zamanda avukat olan Arnold Wolfers tarafından ortaya koyulan bir yaklaşımdır. Ekseriyetle büyük güçlerin, diğer devletlerden soyutlanmış, dış dünyaya kapalı ve hâkim bir güç olarak kendini

⁸⁷ Muharrem Gürkaynak, Serhan Yalçın, “ Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme” Uluslararası İlişkiler Dergisi, Cilt 6, Sayı 23, 2009, s. 76, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540013> Erişim Tarihi:12/12/2020.

nitelendirilen bir konumda olduğunu varsayarsak, âdete bir bilardo topu muamelesi görmeleri yadsınamaz bir gerçek haline dönüşür.⁸⁸

Uluslararası politika, uluslararası sistemin temel aktörü olan devletlerin, diğer devletlerle olan etkileşimini inceleyen bir disiplindir. Bu devletler aynı zamanda egemenlik kıstası altında bağımsız ve otonom varlıklar olarak görülmektedir. Uluslararası ilişkilerde 1950 ve sonrasında özellikle realizm kuramı ile ilişkilendirilen bu devlet merkezli yaklaşım, genellikle bilardo topu modeli olarak adlandırılan yöntemle gösterilmiştir. Bilardo topu olarak adlandırılan bu modelde, uluslararası sistem bilardo masasını, bu sistem içerisinde etkileşimde bulunan devletler de bilardo topunu simgelemektedir. Bilardo topuna uygulanan güç, hareket alanında bulunan diğer toplara da çarparak etki eder fakat çapmanın etkisiyle oluşan hareketin çerçevesini belirleyecek olan bilardo masasının kenarları (uluslararası sistemin sınırları)dır.⁸⁹ Devletlerin birbiriyle oluşan etkileşimlerin çoğunu, güvenlik ve askeri bağlamdaki meseleler oluşturmaktadır. Bu durumda, devletlerin öncelikli kaygısının, hayatta kalma ve var olan gücünü koruma mücadelesinden ibaret olduğunu açıkça gözler önüne serilmektedir. Bu sebeple uluslararası siyaset, devletlerin birbiriyle olan diplomatik ve askeri münasebetlerine ilişkin olarak, esasen savaşı ve barışı konu alan durumlar çerçevesinde şekillenir.

Dünya siyasetine etki eden bilardo topu modelinin iki mühim sonucu bulunmaktadır. Bunlardan ilki, bir devletin kendi hudutları içerisinde oluşturulan nizamı ve bu nizamın sürdürülebilmesi için çalışan iç siyaset ile devletler arası etkileşimleri inceleyen uluslararası politika arasındaki farkın gözetilmesini teklif etmektedir. Bu noktada egemenlik, dış yapı ile iç yapıyı birbirinden ayıran bilardo topunun sert yüzeyidir. Bilardo masasının kenarlarına benzetilen uluslararası sistemin sınırları, bu noktada önem arz etmektedir. İkincisi ise, uluslararası sistem içerisinde meydana gelen çatışma ve iş birliği bağlamındaki hususların büyük oranda devletler arasındaki güç dağılımından kaynaklandığını işaret eder. Bu noktadan hareketle bazı kuramcılar, her devletin egemenliğinin olduğunu, yasal hak ve eşitliklere sahip olduğunu resmiyette

⁸⁸ Benjamin O. Fordham, Victor Asal, “Billiard Balls or Snowflakes? Major Power Prestige and the International Diffusion of Institutions and Practices”, **International Studies Quarterly**, Vol. 51, No 1, 2017, s. 32, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/4621700?seq=1> Erişim Tarihi:18/10/2020.

⁸⁹ Andrew Heywood, **Global Politics**, 1.bs., ABD, Palgrave Macmillan, 2011, ss. 6-7.

kabul etmiş olsalar dahi, bazı devletlerin, diğer devletlere oranla daha güçlü olduğu gerçeğiyle yüzleşmek zorunda kalmışlardır. Çünkü güçlü olarak nitelendirilen devletlerin, zayıf devletlere olan baskıcı ve müdahaleci tutumları gözler önündedir. Bunun yanı sıra, tüm bilardo toplarının boyutlarının, eşit ve aynı olmadığını görmekteyiz. Bu durumdan hareketle, uluslararası politika incelemelerinin, geleneksel çerçeve etrafında, büyük güçler olarak kabul gören devletlerin, menfaatlerine ve tavırlarına odaklanmasının esas sebebinin bu olduğu kanısına varılmaktadır. Bilardo topu modeli, son dönemlerde yaşanan gelişmeler ve yaklaşımlar neticesinde birtakım değişimlere maruz kalmaktadır. Bu eğilimler sonucunda ortaya çıkan özelliklerden ikisi büyük önem arz etmektedir. İlki, devletlerin hudutlarının daha geçirgen bir yapıya bürünmesine sebep olan, insanların sınır ötesi ve ulus ötesi boyutlara bakmaksızın düşünce yapılarının ve değişen eğilimler sonucunda gözlemlenen büyümenin önemli derecede artması, bölgesel-küresel veyahut içsel-dışsal alanlardaki mevcut farklılıkların sürdürülmesini giderek zor bir hale getirmiştir. Birinci özellik etrafında şekillenen ikinci özellik ise, devletlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin, onları bazı noktalarda karşılıklı bağımlılık ve iş birliğine zorlamasıdır. Devletlerin yaşamış oldukları problemlerin, (salgın hastalıklar, ekonomik kalkınma, çevre kirliliğinin dünyaya verdiği zararlar, nükleer silahlarının yayılımını önleme vb.) sistem üzerinde tek başlarına hareket edemeyecek boyutta zorluklar teşkil etmesi, dünya üzerindeki tüm devletleri birbirleriyle iş birliği yapmaya ve birlikte hareket etmeye sevk etmektedir.⁹⁰

Klasik realistler için, bir devletin iç ve dış yapısını oluşturan agresif güç, zamanla değişim göstermektedir. Neorealistler ise, çoğunlukla karar alıcıların içyapısal özelliklerini bilardo topuna benzettiği için “*bilardo topu modelini*” onaylarlar. Klasik realizm, devlete önemli sayılacak ölçüde saldırgan gücü benimsetirken, neorealizm, devletlerin uluslararası sistemin yapısını oluşturan anarşinin mantığı karşısında mukavemet gösteremeyeceği konusunda ısrar etmekte ve yaşamını sürdürebilmek adına gerekli araçların olduğunu savunmaktadır.⁹¹

⁹⁰ Andrew Heywood, *Global Politics*, s. 7.

⁹¹ John M. Hubson, *The State and International Relations*, 1.bs., ABD, Cambridge University Press, 2000, s. 18.

Uluslararası ilişkiler kuramcıları, devlet ve toplumdan oluşan kompleks yapılarını bir devletin oluşturmuş olduğu kontrol çerçevesinde bir bilardo topu olarak ele aldığında devletlerin sistem içerisinde güçlü bir konuma ulaştığını varsayarlar. Esasen, birçok devlet yapısı oldukça zayıf gözükmemektedir. Bu yapı, devlet ve toplum nazarında herhangi bir aktörle oluşturmuş olduğu etkileşimi uzun süre sürdürememektedir.⁹²

Klasik realizmin devleti bir bilardo topu gibi tasarladığı yapısı, karar alıcıların maruz kaldıkları etkileri ve bu etkilerin çıktıları yaşanan sorunlar bağlamında hem Türkiye hem de Rusya üzerinde gözlemlenmektedir. Bu modelde devletlerin birbirleriyle temas halinde olması ve yaşanan olaylar çerçevesinde tek başına hareket alanının kısıtlı olması, mevcut durumun aksine bir tutum gerçekleştiğinde dış aktörlerin müdahalesiyle karşılaşılacağına işaretler. Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan gerilimde her iki ülkede belli bir tarafın destekçisi konumunda gözükse de en nihayetinde sonuca ulaşabilmek adına birlikte hareket etmişlerdir. Ukrayna krizinde ise Türkiye'nin bir savaş halinin söz konusu olması sebebiyle Batı ile hareket etmektedir. Fakat Rusya ile yürütmüş olduğu iş birliği münasebetiyle de uluslararası ortamda denge siyasetini sürdürmeyi amaçlamaktadır.

⁹² Alexander Wendt, **Social Theory of International Politics**, 1.bs., ABD, Cambridge University Press, 1999, s. 203.

İKİNCİ BÖLÜM

TARİHSEL SÜREÇTE TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİNE BAKIŞ

1. TÜRKİYE VE RUSYA İLİŞKİLERİ'NİN TARİHSEL ARKA PLANI

İlk diplomatik ilişkilerimizin başladığı 1492 yılından bu yana Türk-Rus ilişkileri 530 yıldır, inişli-çıkışlı bir seyir halindedir. Bu ilişkilerin yaklaşık 50 yılı çatışma ile geçmiştir.¹ 16 Mart 1921'de imzalanan Moskova anlaşması ve 13 Ekim 1921'de imzalanan Kars anlaşması yeni dönem Türkiye-Rusya münasebetlerinin de temelini oluşturmuştur.² İlk dostluk ve tarafsızlığı vurgulayan anlaşma ise 1925 yılının Aralık ayında gerçekleşmiştir. O güne kadar sürdürülen ilişkiler bıçak sırtı nitelikteyken ilk defa dostane ilişkiler ön plana çıkmıştır.³ 1935 yılına gelindiğinde bu anlaşma 10 yıl süre ile uzatılmıştır.⁴

1.1. Türk-Rus İlişkilerinin Başlangıcı

Bir devrin en büyük imparatorluklarından biri olan Moğol İmparatorluğu, 1206 yılında Cengiz Han tarafından kurulmuştur. XII. yüzyılda Moğollar, bugün “*Moğolistan*” olarak bilinen yerin en doğusunda yer alan kabile ve boylardan yalnızca birini oluşturmaktaydı. O dönemde, Moğol İmparatorluğu’nun egemen bir güç olarak tarih sahnesinde yer almasını sağlayan kişi Timuçin’dir. 1206 yılında kurultayda Timuçin kendi imparatorluğunun kuruluşunu ilan ettikten sonra Cengiz Han unvanını almıştır. Timuçin, Cengiz Han unvanını almadan önce (1206’dan önce) çeşitli Moğol kabilelerini ilk önce kendi etrafında birleştirmiş, sonrasında etraftaki komşu devletleri ve boyları ele geçirmiştir. Bu devletlerin ve boyların başında da Türkler bulunmaktaydı.⁵ Cengiz Han, Moğollara güçlü bir ordu bırakarak 1227 yılında hayata gözlerini yumdu, yerine oğlu Ögeday geçti. Ögeday, hükümdarlığa geçtikten sonra

¹ Giray Saynur Bozkurt, “Türkiye-Rusya İlişkileri: Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İşbirliğine” **Türkiye’nin Değişen Dış Politikası**, 1.bs., İstanbul, Nobel Yayınları, 2010, s. 700.

² Tekin Aycan Taşcı, “Türk-Rus İlişkilerinin son 30 yılı”, Türkiye - Rusya Münâsebetleri: Kuşku ve teyakkuzdan komşuluk ve işbirliğine (mi?), Ankara, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 147, 2021, s. 77.

³ Kâmuran Gürün, “17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması”, **Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, 1.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 181.

⁴ **A.e.**, s. 187.

⁵ Mustafa Kafalı, “Cengiz Han” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 1993, s. 368.

yapılan kurultaylarda alınan kararlar doğrultusunda, yeni stratejik hamlelerini belirledi. Yapılan değerlendirmeler çerçevesinde ortaya çıkan netice şu şekilde idi: İran'ın ve Çin'in tamamı hâkimiyet altına alınacak, ayrıca Batı toprakları da ele geçirilmeye başlanacaktı. Fakat alınan bu ikinci karar, Rusya'nın, Moğol Devleti için bir tehlike arz etmesi sebebiyle, Rusya'yı tehdit altındaki ülkelerden biri haline getiriyordu. Ögeday, Rusya seferini yönetmesi için yeğeni Batu'yu görevlendirdi. Batu Han, bu görevlendirme neticesindeki ilk atılımını İdil Bulgarları üzerinde gerçekleştirmiştir. Bu sorunun üstesinden başarılı bir şekilde gelen Moğollar, 1237 yılında Ryzan'a girdi. Volga (İdil) Bulgarlarının kısa sürede Moğol esaretine gireceğini tahmin edemeyen Ruslar, düşmanlarına karşı hazırlıksız yakalandıklarında dolayı bölgedeki hâkimiyetlerini kısa bir zaman içerisinde kaybettiler.⁶

Farklı bölgelerde gerçekleştirilen seferler devam ederken Batu Han, 1241 yılının sonlarına doğru Ögeday'ın ölüm haberini almıştır ve yeni bir hükümdar seçilmesi için Karakurum'a (dönemin Moğolistan başkenti) geri dönmüştür.⁷ Yeni Kağan, Ögeday'ın oğlu Güyük olmuştur. Batu Han ise o dönemin en güçlü bölgesel kağanlıklarının lideri konumunda yer almıştır.⁸ Batu Han, babası Cuci Han'ın mirası olan topraklarda (Batı Sibirya, Harezmi ve Kazakistan) ve kendi hâkimiyetine geçen Dest-i Kıpçak, Kuzey Kafkasya, Volga Havzası bölgesinde adından söz ettirmeyi başarmıştır. Başkentini, 1242 yılında Volga ırmağının olduğu bölge olan Saray şehrine kurmuştur. Böylece Altın Orda Devleti'nin temelini inşa etmiştir.⁹

Ortaçağ'ın en büyük Türk devletlerinden biri olan Altın Orda Devleti, Türk-Rus ilişkilerinde önemli bir yer tutmaktadır.¹⁰ Batu Han, Altın Orda Devleti'ni 1256 yılına kadar başarı ile yönetmiştir, ölümünün ardından yerine kardeşi Berke Han geçmiştir. Altın Orda tarihinde ilk Müslüman olan kişi Berke Han'dır. Altın Orda Devleti'nin başına geçen Berke Han'ın, en büyük muvaffakiyeti, bu devlete yapılan ayaklanmaları

⁶ George Vernadsky, **Rusya Tarihi**, Çeviren: Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, 4.bs. İstanbul, Selenge Yayınları, 2019, s. 85.

⁷ **A.e.**, s. 87.

⁸ **A.e.**, s. 88.

⁹ Mustafa Kafalı, "Batu Han" **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 1992, s. 209.

¹⁰ İlyas Kamalov, İlknur Mirgaliyev, "Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, 2008, s. 188, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/74019> Erişim Tarihi:11/07/2021.

kısa sürede önlemesidir.¹¹ Berke Han, sadece dışarıdan gelen isyanları önlememiş, aynı zamanda hudutlarını genişletebilmek için kardeşleriyle de birtakım mücadelelere girmiştir. Bazı Moğol boyları da, Berke Han ile birlikte Müslümanlığı kabul ederek Türk İslam Devleti'nin örfüne uygun hareket ederek yeni bir düzen oluşturmuşlardır.¹² Moğol İmparatorluğu'nun batı kolunu oluşturan Altın Orda Devleti, gerçekleştirmiş olduğu işgallerden sonra, basit ama bir o kadar da etkili olan idari sistem yapısı oluşturdu. Bu sisteme göre halk, Altın Orda Devletinin varlığını kabul edecek, düzenli vergi ödeyecek ve mucip olduğu durumlarda asker desteği sağlayacaktı. Moğollar, tebaadan istemiş oldukları vergilerin miktarını belirleyebilmek adına 1257 yılında Rus topraklarında ilk nüfus sayımını gerçekleştirdiler.¹³

Uzun yıllar boyunca Rusya'yı esareti altında bulunduran Moğollar, o dönemin Rusya'sını büyük oranda etkilemiştir.¹⁴ Bu etkilerden en önemlisi, Moğolların Ortodoks kilisesine ve Büyük Knez'e sağladığı destekle işgallerin başında dağılan Rus Knezliklerinin yeniden bir araya gelmesine katkı sağlamış olmasıdır. Bunu yapmalarının sebebi, istemiş oldukları vergilerin düzenli bir biçimde toplanmasını sağlamak ve Knezliklerin idarisinin sorunsuz bir şekilde yürütülmesidir. Belli bir zaman sonra Moğollar, Büyük Knezliğe başkentlik yapan Vladimir şehrinin yöneticilerine vergi toplamak vb. işleri de tamamıyla bırakmıştır. Moğollar, yıllar içerisinde Ruslar üzerinde yıkıcı etkiler bırakan istilalar gerçekleştirmiş olsalar da vermiş oldukları destekler Rus birliklerinin tekrar canlanmasına ve akabinde Rus devletinin oluşumuna zemin hazırlamışlardır.¹⁵ Ruslar, 265 yıl boyunca Cengiz Han İmparatorluğu ve Altın Orda Devleti'nin hâkimiyeti altında yaşamıştır. Türklerin güçler dengesi noktasında daha avantajlı konumda olduğu değişimi, stratejik bir bekleyiş neticesinde kendi lehlerine çevirmeyi başarmışlardır.¹⁶

¹¹ Mehmet Saray, "Altın Orda Hanlığı" **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 1989, s. 539.

¹² İlyas Topsakal, **Rusya Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Yayınları, 2010, s. 61.

¹³ Robert O. Crummey, **The Formation of Muscovy 1304-1613**, ABD, Routledge, 2013, s. 30.

¹⁴ Abraham Ascher, **Kısa Rusya Tarihi**, Çeviren: Yavuz Alogan, 1.bs, İstanbul, Say Yayınları, 2020, s.32.

¹⁵ Robert O. Crummey, **The Formation of Muscovy 1304-1613**, ABD, Routledge, 2013, s. 31.

¹⁶ Mesut Hakkı Caşın, **Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, 2.bs., Ankara, Atlas Kitap, 2015, s. 20.

Türk-Rus münasebetinin temelini oluşturan ilk diplomatik ilişki, Osmanlı Devleti ile Moskova Knezliğinin elçi vasıtasıyla iletişime geçtiği 1492 yılına tekabül etmektedir. İki devlet arasındaki diplomatik ilişkiler, Rus tüccarlar ile Osmanlı Devleti arasındaki ticari ilişkilere dayanmaktadır. Bu ilişkilerin başlaması, Kırım hanı Mengli Giray aracılığıyla olmuştur. Mengli Giray, Moskova Knezliğinin, Altın Orda Devleti boyunduruğu altından çıkıp egemenliğine kavuşmasına yardımcı olmuştur. Ruslara yaptığı hizmet bununla sınırlı kalmamış ve akabinde Büyük İvan ile II. Beyazıt arasındaki ikili ilişkilerin de temelini atmıştır.¹⁷

Osmanlı ve Moskova arasında sürdürülen ikili münasebetler 1497 yılında Rus Hükümdarı III. İvan'ın İstanbul'a gönderdiği elçi (Michael Pleşçeyev) ile şekillenmiştir ve Michael Pleşçeyev İstanbul'da bulunan ilk Rus elçisidir.¹⁸ İstanbul ve Moskova arasında dostane ilişkiler yürütmek isteyen Büyük İvan, II. Beyazıt'tan elçi ve tüccarlar için ticaret ve serbest geçiş izni istedi ve bu isteği olumlu karşılandı. Fakat Altın Orda Devleti ve Lehistan-Litvanya bu münasebeti sabote etmeye çalıştılar. Michael Plevçeyev İstanbul'a ulaştığında, II. Beyazıt nezdinde bağımlılığa sebebiyet verecek herhangi bir durumdan kaçınılması tembihlendi. Çünkü o dönemde Osmanlı Hükümdarı, Knez'den daha üstün nitelikteydi. Bu noktada hükümdara söylenecek herhangi yanlış bir söylem ileride tâbiyyete sebebiyet verebilirdi. Plevçeyev, aldığı yönerge doğrultusunda II. Beyazıt ve III. İvan'ı müsavi (eşit) bir konumda görmesi sebebiyle, prensiplere uygun davranmadı. Plevçeyev'in bu davranışı Osmanlı Devleti tarafından hoş karşılanmadı.¹⁹

1499 yılına geldiğinde Moskova Knezliği'nde yaşanan Litvanya-Lehistan baskısı onları Kırım Hanlığı ile teşrik-i mesaiye zorluyordu. Mengli Giray ile anlaşma yapan Ruslar, Osmanlı'nın müttefiki konumundaydı. Moskova Knezliği ve Kırım Hanlığı, Osmanlı Devleti tarafından Altın Orda Devleti ve Lehistan'a karşı destekleniyordu. Kısa bir süre sonra, Ortaçağ'ın en büyük devletlerinden biri olan Altın Orda Devleti 1502 yılında Mengli Giray tarafından tarih sahnesinden silinmiştir. Bu

¹⁷ Akdes Nimet Kurat, **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 7.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 2020, ss. 132-133.

¹⁸ **A.e.**, s. 133.

¹⁹ Halil İnalçık, “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, **Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, 1.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, s. 26.

durum Rusya'nın idamesinde bir kilometre taşıdır. Çünkü Altın Orda Hükümdarları her zaman kendilerini Knez'den üstün görüyor ve haraç istiyorlardı.²⁰ Osmanlı Devleti ise bu dönemde hızla bir yükseliş göstermekte ve topraklarını genişletme süreci içerisindeydi. Onlar için kayda değer tek husus, İstanbul'da yer alan Rum Patrikhanesiydi. Osmanlı'nın öncelikli hedefi, Balkanlarda ve Akdeniz'de nüfuz oluşturmak ve oluşturduğu bu nüfuzun sürekliliğini sağlamaktı. O dönemde Doğu Avrupa'da var olan politik olaylarla alakadar olmadıkları net bir biçimde gözlemlenmekteydi. 15. Yüzyıl sonralarına doğru incelenen Osmanlı kaynaklarında da ‘‘Moskova Knezliği’’nden bahsedilmemesi, dönemin Moskova Rusya'sına duyulan ilgisizliği de açık bir şekilde ortaya koymaktadır.²¹ Her ne kadar inişli çıkışlı ilişkiler mevcudiyetini korusa da Osmanlı-Rus münasebetleri 1492-1512 yılları arasında dostane bir ilişkiye sahipti.²² Mengli Giray'ın 1512 yılında vefat etmesinden sonra da Osmanlı Hükümdarları, devletin yürüttüğü politika açısından Moskova ile olan münasebetlerini barışçıl bir şekilde sürdürme kararı aldılar.²³ Osmanlı Devleti 16. Yüzyılın ikinci yarısından sonra gelişen Avrupa ve değişmekte olan şartlar karşısında problemler yaşamaya başlamıştır. Osmanlı'nın Rus tehdidine karşı elindeki en büyük koz Altınorda Devletiydi. Fakat bu devletin güç kaybı bölgedeki mevcut durumun değişmesine sebebiyet vermiştir.²⁴

Osmanlı Devleti ve Rusya Çarlığı (İmparatorluğu) arasında 12 tane savaş bulunmaktadır. Bu 12 savaştan 7 ise Rusların zaferiyle neticelenmiştir.²⁵ Bunlardan ilki, 1568-1571 yılları arasında yapılan Astrahan (Ejderhan) Seferidir. 1552 yılında Kazan Hanlığını ele geçiren Çar IV. İvan'ın 1566 yılında Astrahan'ı almak için birtakım faaliyetlerde bulunmuştur.²⁶ Daha sonrasında Türklerin hâkimiyetinde bulunan Volga nehrini Rusya'nın hâkimiyetine geçirmiştir. Kuzey Kafkasya'da yer alan Kabardey

²⁰ A.e., s. 27.

²¹ Kurat, a.g.e., s. 134.

²² İnalçık, ‘‘Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700’’, ss. 25-26.

²³ A.e. s. 27.

²⁴ Mustafa Işık, ‘‘Ejderhan Seferi ve Don-Volga Kanal Projesi’’, **VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, 2018, s. 130, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/555413> Erişim Tarihi: 20/08/2021.

²⁵ Vügar İmanov, ‘‘Türk-Rus İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemleri’’, **Türkiye'nin Değişen Dış Politikası**, Derleyen: Cüneyt Yenigün, Ertan Efegil, 1.bs., İstanbul, Nobel Yayınları, 2010, s. 725.

²⁶ Kurat, a.g.e., s. 169.

bölgesi ve Terek ırmağı ile Karadeniz bölgesine doğru hareket etmeye başlamıştır.²⁷ Sadrazam Sokullu Mehmet Paşa, Kuzeyde yer alan ticaret ve hac bölgelerini güvence altına almak ve Rusların Karadeniz bölgesine inmesini önlemek amacıyla bu seferi düzenlemiştir.²⁸ Yapılan bu sefer Osmanlı için başarısızlıkla sonuçlanmıştır.²⁹ Diğer savaşlar yıllarına göre sırasıyla şu şekildedir: 1676-1681 (Osmanlı zaferi), 1686-1700 (Rus ve Müttefikler zaferi) 1700-1711 (Osmanlı zaferi), 1735-1739 (Osmanlı zaferi), 1768-1774 (Rus zaferi), 1787-1792 (Rus zaferi), 1806-1812 (Rus zaferi), 1828-1829 (Rus zaferi), 1853-1856 (Osmanlı ve Müttefikler zaferi), 1877-1878 (Rus zaferi), 1914-1917.³⁰ Bu savaşlardan en önemlisi 93 Harbi olarak da bilenen 1877-1878 yıllarını kapsayan Osmanlı-Rus savaşıdır. Bu savaşın nedenleri şu şekilde sıralayabiliriz: 1) Osmanlı Devleti'nde yaşanan azınlık isyanlarıdır. Bu durum, Osmanlı'da vergi toplayan kişilerin Hristiyan halka kötü davranmasını ve bunun Hristiyanlar ile Müslümanları bir savaşa sürüklemesini de beraberinde getirmiştir.³¹ 2) Rusya'nın Balkanlarda genişleme politikası yürütmesi.³² 3) Bulgaristan ve Romanya'nın bağımsızlık mücadelesi vermesi ve Panslavizmin ön planda olmasıdır.³³ Rusya'nın da büyük kayıplar verdiği bu savaş, Osmanlı Devleti'nin yenilgisi ile sonuçlanmıştır.³⁴

1.2. 19. Yüzyıl Türk-Rus İlişkileri

19. Yüzyılda, Osmanlı ve Rusya arasındaki ilişkide tek belirleyici unsur rekabet olmaktan çıkmış, yakınlaşmanın da başladığı bir döneme geçilmiştir. Fransız Devrimi'nin ardından Napolyon Bonapart, Osmanlı'nın hâkimiyetinde olan Mısır'ı 1798 yılında işgal etmiştir. İşgal sonrasında İstanbul'a doğru sefere çıkacağını

²⁷ Ahmet Akmaz, "Rus Yayılmacılığının Sistemleşme Süreci", **Bartın Üniversitesi İslami İlimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2014 s. 36, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254271> Erişim Tarihi: 29/08/2021.

²⁸ Halil İnalcık, **Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi, 1948, ss.369-371.

²⁹ A.e., s. 383.

³⁰ Nükhet Elut, "1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları", **38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi/Doğubilim Çalışmaları)**, Ankara, 10-15 Eylül 2007, ss.120-128.

³¹ Aleksandr Borisoviç Şirokorad, **Rusların Gözünden 240 Yıl Kıran Kıran Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış**, 2.bs., İstanbul, Selenge Yayınları, 2013, s. 404.

³² A.e., s. 405-407.

³³ **Hürriyet**, (25 Nisan 2021), "1877-1878 Türk-Rus savaşı... 93 Harbi", "Çevrimiçi" <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/1877-1878-turk-rus-savasi-93-harbi-41796357> Erişim Tarihi:29/06/2021.

³⁴ Şirokorad, **a.g.e**, s. 436.

anlaşılmasının üzerine Osmanlı hükümeti ittifak arayışına girmiştir.³⁵ 1798 yılında Rus savaş gemileri Boğazlara gelmiş ve 3 Ocak 1799 yılında Osmanlı ve Rusya arasında bir ittifak anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşma esasen, 1791’de imzalanan Yaş Anlaşmasının* “aynen” teyit edilmesinden oluşmaktaydı. Bu anlaşmaya göre, Rus savaş gemileri, Fransız donanmasını mağlup edebilmek adına, Boğazlardan geçebilecek ve Akdeniz’e kadar açılabilirdi. Ayrıca, Karadeniz sadece iki ülkenin kullanımına açık kalacaktı.³⁶ İki ülke yaptıkları anlaşmadan bir yıl sonra, donanma güçlerini birleştirerek birlikte bir sefer düzenlediler. Bu sayede Osmanlı ve Rusya, Adriyatik Denizi’nde bulunan İyon Adalarını Fransızların elinden aldılar.³⁷ 1800 yılının Nisan ayında adalar, Osmanlı-Rus yönetimine girmiştir. Rusya ise tarihte ilk kez, Akdeniz’de bir deniz üstüne sahip olmuştur.³⁸ Fakat Rusya’nın Akdeniz’deki hâkimiyeti fazla uzun sürmemiştir. 1807 Tilsit Antlaşmasıyla İyon Adalarını Fransa’ya bırakmıştır.³⁹ 1826-1828 yıllarını kapsayan Osmanlı-Rus Savaşı’nda Rusya ordusu, batıda bütün Balkanları geçerek Edirne’yi aldılar. Doğuda ise Kafkaslardan güneye doğru ilerleyerek Erzurum’a ulaşmışlardır.⁴⁰

Osmanlı ve Rusya arasındaki güç dengesi tamamen Rusların lehine şekillenmesine sebep olan bu savaşın ardından Rusya Dışişleri Bakanı Karl Nesselrode 1830 yılında şu sözleri dile getirmiştir: “*Türk Hükümeti’nin Avrupa’da varlığını idame ettirmesine izin verdiğimiz bunun sebebi, Türk Hükümeti üzerindeki üstünlüğümüzden kaynaklanan baskın tesirin bizim menfaatimize, o hükümetin yıkıntıları üzerinde kurulabilecek başka bir devletten daha uygun oluşudur.*” Bu sebeple Rusya, Osmanlı Devleti’ni hem yıkmak hem de ayakta tutmak arasında bir ikilemde kalmıştır. 1833 yılında Mısır Valisi Mehmet Ali Paşa’nın emir komutasında olan orduların Anadolu’ya girmesi ve Osmanlı Devleti’nin başkentini işgal etme olasılığının oluşması, Rus

³⁵ Catherine Evtuhov, Richard Stites, **1800’den İtibaren Rusya Tarihi Halklar, Efsaneler, Olaylar, Güçler**, Çeviren: Ahmet Cevdet Aşkın, 1.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2018, s. 4.

* Ayrıntılı bilgi için bkz: Kemal Beydilli, “Yaş Anlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 43, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 2013, ss. 343-347.

³⁶ Şirokorad, **a.g.e.**, ss. 269-270.

³⁷ Vernadsky, **a.g.e.**, ss. 241-242.

³⁸ Evren Balta, Behlül Özkan, “Türkiye- Rusya İlişkilerine ‘Tarih’ ile Bakmak”, **Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu**, 2016, s. 15.

³⁹ Şirokorad, **a.g.e.**, s. 288.

⁴⁰ **A.e.**, ss. 318-324.

Dışişleri Bakanı'nı doğrular niteliktedir. Hatta bu durum Rusya'nın menfaatlerine ters düşmesiyle ilişkilendirilmiştir.⁴¹

1833 yılının Şubat ayında yaklaşık 25-30 bin askerden oluşan Rus ordusu ve Rus donanmasıyla, Osmanlı Padişahı II. Mahmut'un isteği üzerine Beykoz Küçüksu'ya konuşlandırılmıştır.⁴² Padişahın, başkentin yakınına Rus ordusunun konuşlandırılması üzerine “denize düşen yılanı sarılır” dediği de söylentiler arasındadır.⁴³ İki devlet, 1833 yılının Temmuz ayında Hünkâr İskeleyi Anlaşması imzaladı.⁴⁴ Bu anlaşma ile Rusya, Osmanlı'nın gerekli bulduğu hallerde, Devletini korumak amacıyla donanma ve asker göndereceğinin güvencesini vermiştir. Osmanlı İmparatorluğu ise, Rusya'nın isteği doğrultusunda Boğazları diğer kuvvetlerin savaş gemilerine kapatmayı kabul etmiştir. Fakat Boğazlar, Rusya'nın savaş gemilerine açık kalacaktır. Bu sayede Ruslar, İngilizlerin savaş gemilerini Çanakkale Boğazından uzaklaştıracaklardır. Böylelikle Marmara Denizi'nin güvenliğini ellerinde bulunduran bir kontrol noktası haline geleceklerdir.⁴⁵ İngiltere, Rusya'nın Osmanlı Devleti üzerinde etkin bir erk haline gelmesinin kendi menfaatlerine bir tehdit olarak gördüğünden dolayı 1841 Boğazlar Anlaşması ile daha önceki konuma dönülmesini sağlamıştır. Bu anlaşma ile Boğazlar, Osmanlı haricindeki diğer tüm savaş gemilerine kapatılmıştır.⁴⁶

18. ve 19. Yüzyıllarda İngilizler ve Rusların Boğazlar konusunda sürekli bir yarış içerisinde olmaları, Osmanlı-Rus münasebetlerine de doğrudan etki eden bir etmendir. Rusya tam da bu noktada iki düşünce arasında kalmaktaydı: Boğazlarda istediği tesiri yakalayabilmesinin yegâne yolu Osmanlı İmparatorluğu'nun toprak

⁴¹ Geoffrey Hosking, **Russia and The Russians: A History**, Second Edition, ABD, Harvard University Press, 2011, s. 234.

⁴² Fatih Ünal, “Ruslar Tarafından 1833’de Beykoz/Selvi’ye Dikilen Kaya Anıtı “Moskof Taşı” (Камень Московитов)”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 23, Sayı 2, 2013, ss. 190-191, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/173110> Erişim Tarihi: 10/04/2022.

⁴³ Sina Akşin, “Osmanlı Padişahlarının Toprak ve Hilafet Uğruna Verdikleri Ödünler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 29, Sayı 2, 1974, ss. 139-140, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36787> Erişim Tarihi: 10/04/2022.

⁴⁴ Barbara Jelavich, “Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar”, Çeviren: İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, 3.bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2013, s. 305.

⁴⁵ Kemal Beydilli, “Hünkâr İskeleyi Anlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 18, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 1998, s. 489.

⁴⁶ Kemal Beydilli, “Boğazlar Meselesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 1992, s. 267.

bütünlüğünü koruyarak müşterek hareket etmesine bağlıydı.⁴⁷ Bunu yapabilmesi için de Balkanlar ve Kafkaslardaki genişleme politikasından vazgeçmesi gerekmektedir. Çünkü aynı anda Osmanlı Devleti üzerinden hem Boğazların kontrolü sağlanması hem de Osmanlı topraklarına sahip olmaya çalışması olası bir durum değildi. Bu çerçevede Rusya, Osmanlı Devleti'yle Boğazlar üzerindeki tesirini arttırmaya yönelik hamlelerde bulunurken, yapılan her hamleyi kendisine bir tehdit unsuru olarak gören İngiltere'nin müdahalesinden kaçamamaktaydı. Bu yüzden Osmanlı ile yürütölmeye çalışılan yakın temaslar çok uzun sürmemekteydi. Müteakiben, Boğazlar konusunda istediğı tesiri yakalayamayan Rusya, Osmanlı aleyhine Balkan ve Kafkas coğrafyasında, tesir alanını genişletmekteydi.⁴⁸

1844 yılında İngiltere'yi ziyaret eden Rus Çarı, Osmanlı'nın zayıfladığını belirterek Rusya ve İngiltere'nin müşterek bir operasyonla Osmanlı Devleti'ni paylaşabileceklerini ima eden ifadelerde bulunmuştur.⁴⁹ Bu duruma ek olarak 1853 yılında Nicolas, İngiliz elçisi George Hamilton Seymour'a, Osmanlı Devleti'ni kastederek “*Avrupa'nın hasta adamı*” söylemini dile getirmiş, fakat İngiltere, Osmanlı'yı Rusya'yla paylaşmak yerine kendi menfaatleri doğrultusunda yaşatmayı daha uygun görmüştür.⁵⁰ Osmanlı ile yapmış olduğı Kırım Savaşı'ndan mağlup ayrılan Rusya ile 1856 yılında Paris Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşmaya göre Rusya, Karadeniz'de donanma bulunduramayacaktır. Bu durum İngiltere için büyük bir başarı iken Rusya için ağır bir yenilgidir.⁵¹

Kırım Savaşı'nda Rusya'nın yenilmesinde büyük rol oynayan iki güçten biri olan Fransa, 1870 yılında Prusya ile bir savaş içerisine girmiştir. Bu savaştan ağır bir yenilgiyle ayrılan Fransa, Avrupa güç dengesi sisteminde gerilemiştir. Bu durumu kendisine büyük bir fırsat olarak gören Rusya, 1871 yılında tekrardan Karadeniz'de

⁴⁷ Rifat Uçarol, **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4.bs., İstanbul, Filiz Kitapevi, 1995, s. 337.

⁴⁸ Balta, Özkan, **a.g.e.**, s. 16.

⁴⁹ Geoffrey Hosking, **Russian History: A Very Short Introduction**, ABD, Oxford University Press, 2012, s. 57.

⁵⁰ George Henry Bolsover, “Nicholas I and the Partition of Turkey”, **The Slavonic and East European Review**, Cilt 27, Sayı 68, 1948, ss. 139-140, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/4204004?origin=JSTOR-pdf> Erişim Tarihi: 11/04/2022.

⁵¹ Barbara Jelavich, “Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar”, Çeviren: İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşım Koç, 3.bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2013, ss. 310-311.

donanma bulundurabilir hale gelmiştir.⁵² Fakat yakalamış olduğu bu fırsat doğrultusunda Karadeniz’de tekrardan donanma inşa etmesi 1883 yılına tekabül etmektedir. Çünkü 1856 yılından itibaren Karadeniz kıyılarındaki mevcut olan bütün tersaneler yıkılmıştır.⁵³ Yine bu dönemlerde Çarlık Rusya, Osmanlı Hristiyanların koruyuculuğu rolünü bir kenara bırakarak, Slavların önderliğini ön plana çıkaran Panslavizm anlayışına yönelmiştir. Bu doğrultu da Rusya, 19. Yüzyılın ikinci yarısında Osmanlı’nın hâkimiyetinde olan Bulgarlar ve Sırların bağımsızlıklarını desteklemiştir.⁵⁴ Fakat Panslavizm anlayışı sanılanın aksine, Slav ırkının bağımsızlıklarını elde etmeleri, Rusya’nın önderliğini onaylayarak onun tesiri altına girmelerini manasına gelmemekteydi. Çünkü Osmanlı’dan ayrılmış olan Slavların üzerinde Rusya kadar Avrupa’da yer alan diğer devletlerinde etkisi oldukça fazla olmuştur. Rusya, 93 Harbi olarak bilinen Osmanlı-Rus Savaşı’nın ardından kurulan Bulgaristan Krallığı üzerinde bu durumu fazlasıyla deneyimlemiştir.⁵⁵

1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı, Rus ordusunun Ayastefanos’a (Yeşilköy) kadar gelmesiyle birlikte Osmanlı Devleti’nin ağır yenilgisiyle son bulmuştur. Yenilgi sonrasında imzalanan Ayastefanos Anlaşmasına göre Rusya, “Büyük Bulgaristan’ı” kuruyordu. Bu kurulan yerin sınırları, Ege denizi, Tuna nehri, Karadeniz ve Arnavutluk’a kadar uzanmaktaydı.⁵⁶ Ayrıca Bulgaristan’da savunmaya yönelik bütün yapıların yıkılmasıyla Rusya, dilediği an beklenmedik bir saldırıyla Trakya ve Meriç vadisi üzerinden İstanbul’u elde etmenin imkânını elinde bulunduracaktı.⁵⁷ Rusya’nın denetiminde olan Bulgaristan, Avusturya’nın menfaatlerine aykırı olduğu, aynı zamanda İstanbul ve Boğazların Rusya’nın saldırısına açık bırakılması da Londra tarafından tehdit unsuru olarak görüldüğü için Ayastefanos Antlaşması bu devletlerin

⁵² Barbara Jelavich, “Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar”, s. 324.

⁵³ Halûk F. Gürsel, **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri / Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, İstanbul, Baha Matbaası, 1968, s.113.

⁵⁴ Halûk F. Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, ss. 119-121.

⁵⁵ Uçarol, **a.g.e**, ss. 359-361.

⁵⁶ Halûk F. Gürsel, Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri, ss. 127-128.

⁵⁷ Balta, Özkan, **a.g.e**, s. 18.

yaptığı itirazlar sonucunda uygulamaya konulmamıştır.⁵⁸ Ayrıca bu antlaşma Panslavizm politikasının bir zaferi olarak görülmekteydi.⁵⁹

1878 yılında imzalanan Berlin Antlaşması ile Bulgaristan'ın sınırları daraltılmış, Makedonya ve Doğu Rumeli Osmanlı'ya geri verilmiştir.⁶⁰ 1856 Paris Antlaşması'nda yer alan '*Osmanlı topraklarının bütünlüğüne saygı ilkesi*'ne bu antlaşmada yer verilmemiştir. Osmanlı bu zamana kadar Rusya'ya, ekseriyetle bu prensibin devamında -kendi menfaatleri açısından- fayda gören diğer büyük güçlere dayanarak, karşı koyan bir tavır sergilemiştir. Bu antlaşma neticesinde bu güçlerin de karşı safta yer aldığını ve topraklarını ele geçirmek istediğinin farkına varmıştır.⁶¹ Bu antlaşma ile Osmanlı'ya bırakılan yerler, İngiltere ve Avusturya açısından oldukça rasyonel bir şekilde kararlaştırılmıştır. Çizilen sınırlar iki devletin kendi menfaatlerini riske sokmayacak bir biçimde belirlenmiştir. Şayet bu antlaşma, Avrupa'nın büyük güçlerinin menfaatlerine uymasaydı uygulamaya konulamazdı. Bu sebeple Rusya, Balkanlarda ve Karadeniz'in batısında kendi arzusuna göre hareket edemeyeceğinin farkına varmıştır; bu bölgede kendi tesiri doğrultusunda kurulan Slav devletlerinin hududu, '*Düvel-i Muazzama*'nın (Büyük Güçler)*⁶² menfaatlerine uyacak şekilde yeniden çizilmekteydi.⁶³

19. Yüzyıla baktığımızda Türkiye-Rusya-Batı arasında günümüzde de etkisinin devam ettiği üçlü münasebetin alt zemininin oluştuğu görülmektedir. Bu dönemde Rusya ve Batı'nın genişleyerek güçlendiğini, Osmanlı'nın ise dağılma süreci içerisine girdiği anlaşılmaktadır. Bu süreçte Batı ve Rusya hem bu dağılmayı hızlandırmak hem de hâkimiyeti sağlama isteğindedirler. Bu dağılmanın kim tarafından ve ne şekilde yönetileceğini ise Rusya ve Batı'nın nüfuz alanının hudutlarını tayin edecektir. Osmanlı, Rusya ve Batı arasındaki bu çatışma, Rusya ve Osmanlı arasındaki münasebetinde temel belirleyicisi haline gelmiştir.⁶⁴

⁵⁸ Kurat, **a.g.e.**, s. 374.

⁵⁹ Ali İhsan Gencer, '*Ayastefanos Antlaşması*', **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 1991, s. 225.

⁶⁰ Halûk F. Gürsel, *Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri*, s. 132.

⁶¹ Uçarol, **a.g.e.**, s. 354.

* Düvel-i Muazzama olarak bilinen Büyük Güçler şunlardır: Avusturya, Fransa, İngiltere, Prusya, Rusya. Bu devletlere 1871 yılından itibaren Almanya'da eklenmiştir.

⁶³ Balta, Özkan, **a.g.e.**, s. 18.

⁶⁴ **A.y.**

1.2.1. Bolşevik Rusya ve Dış Politika Anlayışı (Lenin Fikirleri)

Vladimir İlyiç Ulyanov (Lenin)**, Sovyet ideolojisinin oluşumuna katkı sağlayan en önemli Marksist Rus liderlerinden biridir. Aynı zamanda Rusya Komünist Partisini kurarak, Marksist teoriyi 20. Yüzyıla ve Rusya'ya uygun hale getirmiştir. Lenin çağdaş Rus gelişmelerini yorumlayabilmek adına Marksist bakış açısını kullanmış ve bu teoriyi spesifik gelişmelere uygulamıştır. Mostafa Rejai'ye göre, Leninizm 3 temel inanç maddesine dayanmaktadır. Bunlardan ilki, toplumsal gerçekçilik, sadece maddi ve ekonomik menfaatlara dayalı sınıflar ve sınıf çatışmasıyla anlaşılabilir. İkincisi, sınıf çatışmasının tek çözüm yolunun şiddetli bir devrimdir. Son madde ise, Komünist partide şekillenen örgütlenme ve liderliğin, devrimin gerçekleşmesine sağlayacak tek yol oluşudur.⁶⁵

Lenin (1917-1924), döneminde güvenlik anlayışı ve dış politikası iki prensip üzerinde şekillenmiştir. Bunlardan ilki, sınırların garanti altına alınması, ikinci ise uluslararası sistemde uyum sağlamaya çalışmaktır. Böylelikle diğer aktörler açısından da tanınır hale gelecektir.⁶⁶

Lenin, *“Imperialism, The Highest Stage Of Capitalism”* adlı kitabında emperyalizmi, kapitalizmin yeni bir aşaması olarak göstermektedir. Lenin'in bu bağlamda ele aldığı kapitalizmin temel ekonomik özellikleri şu şekildedir: 1) Üretimin ve sermayenin yoğunlaşması, ekonomik yaşamda belirleyici bir rol oynayan tekeller yaratacak kadar yüksek bir düzeye ulaşması, 2) Banka sermayesi ile sanayi sermayesinin birleştirilmesi ve bu *“finans sermayesi”* temelinde bir mali oligarşinin yaratılması, 3) Meta ihracından farklı olarak sermaye ihracının istisnai bir önem kazanması, 4) Dünyayı kendi aralarında paylaşan uluslararası tekelci kapitalist

** İsviçre'de yayınlanan “Rus Sosyal Demokrasininin Görevleri” adlı eserini Lena adından esinlenerek “Lenin” olarak imzalayan Vladimir, bundan sonra Lenin adıyla bilinecektir. Bknz: Yaşar Onay-Rus Stratejisinin Mimarları, s. 93.

⁶⁵ Mostafa Rejai, **Political Ideologies : A Comparative Approach**, Second edition, New York, M. E. Sharpe, 1995, s. 100.

⁶⁶ Gabriel Gorodetsky, “The Formulation of Soviet Foreign Policy - Ideology and Realpolitik”, **Soviet Foreign Policy, 1917-1991 A Retrospective**, Ed.: Gabriel Gorodetsky, New York, Routledge, 2013, s. 31.

birliklerin oluşması, 5) Dünya üzerinde yer alan toprakların en büyük kapitalist güçler arasında paylaşımının tamamlanmasıdır.⁶⁷

Bu tanımlanan özelliklerden ilk ikisi, kapitalist üretim tarzı tekelleşmenin ortaya çıkmasını sağlayan faktörleri, geri kalan üç özellik ise bu olayın gelişmesiyle emperyalist sistemin oluşmasını ve akabinde yaratmış olduğu neticeleri ifade etmektedir. Bilhassa son madde de, tekelci büyük güçlerin, azgelişmiş ülkeleri ele geçirerek hak talep etmesinden bahseden Lenin'in yapmış olduğu tanımlamalara baktığımızda özellikle bu tanım, yapısal değil de tarihi, yani günümüz konjonktürüne en uyumlu tanımlama olduğu görülmektedir. Çünkü günümüzde emperyalizm adı altında bir toprak işgali mevcut değil, bu nedenle de "neo-emperyalizm" gibi kavramlar gün yüzüne çıkmaktadır. Lenin'in burada ifade etmek istediği ise, eylemsel bir askeri işgalden ziyade, dünyanın tüm bölgelerinin emperyalist/kapitalist münasebetlere açılmasıdır.⁶⁸

Chavellier'nin ifadesine göre, emperyalizmin iki temel faydası bulunmaktadır. Bunlardan ilki, "emperyalizm, kapitalist ekonomili devletlerin sanayileşmemiş ülkeleri boyunduruk altına alması olarak tanımlanınca, Rusya sosyalist olunca emperyalist diye nitelendirilemeyecektir. Marksizm-Leninizm'e sağlayacağı ikinci fayda ise, sömürgeleştirilmiş ülke halklarını başkaldırıya çağırmasıdır. Böylece sanayileşmiş ülkelerin proletaryası devrim yaptıkça sömürge halklarını kurtaracağı gibi, sömürge halkları isyan ettikçe, ulusal kurtuluş hareketi başlattıkça emperyalist devletler zayıflayacaktır. Böylece o devletlerin proletaryasına yardım edilmiş olacaktır." Lenin, nesnel neticeleriyle emperyalizmi engellemeye çalışan her milliyetçi harekete desteği savunmaktadır. Bundan dolayı yeni SSCB'nin Milli Mücadele döneminde Türkiye'ye destek vermesinin en önemli nedeni budur.⁶⁹

"Rusya, milli bağımsızlığı için batı emperyalistlerine karşı silaha sarılan Türkiye'yi tabii bir müttefik olarak görmekteydi. TBMM'nin açılmasının ardından Anadolu'nun durumu ile SSCB'nin durumu daha çok benzerlik göstermeye başlamıştı.

⁶⁷ Vladimir Ilyiç Lenin, **Imperialism, The Highest Stage Of Capitalism**, Australia, Resistance Books, 1999, s. 10.

⁶⁸ Ömer Laçiner, "Lenin'in Emperyalizm Analizi", **Birikim Dergisi**, Sayı 20, 1976, s. 29, "Çevrimiçi" https://birikimdergisi.com/Images/UserFiles/Images/Spot/70/20/lenin039in_emperyalizm_analizi_omer_laciner.pdf Erişim Tarihi: 04/04/2022.

⁶⁹ Murat Sarıca, **100 Soruda Temel Düşünce Tarihi**, 4.bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi, 1983, ss. 165-166.

TBMM, meşruluğunu savunmak için İstanbul Hükümeti'nin yer yer uygulamaya koyduğu ayaklanmaları bastırmakla uğraştığı esnada, Sovyet yöneticileri de eski Çarlık düzeni taraftarlarına karşı iç savaş veriyordu.'' Sovyet yöneticileri, SSCB ile Anadolu arasındaki bu benzerlik nedeniyle, Milli Mücadele'ye sempati duyuyorlar, muvaffakiyet elde etmelerini istiyorlardı. SSCB'nin, Milli Mücadele'nin muvaffakiyet elde etmelerini istemelerinin nedeni sadece besledikleri sempatiden, SSCB ve Anadolu mücadelesinin benzerliğinden ve aynı hasımlara karşı yürütülmesinden kaynaklı değildi. Milli Mücadele'nin varmak istediği gayenin, Mîsâk-ı Millî'nin kendi gayelerine uygun olduğunu ve SSCB'nin çıkarları ile uyuştüğunun farkındaydılar.⁷⁰ *‘‘Bolşevik Rus rejimi Türkiye’deki Milli Mücadele hareketini, Batılı kapitalist-emperyalist tecavüzüne karşı duran bir unsur olarak görmekte ve bunu Müslüman halkların bir uyanışı olarak kabul etmekteydi.’’*⁷¹

Rusya’da iç savaşın Sovyetler lehine gelişme göstermesi ve beyaz orduların muvaffakiyet şansının azalmaya yüz tutması üzerine, 1918 senesinin bitimine doğru Fransa ve İngiltere Güney Rusya’yı kendi aralarında pay etmişlerdir. Kırım’a asker göndermişlerdir. Mart 1919’da Kırım’daki müttefik güçleri toplam 850.000 kişiye ulaşmıştır.⁷² Zor durumda kalan Sovyet yöneticileri, Milli Mücadele’yi yakından takip ediyorlardı. *‘‘Anadolu ve Trakya’da Müdâfaa-i Hukuk derneklerinin kurulmasını ve halkın yabancı işgallere karşı silahlı Kuvâ-yi Milliye birlikleri kurmasını, bir çeşit komünist ihtilali hazırlığı olarak değerlendiriyorlardı. İzvestia gazetesi, başlayan Türk ihtilalinin Sovyetlerin Ekim Devrimi’nin bir benzeri ve devamı olacağını belirtiyordu. Milli Mücadele’nin Sovyetlerin de hasımı olan İngiltere, İtalya, Fransa ve Yunanistan’a karşı olması, beyaz orduların İstanbul üzerinden daima yardım alması, Sovyet yöneticilerinin ilgisini daha da artırıyordu.’’*⁷³

⁷⁰ Alptekin Müderrisoğlu, **Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları**, Ankara, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları, 1974, ss.525-526.

⁷¹ Mehmet Gönlübol, Cem Sar, “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, Ed.: Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 10. bs., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2014, s. 20.

⁷² Denna Frank Fleming, **The Cold War and It’s Origins, Volume I 1917–1960**, First Edition, NewYork, Doubleday & Company, Inc.,1961, s. 22.

⁷³ Alptekin Müderrisoğlu, “Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 4, Sayı 13, 1994, ss. 49-50, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20734> Erişim Tarihi: 17/04/2022.

Sovyet yöneticileri belli bir zaman sonra Milli Mücadele'nin kendi Ekim Devrimi'nin tesiriyle değil, milli bağımsızlık için yapıldığını anlamışlar, umdukları komünist devrimine Türk toplumunun yapısının uygun olmadığını farkına varmışlardır. Milli Mücadele'nin önderler kadrosunun tutum ve tavırlarını da ilgiyle takip etmelerinin ardından hadiseler ve politik duruma dünya ihtilali fikir ve beklentilerini bir kenara bırakarak, müşterek faydalar bakımından bakmaya başlamışlardır. Bilhassa, Mîsâk-ı Millî'nin kendi hedeflerine uygun olduğunu ve Sovyet Rusya'nın çıkarları ile bağdaştığını gözlemlemişlerdir. “Rusya'nın ve Karadeniz'in güvenliği açısından mühim olan boğazların dost Türkiye'nin elinde olmasını istiyorlar, Türkiye'nin emperyalist genişleme peşinde koşan İngiltere ile Rusya arasında iyi bir tampon bölge oluşturacağını düşünüyorlardı.”⁷⁴

Erzurum ve Sivas kongrelerinde, Türkiye'nin istiklaline saygılı ve istila arzularını beslemeyen herhangi bir devletin yardımının kabul edilmesi kararına varılmıştır. Dış yardım için aranan özellikler sadece Sovyet Rusya ve ABD'de bulunmaktaydı. Atatürk, kongrelerde Amerikan mandası taraftarlarının milli bağımsızlığa ters düşen manda, görüşünü yaymaya çalışmaları ve ABD ile münasebetler kurmaları üzerine ABD yardımı düşüncesinden uzaklaşmış,⁷⁵ Sivas kongresinden ardından yardım hususunu görüşmesi adına Halil (Kut) Paşa'yı Rusya'ya göndermiştir.⁷⁶

Halil (Kut) Paşa'nın yaptığı görüşmeler neticesinde, Sovyetlerin Milli Mücadele'ye yakın ilgi gösterdiğini ama konuya ilişkin kati taahhüde girmekten kaçındıkları anlaşılmıştır. Sovyetlerin, Rusya'da Mustafa Suphi tarafından kurulmuş olan Türkiye Komünist Partisi'ni Türkiye'nin tek temsilcisi kabul ettikleri ve bu parti aracılığıyla yardımı düşündükleri seziliyordu.⁷⁷ Akabinde Sovyet hükümeti küçük çapta da olsa silah ve para yardımına başlamıştı.⁷⁸

⁷⁴ A.y.

⁷⁵ Müderrisoğlu, “Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları”, s. 50.

⁷⁶ Turhan Ada, “Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti'nin Sovyet Politikası (1920-1922)”, **Belleten**, Cilt 82, Sayı 295, 2018, s. 1129, “Çevrimiçi” <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/349/tur> Erişim Tarihi: 16/04/2022.

⁷⁷ Erel Tellal, “Sovyetlerle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, Ed.: Baskın Oran, 15.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 164.

⁷⁸ Müderrisoğlu, “Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları”, s. 50.

Hükümet, Sovyetlerle münasetlerin kurulması ve yardımın sağlanması maksadıyla, Dışişleri Bakanı Bekir Sami Kunduk'un başkanlığındaki bir heyeti Moskova'ya göndermiştir. Yapılan görüşmelerde Sovyetlerin kabul edilemez teklifler öne sürdükleri, Doğu Anadolu'dan Ermenilere toprak verilmesini istedikleri görülmüştür. Uzun görüşmeler neticesinde tüm ihtilaflar çözüme kavuşmuştur.⁷⁹

Bunun üzerine 1921 yılında iki devlet arasında dostluk antlaşması imzalanmıştır. Sovyetler, Sevr Antlaşması'nı tanımadıkları halde Mîsâk-ı Millî'de ifade edilen hudutlar içindeki Türkiye'yi tanıdılar. Antlaşmaya göre, *“her iki devlet, Doğu milletlerinin ulusal kurtuluş hareketleri ile Rus işçisinin yeni bir sosyal düzen kurma mücadelesi arasında ortak noktalar olduğunu kabul ediyor ve tüm milletlerin bağımsızlık, hürriyet ve arzu ettikleri hükümet sistemini seçme hakkını tanıyorlardı. (4. Madde) Nihayet, Sovyetler, Boğazlar ve İstanbul üzerindeki Türk egemenliğini tanıyorlar ve buna karşılık Türkiye de Boğazlar statüsünün sadece Karadenize kıyıda devletler tarafından tespitini kabul ediyordu. (5. Madde)”* Türkiye'ye daha öncesinde yapılan nispeten sınırlı yardımlar, dostluk antlaşmasının ardından daha da artış göstermiştir.⁸⁰

*“Milli Mücadele dönemi boyunca yapılan silah ve cephane yardımının toplamı şöyledir: 39.275 tüfek, 327 makinalı tüfek, 54 top, 63 milyon tüfek mermisi, 150.000 top mermisi, 1000 atımlık top barutu, 4000 adet el bombası, 4000 şarapnel mermisi, 1500 kılıç, 20.000 gaz maskesi. Para yardımı ise, 1920-1922 yılları arasında toplam 11.000.000 altın ruble ve 100.000 lira değerinde altın külçedir.”*⁸¹ Sovyetlerin yanı sıra Fransızlar ve Hint Müslümanlar da Türkiye'ye yardımda bulunmuştur.⁸²

1.3. İki Savaş Arası Dönem (1917-1939 arası)

İki savaş arası dönemi, 1917 devrimi ile başlatmak şu amaçla gerekli görülmüştür. Bu yılda Bolşeviklerin gerçekleştirmiş olduğu *“Ekim Devrimi”* ile birlikte iktidara geçmeleri ve Çarlık rejimin yıkılıp yerine Sovyetler Birliği'ni kurmaları açısından 1917 yılı mühim bir yıldır. Çarlık yönetiminin son bulmasıyla ikili ilişkilerde

⁷⁹ A.y.

⁸⁰ Fahir Armaoğlu, **20. Yüzyıl Siyasal Tarihi**, 11. bs., İstanbul, Alkım Yayınevi, 1999, ss. 161-162.

⁸¹ Tellal, *“Kurtuluş Savaşında Sovyet Yardımı”*, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, s. 162.

⁸² Alptekin Müderrisoğlu, *“Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları”*, **Atatürk Yolu Dergisi**, s. 51.

büyük bir değişim yaşanmıştır. 15 Aralık 1917’de imzalanan Brest-Litovsk Antlaşması* ile birlikte iki devlet arasındaki savaş hali de sona ermiştir.⁸³

1917’den 1924 yılına kadar ki dönem, Türkiye için Milli Mücadele ve sonrasında Cumhuriyetin ilan edilmesi, Rusya için ise yeni düzenin oturtulmaya çalışıldığı bir dönem olmuştur. Bu yıl aralığı iki ülke için de inişli-çıkışlı bir zaman dilimini yansıtmaktadır. Fakat iki devlette bu dönemde birbirine dostça yaklaşmış, birbirleriyle fikir alışverişinde bulunmuşlardır.⁸⁴ Bu dönemde Türk-Rus ilişkilerinin iskeletini oluşturan mühim bir antlaşmaya imza atılmıştır. Bu antlaşma 16 Mart 1921 tarihli “*Türkiye-Sovyet Rusya Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması*”dır. Bu antlaşma iki ülke arasındaki ilişkinin sağlam temelli bir zemine oturtulmasına yardımcı olmuştur. Ruslar bu antlaşma ile Sevr Antlaşmasını** reddetmiş, Türkiye’nin Mîsâk-ı Millî hudutlarını tanımış ve de iki ülkenin hududu net bir şekilde ortaya konulmuştur.⁸⁵

Vladimir Lenin’in 24 Ocak 1924’te ölmesiyle birlikte Josef Stalin devletin başına geçmiştir. Yönetiminde söz sahibi olduğu yıllardaki Rus dış politikasının en mühim önceliği batılı devletler ile politik münasebetler kurmak ve Rusya’ya yönelik ittifaklar kurulmasını engellemektir. Bilhassa bir Alman-Fransız yakınlaşması ve Almanya’nın doğuya doğru ilerlemesinden endişe duyulmaktaydı.⁸⁶

Türkiye ise o yıllarda, Lozan’da sağlamış olduğu barışa rağmen halen nüfus mübadelesi, Hatay meselesi, Musul sorunu gibi hususlara bir çözüm aramakla meşguldü. O dönemde her iki devlette birtakım meselelerle boğuşması iki ülkeyi birbirine yakınlaştırmış ve münasebetlerinin yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir. Sonunda iki devlet 17 Aralık 1925’te “*Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*”* imzalamıştır. Bu antlaşmanın en mühim maddesi, taraf olan devletlerden herhangi

* Brest Litovsk Antlaşması’na dair ayrıntılı bilgi için bkz: Marziye Memmedli, Hilal Akgüller, “Brest Litovsk Barış Antlaşması’nın Siyasi Sonuçları (Sovyet Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu Açısından)”, **Belgi Dergisi**, Cilt 2, Sayı 20, 2020, ss. 2713-2734, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1173732>

⁸³ Çağatay Benhür, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, 2004, ss. 325-326, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/258136> Erişim Tarihi: 09/04/2022.

** Sevr Antlaşması’na dair ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Hür, **Her Açından Sevr Antlaşması**, İstanbul, Puslu Yayıncılık, 2018.

⁸⁴ Benhür, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, s. 326.

⁸⁵ Uçarol, **a.g.e.**, s. 563.

⁸⁶ Benhür, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, s. 326.

birinin saldırıya maruz halinde diğer ülkenin tarafsız kalacağıdır.⁸⁷ “*Bu anlaşma aynı zamanda her iki ülkenin de imzaladığı ilk saldırmazlık ve tarafsızlık anlaşmasıdır.*”⁸⁸

11 Mart 1927’de ise iki devlet arasında “*Ticaret ve Seyrisefain Antlaşması*” imzalanmıştır. Bu antlaşma ile iki devlet arasında bazı ticari düzenlemeler yapılmıştır. Aynı zamanda kısmen de olsa ticaret temsilcilikleri diplomatik hale getirilmiştir.⁸⁹ 1928 yılı itibarıyla iki ülke arasındaki ilişki uluslararası siyasetin tesiri altında şekillenmiştir. 1917’deki Ekim Devrimi’nden ardından Batı ülkeleri uzunca bir süre Rusya’daki yeni yönetimi tanımamışlardır. Sovyetleri dünya siyasetinden soyutlamışlardır. Bu sebepten ötürü, Batı ülkelerinin bu tutumu karşısında Sovyetler endişeye kapılmış ve komşu ülkeler ile ilişkiler kurma gayreti içerisine girmiştir. SSCB, Milletler Cemiyeti’nin yardımıyla Cenevre’de yapılan “*Silahsızlanma Konferansı’nda*” Türkiye’nin de yer alması önerisinde bulunmuştur. Bu konferansın hazırlık komisyonunda yer alan Sovyet temsilci Maksim Maksimoviç Litvinov, “*Türkiye’nin dünya siyasetinde oynamakta olduğu önemli rol ve coğrafi konumu nedeniyle*” komisyonda faaliyetlerinde yer alması gerektiğini savunmuştur. Türkiye bu konuşmanın ardından 1928’in Mart ayında konferansa çağırılmıştır. “*Bağımsızlık savaşının ardından Türkiye’nin ilk kez katıldığı bu uluslararası konferansta, Türk temsilcisi topyekûn silahlanma konusunda Sovyet tezini desteklemiştir.*”⁹⁰

Bu yıllarda yaşanan önemli bir gelişme “*savaşı milli siyasetin bir aracı olarak kullanılmasını yasaklayan*” bir antlaşmaya imza atılması olmuştur. Bu antlaşma ABD Dışişleri Bakanı Frank Billings Kellogg ile Fransız Dışişleri Bakanı Aristide Briand verdikleri karar neticesinde ortaya çıkmıştır. Başta ABD ve Fransa olmak üzere diğer devletlerinde yer aldığı saldırmazlığı destekleyen çok taraflı bir antlaşma olan Briand Kellogg Paketi “*iki savaş arası dönemde savaşı yasaklayan tek belge*”dir. 27 Ağustos 1928’de imzalanan bu pakta Türkiye ve SSCB’de katılmıştır.⁹¹ Sonrasında SSCB’nin

* 7 Kasım 1945’te bu antlaşma feshedilmiştir.

⁸⁷ Gürün, “17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması”, ss. 183-184.

⁸⁸ Benhür, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, s. 327.

⁸⁹ Gönlübol, Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, s. 79.

⁹⁰ Gönlübol, Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, s. 80.

⁹¹ Funda Keskin, “Briand-Kellogg Paketi ve Litvinov Protokolü”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, Ed.: Baskın Oran, 15.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2009, s. 308.

önderliğinde bu pakta Doğu Avrupa ülkelerinin katılma sürecinin hızlanabilmesi adına ‘‘Litvinov Protokolü’’ne* (protokol tarihi 9 Şubat 1929) 1 Nisan 1929’da Türkiye’de katılmıştır. Aynı senenin 17 Aralık günü Türkiye ve SSCB ‘‘1925 Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması’’nı iki yıl süreyle uzatan bir ‘‘Protokol’’e imza atmışlardır.⁹² ‘‘7 Mart 1931’de ise ek bir protokol daha imzalanarak yürürlüğe girmiştir. Bu antlaşma, 30 Ekim 1931’de yeni bir protokol ilavesi ile 5 yıllığına ve 7 Kasım 1935’de ise son kez olmak üzere 10 yıl süre ile uzatılmıştır.’’⁹³

1930’lı yılların en mühim hadiselerinden biri de İsmet İnönü’nün Rusya’ya gerçekleştirmiş olduğu ziyaretidir.⁹⁴ Bu ziyaret sonrasında Sovyetlerin Türkiye’ye 8 milyon dolarlık bir kredi açması noktasında bir anlaşmaya varılmıştır. Kredinin amacı, Türkiye’nin sanayi malları ve makine ithalatına gereksinimini karşılamaktır. Bu kredinin verilmesine dair protokol ise 21 Ocak 1934’te imzalanmıştır.⁹⁵

1933-1936 yılları arasında SSCB ve Türkiye yoğun iş birliğinin yaşandığı bir döneme girmişlerdir. Bunun öncelikli nedeni, Avrupa’nın büyük güçleri arasındaki ‘‘gruplaşma hareketi’’nin yeni bir yön arayışı içerisine girmesiydi. 1933 senesinde Almanya, Fransa, İngiltere ve İtalya’dan oluşan bir grubun ‘‘Dörtlü Pakt’’a imza atması birçok Avrupa ülkesine rahatsızlık vermiştir. Pakta yer alan devletler, 3 Temmuz 1933’te ‘‘Saldırının Tanımlanması’’ hususunda iki antlaşma imzalamışlardır. Bu antlaşmaya Sovyetler ve Türkiye’de imzacı olmuştur. Bu antlaşmaların amacı olası bir saldırı karşısında esas saldırganı meydana çıkarmak ve bu devletleri kapsayan yeni bir grup oluşturmaktır.⁹⁶

* Litvinov Protokolüne ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz: Faruk Sönmezoğlu, **Uluslararası İlişkiler Sözlüğü**, İstanbul, Der Yayınları, 2017, ss. 389-390.

⁹² Uçarol, **a.g.e**, s. 565.

⁹³ Benhür, ‘‘Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri’’, s. 327.

⁹⁴ Ersin Müezzinoğlu, ‘‘İsmet Paşa’nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti Üzerine’’, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, 2018, s. 252, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/537030> Erişim Tarihi: 26/04/2022.

⁹⁵ Hamit Aliyef, ‘‘Kemal Atatürk’ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaştırılmasındaki Rolü’’, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 36, Sayı 1, 2015, s. 82, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/38395> Erişim Tarihi: 26/04/2022.

⁹⁶ Gönübol, Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, ss. 109-110.

1932 yılında İsmet Paşa'nın Moskova'ya gerçekleştirdiği ziyaret ve Cumhuriyet'in ilan edililişinin 10. Yılı olması münasebetiyle, 1933'de Kliment Yefremoviç Voroşilov, başkanlığından SSCB heyeti Türkiye'yi ziyarette bulunmuştur.⁹⁷

Balkan Antantı imzalanana kadar ki zamanda Türkiye-SSCB münasebetleri az da olsa mesafeli bir süreçten geçmiştir. SSCB dış siyasetince -ki bilhassa Romanya ile olan hudut anlaşmazlıklarından ötürü- böyle bir antantın uygulamaya konulmasından hoşnut değildi. Fakat Avrupa'da mevcut gerginliklerin tırmanışa geçmesi Balkan devletlerinin böylesi bir antantı oldukça gerekli görmelerine sebebiyet vermiştir. Yapılan görüşmelerin neticesinde 9 Şubat 1934 tarihinde Balkan Antantı imzalanmıştır.⁹⁸ Ayrıca Türkiye tarafından SSCB'ye "*çekince mektubu*" verilerek SSCB'nin kaygıları önlenmiştir.⁹⁹

Avrupa'da II. Dünya Savaşı'nın ilk emareleri bu tarihten itibaren etkisini kademe kademe göstermeye başlamıştır. Bilhassa Hitler'in Almanya yönetimin başına geçmesi ve Versay Anlaşması'nın kararlarına aykırı hareketlere başlaması, İtalya'nın Habeşistan'a karşı yaklaşımı ve devletler arası ilişkiler, yeni bir Dünya Savaşı'nın Avrupa'nın eşiğinde olduğu intibasını vermektedir. Bu dönemde Türkiye, SSCB ile uyumlu bir münasebet içerisinde olsa da bazı konularda SSCB'den beklediği desteği bulamamıştır.¹⁰⁰

Dünya siyasi sahnesinde değişen dengeler Boğazlar sorununu tekrardan gündeme getirmiştir. Türkiye'nin isteği doğrultusunda masaya yatırılan Boğazlar konusu tekrardan görüşülmüştür. 20 Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi*

⁹⁷ A.e., s. 110.

⁹⁸ Ali Hikmet Alp, **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, Ankara, T.C. Dışişleri Bakanlığı, 1974, ss. 340-341.

⁹⁹ Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", s. 328.

¹⁰⁰ Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", s. 328.

* Montrö Boğazlar Sözleşmesi 20 yıllık bir süre için yapılmıştır. Fakat Sözleşmenin 1.maddesinde kabul edilen Boğazlardan geçiş serbestliği ilkesinin süresi sonsuz olarak belirlenmiştir. (mad. 28/2) Sözleşmenin oluşturmuş olduğu dengenin duyarlılığını göz önünde tutan taraf devletler bugüne kadar sözleşmenin ne tamamının sona ermesine ne de birtakım değişikliklere uğraması yönünde bir girişimde bulunmuştur. (Hüseyin Pazarcı, **Uluslararası Hukuk**, 20.bs, Ankara, Turhan Kitabevi, 2021, s. 293.)

Ayrıntılı bilgi için bkz: Sami Doğru, "Türk Boğazları'nın Hukuki Statüsü: Sevr ve Lozan'dan Montrö'ye Geçiş", **Dokuz Eylül Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 2, 2013, ss.123-169, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/753718>

imzalanmış ve konu Türkiye'nin aleyhine çözümlenmiştir.¹⁰¹ 1936'dan sonra Türkiye'nin İngiltere ile yakın temasta bulunması ve müteakiben teşrik-i mesaide bulunması SSCB'yi rahatsız etmiştir. Bu yılın ardından Türkiye'nin dış siyasetinde SSCB'nin tesiri, İngiltere'nin ağırlığı ile dengelenmiş ve Türk-İngiliz iş birliği kendini göstermeye başlamıştır.¹⁰²

Montrö'nün ardından ilk olarak Türkiye akabinde SSCB'nin önerileri ile iki ülke yetkilileri bir araya gelerek bir nevi anlaşma yapmak adına çeşitli görüşmeler yürütmüşlerse de her seferinde çeşitli sebeplerle anlaşma sağlayamamışlardır. Akdeniz'in güvenliği adına oluşturulan ve 14 Eylül 1937 tarihinde imzalanan antlaşma ile sonuca bağlanan Nyon Konferansı'na Türkiye ve Sovyetler de iştirak etmiş ve imzacı olmuşlardır.¹⁰³

Türkiye-SSCB münasebetlerinde 1938 senesini durağan bir sene olarak değerlendirebiliriz. 1930'lu yıllarda Türkiye, Avrupa'daki siyaseti çok iyi gözlemlemiş, revizyonist ve anti-revizyonist gruplarla olan münasebetlerinde dengeyi gözetmiştir. Bunun sonucu olarak da 1920'li ve 1930'lu yıllardaki Türkiye-SSCB münasebetlerinin ana teması karşılıklı güven temeline oturtulmuş, bu sebeple müşterek meselelerin çözüm sürecinde aynı dili konuşmayı bilmişlerdir. İlişkilerin bu minvalde ilerlemesi de iki devletin de yararına olmuştur.¹⁰⁴

1 Eylül 1939'da Almanya'ya saldırması ve 3 Eylül 1939'da Fransa ve İngiltere'nin Almanya'ya ilan etmesiyle birlikte II. Dünya Savaşı fiilen başlamıştır.¹⁰⁵ Savaş başlamadan evvel SSCB ile Türkiye, İtalya ve Almanya saldırısına karşı 1939 yılının Nisan ayında görüşmelere başlamış, iki devlet karşılıklı ittifak kurmak gayreti göstermiş. Türkiye, ilk olarak Akdeniz ve Balkanlarda bir tehlike arz edebilecek mütecaviz İtalya'ya karşı İngiltere ile anlaşma sağlayıp, ardında da Almanya'ya karşı SSCB ile anlaşma sağlayarak bir stratejik bir güvenlik koridoru oluşturma

¹⁰¹ Ömer Osman Umar, "İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt 20, Sayı 59, 2004, s. 372, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1003892> Erişim Tarihi: 30/04/2022.

¹⁰² Mesut Hakkı Caşın, **Novgorod Knezliği'nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, s. 622.

¹⁰³ Benhür, "Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri", s. 329.

¹⁰⁴ Boris B. Potskhveriya, "1920 ve 1930'lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri", **Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, 1.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1999, ss. 194-195.

¹⁰⁵ Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, "İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası", Ed.: Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 10. bs., Ankara, Siyasal Kitabevi, 2014, s. 141.

gayretindeydi. SSCB ise, olası Almanya saldırısına karşı Türkiye ile aynı safta yer almak istiyordu. Bu sayede Türkiye ve İngiltere ile beraber muhtemel Almanya saldırısını karşı birlikte hareket edecek ya da tek başına Almanya ile anlaşma sağlayıp ilk Alman saldırısını geçici bir süreliğine önlemeyi planlıyordu.¹⁰⁶ Bunun üzerine 23 Ağustos 1939'da “Alman-Rus Saldırmazlık Paktı” imzalanmıştır.¹⁰⁷

Bu süre zarfında halen Sovyetler ile bir ittifak oluşturma çabasında olan Türkiye 5 Eylül'de Sovyet Dışişleri Bakanı Vyacheslav Mihayloviç Molotov'dan değişen dünya koşulları gereğince münasebetlerin ilerleyişine dair farklı yaklaşımlarda bulunması yanıtını almıştır. Fakat bu durum münasebetin sürdürülmesine engel olmamıştır.¹⁰⁸

25 Eylül 1939'da Türkiye Dışişleri Bakanı Şükrü Saraçoğlu, Moskova'ya bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret sırasında yapılan görüşmelerde SSCB'nin Almanlar ile imzalamış olduğu Pakt da tesiriyle Almanya'nın taleplerini ve Türkiye'nin rıza gösteremeyeceği talepleri ileri sürmesi hasebiyle görüşmeler bir neticeye kavuşamamıştır.¹⁰⁹

Sonuç olarak, 1939 yılında yaşanan ilişkilerde öznel ve nesnel anlaşmazlıklar meydana gelmiştir. Bundan dolayı, Türkiye ve SSCB'nin yürüttüğü dostane münasebetleri 20 yılı aşkın bir süre zarfında sürdürme imkânları mühim ölçüde kısıtlanmıştır.¹¹⁰

1.4. 19. Yüzyıl Avrupa Güç Dengesi Sistemi

19. yüzyılda küresel ölçekte bir uluslararası sistemden söz etmek mümkün değildir. Bu dönemde Avrupa sistemi olarak nitelendirilen sistem, uluslararası sistem olarak kabul görmektedir. Bu noktada, 19. Yüzyıla damgasını vuran “*Avrupa Uyumu*” (Concert of Europe) dur. Avrupa Uyumu, 1815 Viyana Kongresi* ile hayata geçmiştir.

¹⁰⁶ Uçarol, a.g.e, ss. 631-632.

¹⁰⁷ Ahmet Şükrü Esmer, Oral Sander, “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, s. 138.

¹⁰⁸ Benhür, “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, s. 329.

¹⁰⁹ Yaşar Semiz, Birol Akgün, “Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Süresince Türk- Rus İlişkileri”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, 2007, s. 240, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/289438> Erişim Tarihi: 30/04/2022.

¹¹⁰ Hamit Aliyef, “Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamlaştırılmasındaki Rolü”, s. 84.

* Viyana Kongresi ile ilgili detaylı bilgi için bkz: Harold Nicolson, **The Congress of Vienna/ a study in Allied unity: 1812-1822**, Sixth Edition, New York, The Viking Press, 1964.

Bu uyum yaklaşık 100 yıl boyunca da Avrupa’da etkili olmuştur.¹¹¹ Avrupa Uyumu, uluslararası sistem açısından bir dönüm noktasıdır. Bu dönemde uluslararası sistem geçmişe dönmüştür. Bunun neticesinde uluslararası sistem yeniden Avrupa merkezli olmuştur. Avrupa’da kalıcı barış ön plana çıkmıştır.¹¹²

Avrupa Uyumu süresince büyük güçler birbirleriyle çatışma içerisine girmemişlerdir. Bu dönemde devletler güç kullanımına başvurmadan güç dengesini korumayı başarmıştır.¹¹³ Devletler bu düzende, birbirine güvenme gereksinimi duymuşlardır. Uluslararası hukukun onay vermediği hiçbir müdahaleye meşru olarak kabul etmemişlerdir. Avrupa’da güç arayışını bir kenara bırakarak, karşılıklı güven ve uluslararası hukukun temel alındığı bir anlayışla Avrupa’nın en uzun barış dönemini yaşamasını sağlamışlardır.¹¹⁴

18. Yüzyılda devletlerin ana hedefi, monarşiler arasındaki güç dengesini korumaktır. Bu sebeple bu dönem içerisinde devletler ihtilalci amaçlara yönelmemişlerdir. Fakat Napolyon savaşları ile ihtilalci halk hâkimiyeti düşüncesi Avrupa’nın bütün çevresine yayılmıştır. Napolyon Savaşları ile hem uluslararası sistem^{in ana normları değişime uğramış hem de} Avrupa’daki güç dengesi sistemi bozulmuştur.¹¹⁵ Bu yüzyıldan sonra istikrarlı olan sistem yapısının yerini ihtilalci ve istikrarsız denge almıştır. Avrupa uyumu da Napolyon savaşlarının ardından bozulan istikrarı korumak amacıyla tasarlanmıştır.¹¹⁶

Napolyon Savaşları’nın ardından Avrupa’nın dağılan ‘Eski Düzen’ini* Avusturya Şansölyesi Clemens Von Metternich ve İngiltere Dışişleri Bakanı Robert

¹¹¹ Muzaffer Ercan Yılmaz, **Savaş ve Uluslararası Sistem**, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınevi, 2010, s. 61.

¹¹² Richard B. Elrod, “The Concert of Europe: A Fresh Look at an International System”, **World Politics**, Cilt 28, Sayı 2, 1976, s. 162, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/2009888?origin=JSTOR-pdf> Erişim Tarihi: 08/04/2022.

¹¹³ Henry Kissinger, **Diplomacy**, ABD, Simon & Schuster, 1994, s. 79.

¹¹⁴ Henry Kissinger, **Diplomacy**, s. 89.

¹¹⁵ Hans Georg Schenk, **The Aftermath of the Napoleonic Wars: The Concert of Europe-An Experiment**, New York, Howard Fertig, 1967, s. 65.

* 1648 Westphalia (Vestfalya) Barışı, Otuz Yıl Savaşları olarak bilinen din ve iktidar mücadelesine ilişkin bir Avrupa savaşı sonunda gerçekleşmiştir. Modern anlamda uluslararası ilişkiler, güç dengesi ilişkilerinin genel başlangıcını yansıtan Westphalia Barışı ile başlamaktadır. Bu barış ile Avrupa’da güç dengesi sağlanmıştır. Bu sayede devletler, birbirlerinin iç işlerine karışmama ve devletler arası eşitlik vb. prensipleri dikkate alarak hareket etmişlerdir.

¹¹⁶ Louise Richardson, “Strategic and Military Planning, 1815-56”, **The Fog of Peace and War Planning: Military and Strategic Planning Under Uncertainty**, Ed.: Talbot C. Imlay, Monica Duffy Toft, First Edition, New York, Routledge, 2006, s. 11.

Viscount Stewart Castlereagh tekrardan oluşturmaya çalışmıştır.¹¹⁷ Metternich'in bu duruma istinaden üç tane gayesi bulunmaktaydı. Bunlardan ilki, Napolyon yönetimine son vermek. İkincisi, bozulan Avrupa dengesini tekrardan inşa etmek. Üçüncüsü ise, Avusturya'nın da içerisinde bulunduğu beş büyük devletin yer alacağı bir ittifak kurmak.¹¹⁸

Viyana Kongresi, Fransız Devrimi ve Napolyon Savaşlarının çifte etkisi altında toplanmış ve diplomasi tarihinde de yeni bir boyut açmıştır.¹¹⁹ Viyana kongresi ile ‘‘intikam’’ gözetken bir anlaşma yerine daha ‘‘uzlaşmacı’’ bir anlaşma oluşturulmuştur. Bu durum, I. Dünya Savaşı'ndan ardından Versay (Versailles) Barış Antlaşması* ile kurulan uluslararası sistem ile Viyana Kongresi'nin oluşturduğu uluslararası sistem arasındaki ayrımın temelini ortaya koymaktadır.¹²⁰ Bu kongrenin oluşturmuş olduğu sistem, Fransa'yı, Avrupa'da düzeni alt üst ettiği ve istikrarsızlık yarattığı halde herhangi bir yaptırıma maruz bırakmamıştır. Böylelikle denge arayışı içerisinde olan egemen devletler, kendi kuvvetlerini sınırlandırarak ‘‘meşru’’ bir düzen kurmuşlardır.¹²¹

İngiltere ve Avusturya, Fransa'nın ağır bir cezalandırmaya tabi olmasını istememekteydi. Çünkü Avusturya, Rusya'nın Prusya ile aynı safta yer alması ve Batı'ya doğru ilerleme ihtimallerine karşın Fransa'nın kendisine destek olabileceği düşüncesi ile Avrupa devletler sisteminde yer almasını desteklemekteydi. İngiltere ise, Rusya'nın Avrupa'da egemen güç haline gelmesini engellemeye çalışmaktaydı.¹²² Bu nedenle, ‘‘Avrupa Düzeni'ni bozmasına rağmen Fransa'ya karşı cezalandırma yerine denge politikası uygulanmıştır. Böylelikle, Avusturya-İngiltere ve Rusya-Prusya arasındaki dengenin dengeleyicisi Fransa olmuştur.’’¹²³

¹¹⁷ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, 12.bs., İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları, 2013, s. 175.

¹¹⁸ Barış Özdal, Murat Jane, ‘‘La Der Des Der'in Uluslararası Sistemin Yapısına Etkileri’’, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, 2014, s. 226, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73842> Erişim Tarihi: 09/04/2022.

¹¹⁹ Geraldo Eulálio do Nascimento e Silva, ‘‘Diplomacy’’, **Encyclopedia of Public International Law**, USA, Elsevier Science Publishers B.V., 1986, s. 83.

* Ayrıntılı bilgi için bkz: Çağdaş Cansın Korkmaz, **Birinci Dünya Savaşı Sonunda İmzalanan İki Barış Antlaşması Sevr ve Versay**, Boyut Yayınları, 2018.

¹²⁰ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, s. 177.

¹²¹ Oral Sander, *Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e*, ss. 177-178.

¹²² Toktamış Ateş, **Siyasal Tarih**, 6.bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2017, s. 156.

¹²³ B. Özdal, Jane, ‘‘La Der Des Der'in Uluslararası Sistemin Yapısına Etkileri’’, s. 226.

1814 Chaumont Antlaşması, 1814 yılında Fransa'yı 1792 sınırlarına çeken Birinci Paris Antlaşması¹²⁴ ve Napolyon'un Waterloo Muharebesi'nde* almış olduğu ağır yenilginin ardından 1815'de imzalanan İkinci Paris Antlaşması, Viyana düzeninin kuruluşu öncesindeki mühim antlaşmalardan biridir.¹²⁵ Avusturya, Birleşik Krallık, Rusya ve Prusya'dan oluşan Dörtlü İttifak'ın kurucu anlaşması olan Chaumont Antlaşması ile taraflar 20 yıl süre ile Viyana düzenini sağlayacaklarını teyit etmişlerdir. Böylelikle Avrupa Uyumu oluşmuştur.¹²⁶ Avrupa Uyumu'nun kısa vadedeki hedefi, Napolyon yönetimine son vermek, uzun vadede ise, Avrupa'nın tek bir gücün kontrolünde olmasına mâni olmaktır.¹²⁷

Avrupa Uyumu, 19. Yüzyıldaki kongreler sistemini şekillendirecek olan kongreler sisteminin de hayata geçmesine neden olmuştur.¹²⁸ Avrupa Uyumu gereğince Avrupa'da barışı tesis etmek amacıyla imzacı devletler kongrelerle bir araya gelecektir. Viyana Anlaşması'na göre, *'konferans sistemi, uluslararası uyumsuzlukların etkin ve barışçıl bir biçimde neticelendirilmesi için diplomatik bir çerçeve oluşturulması hedeflenmiştir.'*¹²⁹ Barışı tesis etmek amacıyla düzenli bir şekilde yapılan kongrelerin yanı sıra Viyana Kongresi'nde, devletlerarası güç kullanımı 5 büyük devlet ile sınırlı bırakılmıştır.¹³⁰ Bu duruma ilişkin olarak, Viyana Antlaşması ve Paris Antlaşmaları, güç

¹²⁴ Mehmet Gönübol, **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, 3.bs., Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, 1975, s. 38.

* Waterloo Muharebesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Geoff Wootten, **Waterloo 1815: The Birth of Modern Europe**, First Edition, Great Britain, Osprey Publishing, 1992.

¹²⁵ Robert Balmain Mohat, **The European States System**, First Edition, London, Oxford University Press, 1929, ss. 51- 52.

¹²⁶ Kyle Lascurettes, "The Concert of Europe and Great-Power Governance Today, What Can the Order of 19th-Century Europe Teach Policymakers About International Order in the 21st Century?", Santa Monica, RAND Corporation, 2017, s. 6, "Çevrimiçi" https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE200/PE226/RAND_PE226.pdf Erişim Tarihi: 10/04/2022.

¹²⁷ B. Özdal, Jane, "La Der Des Der'in Uluslararası Sistemin Yapısına Etkileri", s. 227.

¹²⁸ Louise Richardson, "Strategic and Military Planning, 1815-56", **The Fog of Peace and War Planning: Military and Strategic Planning under Uncertainty**, Ed.: Talbot C. Imlay, Monica Duffy Toft, First Edition, New York, Routledge, 2006, s. 11.

¹²⁹ James R. Sofka, "Metternich's Theory of European Order: A Political Agenda for 'Perpetual Peace'", **The Review of Politics**, Cilt 60, Sayı 1, 1998, s. 144, "Çevrimiçi" <https://www.cambridge.org/core/journals/review-of-politics/article/abs/metternichs-theory-of-european-order-a-political-agenda-for-perpetual-peace/7D0B82728B3D472CED7D5F6BF43F5D04> Erişim Tarihi: 11/04/2022.

¹³⁰ Stanislas Jeannesson, "The Concert of Europe", **EHNE** (Digital Encyclopedia of European History), 2020, s. 2, "Çevrimiçi" <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/europe-europeans-and-world/organizing-international-system/concert-europe> Erişim Tarihi: 11/04/2022.

kullanımının kontrol edilmesini sağlayan modern anlamdaki ilk antlaşmalardır.¹³¹ Osmanlı Devleti ise Viyana Kongresi'ne katılmamıştır. Çünkü Osmanlı bu kongrede, Balkan meselesinin de masaya yatırılacağını düşünmekte ve bu konuda taviz vermek zorunda kalma endişe içerisindeydi. Buna ek olarak, Avusturya'nın "*toprak bütünlüğünü garanti etme*" teklifini de sıcak bakmamıştır. Zira yapılan görüşmelerde, Avusturya'nın Rusya'ya nereye kadar mâni olacağını kestiremediğinden dolayı, böyle bir noktada garanti vermeyi "*kendi işlerine müdahale*" olarak görmekteydi.¹³²

Yapılacak olan kongrelerin ilki, ikinci Paris Antlaşması ile Dörtlü İttifak tarafından ele geçirilen ve güç dengesi politikasına göre gereksinim duyulan Fransa'nın uluslararası sisteme tam bağımsız bir aktör olarak dâhil edilmesini sağlayan 1818 Aix-la-Chapelle Kongresi'dir.¹³³ İkincisi, Napoli'de liberal devrimi bastırmanın yollarını tartışabilmek amacıyla Beşli İttifak'ın toplanmış olduğu 1820 Troppau Kongresidir.¹³⁴ Üçüncüsü, Troppau Kongresi'nin devamı olarak kabul edilen ve Napoli'deki ayaklanmayı bastırmak için Sicilya Krallığı'na Avusturya müdahalesinin tasdiklendiği 1821 Laibach Kongresi¹³⁵ ve son olarak İspanya'daki liberal ayaklanmaları bastırma vazifesinin Fransa'ya verildiği 1822 Verona Kongresi¹³⁶ bu sisteme kılavuzluk eden kongrelerden sayılabilir.

O dönemde, Osmanlı'nın işgal ve paylaşılması sürecinin uzaması kongre sistemine ara verilmesine neden olmuştur. Fakat 19. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bu sistem devam etmiştir. Kırım Savaşı'nda elde ettiği zaferin ardından Osmanlı Devleti'nin toprak bütünlüğü ve bağımsızlığının garanti edildiği 1856 Paris Barış Antlaşması imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Osmanlı, Avrupa devletler sistemi içerisinde yer almıştır.¹³⁷ 19. Yüzyılda Osmanlı ile Avrupa arasındaki diplomatik ve kurumsal ilişkiler güçlenmiş ve böylece uluslararası toplumun bir parçası haline gelmiştir. Osmanlı bu yüzyıl boyunca büyük güçlerin mücadelesinin merkez noktasında yer

¹³¹ Kalevi Jaakko Holsti, *The State, War and the State of War*, Sixth Edition, Cambridge, Cambridge University Press, 2004, s. 4.

¹³² Toktamış Ateş, *Siyasal Tarih*, s. 157.

¹³³ Tim Chapman, *The Congress of Vienna Origins, processes and result*, First Edition, New York, Routledge, 1998, ss. 63-66.

¹³⁴ *A.e.*, ss. 66-67.

¹³⁵ *A.e.*, ss. 69-71.

¹³⁶ *A.e.*, ss. 72-73.

¹³⁷ Turan Kayaoğlu, *Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman, and China*, First Edition, New York, Cambridge University Press, 2010, s. 111.

almıştır.¹³⁸ İngiltere ve Fransa, Rusya'yı güçlendirme pahasına Osmanlı'yı zayıflatmanın yanlış bir strateji olduğunu, bunun AB'yi istikrarsızlaştıracağını kanısına varmıştır. Rusya'nın Osmanlı Ortodoks Hristiyan halkı üzerindeki sınır ötesi hak istekleri karşısında Türkiye'yi direnmeye teşvik etmiştir. Osmanlı'nın bu istekleri kabul etmesi mühim ölçüde Rus tesirini üzerinde hissetmesine sebep olacak ve Orta Doğu'daki İngiliz gücünü azaltacaktı. Osmanlı Devleti ise, İngiltere'den almış olduğu cesaretle bu istekleri reddetmiştir.¹³⁹

1856'da Kırım Savaşı'nın ardından imzalanan Barış Antlaşması, Rusya faktörünün Osmanlı üzerindeki tesirini denetim altına alabilmek amacıyla yapılan stratejik bir hamleydi. Osmanlı'yı Avrupa sistemine katarak, Rusya'nın daha önceleri kendi lehine bozmaya çalıştığı devletler arası dengeyi, tekrardan kurmayı amaçlamaktadırlar. Bu sayede Batılı devletler, Osmanlı'nın toprak bütünlüğünü ve bağımsızlığının güvence altına alınmasını sağlayarak tüm sorumluluğu üstlenmişlerdir. Bunun temelinde ise, Kırım Savaşı sırasında İngiltere ve Fransa'nın yardımı olmadan kendisini Rusya'dan koruyamayan Osmanlı'nın zayıflığının ortaya çıkması yatmaktaydı. Paris Barış Antlaşması'nın 7. maddesi Osmanlı Devleti'nin bekası ile ilgili kaygılarını uluslararasılaştırmıştır. Bu maddenin mantığı kültürel değil stratejik nitelikteydi. İmzacı devletler Osmanlı'nın egemenliğine ve toprak bütünlüğüne saygı göstermeyi kabul etmişlerdir.¹⁴⁰

Paris Antlaşması ile birlikte “*Ülke dışılık (haric-ez memleket)*” (extraterritoriality)* kavramı da ön plana çıkmıştır. Batılı devletler ülke dışılığın ortadan kaldırılması için Osmanlı'dan pozitif hukuk prensiplerine tamamıyla uyumlu olan hukuksal kurumsallaşma talep etmişlerdir. Bunun yanı sıra, Osmanlı ekonomisi dünya kapitalist sistemine entegre olurken, mülkiyet haklarının devlet tarafından netleştirilmesi ve uygulanmaya konması giderek daha mühim hale gelmiştir. Batılı tüccarların ülke dışılıkla güvence altına alınan yasal ve ticari haklarının korunması, bu ekonomik entegrasyon için hayati bir ehemmiyet taşımaktaydı. Batılı devletler, ülke

¹³⁸ A.e., s. 109.

¹³⁹ A.e., s. 111.

¹⁴⁰ Kayaoğlu, a.g.e, s. 111.

dışılığı kullanarak Osmanlı'nın Batılı iş dünyasına yeni pazarlar ve yatırım fırsatları açmaya zorlamıştır.¹⁴¹

Batılı devletler, Batılı tüccarların Osmanlı pazarlarına erişiminin artırılmasını aynı zamanda Osmanlı'nın Batılı ticari menfaatleri koruyacağını güvencesinin verilmesi doğrultusunda yeni bir sistem oluşturulacağını garanti verildiğinde bu sistemi kaldıracaklardı. Osmanlı'nın Batılı devletler tarafından onaylandığı haliyle hukuksal kurumsallaşması, Osmanlı pazarlarının daha fazla açılmasına ek yarar sağlayacaktır.¹⁴²

30 Mart 1856'da (Paris Barış Antlaşması'nın imzalandığı gün), barış antlaşmasına bağlı olarak, antlaşmaya katılan devletler arasında 1841 Londra Antlaşması'nı yenileyen "*Paris Boğazlar Sözleşmesi*", ayrıyeten Osmanlı ile Rusya arasında Karadeniz'le ilgili olarak "*Rusya ile Paris Antlaşması*" imzalanmıştır. Ardından yine bu anlaşmaya bağlı olarak, 5 Aralık 1857 yılında Osmanlı ile Rusya arasında, Fransa ve İngiltere'nin de katılımıyla "*Rusya ile Sınır Antlaşması*" imzalanmıştır.¹⁴³

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti bu antlaşma ile savaşın ardından eski hudutlarına tekrardan ulaşmıştır. Antlaşma maddelerinin içerisinde Rusya'nın "*güneye inmesini*" engelleyen hususların yer alması geçici bir süre ile de olsa Osmanlı üzerindeki Rus tehdidini ve baskısını engellemiştir. Avrupalı devletler sisteminde yer alan Osmanlı, toprak bütünlüğünü tehlikeye atacak herhangi bir tehditte Avrupalı devletlerin güvencesi altında bulunması adımlarını daha sağlam atmasına sebebiyet vermiştir. Osmanlı bu noktalar açısından avantajlı konumda yer alsa da, durum pek de dilediği gibi şekillenmemiştir. Bağlantıda olduğu devletlerle daha önce de diplomatik faaliyetler gerçekleştiren Osmanlı'nın Avrupa Devletler Sistemi içerisinde yer alması ve birtakım haklardan yararlanması pratikte pekte fayda sağlayan bir durum değildi. Çünkü Avrupalı devletler kendi nazarında bile belirlenen bu ilkelere saygı göstermemekteydi.

* Ayrıntılı bilgi için; Ömer İlhan Akipek, "Ülke-Dışılık", **Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 24, Sayı 1, 1967, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/632340>

¹⁴¹ A.e., s. 114.

¹⁴² A.y.

¹⁴³ Uçarol, a.g.e, s. 205.

Bu sebeple antlaşma hükümleri kâğıt üzerinde kalmaktan ibaretti. Diğer yandan bu sayede hudutlarını koruyan Osmanlı, Balkanlarda yer alan Özerk yönetimlerin Avrupalıların kefilliği altında bulunması Osmanlı'nın bölgedeki nüfuzunu azaltmaktaydı.¹⁴⁴ Ayrıca antlaşmada yer alan Karadeniz ile ilgili maddenin yenilen Rusya'ya ait şartlarını, savaştan galip ayrılan Osmanlı'ya da uygulanması galibiyetine gölge düşüren bir haksızlıktır. Yine bu yıl imzalanan Islahat Fermanı'nın antlaşma maddeleri içerisinde yer alması aleyhine bir durumdur. Avrupalı devletler bu madde ile “iç işlerine karışmamayı” taahhüt etseler de fermanın uygulamaya konulmasıyla birlikte Avrupalı güçler olarak Osmanlı'nın iç işlerine karışmayı da bir nevi garantilemişlerdir.¹⁴⁵

Paris Antlaşması, uygulama imkânlarından yoksun şartlarıyla, Osmanlı'nın geleceğini garanti altına almaktan fazlasıyla uzaktı. Bu yoksunluklar içerisinde yaratılmaya çalışılan barış ortamı kısa süreli olmuştur. Beraberinde Osmanlı'nın ve diğer Avrupalı güçlerin birtakım meselelerle karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.¹⁴⁶

Ayrıca, 1856 tarihli Paris Barış Antlaşması'nın ardından toprak bütünlüğünün garanti edilmiş olmasının bir şey ifade etmediği 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı sırasında anlaşılmıştır. Savaş neticesinde büyük yıkım engellenememiştir. “*Avrupa hukukundan yararlanmanın ne manaya geldiği ise 1878 Berlin Kongresi sırasında bu hukuktan faydalanmak üzere devletin hakkını savunmaya kalkışan Osmanlı delegelerini, ‘‘O hukuk size göre değil’’ diyerek azarlamasıyla daha iyi anlaşılmıştır.*”¹⁴⁷

1.5. Milli Mücadele Döneminin Dış Politika Anlayışı

Milli Mücadele dönemindeki uluslararası ortamda, küçük ya da büyük bütün devletlerin tüm dünyayı tesiri altına alan Birinci Dünya Savaşı'nın yaratmış olduğu karmaşık ortamda yeni bir düzen sağlamaya çalıştığı görülmektedir. Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı, müttefikleri (Almanya/Avusturya-Macaristan) ile birlikte savaştan

¹⁴⁴ Uçarol, **a.g.e.**, s. 206.

¹⁴⁵ **A.e.**, s. 207.

¹⁴⁶ **A.e.**, s. 208.

¹⁴⁷ Kemal Beydilli, “Paris Antlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 34, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı, 2007, ss. 171- 172.

mağlup ayrılmıştır.¹⁴⁸ Bu mağlubiyetin ardından 30 Ekim 1918’de Mondros Ateşkes Antlaşması imzalanmıştır.¹⁴⁹ Bu tarihten itibaren gerçekleşen tüm işgaller ve olumsuzluklar karşısında Mustafa Kemal Atatürk ve Türk Milleti büyük bir mücadele göstermiştir. Aynı zamanda bu dönemde Türkiye-Rusya arasındaki resmi münasebetler askıya alınmıştır. Ancak ikili ilişkiler Ankara Hükümeti’nin kurulmasıyla tekrardan eski haline dönmüştür.¹⁵⁰

19 Mayıs 1919’da Atatürk’ün Samsun’a çıkmasıyla birlikte Türk Milli Mücadele dönemi fiilen başlamış olup, tarihinde mühim bir dönüm noktası haline gelmiştir.¹⁵¹ Milli Mücadele döneminin yöntem ve gerekçesini ortaya koyan Amasya Genelgesi’nde yurdun toprak bütünlüğünün ve ulusun egemenliğinin tehdit altında olduğu, İstanbul Hükümeti’nin üzerine düşen mesuliyeti yerine getirmediği ifade edilmiştir. Aynı zamanda, ulusun bağımsızlığını yine ulusun kararı ve azminin kurtaracağı açıkça vurgulanmıştır. Ulusun içinde bulunduğu durum dikkate alınarak milli heyetin kurulmasına karar verilmiştir. Bunun için kongrelerin yapılması adına faaliyetlere başlanmıştır.¹⁵² Bu kongrelerden biri Erzurum diğeri ise Sivas Kongresi’dir.* Erzurum Kongresi’nde, vatanın ve egemenliğin korunmasına, güvenliğin sağlanmasına, hükümetin gücü yetmediği takdirde, ulusal kongrece seçilecek geçici bir hükümetin kurulacağı belirtilmiştir. Sivas Kongresi’nde ise, vatanın ve ulusun geleceğinin hükümetin mesuliyetinde olduğu şuuruyla anayasa ve milli menfaatlere uygun olan bir meclisin toplanmasının mecburiyeti ifade edilmiştir.¹⁵³ Milli Mücadele’nin başlangıç aşamasında yer alan bütün belgelerde ön planda olan, ulusun gereksinimi ve beklentisi olan işgali nihayete kavuşmasının ancak bu hedefle oluşturulacak olan bir meclisle oluşturulabileceği olmuştur.

¹⁴⁸ Nezihe Selcen Korkmazcan, “Atatürk’ün Dış Politika Anlayışının TBMM’nin İlk Dış Politika Kararı Üzerinden Değerlendirilmesi”, **Aydın İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, 2016, s. 102, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/651172> Erişim Tarihi: 18/04/2022.

¹⁴⁹ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Temeller**, 1.bs., İstanbul, Timaş Yayınları, 2010, s. 119.

¹⁵⁰ Stefanos Yerasimos, **Kurtuluş Savaşında Türk Sovyet İlişkileri 1917-1923**, 2.bs., İstanbul, Boyut Yayıncılık, 2000, s. 101.

¹⁵¹ A.e., s. 104.

¹⁵² T.C. Amasya Valiliği, “Amasya Tamimi (22 Haziran 1919)”, “Çevrimiçi” <http://www.amasya.gov.tr/amasya-tamimi-22-haziran-1919> Erişim Tarihi: 18/04/2022.

* Erzurum ve Sivas Kongreleri hakkında ayrıntılı Bilgi için bkz: Mustafa Kemal Atatürk - Nutuk

¹⁵³ Selim Özcan, “Amasya Genelgesi’nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, 2013, ss. 77-80, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19651> Erişim Tarihi: 18/04/2022.

21 Aralık 1918 tarihinden beri kapalı olan Meclis-i Mebûsan, Kasım 1919'da gerçekleşen seçimlerden sonra, 12 Ocak 1920 tarihinde toplanmıştır. 28 Ocak 1920'de gerçekleşen toplantıda, Erzurum ve Sivas Kongrelerinde kabul edilen kararlara dayanan Mîsâk-ı Millî kabul edilmiştir.¹⁵⁴ Mondros Ateşkes Antlaşması ardından Anadolu'da Atatürk'ün önderliğinde başlayan Milli Mücadelenin temel gayesi, miladını doldurarak savaşa birlikte sona eren Osmanlı'nın kalıntılarından Türklere ait olan yerleri kurtarıp milli bir devlet inşa etmektir. Bu amaç, Anadolu'da yapılan çeşitli kongrelerde belli bir noktaya ulaşmış ve Meclis-i Mebûsan'da kabul edilen Mîsâk-ı Millî ile belirlenmiştir. Bu nedenle Anadolu'da başlayan Milli Mücadele'nin dış ilişkilerine de bu gayenin hâkim olması beklenmekteydi.¹⁵⁵

Türk yurdunun hudutlarını çizip bu hudutlar içerisinde ne şartlarda yaşanacağını Fransa, Rusya) İstanbul'u işgal etmişlerdir. İşgalin ardından Meclis-i Mebûsan, 11 Nisan 1920'de kapatılmıştır.¹⁵⁶

Meclis-i Mebûsan'ın kapatılmasının ardından Atatürk, yeni bir meclisin açılmasının zaruriyet olduğunu ifade eden bir genelge yayınlamıştır. Atatürk bu genelgede, *“devlet merkezinin dokunulmazlığı, ulusun egemenliğini ve devletin kurtulmasını sağlayacak önlemleri görüşmek ve uygulamak için”* bir meclisin zaruriyetini ifade etmiştir.¹⁵⁷ Bu amaç doğrultusunda Türkiye Büyük Millet Meclisi (TBMM), 23 Nisan 1920'de faaliyetlere başlamıştır.¹⁵⁸

TBMM'nin kurulmasının ardından hükümet Atatürk'ün kararıyla yaklaşık bir ay sonra (4 Mayıs 1920) oluşturulmuş, oluşturulduğu tarihten 5 gün sonra da programını açıklayarak, göreve başlamıştır. *“TBMM'nin politik hareketlerinin amacı, milli kurtuluş mücadelesini başarmak olmuştur. Bu mücadele, emperyalist güçlere karşı fiili olarak cephelerde sürdüğünden dış politika, iç politikanın hiçbir zaman olmadığı kadar*

¹⁵⁴ Gönlübol, Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 12.

¹⁵⁵ Yusuf Sarımay, “Milli Mücadelede Türk-Sovyet Münasebetleri”, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, Sayı 1, Cilt 1, 1986, s. 203, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188174> Erişim Tarihi: 19/04/2022.

¹⁵⁶ Gönlübol, Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 14.

¹⁵⁷ Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, 2.bs., İstanbul, Can Yayınları, 2021, ss. 438-440.

¹⁵⁸ Gönlübol, Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 14.

önünde olmuş, cephelerdeki başarıların dış politikadaki başarılarla taçlandırılması bu bakış açısıyla mücbir görülmüş ve gerçekleştirilmiştir.’’¹⁵⁹

İç politikada meclisin güçlü kılınması, tebaaya ulaşması ve askeri faaliyetlerin güçlendirilmesi gibi noktalar ön plana çıkarken, dış politikada da öncelik verilen hususlar Atatürk tarafından belirlenmiştir. Dış politikada ilk politik yakınlaşma girişimi, Sovyetler Birliği ile olmuştur.¹⁶⁰ 1917 Ekim Devrimi’nden 1920’ye kadar ki süreçte Türk-Sovyet münasebetlerini canlı tutabilmek adına birtakım faaliyetler sürdürülmeye çalışılmış fakat resmi bir şekilde münasebetlerin yürütülmesi, TBMM kurulmasından sonra olmuştur.

‘‘23 Nisan 1920’de açılan TBMM’nin almış olduğu kararla 1 Kasım 1922’de saltanat kaldırılincaya kadar Türk dış politikası iki başlı bir şekilde yürümüştür. Mîsâkı-ı Millî’nin ilkeleri dışında herhangi bir neticeyi kabul etmeyen TBMM’nin yanında, Birinci Dünya Savaşı’nın İtilaf Devletleri’nce kurgulanan savaş sonrası düzeni, diplomasi masasında görüşmeyi idame ettiren İstanbul Hükümeti vazife yapmıştır. TBMM, açılışından hemen ardından kendisi üzerinde bir erki kabul etmediğini ilan ederken İstanbul Hükümeti’ni de yok saydığını belirtmiştir.’’¹⁶¹

24 Nisan 1920’de gerçekleştirilen gizli oturumda içişlerindeki duruma ilişkin bir beyanatta bulunmak için söz alan Atatürk, çalışmalarının tek amacını; milli hudut içinde ulusun rahatını, refahını ve milli hudut ile belirlenmiş yurdun bütünlüğünü korumak şeklinde ifade etmiştir. ‘‘Ahvali dâhiliye hakkında’’ başlığıyla tutanaklara geçen bu konuşmada Atatürk daha çok dış güçlerle olan münasebetlere öncelik vermiştir. Rusya ile ilgili olarak, Bolşeviklerin sui generis (kendine özgü) birtakım esasları olabileceğini ve bunların hepsinin en ince ayrıntısıyla bilinemeyeceğini ifade etmiştir. Her iki devletinde, sui generis özellikleri ve perspektifleri olduğunu, milli hudutlar içerisinde saptanmış olan şartlara ulaşıldığında, herhangi bir şeye gerek olmasa dahi her olasılığa karşı varoluş için bir dış güç aramak gerekirse Türkiye’nin kendi perspektifini koruyarak hareket etmesi gerektiğini, bunun için de bazı faaliyetler yürüttüğünü beyan

¹⁵⁹ Korkmazcan, a.g.e, ss. 104-105.

¹⁶⁰ A.e., s. 105.

¹⁶¹ A.e., s. 110.

etmiştir.¹⁶² Bu konuşmadan anlaşıldığı üzere Atatürk Bolşevikliğin özüyle değil, emperyalizme karşı mücadelesiyle ilgilenmektedir.

26 Nisan 1920’de (meclisin açılmasından üç gün sonra) Atatürk, Kazım Karabekir’in yazmış olduğu mektupta birtakım düzenlemelerde bulunarak Rusya’ya iletmiştir. Mektubun birinci maddesi şu şekildedir: “*Emperyalist hükümeti aleyhine harekâtı ve bunların taht-ı tahakküm ve esarete bulunan mazlum insanların tahlisi gayesini istihdaf eden Bolşevik Ruslarla Tevhid-i mesai ve harekâtı kabul ediyoruz.*” İkinci madde, “*Bolşevik kuvvetleri Gürcistan üzerine harekât-ı askeriye yapar veyahut takip edeceği siyaset ve göstereceği tesir ve nüfuzla Gürcistan’da Bolşevik ittifakına dâhil olmasını ve içlerindeki İngiliz kuvvetlerini çıkarmak üzere bunlar aleyhine harekâta başlamasını temin ederse Türkiye hükümeti de Emperyalist Ermeni hükümeti üzerine harekât-ı askeriye icrasını ve Azerbaycan hükümetini de Bolşevik zümre-i düveliyesine idhal (dâhil etmek) etmeyi taahhüt eyler.*” Üçüncü madde de ise, istenilen para miktarından bahsedilmiştir. “*Evvela milli topraklarımızı taht-ı işgalinde bulunduran emperyalist kuvvetleri tard ve atiyen emperyalizm aleyhine vuku bulacak mücadelat-ı müşterekemiz için kuvâ-yı dâhiliyemizi taazzuv ettirmek üzere şimdiden ilk taksit olarak beş milyon altının ve takarrür ettirilecek miktarda cephane vesair vesait-i fenniye-i harbiye ve malzeme-i sıhhiyenin ve yalnız şarkta icra-yı harekât edecek olan kuvvetler için erzakın Rus Sovyet Cumhuriyetince temini lazımdır...*”

Mektuba, “*TBMM’nin Moskova hükümetine birinci teklifnamesidir.*” girişi eklenerek Trabzon’dan Rusya’ya gidecek olan heyete teslim edilmiştir.¹⁶³ Halil Paşa’ya mektubun ulaştırıldığını, resmi görüşmeler başlamadan evvel TBMM İcra Heyeti yetkililerinin yapmış olduğu ziyaret esnasında Sovyet Dışişleri Halk Komiseri Georgi Vasilyeviç Çiçerin’e TBMM’nin beklentilerinin neler olduğu ifade ettiği ve bu gayri resmi görüşme sırasında ifade edilen beklentinin Sovyet yetkililerin kabulünden geçtiği anlaşılmaktadır.¹⁶⁴

¹⁶² TBMM Gizli Celse Zabıtları, İnikat 2, Cilt 1, 24 Nisan 1336 (1920), s. 5, “Çevrimiçi” <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf> Erişim Tarihi: 20/04/2022.

¹⁶³ Kazım Karabekir, *İstiklal Harbimiz (2. Cilt)*, 2.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2008, ss. 747-748.

¹⁶⁴ TBMM Gizli Celse Zabıtları, İnikat 84, Cilt 5, 16 Teşrinievvel 1336 (1920), s. 5, “Çevrimiçi” <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001084.pdf> Erişim Tarihi: 20/04/2022.

5 Mayıs 1920’de İcra Vekilleri Heyeti ilk toplantılarını gerçekleştirmiştir. Bu toplantıda öne çıkan en mühim sorun, Yunanlılar ve Müttefiklerle karşılaşılacak herhangi bir çatışmada Türkiye’nin tek başına kalmamasını sağlamaktır. O esnada, emperyalizm eleştiren ve gizli emperyalist antlaşmaları tek taraflı bir tutum ile geçersiz olduğunu duyuran Sovyetler, Türkiye gibi, Batılı güçlerin tehdidi ile karşı karşıyaydı. Bu sebepten ötürü Türkiye, Sovyetleri kendisine en yakın müttefik olarak görmüştür.¹⁶⁵ Sovyetlerle olan münasebeti dostluk çerçevesinde yürütmek, ittifak antlaşmalarına imza atarak temasta kalmak amacıyla Başkanlığını, Hariciye Vekili Bekir Sami Bey’in yürüttüğü, İktisat Vekili Yusuf Kemal Tengirşenk ve Lazistan Mebusu Osman Bey’in de yer aldığı bir heyet Rusya’ya gönderilmiştir.¹⁶⁶

Bu heyete, 8 Mayıs 1920’de İcra Vekilleri tarafından 7 maddeden oluşan talimatname verilmiştir. Bu talimatnameye göre, “1) Türkiye’nin batılı devletlerin esaretine düşmesi Rusya çıkarlarına aykırı kabul ediliyorsa yardım edip ittifak yapmasının mümkün görüldüğü, 2) Türkiye’nin gayesinin, milli hudutlar içinde tam bağımsız yaşamak olduğu, bu şartla Rusya ile kader birliği yapılarak ortak hareket edilebileceği, 3) Türkiye’nin batılı güçlerin saldırısından kurtulup gayesini gerçekleştirebilmesi adına dışarıdan da bir yardımın gerektiği, 4) Boğazlardan tüm Karadeniz uluslarının yararlanabileceği, Rus donanmasının İstanbul’a gelmesi Türkiye’nin takdirine bağlı olmak üzere Çanakkale Boğazı’nın Ruslarla birlikte savunulabileceği; 5) Ortak mücadelenin başarısı adına Türkiye’nin dindaş ve ırkdaşları üzerindeki manevi nüfuzunu kullanacağı, 6) Dışarıdan para, askeri malzeme, araç ve gerekirse askeri birlik yardımı alınacağı, 7) Ruslarla kader birliği yapıp yardım almanın engelsiz ve güvenceli bir ulaştırmaya bağlı olduğu.” belirtilmektedir. Kazım Karabekir’e göre, “Rusya ile kader birliği yapıp birlikte hareket edilebileceği” cümlesinin yer aldığı ikincisi madde, en dikkat çeken maddedir. Ayrıca Karabekir bu talimatnamede doğu sınırına ilişkin herhangi bir açıklama olmayışını da bir eksiklik olarak değerlendirmektedir.¹⁶⁷ Talimatnamenin dönemin mücadelesine uygun olarak hazırlandığı açıkça gözlemlenmiştir. Bahsedilen hususlara ilişkin keskin sınırların konulmaması, Rusların gerektiğinde Boğazlarda bulunmasının bir sorun teşkil etmemesi

¹⁶⁵ Gönübol, Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, s. 19.

¹⁶⁶ Korkmazcan, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁶⁷ Karabekir, *a.g.e.*, ss. 843-844.

ve emperyalist batı dünyasından duyulan kaygının büyüklüğünü göstermektedir. Ruslarla yürütölmeye çalışan siyasi ilişkilerde ilk defa bu sayede başlamıştır.

TBMM'nin açılışından 3 gün sonra yazılan mektup, 1 Haziran günü Lenin'in eline ulaşmıştır. Çiçerin ise bir gün sonra mektuba yanıt vererek, Mîsâk-ı Millî'de ifade edilen prensipleri memnuniyetle karşıladıklarını beyan etmiştir. Bunun yanı sıra Türk-Rus ilişkilerinin ebedi dostluk çerçevesinde sürdürölebilmesi adına karşılıklı temsilciler gönderilmesini, Türkiye, Ermenistan ve İran arasında arabuluculuk yapmayı öneriyordu. Fakat Atatürk'ün iki ölke arasında ittifak yapılması önerisini nezaketle geçiştiriyor ve yardımlardan bahsedilmiyordu.¹⁶⁸

24 Temmuz'da Moskova'da başlayan görüşmelerin odak noktasını, iki ölke arasındaki “*Kafkas seddinin yıkılması*” ve dolayısıyla “*Ermeni sorunu*” oluşturmaktaydı. 24 Temmuz'dan 24 Ağustos'ta kadar yapılan görüşmelerde iki ölke arasında dostluk antlaşması tasarısına ilişkin bir mutabakat sağlanmıştır. Fakat Çiçerin bu antlaşmanın imzasını ve tasarıda taahhüt edilen Sovyet yardımını Ermenilere; Bitlis, Muş ve Van illerinden toprak verilmesine bağlamıştır. Çiçerin'in bu talebinde direnmesi neticesi Moskova görüşmeleri içinden çıkılmaz bir hal almıştır. Böylece Rusya'nın Anadolu toprakları üzerindeki doktriner isteklerinin yanı sıra politik ve emperyalist isteklerini de alenen gözler önüne sermiştir.¹⁶⁹

Sovyet Rusya'nın bu esnada Türkiye ile yapılacak ittifaklardan kaçınmalarının ve görüşmeleri uzatmalarının altında yatan birçok neden bulunmaktaydı. Sovyetler bu esnada İngiltere ile bir ticaret antlaşmasına için görüşmeler yürötmekteydiler. Türkiye ile İngiltere'ye karşı yapılacak herhangi bir ittifak bu ticaret antlaşmasına mâni olabilirdi.¹⁷⁰ Diğer yandan 10 Ağustos 1920'de (müzakereler devam ederken) Sovyetler, Ermenilerle bir antlaşma imzalamıştır. Sovyetler, Ermeni sorununu lehimize sonuçlandırmalarının Batılı güçlerin proletaryasında olumsuz bir etkiye sebep olmasından endişe etmekteydiler. Bu yüzden Ermeni komünistlerine Türkiye'den bir yer tesis ederek onlara memnuniyet sağlamayı ve akabinde Taşnak hükümetini yıkarak başarı elde edecekleri düşüncesindeydiler. Bir diğer hususta Sovyetlerin bu esnada

¹⁶⁸ Sarınay, **a.g.e.**, ss. 207-208.

¹⁶⁹ **A.e.**, s. 208.

¹⁷⁰ Sarınay, **a.g.e.**, s. 208.

komünist olmayan devletlerle ittifak kurmaktan uzak durmalarıydı. Mücadelenin henüz başında olan Atatürk'ün bu durumda muvaffak olabileceğine kesin gözüyle bakmayan Sovyetler, kuşku içerisindeydi.¹⁷¹

Moskova'da gerçekleşen görüşmelerin nihayete ermemesi üzerine Yusuf Kemal Bey, Sovyetlerden temin edilen silah ve para yardımı ile geri dönmüştür. Yusuf Kemal Bey'in TBMM'de "*Rus Bolşevik Cumhuriyeti ile Münasebatı Siyasiyesine*" ilişkin yapmış olduğu açıklamaların ardından Moskova'da bulunan Bekir Sami Bey'e gönderilen direktifle Sovyetlerin Ermenilerin lehine toprak istekleri kabul edilmemiştir.¹⁷²

Bu sırada Ermeniler Türk köylerine saldırılarda bulunmaktaydı. Sovyetlerle olan münasebetlerin iyileştirme çabası içerisinde olduğu bu dönemde Ermenilere yönelik bir harekâtın yapılması kusurlu görülmekteydi. Kazım Karabekir, bu durumun bir an önce düzenlenmesinden yana bir görüş bildirmiştir. Atatürk ise böyle bir harekâtın henüz zamanının gelmediğini ifade etmiştir. Neden olarak da, Bolşeviklerle siyasi olarak anlaşmaya imza atılıp karşılıklı münasebetler düzenlenmeden katı* bir harekete geçilmeyeceği, böyle bir hareketin yapılmasının Bolşevikler açısından nasıl değerlendirileceğinin kestirilemediği belirtilmekteydi. Bu duruma ek olarak şayet Ermeniler, Gürcistan veya Azerbaycan tarafından sıkıştırılmazsa elde bulunan üç Tümen ile Ermeni güçlerinin kısa bir süre zarfında ortadan kaldırılacağı öne sürülmekteydi. Bu durum Ermenistan üzerine yapılacak harekâtın yıl bitimine kadar ertelenmesine neden olmuştur.¹⁷³

Sovyet Rusya'nın Ermenilere Bitlis ve Van illerinin bir kısmının verilmesini istemeleri ve Kızıl Ordu'nun Kafkasya'ya girmesi üzerine Kazım Karabekir'e Ermenilere yönelik operasyon emri verilmiştir.¹⁷⁴ 28 Eylül'de Kazım Karabekir'in

¹⁷¹ Gönlübol, Sar, *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)*, ss. 21-22.

¹⁷² Sarıay, a.g.e, s. 209.

* Kesin

¹⁷³ Ayhan Cankut, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri", *International European Journal of Managerial Research Dergisi (EUJMR)*, Cilt 2, Sayı 2, 2018, s. 86, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/530245> Erişim Tarihi: 20/04/2022.

¹⁷⁴ Mustafa Turan, "Rusya'nın Kafkasya Politikası ve Türk Milli Mücadelesi", VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi (Atatürk ve Türk Kültür Coğrafyasında Kafkasya ve Çevresi) /13-15 Ekim 2015 Gence, Cilt 1, 2017, s. 28, "Çevrimiçi" <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/VIII.-ULUSLARARASI-ATAT%C3%9C RK-KONGRES%C4%B0-I.-C%C4%B0LT.pdf> Erişim Tarihi: 21/04/2022.

yönetiminde başlayan bu operasyon, 18 Kasım'da Ermenilerin işgal ettiği toprakların kurtarılmasıyla tamamlanmıştır. Bu dönemde ikili ilişkilerde mühim bir sorun olarak addedilen Ermeni meselesinin nihai bir sona ulaşması 3 Aralık 1920 Gümrü Barış Antlaşması* ile olmuştur.¹⁷⁵ Ayrıca bu antlaşma, Türkiye'yi Sovyetlere bağlayan Erzurum-Bakü demiryolunun tekrardan faaliyete geçmesini ve bu devletlerin arasında dolaysız bir ilişkinin inşa edilmesine sebebiyet vermiştir.¹⁷⁶

Türkler Ermenileri hezimete uğrattıktan sonra Güney Kafkasya'ya girmiş ve Gürcistan ile bir temasta bulunmuştur. İngilizlerin Temmuz 1920'de Batum'dan ayrılmasının ardından Gürcüler, Batum'u işgal etmişlerdir. Bu işgal, Osmanlı-Sovyetler arasında I. Dünya Savaşı'nı nihayete erdiren Brest-Litovsk Antlaşması ile uyuşmamaktaydı. 1920 yılı içerisinde ilk olarak Azerbaycan'da ardından Ermenistan'da birer Bolşevik Hükümet kurma noktasında hem fikir olan Sovyetler Birliği, Gürcistan'da var olan Menşevik Hükümetini devirmek için girişimde bulunmuşlardır.¹⁷⁷

Gürcüler, Sovyetlere karşı Ankara Hükümetine yardım edebilmek adına, Ankara ile iletişime geçmiş ve 1921 yılının ilk aylarında Ankara'ya elçi tayin etmiştir. 8 Şubat 1921'de Gürcistan elçisi Simon Mdivani, Atatürk'e itimatnamesini vermiştir.¹⁷⁸ Atatürk ile temasa geçen Gürcü elçi, o esnada Sovyetlerin tehdidi ile karşı karşıya kalan Gürcistan'ın bazı bölgelerini, bilhassa Batum'u Sovyetlerin işgalinden kurtarabilmek adına, bu bölgelerin Türk orduları tarafından geçici olarak işgal edilmesi önerisinde bulunmuştur. Nitekim 17 Şubat'ta Sovyet Ordusu, Gürcistan'ı işgale başlamıştır. Bunun üzerine, Ankara'nın Gürcistan'a gönderdiği bir nota, Brest-Litovsk Antlaşması ile Türkiye'ye verilen ve halen Gürcistan'da bulunan Ardahan ve Artvin'in iadesini

* Arzu Boy, "Türk Kaynaklarına Göre Gümrü ve Kars Antlaşmalarına Yönelik Bir Değerlendirme", **Route Educational and Social Science Journal**, Cilt 5, Sayı 8, 2018, ss. 1440-1422, "Çevrimiçi" http://www.ressjournal.com/Makaleler/1184016846_71%20Arzu%20BOY.pdf

¹⁷⁵ Cankut, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri", s. 86.

¹⁷⁶ Gönlübol, Sar, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, s. 24.

¹⁷⁷ A.e., ss. 24-25.

¹⁷⁸ Roin Kavrelshvili, "Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Ankara Sefiri Simon Mdivani'nin Anadolu Raporları", **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi**, Sayı 46, 2020, s. 156, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1049479> Erişim Tarihi: 23/04/2022.

istemiştir. Bu talebin Gürcüler tarafından onaylanması üzerine, bu alanlar Türklere bırakılmıştır.¹⁷⁹

Atatürk'e, Sovyetler Birliği'ne karşı zaman kazanabilmek adına Batum'un geçici işgal edilmesi teklifinde bulunulmuş fakat Atatürk bu teklife onay vermemiştir.¹⁸⁰ Sovyetler Birliği Batum'a ulaşmadan evvel, Kazım Karabekir komutasındaki Türk ordusu, 11 Mart günü Batum'u hiçbir koşula bağlı olmaksızın işgal etmiştir.¹⁸¹ Diğer yandan Gürcü hükümeti, Sovyetlerin sürekli rahatsızlık vermesi üzerine 25 Şubat'ta Tiflis'i terk etmiştir.¹⁸² Sovyetler Birliği ile 14 Mart'ta bir antlaşma imzalamıştır.¹⁸³ 17 Mart'ta yapılan bir sözleşme ile Batum'un Sovyetler tarafından işgal edildiğini kabul etmiştir.¹⁸⁴ Yine aynı günün içerisinde Gürcü hükümeti müttefik devletlere ait olan gemilerle ülkeyi terk etmiştir.¹⁸⁵ 19 Mart'ta ise Gürcistan'da Sovyet Cumhuriyeti ilan edilmiştir.¹⁸⁶

Gürcülerin Batum'u Sovyetler Birliği'ne bırakmasının ardından, Batum'u işgal etmiş Türk ordusu ile Sovyet ordusu arasında savaş olasılığı meydana gelmiştir. Bu olasılığın yaratmış olduğu endişe, 16 Mart 1921 tarihinde Ankara hükümeti ile Sovyet hükümeti arasında yapılan *"Moskova Antlaşması"* ile giderilmiştir.¹⁸⁷ *"Aleksandropol'un kendisi (daha sonra Leninkan ve şimdi tekrar Gümrü) hariç olmak üzere Aleksandropol'un antlaşması kapsamında Türkiye'nin toprak kazanımlarını güvence altına almıştır."* Türkiye, Artvin ve Ardahan'ı koruma altına almış, akabinde Gürcistan'ın liman ve Batum'daki hâkimiyetini de onaylamıştır. 13 Ekim 1921'de

¹⁷⁹ Derya Çini Şimşek, "Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gürcistan Temsilcisi Kâzım (Dirik) Bey", **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 24, 2018, s. 633, "Çevrimiçi" <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1524645203.pdf> Erişim Tarihi: 23/04/2022.

¹⁸⁰ Yerasimos, **a.g.e**, s. 215.

¹⁸¹ İhsan Çolak, "Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri", **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 49, 2001, s. 42, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1159878> Erişim Tarihi: 23/04/2022.

¹⁸² Mustafa Sarı, "Batum'da Son Türk İdaresi (1921)", **Vakanüvis -Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, 2017, s. 482, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/368105> Erişim Tarihi: 23/04/2022.

¹⁸³ **A.e.**, s. 488.

¹⁸⁴ **A.e.**, s. 491.

¹⁸⁵ **A.e.**, s. 493.

¹⁸⁶ **A.e.**, s. 494.

¹⁸⁷ Çolak, **a.g.e**, s. 41.

* Mehmet Ali Bolat, "Yeni Türkiye için Kars Anlaşması'nın Önemi" Adam Akademi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 9, Sayı 2, 2019, ss. 267-306, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/925953>

Türkiye, Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile Kars Antlaşması* imzalamıştır. Bu antlaşma ile Moskova Antlaşması'nın maddeleri ve Türkiye ile yeni bir hudut inşası kabul edilmiştir. Bu sayede Türkiye ve Sovyetler Birliği arasındaki dostluk, antlaşmalarla teminat altına alınmıştır.¹⁸⁸

Sovyetlerden gelecek olan yardımlardaki aksamalar “*Sakarya Meydan Muharebesi*” nihayete erene kadar sürmüştür. Türkiye Sovyetlere, yukarıda ifade edilen rahatsızlıklar ve aksayan yardımlardan dolayı 14 Ağustos 1921’de bu hususlara yönelik şikâyet notası vermiştir.¹⁸⁹ 10 Ekim 1921’de Çiçerin bu notaya cevaplandırmıştır. Çiçerin cevabında; Sovyetlerin İngiltere ile anlaşmasının Türkiye’ye yardım gönderilmesine mâni olmayacağı, Yunanistan ile münasebet kurulmasından vazgeçildiği, Moskova Antlaşması’na aykırı hareket ettiği saptanan Rus memurlarının cezaya çarptırılacakları ve TBMM’ye muhalif olanlara destek verilmediği belirtilmekteydi. Çiçerin yanıtının sonunda ise Polonya’ya yardım ederek Ruslara hasımca bir tavır sergileyen Türkiye ile Fransa’nın yapmış olduğu gizli anlaşmalar hakkında bir açıklama beklemekteydi.¹⁹⁰

“*Ali Fuat Cebesoy da başvurularının Çiçerin tarafından ciddiye alınmaması karşısında iki defa Stalin’i ziyaret ederek şikâyetlerini dile getirmiştir. 13 Eylül 1921’de Sakarya Meydan Muharebesi’nin Türk ordusu tarafından kazanılması, 20 Ekim’de Fransa ile Ankara Anlaşması, 23 Ekim’de de İngiltere ile esirlerin değiştirilmesine yönelik bir antlaşma imzalanması sonucunda Rusya’nın bu tavrı değişmiş ve yardımlar devam etmiştir.*”¹⁹¹

Bu dönemde Türkiye’nin Sovyetlere yönelik izlediği politika, Atatürk’ün 20 Kasım 1921’de, Ali Fuat Cebesoy’a vermiş olduğu yönergede ana hatlarıyla ifade edilmiştir. Yönerge kısaca, Sovyetlerden olabildiğince çok para ve askeri teçhizat alınması ve Sovyetlerin Türkiye’nin dostane yakınlığından kuşkuya kapılmaması için çaba gösterilmesi, Mîsâk-ı Millî’den vazgeçmenin mümkün olmadığını ve Mîsâk-ı Millî’nin batıya takdim edilmesi hususunda Sovyetlerden yardım beklendiğinin

¹⁸⁸ Elif Hatun Kılıçbeyli, “Türkiye-Rusya: 'Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması' ile Başlayan 'Bölgesel İşbirliği’”, **100. Yılında Türkiye - Rusya İlişkileri Çok Taraflı Gelişmeler Karşılıklı Etkileşimler**, Ankara, Derleyen: Elif Hatun Kılıçbeyli, Nika Yayınevi, 2021, s. 27.

¹⁸⁹ Yerasimos, **a.g.e**, ss. 385-386.

¹⁹⁰ **A.e.**, ss. 403- 407.

¹⁹¹ Cankut, “Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri”, s. 89.

açıklanması, şayet Sovyetlerden yardım gelmezse başka devletlere de başvuru yapılacağı, İngiltere ile Mîsâk-ı Millî temelleri dâhilinde sulh gerçekleşebileceği, eğer bu hususta Sovyetler arabuluculuk yapmak isterse bunun onaylanacağını izah edilmesi istenmektedir.¹⁹²

Kars ve Moskova Antlaşmaları ile Türk-Rus münasebetleri yeni bir döneme girmiştir. Mudanya Mütarekesi'ne kadar, 22 Nisan 1922'de Moskova'da bulunan Türk Büyükelçiliği Askeri Ataşeliği ÇEKA (SSCB'nin ilk istihbarat ve güvenlik teşkilatı) tarafından basılarak arama yapılması, bazı belgelere el konulması ve bazı personellerin sınır dışı edilmesi haricinde herhangi mühim bir mesele yaşanmamıştır. Bu olayın ardından Ali Fuat Cebesoy Rusya'dan ayrılarak Türkiye'ye geri gelmiştir. Sonrasında, Rus hükümeti 2 Temmuz 1922 tarihinde özür dilemiş ve bu hadise sona ermiştir.¹⁹³ Mihail Serafimoviç Meyer'e göre, o zamanlarda Rusya'da etkin olan görüş, hadisenin Ankara ve Moskova arasındaki münasebetlerin ilerlemesine mani olan İngilizler tarafından provoke edildiği yönündedir.¹⁹⁴ Ağustos 1922'de Türkiye-Rusya münasebetinde huzursuzluğa neden olan bir diğer gelişme Türk hükümetinin itirazlarına rağmen, Komünist Enternasyonal'in temsilcilerinin Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası'nın* kongresinde bulunmak için Türkiye'ye gelmeleridir. Bunun üzerine TBMM bir nota göndererek, Türkiye'de bulunan '*Rus Dış Ticaret Temsilciliği*'nin faaliyetlerine son vermesini istemiştir.¹⁹⁵ Rus Elçiliği meseleyi Başbakan Rauf Orbay'a bildirmiştir. Orbay, 9 Kasım'da Rus Elçisi ile yaptığı görüşmede meseleye ilişkin, *"...Lozan Konferansı'na iştirak ettiğimiz bir sırada, memleketimizde kapitülasyonların yarattığı bir teşkilatı ihmal edemeyiz. Dost Rusya milleti memleketimizde ticaret*

¹⁹² A.e., s. 90.

¹⁹³ Çağatay Benhür, "1920'li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma", **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 24, 2008, ss. 289-290, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257899> Erişim Tarihi: 25/04/2022.

¹⁹⁴ Mihail Serafimoviç Meyer, "Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri", **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, 2009, s. 260, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73996> Erişim Tarihi: 25/04/2022.

* Türkiye Halk İştirakiyun Fırkası (THİF), Kurtuluş Savaşı sırasında Anadolu'da komünist faaliyet yürüten bir partidir.

¹⁹⁵ Aleksandr Kolesnikov, **Türk-Sovyet İlişkilerinin Kuruluşunun 90. Yılı / Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çeviren: İlyas Kamalov, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 2010, s. 32.

yapabilir, ancak kayıtsız şartsız Türk kanunlarına uymalıdır.” biçiminde Türkiye’nin tavrını net bir şekilde ortaya koymuştur.¹⁹⁶

Rus Hükümeti 1923’ün Haziran ayında, Türkiye ile olan ticari münasebetlerini tekrardan canlandırmak, diğer devletlerin Türkiye ile ticari faaliyetlerinin önüne set çekebilmek amacıyla, Türkiye ile olan ticaret faaliyetlerini arttırmaya yönelik uygulamalara birtakım düzenlemeler getirmiştir. Türk tüccarlara ticari alışverişlerde kolaylık sağlamıştır. Bu sayede ticari açıdan ikili münasebetlerde iyileşmeye yönelik adımlar akabinde siyasi yönden de ilişkilerin düzelmesine yol açmıştır.¹⁹⁷

Milli mücadele dönemi, 11 Ekim 1922’de Mudanya Ateşkes Antlaşması’nın imzalanmasıyla son bulmuştur. Bu antlaşması, Milli Mücadele açısından mühim bir muvaffakiyetti. Çünkü Doğu Trakya mücadele edilmeden kazanılmıştı. Buna ek olarak, Batılı güçleri taviz vermeye ve onları TBMM ile iş birliğini yapmaya mecbur kılıyordu. Ateşkes aynı zamanda ‘Lloyd George’un, ‘Sevr’den bu yana gerileme’ olarak niteleyeceği ve Asya’nın Avrupa’ya kazandığı her bakımdan büyük bir zafer olarak görülmüyordu.’¹⁹⁸

Yine bu dönemde yaşanan önemli bir hadise de Lozan barış görüşmelerinin başlamasıdır. Mütareke’nin ardından müttefik devletler (Fransa, İngiltere, İtalya) İstanbul ve Ankara Hükümeti’ne çağrıda bulunarak bu görüşmelerin başlayacağını beyan etmişlerdir.¹⁹⁹ Görüşmelerin başlamasıyla birlikte çeşitli konular* gündeme gelmiştir. Müttefik devletler yaptıkları görüşmeler neticesinde Boğazlar hususu görüşülürken, Rusya’nın da bu toplantıda yer alması gerektiği noktasında anlaşma sağlamışlardır. Bunun üzerine 26 Ekim 1922’de Rusya’ya bir davet mektubu yollayarak, bu görüşmelere dâhil etmişlerdir. Bu konulardan hem Rusya hem de

¹⁹⁶ Cankut, “Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri”, s. 91.

¹⁹⁷ Kolesnikov, a.g.e, s. 32.

¹⁹⁸ Fahri Yetim, “Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında İlkel Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 79, 2011, s. 91, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/676438> Erişim Tarihi: 24/04/2022.

* Lozan barış görüşmeleri esnasında Musul sorunu, Kapitülasyonlar, Azınlık meselesi, Nüfus mübadelesi, Savaş tazminatı, Boğazlar, Osmanlı’dan kalan borçlar, Patrikhane, Ege Adaları, Sınırlar, İstanbul’un boşaltılması konuları ele alınmıştır. Lozan Barış Antlaşması için detaylı bilgi için bkz: TBMM, “Lozan sulh muahednamesinin kabulüne dair kanunlar”, “Çevrimiçi” https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/KANUNLAR_KARARLAR/kanuntbmmc002/kanuntbmmc002/kanuntbmmc00200343.pdf

¹⁹⁹ Şerafettin Turan, “Lozan Antlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, Ankara, Türk Diyanet Vakfı, 2003, s. 214.

Türkiye'yi ilgilendiren husus, Boğazlar olmuştur.²⁰⁰ Türkiye, Rusya'nın bu konuya ilişkin görüşmelerde yer almasını desteklemekte fakat bu görüşmelerin tamamında yer almasını istememekteydi. Çünkü bu görüşmelerde kendisine düşman olarak gördüğü devletlerle (Yunanistan ve Müttefik Devletler) olan münasebetlerini görüşmek için barış masasına oturacağını, Rusya'nın ise bir taraf olmadığını dile getirmiştir. Ayrıca Türkiye'nin *'hamisi'* gibi bir tutum sergilemesinin, kendi erkine dayanarak yürüteceği sulha gölge düşüreceğini ifade etmiştir. *'Rusya ise Lozan'da Yakın Doğu sorununun genel olarak çözüme kavuşturulacağı bir konferans yapılacağı fikrini savunmaktaydı.'* Ayrıca kendisini Türkiye'nin *'hamisi'* gibi bir konuma sokarak Türkiye'yi tesir altına almak istediği, böylece konferansta etkin bir rol oynamayı amaçladığı anlaşılmaktadır.²⁰¹

Lozan Konferansı'nda Rusya'nın benimsediği görüş, Boğazlarda ve Marmara Denizi'nde ticari deniz ulaşımının sürekli olarak serbest olması ve herhangi bir engellemeye maruz kalmaması, savaşta ve barışta Boğazların Türkiye dışında tüm devletlerin savaş gemilerine ve askeri uçaklarının geçişine kapatılması, Boğazlar ile Marmara Denizi'nde Türkiye'ye kıyılarını güçlendirmek ve silahlandırma hakkının verilmesiydi. İngiltere ise Boğazların sürekli açık olması düşüncesini savunuyordu. Rusya'nın gayesi, Boğazların Türkiye dışında tüm devletlerin savaş gemilerine kapatılması ve Türkiye'nin Boğazları kendi gücüne dayanarak korumasının önünü açarak Karadeniz'de güvenliğini ve tam egemenliğini sağlamaktı. Türkiye ise bir an önce bağımsızlığını tanıyan bir barışa imza atma arzusundaydı. İstanbul ve Marmara'nın denizden ve karadan gerçekleştirilecek saldırılara karşı korunması güvencesi verilmesini, savaş gemilerinin geçişinin sınırlandırılması, ticaret gemilerinin sürekli serbest olması düşüncesini onaylıyor, fakat Boğazların askerden arındırılmasına itiraz ediyordu. Askerden arındırma hususunda birtakım haklar tanınması karşılığında bu konuda da ikna oldu.²⁰²

²⁰⁰ İhsan Tayhani, "Tarihte Türk- Rus İlişkileri (1878-1923)", **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Fakültesi Dergisi**, Sayı 22, 2007, s. 149, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234927> Erişim Tarihi: 25/04/2022.

²⁰¹ Cankut, "Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri", s. 94.

²⁰² A.e., s. 95.

İsmet İnönü'nün Lozan Konferansı'nda, 1 Şubat 1923'te gerçekleştirilen oturumda yapmış olduğu açıklamalarla Türkiye'nin tutumunu açıkça ifade etmiştir: *‘‘Türk Temsilci Heyeti... Boğazların ticaret gemileriyle savaş gemilerine açılmasını kabul etmekle barış uğrunda ve insanlığın genel çıkarları için, Müttefik Devletlere çok geniş bir ödünde (tâvizde) bulunduğunu düşünmekte... Bu serbestlik rejiminin ve onu tamamlayan askerlikten arındırma tedbirlerinin, Türk başkentinin savunmasını güçten düşürdüğü göz önünde tutulursa, bu ödünün önemini değerlendirmek kolay olacaktır... Türk Temsilci Heyeti, Gelibolu yarımadasında bir garnizonun bulunmasının, beklenmez olaylara karşı bu bölgenin korunması için zorunlu olduğunu da, 8 Kasım'da bildirmişti... Bu son derece haklı isteğin yerine getirileceğinden şüphe etmemektedir...’’*²⁰³

Buna ek olarak, İsmet İnönü 21 Şubat 1923'te TBMM'nin gizli oturumunda dile getirdiği ifadelerde Lozan Konferansı esnasında, Rusya ile sürekli dostluk münasebeti içerisinde karşılıklı irtibat halinde olduklarını, konferanstan da dostça ayrıldıklarını ifade etmiştir. Konferansta, Rusya ile Türkiye arasında dostane bir münasebetin olduğunu fakat Boğazlar konusunda iki ülkenin görüş ayrılığının olduğunu söylediği şu sözlerle dile getirmektedir: *‘‘Biz, Boğazlar meselesinde birçok mücadele ettikten sonra Boğazların tahkim edilmemesini ve sefaini harbiyenin serbest olarak mürurunu (savaş gemilerinin serbest olarak geçişlerini) kabul ettik. Hâlbuki Rus heyetinin noktai nazarı esas itibariyle Boğazların tahkim edilmesi ve kapalı olması zemininde idi. Onun için Boğazlar meselesinde aramızda ihtilâf vardı. Bu ihtilâf nihayete kadar daim olmuştu ve zaruridir...’’*²⁰⁴

Boğazlar Sözleşmesi'ni oluşturan tasarı 1 Şubat 1923'te gerçekleştirilen oturumun sonunda tamamlanmıştır. Fakat Çiçerin, Rusya'nın bu tasarıyı var olan şekliyle imzalamasının olanaksız olduğunu beyan etmiştir. Genel hatlarıyla tasarı, savaş ve barış zamanlarında denizden yürütülen ticari faaliyetlere Boğazlardan serbest bir biçimde geçişini kolaylaştıracak bir düzenlemenin getirilmesi ve barış zamanında yalnızca sayı ve demirleme süresi kısıtlamaları haricinde, tüm savaş gemilerinin de

²⁰³ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım 1, Cilt 1, Kitap 2, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları No:300, 1970, s. 133.

²⁰⁴ **TBMM Gizli Celse Zabıtları**, İnkat 196, Cilt 27, 21 Şubat 1338 (1923), s. 1299, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/gzc/d01/cilt03/gcz01003196.pdf> Erişim Tarihi: 25/04/2022.

serbest şekilde geçişinin kabul edilmesi şeklinde oluşturulmuştur. Sadece, herhangi bir devletin boğazlardan geçireceği bütün deniz gücü, Karadeniz’de yer alan en güçlü filonun gücünden daha fazla olmayacaktır.²⁰⁵

1 Şubat 1923’te yapılan son oturumda kabul edilen şekliyle ‘‘Boğazlar Rejimine İlişkin Sözleşme’’ 24 Temmuz 1923’te imzalanmıştır.²⁰⁶ Rusya ise bu sözleşmeyi 14 Ağustos tarihinde imzalamıştır.²⁰⁷ ‘‘Fakat Karadeniz’e kıyısı olan ülkelerin güvenliğini sağlamadığı, barış koşullarını garanti etmediği ve meşru haklarını ihlal ettiği gerekçesiyle sözleşmeyi onaylamamıştır.’’²⁰⁸ Boğazlar Meselesi ancak ‘‘1936 Montrö Boğazlar Sözleşmesi’’ ile lehimize sonuçlanabilmiştir.²⁰⁹

Lozan’da Türkiye ve Rusya birbirlerine karşı dostça yaklaşımlar sergilemesine rağmen her iki devlette farklı düşüncelerle hareket etmekteydi. Türkiye, içinde bulunduğu koşul neticesinde savaşın bir an evvel nihayete ermesini, bağımsızlığını ortaya koyan barışın sağlanmasını, bu yüzden de Boğazların silahsızlandırılmasını ve getirilen bazı sınırlandırmaların ardından boğazlardan savaş gemilerinin geçişini onaylamıştır. Rusya ise Karadeniz’deki güvenliğinin tehlikeye girmesinden endişe duyduğundan dolayı buna karşı çıkmıştır. Fakat bu iki farklı yaklaşımın Türk-Rus münasebetini menfi olarak etkilediğini söyleyemeyiz. İki devlet arasındaki münasebette bir dönem Lozan Barış Antlaşması* ile birlikte bu haliyle nihayete ermiştir. Sonrasında Türkiye, Fransa ve İngiltere ile olan ilişkisinde pürüzlerin devam etmesinden ötürü Rusya ile olan münasebetini dostane bir biçimde yürütmeye devam etmek mecburiyetinde kalmıştır.²¹⁰

²⁰⁵ Seha L. Meray, **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, ss.140-150.

²⁰⁶ Mehmet Kayıran, Mustafa Yahya Metintaş, ‘‘Osmanlı Devleti’nin Dağılma Döneminde Türk Boğazları ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi’’, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, 2017, s. 43, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/838554> Erişim Tarihi: 26/04/2022.

²⁰⁷ A.e., s. 51.

²⁰⁸ Cankut, ‘‘Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri’’ s. 96.

²⁰⁹ Kayıran, Metintaş, ‘‘Osmanlı Devleti’nin Dağılma Döneminde Türk Boğazları ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi’’, s. 65.

* T.C. Dışişleri Bakanlığı, ‘‘Lausanne Peace Treaty’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.mfa.gov.tr/lausanne-peace-treaty.en.mfa>

²¹⁰ Cankut, ‘‘Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri’’, s. 96.

1.6. Soğuk Savaş Döneminde Türkiye - Rusya İlişkileri

1930’larda Avrupa’da ortaya çıkan faşist rejimlere karşı geliştirilen farklı güvenlik stratejileri Türk-Rus münasebetlerinde önce durgunluk yaratırken daha sonrasında gerilemeye sebep olmuştur. Uluslararası konjonktürün değişmesiyle birlikte iki ülkenin ilişkileri tekrardan mesafeli bir hal almıştır. 1941 yılında Almanya’nın SSCB’ye saldırmasıyla birlikte Ruslar 2. Dünya Savaşı’na dâhil olmuşlardır. O döneme kadar Almanya Devlet Başkanı Adolf Hitler ile Avrupa’yı paylaşan Rus Devlet Başkanı Josef Stalin, Almanya’nın saldırısıyla birlikte karşı cephede yer almıştır. Nazilere karşı savaştan Stalin, Avrupa’nın kahramanlarından biri olmuştur. Bu olayın akabinde Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliği’nin (SSCB), Türkiye’ye olan tutumu da değişiklik göstermiştir. Batı’ya karşı gücünü arttırdığını düşünen Rusya, yüzyıllara dayanan emperyalist amaçlarına geri dönerek Türkiye’ye düşmanca bir tutum sergilemeye başlamıştır.²¹¹ Stalin, 1940’ların başında Hitler ile Boğazlarda askeri üs pazarlığı içerisinde iken, savaşta kazanan tarafta yer almasıyla birlikte Türkiye’ye, Montrö Boğazlar Sözleşmesi’nde SSCB’nin yararına bir değişiklik yapılmasını, Boğazlarda SSCB’ye ait askeri üs bulundurulmasını, Ardahan ile Kars’ın Ruslara geri verilmesine yönelik taleplerde bulunmuştur.²¹² Ayrıca, 17 Aralık 1925 tarihli Türk-Sovyet Dostluk ve Tarafsızlık Anlaşması, SSCB tarafında 7 Kasım 1945 yılında feshedilmiştir. Böylelikle dostane ilişkiler dönemi sona ermiştir.²¹³

1939-1945 yılları arası dönemde Türkiye, kendi çıkarları doğrultusunda hareket ederek dış politikasını şekillendirmiştir. O yıllarda Türkiye, coğrafi yakınlık ve birtakım stratejik zorunluluklar sebebiyle SSCB ile aynı pencereden bakmak durumunda kalmıştır. Ayrıca Türkiye’yi, yaşadığı iktisadi kaygılar Almanya ile siyasal eğilimler ise İngiltere ile birlikte hareket etmeye zorlamıştır. Bu çerçevede ilerlemesinin sebebi,

²¹¹ Taşcı, “Türk-Rus İlişkilerinin son 30 yılı”, s. 78.

²¹² Kâmuran Gürün, **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları, 1983, s. 137.

²¹³ Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, Çeviren: Ali Asker, 1.bs., Ankara, Bilgi Yayınevi, 2011, s. 187.

kendi güvenliğini ve milli egemenliğini korumaktır. İkinci Dünya Savaşı süresince de bu başarısını sürdürerek bağımsızlığını korumaya devam etmiştir.²¹⁴

Türkiye, SSCB tehdidine karşı 18 Şubat 1952 yılında NATO'ya girmiştir. SSCB Türkiye'nin NATO ittifakı içerisinde yer almasına rağmen faaliyetlerine devam etmiştir. Bu faaliyetler, 5 Mart 1953'te Stalin'in ölmesiyle son bulmuştur. Bu sayede iki ülke arasındaki gerilimin dozu azalmıştır.²¹⁵ İki ülke arasındaki gerilimli ilişkiler 1960'lı yıllardan itibaren yerini normalleşmeye bırakmıştır. Dönemin konjonktürel gelişmeleri, karşılıklı menfaatlerin ön planda tutulmasına sebep olmuş ve ilişkilerin seyrine etki etmeye başlamıştır.

Nitekim 1940'lı yıllardan itibaren Türkiye'nin ABD'ye bağlılığı²¹⁶ dönemin ABD Başkanı Lyndon B. Johnson tarafından 1964'te Türkiye'nin Kıbrıs müdahalesini önlemek amacıyla yazılan "*Johnson Mektubu*"* ile sarsılması ve Batı dünyasının beklenen ekonomik yardımı sağlamaması, bu yıllarda Türkiye'nin SSCB ile yaklaşmasına sebep olmuştur.²¹⁷ Türkiye'nin, Amerika'nın neden düşmanca bir tutum içerisinde olduğunu anlamlandıramaması, SSCB ile olan ilişkilerinde olumlu bir ivme kazanmasına yol açmıştır. Dönemin Rusya Devlet Başkanı Nikita Kruşçev'de Türkiye ile olan münasebetlerini iyileştirebilmek adına adımlar atmıştır.²¹⁸ Nihayetinde ikili münasebetler, mütekabiliyet ilkesine dayalı müspet bir minvalde ilerlemiştir. 1960-1965 arası dönemde Türkiye ve SSCB arasında karşılıklı şekilde gerçekleşen üst düzey görüşmelerle gözle görülür bir iyileşme gösteren ilişkiler, bilhassa ekonomi alanında

*AGİK, 1994 yılında uluslararası bir örgüte dönüşerek, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) adını almıştır. Detaylı bilgi; <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ve-avrupa-guvenli-ve-isbirligi-teskilati-agit.tr.mfa>

²¹⁴ Wayne Bowen, "Türkiye ve II. Dünya Savaşı: Taraflı Fakat Savaşmayan Ülke", **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları, 2002, s. 1499.

²¹⁵ Cemil Hasanlı, **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, s. 460.

²¹⁶ Pınar Akarçay, Gökhan Ak, "1940'ların Türkiye'sinde Amerikan Emperyalizmi ve 'Hami Arayışı' Âdeti İlişkisi", **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 18, Sayı 36, 2018, s. 268, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/559469> Erişim Tarihi: 08/11/2021.

* Johnson Mektubuna dair ayrıntılı bilgi için bkz: Haluk Şahin, **Johnson Mektubu**, İstanbul, Kırmızı Kedi Yayınevi, 2019.

²¹⁷ Faruk Sönmezoğlu, **Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991**, 1.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2016, ss. 89-90.

²¹⁸ Ali Balcı, **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, İstanbul, Alfa Yayınları, 2017, s. 150.

yapılan iş birliği ile ivme kazanmıştır. Buna ek olarak Türkiye, SSCB'nin desteğiyle ağır sanayi alanında da mühim hamlelerde bulunmuştur.²¹⁹

Türkiye 25 Mart 1967'de, SSCB ile *“Ekonomik-Teknik İşbirliği Anlaşması”* imzalamıştır. Bu anlaşma akıllara Türkiye'nin Soğuk Savaş dönemi içerisinde bir eksen değişikliğine mi gidiyor sorusunu akıllara getirirse de Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel bu durumu şu sözlerle açıklamıştır: *“Kalkınma konusuna önem veriyorduk. Fakat Batı bize ödeyemezsiniz diye yeterli miktarda kaynak sağlamıyordu.”* diyerek SSCB'den bir şey almanın onlara yanaşmak manasına gelmediğini ifade etmiştir.²²⁰

Ama yine de bu dönem problemsiz geçmemiştir. Türkiye'nin 1974'teki Kıbrıs müdahalesine SSCB'nin negatif tutumu,²²¹ *“Türkiye'nin artan sağ-sol çatışmalarında komünistlere gösterdiği destek”* ve Soğuk Savaş bağlamında Batı ile SSCB arasındaki krizlerin tesiri Türk-Sovyet münasebetlerinde güvensizliğe ve düşmanlığa yönelik algının kırılmasını önleyememiştir.²²²

1980'li yıllarda hem SSCB hem de Türkiye'de neredeyse senkronik bir şekilde liberalleşme hareketleri başlamıştır. İki ülke arasında yaşanan bu eş zamanlı olay, münasebetlerin yeniden iyileşmesine yardımcı olmuştur.²²³ 18 Eylül 1984'te Türkiye-SSCB arasında Doğal Gaz Anlaşması imzalanmıştır. Böylece iki ülke arasında mühim bir ekonomik iş birliğinin de temeli atılmıştır. 1986 yılında Başbakan Turgut Özal'ın 1986'da gerçekleştirdiği Rusya ziyareti esnasında Türk müteahhitlerin Rusya'da takas usulünce inşaat projelerine katılımıyla ilgili anlaşmalar imzalanmıştır. 1987'de de SSCB'den alınacak doğal gaz Türkiye'ye nakline ilişkin ortak bildiriler imzalanmıştır.²²⁴

Bu defa Türkiye Cumhurbaşkanı olarak Rusya'yı ziyaret eden Turgut Özal bu ziyareti sırasında, SSCB lideri Mikail Gorbaçov ile 12 Mart 1991 tarihinde *“Dostluk,*

²¹⁹ Balta, Özkan, **a.g.e**, s. 20.

²²⁰ Balcı, **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, s. 133.

²²¹ Tellal, *“1960-1980: Görelî Özerklik-3 SSCB'yle İlişkiler”*, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, s. 772.

²²² Taşcı, *“Türk-Rus İlişkilerinin son 30 yılı”*, s. 78.

²²³ Fatma Sariaslan, *“Türkiye'nin Rusya Federasyonu ile İlişkilerinde Ekonominin Rolü”*, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, 2019, s. 180, *“Çevrimiçi”* <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/912076> Erişim Tarihi: 19/11/2021.

²²⁴ Erhan Büyükkakıncı, *“Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri”*, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: Faruk Sönmezoglu, 3.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 692.

İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması” imzalamıştır. Bu anlaşma 1925 yılına müteakiben ilişkilerde bir dönüm noktası kabul edilmiş ve iki ülke arasındaki asırlara dayanan güvensizliği ve kuşkuyu rafa kaldırmıştır. Fakat bu anlaşma, 1991 yılında SSCB’nin dağılmasıyla birlikte geçerliliğini yitirmiştir.²²⁵ SSCB’nin yıkılmasıyla bu birlikte yer alan tüm ülkeler birer birer bağımsızlıklarını ilan ederken, Rusya Federatif Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti de yerini RF’ye bırakmıştır. Böylece Türkiye-Rusya arasındaki münasebetlerde modern bir döneme geçiş yapılmıştır.

1.7. Soğuk Savaş Sonrasında Uluslararası Sistem ve Türkiye - Rusya İlişkileri

1980’li yıllarda Türkiye-SSCB arasındaki ilişki büyük bir ivme kazanmıştı. Soğuk Savaş kaybeden Ruslar, 1991 yılının Aralık ayında SSCB’nin dağılmasının ardından kendilerine RF adını verdikleri yeni bir devlet kurdular. Türkiye ile 1980’li yıllarda ivme kazanan ilişkileri de sekteye uğramadan müspet bir yönde gelişmeye devam etmiştir. Dönemin Başbakanı Süleyman Demirel’in Rusya ziyareti sırasında 25 Mayıs 1992 tarihli *“Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşma”* imzalandı.²²⁶ Bu anlaşma, iki ülke arasındaki münasebetleri karşılıklı iş birliği temeline dayandırarak tarafların siyasal, kültürel ve ekonomik alanlardaki ilişkilerin geliştirilmesine yardımcı olmasını hedeflemiştir. Aynı zamanda iki ülkenin birbirlerinin egemenliğine, toprak bütünlüğüne saygıyla yaklaşması ve iç işlerine karışmaması ilkeleri kabul edilmiştir. Ayrıca askeri konularda temas halinde kalınması gerektiği vurgulanmıştır.²²⁷ 1992’de yapılan bu anlaşma, 1991’de imzalanan *“Dostluk, İyi Komşuluk ve İşbirliği Anlaşması”*’nın yenilenmiş halidir. Bu duruma ek olarak 26 Haziran 1992 tarihinde *“Karadeniz Ekonomik İşbirliği Örgütü”* (KEİ) kurulmuştur. Asırlarca iki ülke arasında birtakım savaş ve rekabete sahne olan

²²⁵ Fatih Özbay, “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, **Bilgi Strateji**, Cilt 2, Sayı 4, 2011, s. 45, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43505> Erişim Tarihi: 10/10/2021.

²²⁶ A.y.

²²⁷ TBMM (20 Temmuz 1992), “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışişleri Komisyonu Raporu (1/434)”, s. 2, “Çevrimiçi” <https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c045/tbmm19045036ss0295.pdf> Erişim Tarihi: 17/10/2021.

Karadeniz havzasında Türkiye ve RF, 13 üyeden oluşan bu örgüt sayesinde iş birliğine yönelmiştir.²²⁸

1993 yılı itibariyle ortamdaki iyimser hava nispeten etkisini kaybetmeye başlamıştır. SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Kafkasya'daki jeopolitik boşluk iki ülke arasında rekabet alanına dönüşmüştür. Türkiye bu bölgede, Rusya'dan kopup bağımsızlık elde eden devletlere yol gösterici olma hedefi içerisinde iken Rusya ise Batı'nın bu bölgede nüfuz oluşturma çabasının önüne geçmek için çaba sarf etmeye başlamıştır.²²⁹

SSCB'nin yıkılmasıyla birlikte uluslararası sistemindeki güç dengesinin kendi aleyhinde bir yönelim izlemediğini fark eden Rusya, 1993'te "*Yakın Çevre*" adını verdiği doktrin ile dış politikasını şekillendirmiştir. SSCB'nin yıkılmasının ardından bağımsız olan devletlerin tekrardan kendi boyunduruğunda olmasını isteyen Rusya, bu doktrin ile güvenlik anlayışını korumayı amaçlamaktadır. "*Yakın Çevre*" adı verilen toprakların eski SSCB'ye ait olması, bu doktrinin Türkiye'yi de yakından ilgilendirmesine sebep olmuştur.²³⁰ Bu doktrine göre güvenlik algısını ve politikasını şekillendiren Rusya'nın öncelikli olarak ilgi gösterdiği bölgeler ise Orta Asya ve Kafkasya'dır. Bu anlayış çerçevesinde Rusya'nın, diğer ülkelerin bu bölgelere yapabileceği herhangi bir müdahaleyi önleme amacı taşıması, Türkiye'nin de bu iki bölge ile yakından ilgilenmesi açısından oldukça önemlidir. RF'nin bu yıllarda eski Sovyet coğrafyasında kontrol sağlama çabasına karşın, başta ABD olmak üzere Batı ülkeleri de "*Doğu Avrupa'ya doğru genişlemesi*" politikasına yöneltmiştir. Bu durum, Türkiye ile olan politik münasebetlere de yansımıştır.²³¹

1990'lı yıllarda Türkiye ve RF'yi anlaşmazlığa sürükleyen ve Türk hükümeti açısından oldukça hassas olan konulardan bir tanesini de Kürt meselesiydi. PKK (Kürdistan İşçi Partisi) terörünün 1993 ve 1994'te tırmanışa geçmesi ve RF'nin de bu terör örgütünü Türkiye'ye karşı kullanması bu yıllarda ikili ilişkilerin sarsılmasına neden olmuştur. Türkiye'nin Kafkasya bölgesinde RF'nin de içerisinde yer aldığı

²²⁸ MFA, "Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ)", "Çevrimiçi" <https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa> Tarihi: 17/10/2021.

²²⁹ Taşcı, "Türk-Rus İlişkilerinin son 30 yılı", s. 79.

²³⁰ Faruk Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, 1.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2016, s. 312.

²³¹ A.e., s. 313.

anlaşmazlıklarda sergilediği tutum, RF tarafından onaylanmamıştır. Bu tutumun oluşturduğu olumsuz hava içerisinde PKK da RF'nin Türkiye'ye oynadığı bir koz haline gelmiştir.²³²

Türkiye ve RF arasında kurulan ekonomik ve ticari temelli ilişkiler belirli dönemlerde yaşanan gerginliklerin bir kenara bırakılmasına ve aynı zamanda ikili iş birliğinin yapıcı nitelikte uzun ömürlü bir çerçeve çizeceğine işaretir.²³³ 1990'lı yıllarda “*bavul ticareti*” olarak nitelendirilen ticari münasebetlerin hızlı bir ivme yakalaması, 2000'lerde Türkiye-Rusya arasındaki ticaret hacmini 7 kat fazlaştırmıştır. Bu ivmenin hızlanmasını sağlayan öge ise enerjidir. Bilhassa, Türkiye için doğal gazın temel enerji kaynağı haline gelmesi ve RF'nin bu kaynağın tedarikinde güvenilir bir müşterek olması, ikili ilişkilerin enerji bağlamında şekillenmesine ve iş birliğinin sağlanmasında dengeleyici bir unsur olmuştur.²³⁴ Bu duruma ek olarak, 90'ların sonunda Türkiye ve RF'de yaşanan ekonomik krizler, eski Varşova Paktı üyesi devletlerin (Polonya, Macaristan, Çek Cumhuriyeti) NATO'ya üye olması konusunda yapılan hamleler²³⁵ ve de Türkiye'nin AB'ye üye olma sürecinde birtakım problemler yaşaması iki ülkeyi rekabet alanından çıkarıp, tekrardan iş birliğine yöneltmiştir.²³⁶ 1980'lerde başlayan enerji temelli iş birliği, 1997 senesinde RF Başbakanı Viktor Çernomyrdin'in Ankara ziyaretin esnasında iki ülke arasında imzalanan “*Mavi Akım*” projesiyle farklı bir boyut kazanmıştır. Bu proje, iki ülke arasında ekonomik ve enerji temelli yeniliğe kapı aralamıştır.²³⁷

1998'de Türk Ordusu'nun modernizasyonuna ilişkin RF ile bir iş birliği içerisinde bulunulmak istenmiş ve yapılan görüşmeler çerçevesinde iki ülke arasında “*Karşılıklı Anlayış Mutabakat Zaptı*” imzalanmıştır. Yine 1998'de Türkiye, Rusya'nın fikir ve taleplerini benimseyen nitelikte, boğazlardaki geçişe ilişkin bir düzenleme getirerek “*Türk Boğazları Deniz Trafik Tüzüğü*”nü yayınlamıştır. Böylece taraflar arasında bir pürüze neden olan bu mesele çözüme kavuşmuştur. Fakat aynı yılda Türkiye'nin artan

²³² Mitat Çelikpala, “Viewing Present as History: The State and Future of Turkey-Russia Relations”, **EDAM**, 2019, s. 6, “Çevrimiçi” https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/05/MITAT_VIEWING-PRESENT-AS-HISTORY.pdf Erişim Tarihi: 01/10/2021.

²³³ Yanık, **a.e.**, s. 359.

²³⁴ Çelikpala, “Viewing Present as History: The State and Future of Turkey-Russia Relations”, s. 7.

²³⁵ Taşcı, “Türk-Rus İlişkilerinin son 30 yılı”, s. 80.

²³⁶ Balcı, **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, s. 241.

²³⁷ **A.e.**, s. 273.

baskısı neticesinde Suriye'yi terk etmek zorunda kalan PKK terör örgütü lideri Abdullah Öcalan'ın Rusya'ya gelmesi, iki ülke arasında mühim bir krize neden olmuştur.²³⁸ RF Duması'nın Öcalan'a "siyasal sığınma hakkı", önerisinde bulunması üzerine iki ülke arasında gerilimin dozunu artmıştır. Bu gerginlik, Öcalan'ın Moskova'dan ayrılacağına kesinleşmesiyle son bulmuştur.²³⁸

1999 yılına gelindiğinde Türkiye Başbakanı Bülent Ecevit'in Rusya ziyareti esnasında PKK ve Çeçenistan meseleleri masaya yatırılmış ve iki ülke "Terörizmle Mücadele Ortak İşbirliği Deklarasyonu" imzalamıştır.²³⁹ Bu deklarasyon, Rusya'nın PKK'ya Türkiye'nin ise Çeçen bağımsızlık hareketini desteklemeyeceğine ilişkin bir teminatı. Bu yıldan itibaren ikili ilişkiler de "rekabet yerine iş birliği" söylemi mevcudiyetini sürdürecektir.²⁴⁰

90'lı yılların sonunda gerçekleşen olumlu gelişmelerin yarattığı mutedil hava, 2000'li yılların başında da etkisini sürdürmüştür. İlişkilerdeki bu müspet tavırlar, 2000 yılında Rus Başbakan Mihail Mihayloviç Kasyanov'un Ankara'ya ziyaretiyle rotasını bulmuştur. Kasyanov, Türkiye ve RF'nin rakip olmadığını, müşterek olduklarını ve münasebetlerini de bu bağlamda yürüteceklerini ifade ederken, yapılan ortak açıklamada her iki ülkede ilerleyen zamanlarda ilişkilerinin "iş birliğinden stratejik ortaklığa" evrilebileceğini dile getirmişlerdir.²⁴¹ Bu söylem, Türkiye-Rusya ilişkisinde somut adımların atıldığına göstergesi olduğundan öneme haizdir.

2 Nisan 2001 yılında, Türkiye'nin önderliğinde RF, Gürcistan, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan ve Türkiye arasında "Karadeniz Deniz Kuvvetleri İş Birliği Görev Grubu" (BLACKSEAFOR) kurulmuştur. Bu grubun amacı, Karadeniz'de güvenliği ve barışı tesis etmek, Karadeniz'e kıyıdaş olan devletlerle bölgesel iş birliğini sağlamaktır. Türkiye'nin, Rusya ile böyle bir oluşum içerisinde bulunması ikili ilişkiler açısından oldukça önemlidir.²⁴² Aynı yılın Kasım ayında iki ülke için yine çok mühim olan bir gelişmeye imza atılmıştır. 16 Kasım'da Türkiye ve RF arasında New York'ta Dışişleri Bakanları düzeyinde "Avrasya'da İş Birliği Eylem Planı: İkili İş Birliğinden

²³⁸ Sönmezoğlu, **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015**, s. 316.

²³⁹ Balcı, **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, s. 273.

²⁴⁰ Balta, Özkan, **a.g.e.**, s. 28.

²⁴¹ Özbay, **a.g.e.**, s. 50.

²⁴² MFA, "BLACKSEAFOR", "Çevrimiçi" <https://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa> Erişim Tarihi: 13/10/2021.

Çok Boyutlu Ortaklığa'' adıyla bir belge imzalanmıştır. Bu eylem planı, iki ülke arasındaki politik diyalogun kurumsallaşması için önemli bir hamledir.²⁴³ Bu plana göre, Türkiye ve RF tarafından oluşturulan Ortak Çalışma Grubu, RF'nin güvenlik ve ekonomi açısından *''yaşamsal çıkar alanı''* olarak gördüğü eski Sovyet coğrafyasında ikili seviyede iş birliğini ilerletme vazifesini üstlenmiştir.²⁴⁴ Bu plan çerçevesinde Türkiye ve RF, Orta Asya ve Kafkaslar'da karşılıklı menfaatleri doğrultusunda hareket edecekleri taahhüdünde bulunmuşlardır. Bu bir bakıma, Türk hükümetinin 90'lı yıllarda bölgeye ilişkin sergilediği tutumu ve sürdürdüğü politikayı değiştirmesi gerektiğinin sinyalini vermektedir.²⁴⁵

90'ların sonuna doğru Türkiye-RF arasındaki iş birliklerinin artış göstermesi ve bunun beraberinde getirmiş olduğu yakınlaşma, 2000'de RF'nin başına geçen Putin'in, 2002'de Türkiye'de Adalet ve Kalkınma Partisi'nin (AKP) iktidara gelmesiyle birlikte daha güçlenmiştir. Türkiye'nin Rusya ile yürüttüğü ikili münasebetler 2003 yılında mühim bir kırılmaya sahne olmuştur. Bu kırılma, ABD'nin Irak'a Türkiye üzerinden askeri müdahale yapabilme talebini kapsayan *''1 Mart Tezkeresi''**'dir.* Fakat bu tezkeresi, TBMM tarafından reddedilmiştir. Alınan bu karar ABD'nin hiç beklemediği bir netice olsa da, RF'nin Türkiye'ye yönelik perspektifinin değişmesine yol açmıştır.²⁴⁶ RF için bu red kararı, Türkiye'nin *''bağımsız bir aktör''* olduğunun ispatı niteliğindedir. Artık Türkiye RF gözünde, ABD'nin müttefiki olarak algılanmamakta kendi karar ve düşüncelerine göre hareket edebilen güçlü ve güvenilir bir devlet olarak görülmektedir.²⁴⁷

²⁴³ Mehmet Seyfettin Erol, *''Yeni Büyük Oyun'da ''Batı'nın İki Ötekisi'' olarak Türkiye ve Rusya'nın Avrasya'da İşbirliği Arayışları''*, **Siyaset Ekonomi ve Toplum Üzerine 3. Uluslararası Mavi Karadeniz Kongresi: Uyuşmazlık Çözümü, İşbirliği ve Demokratikleşme**, (Konferans Bildirileri Tam Metinleri, 15-17 Ekim Sakarya), Ed.: Yıldırım Turan, Alâeddin Yalçinkaya, Ertan Efegil, 1.bs., İstanbul, Gündoğan Yayınları, 2013, s. 50.

²⁴⁴ Doğan Şafak Polat, *''NATO ve Rusya Federasyonu'nun Yeni Mücadele Alanı: Karadeniz''*, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Özel Sayı, 2017, s. 52, *''Çevrimiçi''* <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/301425> Erişim Tarihi: 13/10/2021.

²⁴⁵ Balci, **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, s. 275.

* Detaylı bilgi için bkz: Mehmet Nur Çelikaşlan, *''Türk - Amerikan İlişkileri: 1 Mart Tezkeresi Gerilimi''*, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt 4, Sayı 3, 2021, ss. 670-678, *''Çevrimiçi''* <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/2080956> Erişim Tarihi: 14/10/2021.

²⁴⁶ Yelda Ongun, *''Türk Dış Politikasında Yeniden Dirilen Rusya: Kurumsal Tartışmanın Sınırları''*, **Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar**, Ed: Tarık Oğuzlu, Yelda Ongun, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2019, s. 201.

²⁴⁷ Özbay, **a.g.e.**, s. 54.

Türkiye bu dönemden itibaren Rusya için güçlü bir aktör olmaya başlamış ve iki ülke arasında üst düzey görüşmeler ve anlaşmalar sıklığını arttırmıştır. 2002 yılında hükümetin başına geçen Recep Tayyip Erdoğan, Rusya'ya ilk ziyaretini bu dönemde gerçekleştirerek, Rus Devlet Başkanı Putin ile görüşmüştür. Ardından 2004'ün Şubat ayında, dönemin Dışişleri Bakanı Abdullah Gül, Rusya'ya bir ziyarette bulunmuştur.²⁴⁸ 2004'ün Aralık ayında, Putin'in Ankara ziyareti esnasında ise iki ülke arasında *“Dostluğun ve Çok Boyutlu Ortaklığın Derinleşmesine İlişkin Deklarasyon”* imzalanmıştır.²⁴⁹ 2005 yılı itibarıyla de bu görüşmeler devamlılığını sürdürmüştür.²⁵⁰

2007 yılında Türkiye'de *“Rusya Kültür Yılı”*, 2008 yılında da Rusya'da *“Türkiye Kültür Yılı”* ilan edilmiştir.²⁵¹ 2008 yılında Gürcistan Savaşı'nın patlak vermesi ve akabinde RF'nin Güney Osetya ve Abhazya'nın bağımsızlıkları tanınması gibi olaylar, Türkiye'yi hem küresel hem de bölgesel bağlamda etkilemiştir. Türkiye'nin doğrudan böyle bir etki içerisinde kalmasının sebebi ise, sahip olduğu coğrafi konum, RF ile yürüttüğü yakın ilişkiler ve de Batı ile müttefik olmasıdır. (Bu konu ilerleyen bölümlerde detaylı olarak izah edilecektir.)²⁵²

2009 yılı ise yine karşılıklı olarak ikili görüşmelerin yaşandığı bir yıl olmuştur. Cumhurbaşkanı Abdullah Gül, 12-15 Şubat 2009'da Kazan ve Rusya'ya ziyarette bulunmuştur. Abdullah Gül'ün bu ziyareti tarihi açıdan bir önem taşımaktadır. Çünkü ilk kez bir Türk Cumhurbaşkanı Kazan'ı ziyarette bulunmuştur. Başbakan Erdoğan ise 16 Mayıs 2009 tarihinde Soçi'yi ziyaret etmiştir. Bunun üzerine Başbakan Putin'de 6 Ağustos 2009 tarihinde Ankara'ya gelerek, Güney Akım Projesinin Türkiye karasularından geçişine izin veren anlaşmanın imzalanması için çalışma ziyaretinde bulunmuştur.²⁵³ Ertesi yıl, Ocak ayında Başbakan Erdoğan Rusya Başbakanı Putin'in daveti üzerine bir çalışma ziyareti gerçekleştirmiştir. Aynı yılın Mayıs ayında ise RF Devlet Başkanı Medvedev, Ankara'ya resmi bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaretler,

²⁴⁸ Taşcı, “Türk-Rus İlişkilerinin son 30 yılı”, s. 84.

²⁴⁹ Balta, Özkan, **a.g.e.**, s. 29.

²⁵⁰ Taşcı, “Türk-Rus İlişkilerinin son 30 yılı”, s. 84.

²⁵¹ Özbay, **a.g.e.**, s. 52.

²⁵² Çelikpala, “Viewing Present as History: The State and Future of Turkey-Russia Relations”, s. 13.

²⁵³ Murat Çemrek, “Rusya-Türkiye İlişkileri”, **Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Yeni Rusya**, Ankara, SDE Yayınları, 2010, s. 96.

Türk-Rus münasebetlerinin her alanda büyük bir ilerleme kaydettiğinin ve hızlı bir ivme kazandığının kanıtıdır.²⁵⁴

2010 yılında bu karşılıklı ziyaretlerin ardından, Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK) kurulmuştur. İkili münasebetlerin gelişmesinde oldukça önemli bir yere sahip olan ÜDİK'in ilk toplantısı 12 Mayıs 2010 tarihinde Ankara'da yapılmıştır. Bu toplantıda öne çıkan konular karşılıklı vize muafiyeti, Akkuyu'da faaliyete geçirilmek üzere inşasına başlanacak olan Nükleer Santral olmuş ve birtakım anlaşmalar imzalanmıştır. Ayrıca, Samsun-Ceyhan Petrol Boru Hattı projesine ilişkin iş birliğini içeren bir tutanak imzalanmıştır.²⁵⁵ Bu sayede ilk defa Türkiye-Rusya arasında vizesiz seyahat uygulamasına geçilmiştir. Aynı zamanda nükleer enerjiye geçmek için Avrupa'dan destek bekleyen Türkiye, o desteği Rusya'da bulmuştur. Medvedev'in yaptığı açıklamaya göre bu toplantıda öngörülen ve uygulamaya konulan hamleler, RF'nin Türkiye'ye karşı daha iyimser bir bakış açısıyla yaklaştığının ve güven duygusunun arttığının bir ispatıdır. Bu durum, ilerleyen zamanlarda ikili ilişkilerin "stratejik ortaklığa" dönüşebilmesinin muhtemel olduğunun sinyalini vermiştir.²⁵⁶ Ayrıca bu yıl, Türk-Rus ilişkilerinin 90. Yılı olması münasebetiyle birçok kültürel ve bilimsel etkinlik düzenlenmiştir. Buna ek olarak, "*radikal hareketlere karşı bir sigorta olarak görülen Türkiye modelini öne çıkarmak amacıyla Rusya'da Türk Kültür Merkezi açılmıştır.*" 2010 yılının Haziran ayı itibariyle, Rusya'da 5 İslam üniversitenin oluşturmuş olduğu İslami Eğitim Konseyi ve Diyanet İşleri Başkanlığı müşterek çalışmalar yürütmeye başlamışlardır. Bu da ikili ilişkilerde yakalanan müspet ivme sayesinde, iki ülkenin hayal edilemez alanlarda dahi iş birliğine girmesi manasını taşımaktadır.²⁵⁷

Arap Baharı bağlamında öne çıkan, sonrasında Libya ve Suriye'ye sığınan olayların yine bu yılda cereyan etmesi ikili ilişkilerde dengenin nereye evirileceği sorusunu akıllara getirmektedir. Türkiye'nin konumu ve Batı ile olan ilişkisi, kriz boyutuna ulaşan meseleye bakış açısını değiştirmektedir. Türkiye ile RF'nin mevcut

²⁵⁴ Özbay, a.g.e, s. 53.

²⁵⁵ **Ria Novosti** (11 Mayıs 2010), "Visit Dmitriya Medvedeva v Turtsiyu 11-12 Maya 2010", "Çevrimiçi" https://ria.ru/medvedev_visits_turkey_11052010/ Erişim Tarihi: 15/10/2021.

²⁵⁶ **Ria Novosti** (11 Mayıs 2010), "Rossiya i Turtsiya Stanovyatsya Strategičeskimi Partnerami - Medvedev", "Çevrimiçi" <https://ria.ru/20100510/232537864.html> Erişim Tarihi: 15/10/2021.

²⁵⁷ Çelikpala, "Viewing Present as History: The State and Future of Turkey-Russia Relations", s. 15.

ilişkisinin bu sorun çerçevesinde farklılık göstermesi iki ülkeyi kendi menfaatleri doğrultusunda tavır almaya itmiştir.²⁵⁸ “*Suriye Krizi*” başlığında bu krizin nasıl cereyan ettiği ve iki ülkenin bu krize ilişkin tutumlarına yer verilmiştir.

15-17 Mart 2011’de Moskova’da gerçekleşen ÜDİK’in ikinci toplantısında Rusya, Akkuyu Nükleer Santrali’nin güvenliğine ilişkin güvence sağlamıştır. “*Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Vatandaşlarının Karşılıklı Seyahatlerine İlişkin Usullere Dair Anlaşma*” ve “*Geri Kabul Anlaşması*”nın 16 Nisan 2011’den sonra yürürlüğe gireceği ilan edilmiştir.²⁵⁹

Üçüncü toplantı 3 Aralık 2012’de “*Patriot Füze Savunma Sistemi*”nin Türkiye’ye konuşlandırılması hakkında çeşitli yaklaşımlar ortaya konulmuştur. Rusya, NATO’nun genişlemesini istememekte ve böyle bir füze savunma sisteminin kendi hududuna yakın yerlere yerleştirilmesine şiddetle karşı çıkmaktadır.²⁶⁰ 22 Kasım 2013’de dördüncüsü gerçekleşen Rusya’da gerçekleşen ÜDİK toplantısında Erdoğan, Suriye krizine ilişkin net bir çözüm üretilmemesi sebebiyle BMGK’yı ve Rusya’yı -üstü kapalı bir şekilde- eleştirmiştir. Toplantıdaki en mühim açıklaması ise, Erdoğan’ın “*Şangay İşbirliği Örgütü*”ne üye olma isteğidir.²⁶¹

2014 yılında Ukrayna krizinin yaşanması ve RF’nin Kırım’ı ilhak etmesi Türkiye tarafından da büyük tepkilere yol açmıştır. Türkiye bu durum karşısında her ne kadar tepki göstermiş olsa da, bu kriz sebebiyle bütün NATO ülkeleri RF’ye yaptırım uygularken Türkiye bu ülkeler arasında yer almamayı seçmiştir. Hem Ukrayna krizi hem de Suriye krizi bağlamında fikir ayrılıkları yaşanmasına rağmen Putin, 1 Aralık 2014’te Ankara’ya gelerek beşinci ÜDİK toplantısını gerçekleştirmiştir. Toplantıda en çarpıcı husus, Avrupa ülkelerinin RF’ye uyguladığı yaptırımların etkisinden dolayı

²⁵⁸ A.y.

²⁵⁹ **Rusya Federasyonu Başkanlığı** (16 Mart 2011), “Zasedaniya rossiyo-turetskogo Soveta sotrudničestva vişşego urovnya”, “Çevrimiçi” <http://www.kremlin.ru/events/president/news/10657> Erişim Tarihi: 15/10/2021.

²⁶⁰ İlyas Kamalov (3 Aralık 2012), “Vladimir Putin’in Türkiye Ziyareti: Gündem ve Beklentiler”, **ORSAM**, “Çevrimiçi” <https://www.orsam.org.tr/tr/vladimir-putin-in-turkiye-ziyareti-gundem-ve-beklentiler/> Erişim Tarihi: 16/10/2021.

²⁶¹ Irina Svistunova,(29 Kasım 2013), “Rossiyo-turetskie otnoşeniya v svete vizita R.T. Erdogana”, **Rossiyskiy Institut Strategičeskikh Issledovaniy**, “Çevrimiçi” <https://www.riss.ru/analytics/4403/#.VHsWETGsUfE> Erişim Tarihi: 16/10/2021.

Güney Akım doğal gaz boru hattı projesinin iptal edileceği, bunun yerine Türkiye'den geçecek TürkAkım projesine ilişkin çalışmaların başlanacağı duyurulmuştur.²⁶²

2015 yılının Aralık ayında altıncısının yapılacağı planlanan ÜDİK toplantısı, 24 Kasım 2015'te Türkiye'nin hava sahasını ihlal ettiği gerekçesi ile TSK tarafından Suhoi Su-24 adlı Rus uçağının düşürülmesi neticesinde iptal edilmiştir.²⁶³ O tarihten sonra ikili ilişkiler sıkıntılı bir sürece girmiştir. Rus hükümeti, Türkiye'ye birtakım yaptırım uygulama kararı almıştır. Bu karar sonrasında, turizm ve ticaret sektörüne getirilen kısıtlamalar, 2016 yılının ilk altı ayını kapsayan süreçte Türkiye-Rusya arasındaki ticaret hacminde 2015 yılına göre %35 oranında bir azalma yaşanmasına neden olmuştur. Ayrıca bu dönemde Rusya'dan, Türkiye'ye ziyarette bulunan turist sayısında da %87'lik bir azalma gözlemlenmiştir.²⁶⁴ İlk yapılan ÜDİK toplantısında karşılıklı olarak alınan vize serbesti kararı, bu krizin ardından sonlandırılmıştır.²⁶⁵ Fakat Akkuyu Nükleer Santrali ve TürkAkım projelerinde bir yavaşlama söz konusu olsa da bu projeler yaptırımların dışında tutulmuştur.²⁶⁶ Yaşanan bu kriz, Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın 27 Haziran 2016'da Rusya'ya mektup göndererek ölen pilotların ailelerinden özür dilemesiyle son bulmuştur.²⁶⁷ Bundan sonraki süreçte iki ülke arasındaki ilişkiler tekrardan normalleşmeye başlamış, üst düzey temaslar artmıştır. Rusya ile ilişkiler normal seviyede ilerlerken, 15 Temmuz 2016 yılında Türkiye'nin FETÖ adlı bir terör örgütü tarafından darbe girişimine maruz kalmasının ardından, Putin'in, Erdoğan'a desteğini açıkça ifade etmesi, ikili münasebetlerin ilerleyişi açısından oldukça mühimdi. Başarısız olan darbe girişiminin ardından yapılan araştırmalar neticesinde, 2015'teki uçak krizinde ölen pilotun ve 2016 yılında bir polis memuru tarafından Rusya'nın Ankara Büyükelçisinin suikasta kurban gitmesinin bu

²⁶² Fatih Hafız Mehmet (4 Aralık 2016), "Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı", **AA**, "Çevrimiçi" <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807> Erişim Tarihi: 16/10/2021.

²⁶³ **Milliyet** (26 Kasım 2015), "Moskova, UDİK toplantısını iptal etti", "Çevrimiçi" <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/moskova-udik-toplantisini-iptal-etti-2153991> Erişim Tarihi: 16/10/2021.

²⁶⁴ **NTV** (9 Ağustos 2016), "Uçak krizi sonrası Türk-Rus ilişkilerinde neler yaşandı?", "Çevrimiçi" <https://www.ntv.com.tr/dunya/ucak-krizi-sonrasi-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi.nqUpARHsW0Sizw9Jx9LgZQ> Erişim Tarihi: 17/10/2021.

²⁶⁵ Fatih Hafız Mehmet, "Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı", **AA**.

²⁶⁶ Tekin Aycan Taşcı, "Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)", **KARE-Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi**, Sayı 8, 2019, s. 106, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/941000> Erişim Tarihi: 17/10/2021.

²⁶⁷ **BBC** (27 Haziran 2016), "Kremlin: Erdoğan özür diledi", "Çevrimiçi" https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_erdogan_rusya Erişim Tarihi: 17/10/2021.

terör örgütüyle ilintili olduğu anlaşılmıştır. Bu sonuç doğrultusunda Rusya, Türkiye'ye duyduğu kuşkuları bir kenara bırakıp, yeniden güven duymaya başlamıştır.²⁶⁸ Erdoğan ve Putin 2017 yılında yedi defa bir araya gelerek ilişkilerde önemli yer tutan konuları görüşmüşlerdir. İki ülke lideri bu görüşmelerde daha çok iş birliği (enerji, ticaret, ÜDİK) ve çatışma (Suriye, terörle mücadele) yaşadıkları alanlara ilişkin neler yapacaklarını gündeme getirmişlerdir.²⁶⁹ Rus hükümeti, vize serbestliğine yönelik uygulanan yaptırım hariç, kriz döneminde Türkiye'ye karşı uygulamış olduğu yaptırımları aşamalı bir biçimde kaldırmaya başlamıştır.²⁷⁰

İki ülke Suriye krizine ilişkin ilk kez Batı'dan bağımsız bir şekilde krizin çözümüne yönelik birlikte hareket ederek ortam eylem planı oluşturmuşlardır.²⁷¹ 24 Ağustos 2016'da Halep'in Cerablus bölgesini terör örgütlerinden temizlemek amacıyla TSK ve Rusya koordineli bir biçimde hareket ederek, "*Fırat Kalkanı*" adı verilen bir operasyon başlatmışlardır.²⁷² 2016'nın son ayında ise Türkiye, İran ve Rusya arasında Suriye'de bir mütareke yapılması noktasında uzlaşa sağlanmıştır. Buna ek olarak, güven dolu bir ortam inşa etmek ve barışın sağlanması amacıyla taraflar arasında görev gücü oluşturulmuştur. 2017'nin Ocak ayında da Astana görüşmeleri başlamıştır.²⁷³

Krizin ardından Türkiye-Rusya münasebetlerinin ilerleyişi açısından mühim birtakım gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden biri, 2016'nın Ekim ayında TürkAkım anlaşmasının birkaç ay arayla Türkiye ve Rusya tarafından onaylanmasıdır.²⁷⁴ Bir diğeri ise, Türkiye'nin ABD ve NATO'nun yaptırım tehditlerine rağmen Rusya ile 2017'in Temmuz ayında "*S-400 Uzun Menzilli Bölge Hava ve Füze*

²⁶⁸ Kseniya Melnikov (19 Aralık 2021), "Karlova suikastının 5. yılı: Türkiye-Rusya ilişkileri nasıl etkilendi?", **BBC**, "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59711269> Erişim Tarihi: 22/12/2021.

²⁶⁹ Nebi Miş ve diğerleri, "2017'de Cumhurbaşkanlığı Gündemi", **2017'de Türkiye**, Ed.: Nebi Miş, Ufuk Ulutaş, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Erdal Tanas Karagöl, Nurullah Gür, Atilla Arkan, İsmail Çağlar, İstanbul, SETA, 2017, s. 56.

²⁷⁰ **Aljazeera** (10 Mart 2017), "Erdoğan, Putin'le görüştü", "Çevrimiçi" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-putinle-gorustu-0> Erişim Tarihi: 18/10/2021.

²⁷¹ Taşcı, "Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)", s. 107.

²⁷² **Habertürk** (23 Ağustos 2020), "Fırat Kalkanı Harekati'nin 4. Yılı", "Çevrimiçi" <https://www.haberturk.com/firat-kalkani-harekati-nin-4-yili-haberler-2781124> Erişim Tarihi: 18/10/2021.

²⁷³ **Stratejik Ortak** (4 Nisan 2018), "Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri(Kronolojik)", "Çevrimiçi" <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html> Erişim Tarihi: 19/10/2021.

²⁷⁴ Murat Temizer (10 Ekim 2019), "Üç yıl önce imzalanan TürkAkım'da sona yaklaşıldı", **AA**, "Çevrimiçi" <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/uc-yil-once-imzalanan-turkakimda-sona-yaklasildi/1608261> Erişim Tarihi: 19/10/2021.

Savunma Sistemi’nin tedarik edilmesine ilişkin anlaşmanın imzalanmasıdır.²⁷⁵ Bu sistemin ilk sevkiyatı ise 2019 yılının Temmuz ayında gerçekleşmiştir.²⁷⁶ Türkiye bu anlaşmayla birlikte, Rus hava savunma füze sistemini alan ilk NATO üyesi olmuştur.²⁷⁷

İki yıllık bir aradan sonra 10 Mart 2017 gerçekleştirilen ÜDİK toplantısı, krizin normalleşme sürecine mühim bir katkı sağlamıştır.²⁷⁸ Bu toplantının arka planında ise, 20 Ocak 2018’de Türk yönetimi tarafından Rusya ile istişareli bir biçimde Afrin ve çevresini terörist gruplardan temizlemek adına Suriye’de başlatılan ve ‘‘Çanakkale Deniz Zaferi’’nin 103. Yıl dönümüne denk gelecek biçimde 18 Mart 2018’de bitirilen ‘‘Zeytin Dalı Harekâtı’’ bulunmaktadır.²⁷⁹

3 Nisan 2018’de ÜDİK toplantısının yedincisi gerçekleştirilmiş ve yine bu tarihte Suriye Krizine ilişkin görüşmek üzere Türkiye-Rusya-İran liderleri bir araya gelmiştir.²⁸⁰ Bu Suriye zirve sonrasında bir araya gelen Erdoğan ve Putin altı görüşme daha gerçekleştirdiler. İki lider arasındaki ilk görüşme 26 Temmuz’da BRİCS Zirvesi’ne katılım esnasında gerçekleşmiştir. Bu görüşmede ikili münasebetlere ilişkin birçok konu ele alınmıştır.²⁸¹ Akabinde 7 Eylül’de, Tahran’da düzenlenen Suriye Zirvesi öncesinde Putin ve Erdoğan bir görüşme gerçekleştirmişlerdir.²⁸² İki lider, 17 Eylül’de Soçi’de Suriye’ye gündemine ilişkin tekrar bir araya gelmiştir. Bu zirve, Suriye’ye ilişkin diplomatik görüşmelerin yoğunlaştığı Eylül ayı içerisindeki ikinci

²⁷⁵ DW (25 Temmuz 2017), ‘‘Erdoğan: S-400’de imzalar atıldı’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://p.dw.com/p/2h7TM> Erişim Tarihi: 20/10/2021.

²⁷⁶ Sabah (28 Ağustos 2019), ‘‘S-400’lerde ikinci sevkiyat başladı’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/08/28/s-400lerde-ikinci-sevkiyat-basladi> Erişim Tarihi: 20/10/2021.

²⁷⁷ Giray Saynur Derman, ‘‘Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi’nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları’’, ANKASAM (10 Nisan 2017), ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.ankasam.org/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyinin-altinci-toplantisinda-cumhurbaskani-erdogan-putin-gorusmesinin-sonuclari/> Erişim Tarihi: 21/10/2021.

²⁷⁸ Giray Saynur Derman, ‘‘Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi’nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları’’

²⁷⁹ TRT Haber (20 Ocak 2021), ‘‘Zeytin Dalı Harekâtı 3 yaşında’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.trthaber.com/haber/gundem/zeytin-dali-harekati-3-yasinda-548552.html> Erişim Tarihi: 21/10/2021.

²⁸⁰ DW (7 Mart 2018), ‘‘Erdoğan, Putin ve Ruhani İstanbul’da buluşuyor’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://p.dw.com/p/2tsfy> Erişim Tarihi: 21/10/2021.

²⁸¹ Cumhuriyet (23 Ocak 2019), ‘‘Erdoğan-Putin görüşmeleri: Ne kararlar alındı, hangi konular konuşuldu?’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-putin-gorusmeleri-ne-kararlar-alindi-hangi-konular-konusuldu-1213818> Erişim Tarihi: 21/10/2021.

²⁸² TRT Haber (7 Eylül 2018), ‘‘Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi yapıldı’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-rusya-iran-uclu-zirvesi-yapildi-383557.html> Erişim Tarihi: 21/10/2021.

görüşme olmuştur. Bu görüşmelerin ardından en mühim netice, İdlib'in silahsızlandırılmasına ilişkin bir mutabakat sağlanmasıdır.²⁸³ Daha sonrasında Putin ve Erdoğan, Suriye krizine bir çözüm üretebilmek adına Türkiye'nin ev sahipliği yaptığı, Türkiye-Almanya-Fransa-Rusya katılımcı olduğu dörtlü bir zirvede tekrardan bir araya gelmişlerdir. Bu zirve vesilesiyle bir araya gelen iki lider, sonrasında ikili bir görüşme daha gerçekleştirdiler.²⁸⁴ TürkAkım doğal gaz boru hattı projesinin denizden geçen kısmının 19 Kasım tarihinde tamamlanmasında dolayı Putin ve Erdoğan İstanbul'da düzenlenen törende tekrardan bir araya geldiler.²⁸⁵ İki lider 1 Aralık 2018'de 13. G20 Zirvesi'nin yapıldığı Arjantin'de yılın en son görüşmesini gerçekleştirmiştir. Bu görüşmenin ağırlık merkezindeki konu ise Suriye'ye yönelik olmuştur.²⁸⁶

Erdoğan ve Putin 2019 yılının ilk görüşmesini 23 Ocak'ta Moskova'da gerçekleştirdi. İki liderin yaptığı görüşmenin ana temasını Suriye ve S-400 teslimatı oluşturmaktaydı.²⁸⁷ 6 Şubat 2019 tarihinde Rusya, *“gri ve yeşil pasaport sahipleri ile transit tır geçişi yapacak şoförlere”* vize muafiyetinin uygulanacağını açıkladı. Böylece uzun süredir Türkiye'nin gündeminde yer eden bu hususa ilişkin kararlı bir adım atılmıştır.²⁸⁸

8 Nisan 2019'da Moskova'da sekizinci ÜDİK toplantısı gerçekleşti. Bu toplantıda öne çıkan başlıklardan en önemlisi iş birliğine ilişkin olmuştur. Aynı zamanda toplantıda *“2019 Türkiye-Rusya Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı”* ilan

²⁸³ Sedat Ergin, “Soçi Zirvesi'nin önceki buluşmalardan ayrıldığı noktalar”, **Hürriyet** (30 Eylül 2021) “Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/soci-zirvesinin-onceki-bulusmalardan-ayrildigi-noktalar-41906313> Erişim Tarihi: 21/10/2021.

²⁸⁴ **BBC** (27 Ekim 2018), “İstanbul'da dörtlü Suriye zirvesi düzenlendi: Yıl sonuna kadar anayasa komisyonu kurulması hedefleniyor”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46004555> Erişim Tarihi: 21/10/2021.

²⁸⁵ **TRT Haber** (19 Kasım 2018), “TürkAkım'da ilk hat tamamlandı”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkakimda-ilk-hat-tamamlandi-394469.html> Erişim Tarihi: 22/10/2021.

²⁸⁶ **Sputnik** (30 Aralık 2019), “Putin ve Erdoğan'ın 2018'deki görüşmeleri”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20190130/putin-erdogan-rusya-turkiye-akkuyu-turk-akimi-suriye-1037377596.html> Erişim Tarihi: 23/10/2021.

²⁸⁷ **Sputnik** (23 Ocak 2019), “Putin ile Erdoğan, 2019'un ilk görüşmesini gerçekleştirdi: Şubat'ta üçlü zirve yapılacak”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20190123/putin-ile-erdogan-ortak-basin-toplantisi-duzenledi-1037257592.html> Erişim Tarihi: 23/10/2021.

²⁸⁸ **TRT Haber** (6 Şubat 2019), “Rusya ile vizeler kısmen kalktı”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-ile-vizeler-kismen-kalkti-403989.html> Erişim Tarihi: 23/10/2021.

edilmiştir.²⁸⁹ Toplantıda Erdoğan, yabancı yatırımlara her türlü kolaylığın sağlanacağını beyan etmiştir. Ayrıca “*Temel hedefimiz, tarımda, gümrüklerde, ticari ilişkilerimizin her alanında üçüncü ülkelerin firmalarına tanınan imkânların Türk şirketlerine de sağlanmasıdır.*” söyleminde bulunmuştur.²⁹⁰ 2018’de Türkiye’ye ziyarette bulunan Rus turistlerin sayısının 6 milyona ulaştığını ve Türk iş insanlarının Rusya’da yapmış oldukları ticari faaliyetlerin iki devlet arasındaki iş birliğinin gelişimine büyük katkı sunduğunu vurgulamıştır. Erdoğan, TürkAkım Doğal Gaz Boru Hattı’nın deniz kısmının tamamlandığını ve bu hattın kara kısmının 2019 yılının bitimine kadar tamamlama gayesi içerisinde olduklarını söyledi. Buna ek olarak, Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin de temelinin atıldığını ifade etmiştir.²⁹¹

Nitekim 30 Aralık 2019’da gaz akışına hazır hale getirilen hat, 8 Ocak 2020 itibariyle de faaliyete geçirilmiştir. Böylelikle “*her bir hattı 15,75 milyar metreküp olmak üzere toplam 31,5 milyar metreküp gaz kapasitesi bulunan TürkAkım, ilk hattı Türkiye’ye, ikinci hattı ise Bulgaristan’dan başta olmak üzere Avrupa ülkelerine gaz sevkiyatına başladı.*”²⁹² Türkiye’nin %10’luk kısmının elektrik enerjisini karşılayacağı öngören Akkuyu Nükleer Güç Santrali’nin 2020’nin Haziran ayında ikincisi, 2021’in Mart ayında ise üçüncü ünitesinin temel atma töreni gerçekleşmiştir.²⁹³

²⁸⁹ Zafer Fatih Beyaz, “Erdoğan ile Putin 3’üncü kez bir araya gelecek”, AA (3 Nisan 2019) “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/erdogan-ile-putin-3uncu-kez-bir-araya-gelecek/1441066> Erişim Tarihi: 23/10/2021.

²⁹⁰ Sputnik (8 Nisan 2019) “Erdoğan: Türkiye’de yatırım yapmak isteyen Rus firmalarına her türlü kolaylığı sağlayacağız”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20190408/turkiye-rusya-isbirligi-toplantisi-erdogan-putin-1038674504.html> Erişim Tarihi: 24/10/2021.

²⁹¹ NTV (8 Nisan 2019) “SON DAKİKA: Erdoğan-Putin’den açıklama”, “Çevrimiçi” <https://www.ntv.com.tr/dunya/son-dakika-erdogan-putinden-aciklama,HnpORwSBaEqar-JvQXqzfw> Erişim Tarihi: 24/10/2021.

²⁹² Nuran Erkul Kaya, “TürkAkım ilk gaz akışı için hazır”, AA (25 Aralık 2019) “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkakim-ilk-gaz-akisi-icin-hazir/1683569> Erişim Tarihi: 25/10/2021.

²⁹³ DW (10 Mart 2021), “Erdoğan: Nükleer enerji sahibi ülkeler ligine katılacağız”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-n%C3%BCkleer-enerji-sahibi-%C3%BClkeler-ligine-kat%C4%B1laca%C4%9F%C4%B1z/a-56828705> Erişim Tarihi: 25/10/2021.

2. TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ İLİŞKİLERİ ETKİLEYEN BAŞLICA SORUNLAR: 1990’LI YILLARDAN GÜNÜMÜZE

2.1. Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması’nın (AKKA) Türkiye’ye Etkisi

Soğuk savaşın sonuna gelindiğinin habercisi olan iki önemli anlaşma mevcuttur. Bunlardan ilki, 1975 yılında Helsinki’de imzalanan Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Konferansı (AGİK)* sonuç bildirgesidir. 35 üye ülke tarafından güveni tesis etmek amacıyla oluşturulmuştur. Diğeri ise, Soğuk Savaş döneminin askeri boyutunu sonlandıran Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması (AKKA)’dır.²⁹⁴ Bu anlaşma, 16 NATO ve 6 Varşova Paktı üyesi, 22 ülkenin katılımıyla 19 Kasım 1990’da imzalanmıştır.²⁹⁵ 9 Kasım 1992 tarihinde yürürlüğe girmiştir.²⁹⁶ Silahlanma yarışının en kapsamlı antlaşması olarak kabul edilen AKKA, savaş uçakları, tanklar, topçu silahları, zırhlı muharebe araçları ve taarruz helikopterleri kategorisinde konvansiyonel donatı da büyük oranda indirim uygulanmasını sağlamıştır. Aynı zamanda hudut bölgelerinde bulundurulmuş ağır silahlara da sınırlandırma getirmiştir. Türkiye bu anlaşmada askeri açıdan avantajlı bir konumda yer almıştır. Çünkü anlaşma uyarınca NATO’nun imha etme mecburiyetinde olduğu aktif silahların bir kısmı, ihtiyacı olan müttefik devletlere hibe olarak sunulmuştur. Bu uygulamaya da “*cascading*” adı verilmiştir. Türkiye bu uygulamanın ortaya konulmasında ve etkin bir biçimde yürütülmesinde rol oynamıştır. Bu sayede Türkiye, yardımların büyük bir kısmını ülkesine kazandırmıştır.²⁹⁷ Anlaşma hükümlerince devletler, barışçıl iş birliğinin ön planda olduğu, güvenlik temelli ilişkilerin yürütülmesini esas almışlardır. Türkiye açısından bu anlaşma, Avrupa güvenliğinin temel taşıdır.²⁹⁸ Anlaşmanın en mühim etkisi ise, Sovyet Ordusu üzerinde

²⁹⁴ Randall Forsberg, Rob Leavitt, Steve Lilly-Weber, “Conventional Forces Treaty Buries Cold War”, **Bulletin of the Atomic Scientists**, Cilt 47, No 1, 1991, s. 32, “Çevrimiçi” <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00963402.1991.11459934> Erişim Tarihi: 19/07/2021.

²⁹⁵ Uçarol, a.g.e, s. 818.

²⁹⁶ Anne Witkovsky, Sherman Garnett, Jeff McCausland, “Salvaging the Conventional Armed Forces in Europe Treaty Regime: Options for Washington” **Arms Control and Non-Proliferation Series**, Washington DC, Brookings, 2010, s. 27.

²⁹⁷ Baskın Oran, “1990 AKKA (Avrupa Konvansiyonel Kuvvetler Antlaşması)”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, Ed: Baskın Oran, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 207.

²⁹⁸ **Resmi Gazete**, “Avrupa’da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Hakkında Anlaşma” 06.07.1992 ss. 1-2, “Çevrimiçi” https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21276_1.pdf Erişim Tarihi: 03/05/2021.

olmuştur. Çünkü Sovyet Ordusu'nda yer alan tank ve silahlarda büyük oranda bir azalma söz konusudur. Bu azalma, NATO üzerinde silah ve kara kuvvetleri açısından niceliksel bir üstünlüğe sahip olan Sovyet Ordusu'nun, Soğuk Savaş döneminde Batı'da korku ve müphemiyeti besleyen asimetriyi bertaraf etmektedir. Bu durum, Sovyetlerin ani taarruzlarının önüne geçileceğine ve topraklarından güç temin etmeye çalışırken uzun süreli bir uğraş göstermesi gerektiğine işaretler. Anlaşmaya göre Sovyetler, NATO'nun takribi 2/3'ü büyüklüğünde bir kuvveti elinde bulundurabilir. Bu da NATO'nun ABD olmaksızın, ilk kez daha büyük ve teknolojik bir üstünlük ile Sovyet kuvvetleri karşısında yer aldığını göstermektedir.²⁹⁹

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasının akabinde gelişen olaylar AKKA'nın tekrardan gözden geçirilmesi gerektirmiştir. 1994-1996 yıllarını kapsayan 1. Çeçenistan Savaşı'nda Rusya'nın almış olduğu kayıplar ve Sovyet Bloku ülkelerin NATO'ya üyelik talepleri Rusya'da birtakım endişelere yol açmış ve bu durum AKKA'nın yeniden gözden geçirilmesi ile neticelenmiştir.³⁰⁰ Bu netice bağlamında, 1996'da AKKA'nın kanat bölgesinde yapılan düzenlemeler Rusya'nın isteklerini karşılar niteliktedir. Ama Rusya'nın yakın bölgesinde yaşanan silahlı çatışmalar başta olmak üzere NATO'nun coğrafi sınırlarını genişletme içerisinde olması, Rusya'nın da tekrardan uzlaşmacı bir üstünlük ortaya koyması gerektiğini ön plana çıkarmıştır. Rusya'nın görüşlerini dikkate alan NATO ülkeleri 1996-1999 yılları arasında AKKA anlaşmasının yenilenmesi için görüşmeler yürütmüşlerdir.³⁰¹ 18-19 Kasım 1999 tarihinde AGİT'in (Avrupa Güvenlik ve İş Birliği Teşkilatı) gerçekleştirmiş olduğu İstanbul Zirvesi sırasında AKKA anlaşması güncellenen şekliyle imzalanmıştır.³⁰² AKKA'nın ilk imzalandığı tarihlerde blok siyaseti söz konusu iken yapılan güncellemeler sayesinde bu durum yerini her ülkeyi kapsayan ulusal ve ülkesel sınırlandırmalara bırakmıştır. Bir devletin anlaşma uyarınca kararlaştırılan alanda

²⁹⁹ Randall Forsberg, Rob Leavitt, Steve Lilly-Weber, "Conventional Forces Treaty Buries Cold War", s. 33.

³⁰⁰ Anne Witkowsky, Sherman Garnett, Jeff McCausland, "Salvaging the Conventional Armed Forces in Europe Treaty Regime: Options for Washington" **Arms Control and Non-Proliferation Series**, s. 6.

³⁰¹ Mark R. Wilcox, "Russia and the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)-A Paradigm Change?", **The Journal of Slavic Military Studies**, Cilt 24, No 4, 2011, s. 570, "Çevrimiçi" <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13518046.2011.624456> Erişim Tarihi: 20/07/2021.

³⁰² **Organization for Security and Co-operation in Europe**, Istanbul Summit 1999, s.119, "Çevrimiçi" <https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/39569.pdf> Erişim Tarihi: 21/07/2021.

bulundurduğu silah tavan sayısı, ulusal sınırlamaları ifade etmektedir. Ülkesel sınırlandırmalar ise o ülkede bulunan diğer devletlere ait total bazdaki silah tavan sayısını belirlemektedir.³⁰³

Batılı devletlere kendi isteklerini bir şekilde kabul ettiren Rus hükümeti, Türkiye'nin yeni bir güvenlik meselesi ile karşı karşıya kalmasına sebebiyet vermiştir. Ülkenin, doğu ve kuzeydoğu hududunda Rusya'nın askeri teçhizatını arttırması, Türkiye'yi ister istemez tedirgin etmiştir. Rusya'nın daha sonrasında Ermenistan ve Gürcistan ile birtakım askeri münasebetlerde bulunması neticesinde 1993'de Rus ordusu Ermenistan ile Gürcistan'a girmiştir. Bu durum 1991 yılında yok olan Türkiye-Rusya hududunun fiili olarak yeniden belirlenmiştir. Böylelikle, Türkiye'nin 9. Komşusu Rusya olmuştur.³⁰⁴

Rusya, Yakın Çevre doktrini ile bölgedeki tesirini sürdürebilmek adına Kafkasya'daki AKKA sınırlarını yükseltmek istemiştir. Daha sonrasında bu sınırları kaldırmayı amaçlayan teşebbüslerde bulunmuştur. Türkiye'de, Rusya'nın bu uygulamalarına itirazlarda bulunmuştur. Fakat bu itirazlar Batı tarafından özellikle de NATO açısından dikkate değer bulunmamıştır. Rusya, AKKA kapsamında askeri kapasitesini Avrupa'dan çekmiştir. Bu askeri kapasite Ural Dağları'nın gerisine alınıp Türkiye'ye yakınlaştırılmıştır. NATO'nun sergilemiş olduğu tutum ve Rusya'nın bu teşebbüsü Türkiye'yi tedirgin etmiştir. Kafkasya bölgesindeki istikrarsızlığın giderilmesinde Rus hükümetinin önemli bir yer tuttuğunu ihtiyatlı söylemlerle dile getiren NATO ülkelerinin bu tavrı, Türkiye'nin duyduğu rahatsızlığı onaylar biçimdedir. Türkiye'nin duyduğu tedirginliğine karşılık NATO üyesi olan ülkeler, Rusya'nın tutumlarına daha ılımlı yaklaşmak gerektiğini vurgulamış ve amaçlarının Rusya'nın AKKA'dan tamamen çıkmasını önlemek olduğunu ifade etmişlerdir.³⁰⁵

Konvansiyonel silahların kontrolünü sağlayan bu anlaşma, Rusya için Avrupa güvenliğine ilişkin yeni paradigma değişikliklerine yön veren bir basamaktır. Fakat 2007 yılında Vladimir Putin, Münih Güvenlik Konferansı sonrasında AKKA'nın askıya

³⁰³ A.e., ss. 121-137.

³⁰⁴ Muzaffer Ercan Yılmaz, “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, 2010, Cilt 8, Sayı 13, s. 34, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203474> Erişim Tarihi: 22/08/2021.

³⁰⁵ Sönmezoğlu, **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015**, s. 327.

alınacağını beyan etmiştir. Putin'in bu yaklaşımı Avrupa güvenliğine ilişkin birtakım farklı mülâhazaların oluştuğuna işaret eder.³⁰⁶ Ayrıca AKKA anlaşması, iki kutuplu Soğuk Savaş döneminin yerini ABD'nin tek süper güç olacağı çok kutuplu bir sistemin başlangıcını işaret ediyor.³⁰⁷ Rusya'nın AKKA'yı askıya almasına neden olan başlıca olay ise, NATO'nun Füze Kalkanı Projesi olmuştur. Rusya bu projeyi bir tehdit olarak algılamıştır. Putin, NATO'nun asıl amacının, Rusya'nın sahip olduğu nükleer potansiyelini etkisiz hale getirmek olduğunu dile getirmiştir. ABD ise bu projenin AKKA ile herhangi bir bağlantısı olmadığını ifade etmiştir. İran'daki tehditlere yönelik olduğunu beyan ettiği halde Rus Hükümetinin anlaşmayı askıya almasını engelleyememiştir.³⁰⁸ 2008 yılındaki Rusya-Gürcistan Savaşı* ve 2009 yılına kadar süren 2.Çeçen-Rus Savaşı** gibi olaylar Rusya'nın Kafkasya'daki endişelerinin artmasına sebebiyet vermiştir. Artan endişeler AKKA'dan çekilmesinin zeminini oluşturmuştur. Her zaman Rusya'nın lehine şekillenmeyen Avrupa güvenlik ortamı, bu anlaşmada iyimser bir bakış açısına sahip olan Rusların fikriyatını olumsuz etkilemiştir. Hayal kırıklığına uğrayan Ruslar, düşmanlığın ön planda olduğu mülâhazalar içerisine girmişlerdir.³⁰⁹ Rusya, 2015 yılı itibarıyla Soğuk Savaş dönemini sonlandıran bu anlaşmanın ortak çalışma grubundan çekildiğini beyan etmiştir. Bu durum NATO açısından tepkiye yol açmıştır. Aynı zamanda yeni bir konvansiyonel silahlanma yarışının da zeminini hazırlamıştır.³¹⁰

³⁰⁶ Mark R. Wilcox, "Russia and the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)-A Paradigm Change?", *The Journal of Slavic Military Studies*, Cilt 24, No 4, 2011, s. 568,

³⁰⁷ Randall Forsberg, Rob Leavitt, Steve Lilly-Weber, "Conventional Forces Treaty Buries Cold War", s. 37.

³⁰⁸ DW, (8 Temmuz 2016) "7 soruda NATO'nun füze kalkanı projesi", "Çevrimiçi" <https://www.dw.com/tr/7-soruda-natonun-f%C3%BCze-kalkan%C4%B1-projesi/a-19388836> Erişim Tarihi: 07/05/2021.

* Detaylı bilgi için bkz: Süleyman Erkan, "2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum", *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*, Sayı 17, 2016, ss. 41-64, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202087> Erişim Tarihi: 07/05/2021.

** Detaylı bilgi için bkz: İHH (01 Ekim 2010) "II. Çeçen-Rus Savaşı'nın 14. Yılı", "Çevrimiçi" <https://ihh.org.tr/haber/ii-cecenrus-savasinin-14-yili-1887> Erişim Tarihi: 07/05/2021.

³⁰⁹ Mark R. Wilcox, "Russia and the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)-A Paradigm Change?" s. 567.

³¹⁰ *Euronews*, (10 Mart 2015) "Rusya Avrupa'da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması'nın Ortak Çalışma Grubu'ndan çekildi", "Çevrimiçi" <https://tr.euronews.com/2015/03/10/rusya-avrupa-da-konvansiyonel-silahlı-kuvvetler-antlasmasi-nin-ortak-calisma> Erişim Tarihi: 08/05/2021.

2.2. Çeçen Bağımsızlığı ve PKK Sorunu

1990'lı yıllarda Türkiye ve Rusya birbirini, diğerinin ülkesindeki etnik kökene dayalı ayrımcılığı desteklediği gerekçesiyle itham etmiştir. Bu durum Türkiye'nin, Rusya'ya karşı Çeçenistan'ın bağımsızlık mücadelesine destek vermesine, Rusya'nın da PKK'nın yanında yer almasına neden olmuştur.³¹¹ 1991 yılında Sovyetler Birliği'nin dağılmasını fırsat bilen Çeçen-İnguş Özerk Cumhuriyeti, Cevher Dudayev önderliğinde bağımsızlığını ilan etmiştir. İlk Cumhurbaşkanı, Cevher Dudayev olmuştur. Fakat bu bağımsızlık ilanı, Rusya tarafından hoş karşılanmamış ve Rusya'nın sert bir tutum sergilemesine sebebiyet vermiştir.³¹² Rusya'nın Çeçenlerin bağımsızlığını tanımamasının sebebi, Çeçenistan'ın enerji kaynakları açısından Rusya'ya olan bağımlılığını sürdürmesini istemesidir. Zira Çeçenistan önemli doğal gaz ve petrol rezervlerini elinde bulundurmaktaydı.³¹³ Ayrıca Rusya, içerisinde yer alan etnik ve din temelli toplulukların, yaşanan bu durumdan olumsuz etkileneceği düşüncesindeydi.³¹⁴ Rusya daha sonra, Çeçenistan'ı özerk bir bölge olarak kabul etmiştir. Fakat bağımsız bir devlet olarak tanımamaya devam etmiştir. Rusya'nın bu tutumu iki ülke arasında bağımsızlık savaşının başlamasına neden olmuştur.

Dönemin başkanı Boris Yeltsin, 1994 yılının sonunda Çeçenistan'daki ayrılıkçı hareketleri bastırmak adına bölgeye Rus ordusunu göndermiştir. Bir dönem Sovyet generalliği de yapmış olan lider Dudayev, Rusların zayıf noktalarını bildiğinden dolayı bu savaşı bilinçli bir şekilde yönetmiştir.³¹⁵ Rusya 1995'te yaşadığı zorlu mücadelelerin ardından Çeçenistan'ın başkenti Grozni'ye bir saldırı düzenlemiştir. Fakat bölgede istediği şekilde bir kontrol elde edememiştir. Buna rağmen Çeçenistan halkının takribi 350 bini, yakın coğrafyada yer alan ülkelere sığınmak durumunda kalmıştır. Rusya tarafından gerçekleştirilen bu saldırıyı kınayan Türkiye, meselenin barışçıl yollarla çözüme kavuşması gerektiğinin altını çizmiştir. Bu olayı Rusya'nın kendi iç meselesi olarak gören Türkiye, saldırı sırasında sivillerin zarar görmemesi adına büyük çaba

³¹¹ Sönmezoğlu, **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015**, s. 327.

³¹² Vefa Kurban, **The Caucasus Policy of Russia in the Early 21st Century: Internal and External Dynamics**, United Kingdom, Cambridge Scholars Publishing, 2020, s. 121.

³¹³ M. E.Yılmaz, "Soğuk Savaş sonrası dönemde Türk-Rus ilişkileri", ss. 35-36,

³¹⁴ Kurban, **a.g.e**, s. 121.

³¹⁵ Emmanuel Karagiannis, "The Russo-Chechen Wars", **The Politics of Conflict**, First Edition, Ed.: Vassilis K. Fouskas, Newyork, Routledge, 2010, s. 68.

göstermiştir. Çatışmanın yaşandığı Grozni'ye saldırı anlarında insani yardım göndermiştir.³¹⁶

21 Nisan 1996'da yaptığı bir telefon görüşmesi sırasında yeri tespit edilen Çeçenistan lideri Cevher Dudayev, Rusya tarafından bölgeye atılan bir füze ile hayatını kaybetmiştir.³¹⁷ 1996 yılında Çeçen ve Rus yetkililer, bir araya gelerek bir bildiri imzalanışlardır. Dönemin Başkanı Yeltsin yaptığı açıklamada 1997'nin Ocak ayına kadar Rus ordusunun Çeçenistan'dan ayrılacağını dile getirmiştir.³¹⁸ Rusya ve Çeçenistan arasında 12 Mayıs 1997'de bir barış antlaşması imzalanmıştır ve bu antlaşmayla birlikte Rusya, Çeçenistan'ı fiilen tanımıştır. Rus Ordusunun bölgeden çekilmesiyle birlikte, Çeçenistan galibiyetini açıkça ilan etmiştir.³¹⁹

Çeçenistan'da o dönem de giderek artan siyasi köktendinciliğin ön plana çıkmasıyla birlikte politik dengeler değişmiştir. Aynı zamanda Şamil Salmanoviç Basayev'in ülkede oynamış olduğu rolün etkisini arttırması, Rusya'da endişeye yol açmıştır. Bu endişelerin ülkede olumsuz etkilere sebep olacağını düşünen Rusya, Çeçenistan'a tekrar savaş açma kararı almıştır. Bu yüzden Çeçenistan'ın yaşadığı galibiyet çok uzun sürmemiş ve 1999 yılında ikinci Çeçenistan savaşı patlak vermiştir.³²⁰ Savaş, Rusya'nın 2000 yılında Grozni'ye tekrar girilmesiyle birlikte son bulmuştur.³²¹

Türkiye için Çeçenistan, çetrefilli bir mesele olmuştur. Akraba bir millet olan ve Türkiye'de de varlığını sürdüren Müslüman Çeçenler, Rusya ile girdikleri her mücadelede Türkiye tarafından desteklenmesi beklenen bir halktır. Türkiye bu beklenti dolayısıyla, Çeçenistan politikasında daha çok tarafsız kalma eğilimi göstermiştir.

³¹⁶ Sönmezoğlu, **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015**, s. 328.

³¹⁷ **Qha Kırım Haber Ajansı** (21 Nisan 2020) “Çeçenistan bağımsızlığının lideri Cahar Dudayev'in şehadetinin üzerinden 24 yıl geçti”, “Çevrimiçi” <https://qha.com.tr/haberler/cecenistan-bagimsizliginin-lideri-cahar-dudayev-in-vefatindan-24-yil-gecti/191030/> Erişim Tarihi: 23/08/2021.

³¹⁸ Gail W. Lapidus, “Contested Sovereignty: The Tragedy of Chechnya”, **International Security**, Vol 23, 1998, s. 23, “Çevrimiçi” https://www.files.ethz.ch/isn/123286/1998_Contested_Sovereignty_The_Tragedy_of_Chechnya.pdf Erişim Tarihi: 23/08/2021.

³¹⁹ Mesut Uyar, “Çeçenistan: Siyasi ve Askerî Kısırdöngü”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 14, Sayı 28, 2014, s. 296, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/594724> Erişim Tarihi: 23/08/2021.

³²⁰ Mesut Uyar, “Çeçenistan: Siyasi ve Askerî Kısırdöngü”, ss. 297- 298.

³²¹ **BBC** (17 Ocak 2018) “Chechnya profile – Timeline”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/news/world-europe-18190473> Erişim Tarihi: 29/08/2021.

Türkiye'nin Çeçenistan'ın yanında olduğunu belli eden bir tavır sergilemesi, ülkesinde var olan Kürt meselesinde uluslararası desteği kaybedeceği endişesini beraberinde getirmiştir. Cevher Dudayev'in 1995'de Ankara hükümetinden yardım isteğini, Türkiye'nin Rusya'ya sorarak yanıtlaması ve Dudayev Ankara'ya yapmış olduğu ziyarette Türkiye'deki karar alıcılar tarafından kâle alınmayarak reddedilişi bunun en iyi göstergelerindendir.³²²

Türkiye'nin Çeçenistan sorununda almış olduğu tavra misilleme olarak Rusya, Kürt sorununu ileri sürmüştür. 1994'te Moskova'da "*Kürdistan Tarihi*" adlı bir konferans düzenlenmiş ve akabinde 1995'in başında "*Kürt Evi*" açılmıştır. Yaşanan bu gelişmeler, Türkiye'nin tepki göstermesine sebep olmuştur.³²³ Rusya, Türkiye'nin Çeçenleri tanımamasını istemiş ve aynı zamanda finansal bir destekte bulunmaması şartıyla PKK terör örgütünü tanımayacağını belirtmiştir.³²⁴

Türkiye ve Rusya arasında 1995 yılında "*Terörizmi Önleme Protokolü*", 1996 yılında ise "*Terörizmle Mücadele Alanında İş Birliğine İlişkin Memorandum*" imzalanmıştır. İki ülkenin imzacısı oldukları bu belgeler, "*terör*" olarak nitelendirdikleri PKK ve Çeçenistan meselelerinde tarafların birbirilerine karışmayacaklarının ve iş birliği içerisinde olacaklarını destekler niteliktedir.³²⁵ Fakat buna rağmen, Rusya'nın Ankara Büyükelçiliği, Türkiye üzerinden Çeçenlere askeri teçhizat gönderildiğine ilişkin birtakım deliller öne sürmüştür. Ayrıca bu dönemde Rusya ile PKK'nın bir yakınlaşma içerisinde olduğu ve içtimalar düzenledikleri gözlemlenmektedir.³²⁶ Rusya, 1995 yılında "*Sürgündeki Kürt Parlamentosu*"nun Moskova'da gerçekleşmesine izin vermiştir.³²⁷ 1997 yılında da benzeri içtimaların Moskova'da yapılmasına müsaade eden Rusya, Türkiye'nin Kürtlere yönelik bir

³²² Orhan Gafarlı, *Avrasya Çıkmazı Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak?*, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2015, s. 77.

³²³ Erhan Büyükkakıncı, "Soğuk Savaşın Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri", *Türk Dış Politikasının Analizi*, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, 3.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 706.

³²⁴ Gafarlı, a.g.e, s. 77.

³²⁵ Mitat Çelikpala, "Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri", *Bilig*, Sayı 72, 2015, s. 126, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234242> Erişim Tarihi: 04/09/2021.

³²⁶ Sönmezoğlu, *Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015*, s. 332.

³²⁷ Okan Yeşilot, Burcu Özdemir, "Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet mi? İş Birliği mi?", *Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Cilt 3, Sayı 2, 2016, s. 62, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312083> Erişim Tarihi: 05/09/2021.

soykırım içerisinde olduğunu öne sürmüştür. Ayrıca Rusya Parlamentosu'nun alt kanadı olan Duma, 1998 yılında Abdullah Öcalan Moskova'ya gittiğinde kendisine sığınma hakkı tanınmasını talep etmiştir.³²⁸

Yaşanan bu durumlar sonrasında Rusya ve Türkiye karşı karşıya gelmemek adına daha temkinli davranmaya çalışmışlardır. Terör ile mücadele kapsamında imzalamış oldukları belgeler, iki devleti kontrollü adımlar atmaya itmiştir.³²⁹ Rusya'nın o dönem Ankara Büyükelçisi olan Albert Çernişev'in "*camdan evi olanların komşusuna taş atmamaları gerektiği*" söylemi Türk-Rus ilişkilerinde PKK ve Çeçen meselesinin paralellik gösterdiğini belirten bir emaredir. Rusya'nın Çeçenistan, Türkiye'nin ise PKK konusundaki hassasiyetleri göz önünde bulundurularak aynı minvalde ilerlememe kaydedebilmesi ikili ilişkilerinde optimal denge sağlamıştır.³³⁰

1990'lı yıllarda Müslüman Çeçen halkın Rusya'ya karşı direniş göstermesi ve Türkiye'de yer alan Çeçen yanlısı tarafların faaliyetleri Rusya adına büyük bir talihsizliktir. Sonrasında ikili ilişkilerin normalleşmesini ve iyileşmesini gözetken dönemin Başbakanı Bülent Ecevit, Rusya'ya bir ziyarette bulunmuştur. Ecevit, Çeçenistan ile olan sorunun Rusya'nın iç sorunu olduğunu dile getirmiştir. Ecevit'in bu açıklaması, Türkiye'nin Çeçenistan sorununa yaklaşımına karşı göstermiş olduğu net tutum Rus basını tarafından beğeniyle karşılanmıştır.³³¹ Bu ziyaret neticesinde, Rusya ile Türkiye arasında "*Terörle Mücadele Ortak Deklarasyonu*" imzalanmıştır.³³² İki ülke için hassasiyet barındıran bu konuların normalleşme süreci içerisinde yürütülebilmesi ikili ilişkilerde stratejik bariyer noktalarından birinin aşılabilir olduğuna işaret etmektedir.

2.3. Suriye Krizi

2010 yılında Tunus'ta kişisel hak ve özgürlükler adına çıkarılmış bir ses olan Arap Baharı'nın hızla zincirleme bir reaksiyona sebep olması, kısa sürede otoriter rejimle yönetilen, demokrasiden yoksun ülkelere karşı itiraz seslerinin yükselmesine ve

³²⁸ M. E. Yılmaz, "Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri" s. 36.

³²⁹ Sönmezoğlu, **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015**, s. 332.

³³⁰ Çelikkale, "Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri", s. 126.

³³¹ Emre Erşen, "Turkey-Russia Relations in the New Century", Ed.: Özden Zeynep Oktav, **Turkey in the 21st Century Quest for a New Foreign Policy**, Farnham, Ashgate, 2011, s. 97.

³³² Emre Erşen, "Turkey-Russia Relations in the New Century", s. 98.

ayrılıkçı görüşlerin artmasına neden olmuştur. Bu yüzden yaşanan bu durum, dönemin baş ağrısı olarak nitelendirilebilir. Fakat bu baş ağrısı, bulaşıcı bir hastalık gibi Suriye’de de etkisini hızla göstermiştir.³³³

Suriye’ye sığınan bu kriz ülkeyi iç savaşa sürüklemiş, Türkiye ve Rusya’da bu iç savaşın etkilerini kendi devletlerinde hissetmişlerdir. Bu sebepten ötürü sürecin başından bu yana iki devlette politikalarını bu olaya göre şekillendirmişlerdir. Türkiye, Suriye’nin sınır komşusu olması sebebiyle ihtilaflı suların içerisinde yer almak durumunda kalmıştır. Rusya’nın ise 1990’lı yıllardan bu yana Akdeniz’deki dengeyi sürdürmek ve bu bölgede aktif siyasetini gösterebilmesi için Suriye’nin yanında yer alması gerekiyordur. Fakat iki devletinde krize ilişkin farklı mülahazalar içerisinde olması, ikili ilişkilerinde de meselenin fitilini ateşleyen bir vaziyettir.³³⁴

Suriye’deki durumun içinden çıkılmaz bir hal alması, Ankara yönetiminin kaygılarını arttırmıştır. Ankara yönetimi, bu mesele yüzünden birçok güvenlik problemi ile karşı karşıya kalmıştır. PKK, IŞİD gibi terör örgütleri ile muhatap olmanın yanı sıra Suriye’deki iç savaştan kaçıp Türkiye’ye sığınan takribi 3 milyon sığınmacıya kapılarını açan Türkiye, birçok sorunla burun buruna gelmiştir. Çünkü sığınmacılar, geldikleri ülkeyi hem ekonomik hem de sosyal açıdan zora sokmaktadırlar. Bu sebepten ötürü, Suriye’de gittikçe derinleşen krizin yarattığı handikapın içerisinde ister istemez Türkiye’de kendine bir yer bulmuştur. Bu krizin yaratmış olduğu çevresel tehditlere ilişkin Türkiye, inisiyatif çözümleri barındıran bir dış politika belirlemiştir.³³⁵

Suriye meselesinde Türkiye, başkent Şam’da yaşanan rejim değişikliğini destekleyen bir tutumla hareket ederken, Esad rejimini savunan Rusya ise, Batılı ülkelerin yönlendirmeleri ile Libya’da izlenen yanlış siyasetin Suriye’de de vuku bulmaması adına daha temkinli bir yaklaşım göstermektedir. Rusya 2011 yılında

³³³ AA (14 Ocak 2021), “Arap Baharı’nın ilk devriminin üzerinden 10 yıl geçti”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-baharinin-ilk-devriminin-uzerinden-10-yil-gecti/2109556> Erişim Tarihi: 28/04/2021.

³³⁴ Ali Faik Demir, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2016, s. 145, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312090> Erişim Tarihi: 01/05/2021.

³³⁵ Emre Erşen, “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2016, s. 154, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312091> Erişim Tarihi: 01/05/2021.

Libya’da yaşanan olaylarda, bölgedeki küresel rolüne gereken önemin verilmediğini ve bu durumun Arap dünyasına olan saygınlığını zedelediği düşünmüştür.³³⁶

Türkiye-Rusya ilişkilerinin seyrini değiştiren Suriye Krizi, 2015 yılının ortasında iki ülke arasındaki gerilimi artıran bir seviyeye ulaşmıştır. Bu yılda, Türkiye’nin Suriye’ye operasyonlar gerçekleştireceğine yönelik çıkan haberler Rusya’yı harekete geçirmiş, bölgede askeri müdahalelere başlamasına sebep olmuştur. “*Eylül 2015 itibariyle Suriye’de konuşlanan Rus savaş uçakları, Türkiye’nin daha önce bir savaş uçağının Suriye hava kuvvetlerince düşürülmesinin ardından 2012’de ilan ettiği angajman kurallarını Hatay yakınlarında ihlal etmiştir.*” Gerçekleştirdiği hava operasyonları ile Türkiye’nin alenen desteklediği Türkmenleri ve diğer grupları hedef tahtasına oturtan Rusya, ikili ilişkilerde gerilimi tırmandırmıştır.³³⁷ Recep Tayyip Erdoğan soruna ilişkin yaptığı açıklamalarda, Rusya’nın Suriye’de yaptığı operasyonların zamanla Rusya’yı bölgede yalnızlığa sürükleyeceğinden bahsetmiştir. Ayrıca gerçekleştirilen eylemlerin Türkiye’yi huzursuz ettiğini ve yanlış hamleler olduğunu dile getirmiştir.³³⁸ Erdoğan’ın ikazlarına rağmen, Rusya’nın umursamaz tavırlarını sürdürerek savaş uçaklarıyla bölgede ihlallere devam etmesi, NATO ile yaşanabilecek büyük trajedilere kapıyı aralamıştır.³³⁹ Rus uçakları krize müdahalede bulunurken, 24 Kasım 2015 tarihinde Türkiye-Suriye hududunda da bir hareketlilik mevcuttu. Bu hareketliliğin sebebi, Rusya’ya ait olan Suhoi Su-24 adlı uçağın Türkiye’nin hava sahasını ihlal ettiği gerekçesiyle Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK) tarafından düşürülmesidir. Rusya Savunma Bakanlığı yaptığı açıklamada durumu reddederek, Türk hava sahasının ihlalinin söz konusu olmadığını ifade etmiştir. Putin ise, Rus uçaklarının Türkiye için bir tehdit unsuru olmadığını ve terör örgütlerine yönelik bir operasyon yapıldığını dile getirmiştir.³⁴⁰ Yaşanan bu olay iki ülkenin birbirlerine duydukları güveni zedelemiş, dostane ilişkilerin sisler bulutunun içine

³³⁶ Çelikpala, “Viewing Present as History: The State and Future of Turkey-Russia Relations”, s. 17.

³³⁷ A.e., ss. 17-18.

³³⁸ NTV (4 Ekim 2015), “Cumhurbaşkanı Erdoğan’dan Rusya açıklaması”, “Çevrimiçi” <https://www.ntv.com.tr/turkiye/rusya-cok-ciddi-bir-yanlis-icinde,rmUYtZDD3EK574I6kpw11A> Erişim Tarihi: 01/05/2021.

³³⁹ BBC (8 Ekim 2015), “NATO’dan Rusya’ya mesaj: Türkiye’yi savunmaya hazırız”, “Çevrimiçi” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151008_nato_turkiye Erişim Tarihi: 01/05/2021.

³⁴⁰ Vefa Kurban, Hatem Cabbarlı, “Türkiye-Rusya İlişkileri ve Uçak Krizinin Rus-Türk Kamuoyundaki Yansılar”, *Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi*, Cilt 10, Sayı 2, 2019, s. 111, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/765024> Erişim Tarihi: 02/05/2021.

hapolmasına sebebiyet vermiştir. Aynı zamanda bu olay, ikili münasebetlerde yaşanan gerilimlerin devletlerin tavırlarında ivedi değişimlere yol açtığını göstermiştir.

BM başta olmak üzere tüm platformlarda harekete geçen Rus hükümeti, Türkiye'nin Su-24 adlı uçağı, IŞİD terör örgütüne karşı savaşıırken hukuka aykırı ve haksız gerekçe ile düşürdüğünü beyan etmiştir. Rusya, Türkiye'nin IŞİD terör örgütünü desteklediğini, aynı zamanda IŞİD'in gelir elde ettiği petrol satışının da Türkiye'nin yardımıyla gerçekleştiği düşüncesini savunmuştur. Ayrıca IŞİD'in bu denli rahat hareket etmesinin Avrupa için büyük bir tehlike olacağını da altını çizmiştir. Bunun yanı sıra, mülteciler konusunda Türkiye'nin ihmalkâr davrandığını ifade etmiştir. Her fırsatta Türkiye'nin hatalı olduğunu dile getiren Rusya, AB, NATO, Almanya, ABD gibi aktörlere bu konuda yaşananları gerekçe göstererek, Türkiye'ye desteklememelerini istemiştir. Rus hükümeti, Türk hükümetinden bu husus hakkında özür beklemekte, aynı zamanda yaşanan zararın karşılanmasını talep etmektedir. Bu taleplerin ardından Türkiye, ekonomik yaptırımlarla karşı karşıya kalmıştır.³⁴¹ Rusya'nın yaptırımlarına karşılık Türkiye, bilhassa turizm ve gıda ürünlerinde Rusya'ya yaptırım uygulamıştır. Fakat bu yaptırımları uygulamaya koyan Türkiye'nin kafasında bir soru işareti belirmiştir. Rusya, acaba ülkenin enerji bağımlılığını bir koz olarak kullanacak mı? Bu düşüncenin gerçekleşme ihtimali ise Türkiye'yi kaygıya sürüklemiştir. Rusya ise, bu olumsuz düşüncenin aksine Türkiye'nin enerji bağımlılığını bir koz olarak kullanmamıştır. Buna rağmen kaygılarında bir azalma olmayan Türkiye, alternatif enerji güzergâhları arayışına girmiştir. Bu arayışın hız kazanması, Trans Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi (TANAP) ile olmuştur.³⁴²

İlişkilerde gerilimin dozu düşmezken Haziran 2016'da Cumhurbaşkanı Erdoğan, düşürülen uçakta yer alan pilotun ölümüne ilişkin pilotun ailesinden ve Rusya'dan özür dilediğini mektupla dile getirmiştir. Rusya ise bu özrü kabul etmiştir. İki devlet liderinin 9 Ağustos 2016'da yaptığı görüşme neticesinde ikili ilişkiler normalleşme sürecine girse de Suriye'de yaşanan soruna ilişkin fikir ayrılıkları etkisini halen korumaktadır.³⁴³

³⁴¹ Demir, "Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri", s. 146.

³⁴² Çelikpala, "Viewing Present as History: The State and Future of Turkey-Russia Relations", ss. 21-22.

³⁴³ Abdulkadir Baharççek, Osman Ağır, "Türkiye-Rusya İlişkilerinin Suriye Krizi Bağlamında Değerlendirilmesi", **Analytical Politics**, Cilt 1, Sayı 2, 2020, s. 10, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1018403> Erişim Tarihi: 02/05/2021.

Konuya ilişkin fikir ayrılıklarını çözüme kavuşturamayan Rusya, 20 Aralık 2016 yılında Türkiye ve İran ile Moskova’da bir araya gelerek Suriye krizinin çözümüne ilişkin bir görüşme gerçekleştirmiştir. Bu görüşme neticesinde taraflar, Suriye’nin egemenliğine, birlik ve bütünlüğüne saygı duyduklarını, herhangi bir mezhep ayrımını gözetmediklerini ve demokratik bir devlet olabilmesi adına Suriye’den beklentilerini dile getirmişlerdir.³⁴⁴ Suriye’de yaşanan iç savaşın başından bu yana bölgede Esad rejiminin hüküm sürmesine engel olmayı önceleyen Türkiye, görüşmenin ardından bu amacını değiştirmiştir. Görüşme sonrasında öncelendiği hedef, Suriye’nin toprak bütünlüğünün korunmasına yardımcı olmak ve barışı inşa etmek olmuştur. Bu karar değişiminin sebebi ise, İran ve Rusya’nın Esad’ı destekler nitelikte adımlar atmalarıdır. Buna karşılık ABD bölgede yaşanan gelişmelere tepkisiz kalmıştır. Bölgedeki dengelerin değişkenlik göstermesinden ötürü Türkiye, bu husus hakkında daha dikkatli adımlar atmaya ve önceliğini değiştirmeye karar vermiştir.³⁴⁵ 2016 yılının Aralık ayında Suriye konusu başta olmak üzere Türkiye-Rusya arasında güvenlik alanına ilişkin birtakım uzlaşmalar yaşanmıştır. Bu dönemde Rus diplomat Andrey Gennadiyeviç Karlov’un bir polis memuru tarafından suikasta uğraması gündemi sarsarken, uçak krizinin aksine, bu olaya daha mutedil yaklaşan iki devlet olayın bir provokasyon olduğu kanısına varmıştır. Bu provoke eylemi düzenleyenlerin Batılı devletler olabileceği noktasına dikkat çeken Türkiye ve Rusya, bunu planlayan aktörlerin aralarındaki iş birliğinin gelişmesine mani olmayı hedeflediği düşüncesinde uzlaşmıştır.³⁴⁶

Türkiye ve Rusya 2017 yılında başlayan Astana süreciyle, Suriye krizinin çözümünde aktif rol oynayan aktörler haline gelmişlerdir. Bu süreçte Türkiye, politika değişikliğine giderek, ABD’ye karşı Rusya ile denge politikası yürütme kararı almıştır. Ayrıca Türkiye bu sayede, bölgedeki askeri kapasitesini artırma imkânını elde

³⁴⁴ MFA, “Rusya Federasyonu, Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlarının Suriye İhtilafının Sonlandırılmasına Matuf Siyasi Süreci Yeniden Canlandırmak İçin Mutabık Kaldıkları Adımlara İlişkin Ortak Açıklama, 20 Aralık 2016, Moskova”, “Çevrimiçi” https://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu_-turkiye-cumhuriyeti-ve-iran-islam-cumhuriyeti-disisleri-bakanlarinin-suriye-ihtilafinin-sonlandirilmasina-mat.tr.mfa Erişim Tarihi: 03/05/2021.

³⁴⁵ Muhittin Ataman, Çağatay Özdemir, “Turkey’s Syria Policy: Constant Objectives, Shifting Priorities”, *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt 5, Sayı 2, 2018, s. 21, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/574246> Erişim Tarihi: 03/05/2021.

³⁴⁶ Çelikkpala, “Viewing Present as History: The State and Future of Turkey-Russia Relations”, s. 27.

etmiştir.³⁴⁷ Fakat Türkiye, ABD'nin Suriye bölgesinden askerlerini çekmesiyle birlikte çeşitli radikal grup ve cihatçılarla baş başa kalma riskini de yaşamıştır. Ankara hükümeti bu riski, bölgede yürütülen çeşitli askeri faaliyetlerle önlemeye çalışmıştır.³⁴⁸ Türkiye YPG'yi bir terör örgütü olarak görmektedir. Fakat Rusya ve ABD nazarında, YPG'ye ilişkin farklı düşüncelerin tezahür etmesi, bölgede yaşanan krizde Türkiye'nin pozisyonun güçlenmesini sağlamıştır.³⁴⁹

Astana görüşmeleri devam ederken bu görüşmelerde öncelikli husus, Suriye'nin toprak bütünlüğünü korumak ve barışın tesisini sağlama noktasında gösterilen istikrarlılık olmuştur. Bu istikrar neticesinde 3 Ekim 2018'de Türkiye ve Rusya, Suriye'nin geleceğini konuşmak adına Soçi Mutabakatında bir araya gelmiştir. Görüşmede Suriye'deki ayrılıkçı hareketleri önlemek ve terör konusundan beraber mücadele etmek hususunda uzlaşıya varılmıştır. Aynı zamanda Suriyeli sığınmacıların mevcut durumunun ne olacağına ilişkin görüşler bildirilmiştir. Diğer bir önemli husus ise, Türkiye'nin Suriye ile münasebetinin düzeltilebilmesine ilişkin Rusya'nın arabuluculuk rolünü üstlenmesi ve Türkiye'nin bunu müspet karşılamasıdır. Görüşmede yer alan bir diğer husus ise, Türkiye'nin hudut güvenliğini koruyabilmek adına yapmış olduğu askeri harekâtın sebeplerinden biri olan YPG unsurları ve silahlarının, Suriye'ye doğru Türkiye-Suriye hududundan uzaklaştırılması Rus askeri birlikleri ve Suriye hudut muhafızları tarafından güvence verilmesidir.³⁵⁰

Soçi Mutabakatı sonrasında da Türkiye, terör örgütü olarak nitelendirdiği kesimlere karşı istikrarlı tavrından vazgeçmemiştir. Bu bağlamda Türkiye, Ekim 2019 tarihinde YPG liderliğinde kendilerini "*Suriye Demokratik Güçleri*" olarak nitelendiren gruba karşı sınır ötesi bir operasyon olan Barış Pınarı Harekâtını gerçekleştirmiştir.

³⁴⁷ Muharrem Ekşi, "The Syrian Crisis as a Proxy War and The Return of The Realist Great Power", **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi "Hibrit Savaşlar" Özel Sayısı**, Cilt 1, Sayı 2, 2017, s. 117, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/391797> Erişim Tarihi: 03/05/2021.

³⁴⁸ Kerim Has (27 Ekim 2019), "Soçi Mutabakatı ve sonuçları", **BirGün Gazetesi**, "Çevrimiçi" <https://www.birgun.net/haber/soci-mutabakati-ve-sonuclari-274060> Erişim Tarihi: 04/05/2021.

³⁴⁹ Onur Erem (16 Mayıs 2016), "5 soruda YPG'nin ABD ve Rusya ile ilişkisi", **BBC**, "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39937178> Erişim Tarihi: 04/05/2021.

³⁵⁰ Yusuf Yıldırım, Harun Aras, "Bozkurt ile Ayı'nın Mücadelesi: Türkiye-Rusya Federasyonu Politik/Askeri İlişkilerinde Sorunlu Alanlar", Ed.: İlyas Topsakal, Alperen Kürşad Zengin, **Türkiye-Rusya İlişkileri Dünü, Bugünü ve Yarını**, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2021, s. 354.

Türkiye bu harekâtı IŞİD, YPG/PKK terör örgütlerine karşı yaptığını ifade etmiştir.³⁵¹ Fakat Türkiye'nin gerçekleştirmiş olduğu harekât, ABD nazarında hoş karşılanmamıştır. Zira ABD, “Suriye Demokratik Güçleri”ni destekleyen tarafta yer almaktadır. Bu duruma ek olarak Amerikan vatandaşı olan Rahip Brunson’ın yargılanma ve tutuklanma sürecinin ardından ilişkiler kopma noktasına gelmiştir. “*Türkiye’nin gerçekleştiği operasyondan sonra Washington’daki olumsuz havada ABD Kongresinin her iki kanadı ilk kez 1915 olaylarını sözde “soykırım” olarak nitelendirmiştir.*” Bu hadiseyle birlikte ABD ve Türkiye arasındaki gerilim doruk noktasına ulaşmıştır.³⁵²

Gerginliğin dozunun giderek arttığı bu atmosferde 2017’de S-400 Anlaşmasına imza atan Türkiye, ABD olan ilişkisinde farklı bir döneme kapı aralamıştır. Türkiye’nin S-400 hava savunma sistemini şiddetle almasına karşı çıkan ABD, bu sistemin NATO sistemleriyle uyumsuz olduğunu ve NATO’nun menfaatlerine aykırı olduğunu belirtmiştir. Ayrıca ABD, Rusya’nın bu sistem sayesinde NATO’nun bilgilerine ulaşabileceği iddiasını ortaya atmıştır. Bu anlaşmayla birlikte Türkiye’nin NATO’daki ittifak rolü sorgulanmıştır. Güvenliğe yönelik endişeleri artan ABD İncirlik Hava Üssünden çekilme kararı almıştır.³⁵³ Ayrıca Avrupa Kongre üyeleri, Türkiye’nin var olan ittifakı bozma pahasına Rusya’nın yanında yer aldığını söylemişlerdir.³⁵⁴

ABD ile olan ilişkisinin kötüleşme ihtimalini göze alarak hareket eden Türkiye, yegâne çıkar yolu Rusya ile anlaşmakta bulmuştur. Türkiye’nin bu beklenmedik hamlesinin sebebi ise, Suriye’de tehlikelerin ve risk ögelerinin artmasına rağmen ABD başta olmak üzere Batılı aktörlerin Türkiye’yi bu mesele karşısında tek başına bırakmalarıdır. Buna ek olarak, Almanya ve ABD’nin Patriot sistemlerini Türkiye’den

³⁵¹ **TRT Haber** (9 Ekim 2019), “Barış Pınarı Harekâtı başladı”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/gundem/baris-pinari-harekati-basladi-434852.html> Erişim Tarihi: 05/05/2021.

³⁵² Hasan Yücel, “Türk-Amerikan İlişkilerinde S-400 Krizi”, **SETA**, Sayı 302, s. 11, “Çevrimiçi” <https://setav.org/assets/uploads/2020/01/A302.pdf> Erişim Tarihi: 05/05/2021.

³⁵³ Hasan Yücel, “Türk-Amerikan İlişkilerinde S-400 Krizi”, **SETA**, ss. 8-9.

³⁵⁴ **United State Senate Committee on Armed Service** (12 Temmuz 2019), “Bipartisan Leadership of Senate Armed Services and Foreign Relations Committees Condemn Turkey S-400 Acquisition”, “Çevrimiçi” <https://www.armed-services.senate.gov/press-releases/bipartisan-leadership-of-senate-armed-services-and-foreign-relations-committees-condemn-turkey-s-400-acquisition> Erişim Tarihi: 05/05/2021.

çekmeleri, Türkiye’yi alternatif savunma sistemi arayışına itmiştir. Türkiye bu sistem sayesinde istediği yere konuşlandırma yaparak çevreden gelebilecek tehditler karşısında caydırıcılığı arttırabilecektir. Buna mukabil görüşmeler neticesinde, S-400 savunma sisteminin Temmuz 2019 itibariyle Türkiye’ye teslimatının başlamasına karar verilmiştir.³⁵⁵

Nitekim, Türkiye’nin S-400 savunma sistemini satın almasıyla birlikte, NATO ile olan ittifakı ve ülkenin geleceğe ilişkin hedeflerinin neler olacağı soruları da güncellik kazanmaya başlamıştır. Bununla beraber, ittifaka olan bağlılık tüm üye ülkeler için geçerli olduğundan dolayı, 1952 yılından beri NATO’nun üyesi olan Türkiye’nin de NATO’dan ayrılma ihtimalinin düşük bir olasılık olduğunu açıkça ortaya koymuştur. Türkiye’de hükümet yanlısı gruplar, S-400 füzelerinin alınmasını Batılı müttefiklerden daha fazla özerklik ve aynı zamanda onlarla daha iyi pazarlık gücü elde etmenin alternatif bir yolu olarak görmüşlerdir. Bu konuya ilişkin muhalif kesim ise, S-400’lerin beklenen neticeye ulaştırmayacağını, bilakis bu durumun Türkiye’yi Rusya’ya karşı savunmasız bir konuma getireceğini ve NATO’dan güvence alma gereksiniminin artmasıyla karakterize edilen ikili bir bağımlılığa dönüşeceğini ifade etmişlerdir.³⁵⁶

Suriye krizine ilişkin neticeye baktığımızda, ABD, Türkiye ve Rusya’nın menfaatleri doğrultusunda fikir ayrılıklarına düştükleri gözlemlenmiştir. Bölgede söz sahibi iki ülke olan Rusya ve Türkiye, değişen dengelerin hüküm sürdüğü anarşik bir ortamda dahi çevresini kontrol altına alma ve nüfuz etme yetisine yoğunlaşmıştır.³⁵⁷ Aktörler her zaman gücü elinde bulundurmak ve mevcut güç kapasitesini de korumak isterler. Her devletin ortamda yakalamış olduğu bir fırsat mevcut güç dağılımını kendi lehine çevirmesine imkân sağlayabilir. Bu durum her ne kadar risk barındırsa da tünelin sonundaki ışıktı görebilmek adına bu olanağı değerlendirir.³⁵⁸ Suriye krizinde de ABD’nin Suriye’den çekilmesiyle birlikte bölgede etkin güç haline gelen Türkiye ve

³⁵⁵ Veysel Kurt, “S-400 & F-35 Denklemi”, SETA, Sayı 291, 2019, ss. 15- 16, “Çevrimiçi” <https://setav.org/assets/uploads/2019/07/A291.pdf> Erişim Tarihi: 05/05/2021.

³⁵⁶ Mehmet Yeğin, “Turkey between NATO and Russia: The Failed Balance”, SWP Comment, Sayı 30, 2019, s. 1, “Çevrimiçi” https://www.swp-berlin.org/publications/products/comments/2019C30_Yegin.pdf

³⁵⁷ Demir, “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri”, s. 149.

³⁵⁸ John J. Mearsheimer, “Structural Realizm”, Ed.: Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, **International Relations Theories Discipline and Diversity**, Third Edition, United Kingdom, Oxford University Press, 2013, ss. 78-79.

Rusya'nın yürütmüş olduğu politika, bütün risk faktörlerine rağmen güç ve güvenlik odaklıdır. Meselenin çözümüne ilişkin ortak hareket ettiği düşünülen iki devletin esas amacı, bölgede söz sahibi bir erk olabilmektir. Yapıları gereği devletler, güç ve çıkarları söz konusu olduğunda uluslararası arenada kıyasıya bir rekabet içerisine girmektedirler. Rekabetin olduğu bir ortamda da güven odaklı hareket edip iş birliği içerisinde olmak pek mümkün gözükmemektedir. Aksine, menfaatlerin çarpışmasına şahit olmaktayız.³⁵⁹

2.4. Ukrayna Krizi

Kyiv yönetiminin Avrupa birliği ile yakın ilişkiler kurması Rusya ve Ukrayna arasındaki ilişkilerin bozulmasına sebebiyet vermiştir. Bu durumun bir kriz olarak gündeme gelmesinin arka planı şu şekilde seyretmiştir.³⁶⁰ Ukrayna Devlet Başkanı Viktor Yanukoviç, 21 Kasım 2013'te Avrupa Birliği ile imzalanması planlanan ortaklık anlaşmasını reddettiğini dile getirmiştir. Yanukoviç'in bu kararı, ülkede bir krizin patlak vermesine neden olmuştur.³⁶¹ Başkent Kyiv'de, Yanukoviç'in kararına ilişkin protesto sesleri yükselmeye başlamış ve halk sokağa dökülmüştür. Bazı kesimler bu durumu, Cumhurbaşkanı Yanukoviç'in, Rusya ile mevcut ticari ilişkilerinin sabote edilmesini göze alamaması şeklinde yorumlamıştır.³⁶² Protestolar başta barışçıl gibi gözükse de yerini nefret söylemlerine bırakarak bir nevi iç karışıklığa yol açmıştır. Ülkede artan gerilim, halkın Batı yanlısı ve Rus yanlısı olarak ikiye ayrılmasına sebep olmuştur.³⁶³ Ülke ihtilafli surlarda yüzerken, çatışma daha da alevlenmiştir. Olaylara polis müdahalesi gerçekleşmiştir. Polis müdahalesinin ardından çığırından çıkan protestolar yerini ayaklanmaya bırakmıştır.³⁶⁴ Ayaklanmanın alevlenmesi ve kontrol edilemez bir

³⁵⁹ Tim Dunne, Brian C. Schmidt, "Realism", Ed.: John Baylis, Steve Smith, **The Globalization of World Politics**, Second Edition, New York, Oxford University Press, 2001, s. 155.

³⁶⁰ AA (09 Nisan 2021) "5 Soruda Ukrayna Krizi", "Çevrimiçi" <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-soruda-rusya-ukrayna-krizi/2203164> Erişim Tarihi: 12/05/2021.

³⁶¹ **Kyiv Post** (26 Kasım 2013), "Yanukovych confirms refusal to sign deal with EU", "Çevrimiçi" <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/yanukovych-confirms-refusal-to-sign-deal-with-eu-332493.html> Erişim Tarihi: 12/05/2021.

³⁶² **BBC** (30 Kasım 2013), "Ukraine protests after Yanukovych EU deal rejection", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/news/world-europe-25162563> Erişim Tarihi: 12/05/2021.

³⁶³ **BBC** (21 Kasım 2014), "Ukraine's revolution: Making sense of a year of chaos", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/news/world-europe-30131108> Erişim Tarihi: 13/05/2021.

³⁶⁴ **CNBC** (1 Aralık 2013), "Massive anti-government rally in Ukraine turns violent", "Çevrimiçi" <https://www.cnbc.com/2013/12/01/massive-anti-government-rally-in-ukraine-turns-violent.html> Erişim Tarihi: 13/05/2021.

hal alması sonucu 20 Aralık 2014 günü ülkede mütareke sağlanmıştır.³⁶⁵ Mütareke sağlandıktan üç gün sonra Yanukoviç başkanlık görevinden alınmıştır.³⁶⁶ Güvenliğinden endişe duyan Başkan Yanukoviç, ülkeyi terk ederek, Rusya'ya kaçmıştır.³⁶⁷ Hükümetin düşmesiyle ülkede yaşanan idari boşluk sorunları da beraberinde getirmiştir. Fakat yaşanan sorunlar büyük çaplı eğilimlere dönüşmeden, yeni hükümet kurulmuştur. Kurulan hükümete tepki ise çok gecikmeden Rus etnik kökenine sahip Ukraynalı vatandaşlardan gelmiştir. Sorunların durulma seviyesine geldiğini düşünen Ukrayna hükümetinin karşılaştığı bu pürüz, ülkede tansiyonun yükselmesine sebep olmuştur.³⁶⁸

Rusya, 16 Mart 2014 tarihinde düzenlemiş olduğu yasadışı referandumla Kırım'ı ilhak etmiştir.³⁶⁹ Ülke gündemini endişelendiren bu konu uluslararası arenaya taşınmıştır. Yaşanan ilhak, Lugansk, Odesa, Kharkiv, Donetsk gibi bağımsızlık mücadelesi veren yerleşim yerlerinde protesto seslerinin yükselmesine neden olmuştur.³⁷⁰ Olay, Rus yanlısı protestocular tarafından ülkenin doğusunda yer alan Donbas bölgesine sıçramıştır. Yaşanan olaylar doğrultusunda Rusya, Batı ülkelerinin yaptırımları karşısında uluslararası arenada zorlu bir sürecin içerisine girmiştir. Buna rağmen herhangi bir geri hamlede bulunmamıştır.³⁷¹ Sonrasında bu konu belli bir süre uluslararası gündemden soyutlanmıştır. Uluslararası gündemden soyutlanan bu konu 2022 yılında Rusya'nın Ukrayna'yı işgal etmesiyle tekrar gündeme gelmiştir.

21 Şubat 2022'de Putin, Ukrayna'nın doğusundaki ayrılıkçı güçlerin bağımsızlığını tanımasıyla birlikte iki ülke arasındaki gerilim dozu tekrardan yükseldi

³⁶⁵ **Sözcü** (20 Aralık 2014), “Ukrayna’da ateşkes!”, “Çevrimiçi” <https://www.sozcu.com.tr/2014/dunya/kolluk-kuvvetleri-meydana-girdi-459118/> Erişim Tarihi: 13/05/2021.

³⁶⁶ **BBC** (24 Aralık 2014), “Ukrayna: Yanukoviç için tutuklama emri”, “Çevrimiçi” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/02/140224_ukrayna_tutuklama Erişim Tarihi: 13/05/2021.

³⁶⁷ **BBC** (28 Şubat 2014) “Ukrainian ex-leader Viktor Yanukovich vows fightback”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/news/world-europe-26386946> Erişim Tarihi: 13/05/2021.

³⁶⁸ Hakan Aksay, “Ukrayna yazıları 3: Moskova atakta, Kiev çaresiz”, **T24** (18 Nisan 2014), “Çevrimiçi” <https://t24.com.tr/yazarlar/hakan-aksay/ukrayna-yazilari-3-moskova-atakt-kiev-caresiz.9057> Erişim Tarihi: 14/05/2021.

³⁶⁹ **AA** (21 Mart 2021), “Rusya’nın ‘Kırım’ın yasa dışı ilhakına zemin hazırlayan’ yasayı kabul etmesinin 7. yılı”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-kirimin-yasa-disi-ilhakina-zemin-hazirlayan-yasayi-kabul-etmesinin-7-yili/2183099> Erişim Tarihi: 14/05/2021.

³⁷⁰ Aksay, a.g.e.

³⁷¹ Halit Burak Uyanıker, “Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya-Ukrayna Uyuşmazlığı”, **Karadeniz Araştırmaları Merkezi**, Sayı 59, 2018, s.139, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2248143> Erişim Tarihi: 14/05/2021.

ve Rusya, Ukrayna'yı işgal etti.³⁷² 24 Şubat 2022'de Rusya Ukrayna'nın doğusundaki yer alan Donbas bölgesinde operasyona başlamasıyla Ukrayna halkı ve tüm dünya beklenmedik bir şekilde sarsılmıştır. Bu sürecin başlamasıyla birlikte Dünya ülkelerinin sesleri bir bir yükselmeye başlamıştır. BM ve NATO başta olmak üzere tüm dünya ülkelerinden peşi sıra gelen kınama* açıklamaları Rusya'nın geri adım atması yönünde bir fayda sağlamıştır. ABD Başkanı Joe Biden bu işgale ilişkin, *“Bu saldırının getireceği ölüm ve yıkımın tek sorumlusu Rusya'dır. ABD ve müttefikleri birlik ve kararlılıkla karşılık verecektir.”* açıklamasında bulunmuştur.³⁷³ Fakat Putin, ABD'nin ve diğer ülkelerin çağrılarına kulak asmayıp savaşıma devam etmiştir. Ayrıca, BMGK'nın kınama kararını da *“veto”* etmiştir.³⁷⁴ Bunun üzerine AB, ilk yaptırımını Rusya Devlet Başkanı Putin ve Rus Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov'a uygulamıştır.³⁷⁵ Ardından *“Rusya Devlet Başkanlığı, Savunma Bakanlığı gibi çeşitli kamu kurumları ile enerji, havacılık ve finans sektöründe faaliyet gösteren şirketleri içeren toplam 64 mühim Rus kurumuna yaptırım uygulanmıştır. Yaptırım listesinde yer alan kurumlardan bazıları ise şunlardır: Rus Demiryolları, Kalashnikov, Oboronprom, Rosoboronexport, Sukhoi, Tupolev, Progress, Almaz-Antey, Uralvagonzavod, Kamaz, Sovcomflot, Sevmash, Rustech-Azimut, United Shipbuilding.”* Bu kurumların AB finansal hizmetlerine erişimi kesilmiş ve teknoloji sağlanması yasaklanmıştır. Buna ek olarak, *“Rus kamu kurumlarının borçlarının yeniden finanse edilmesi engellendi. AB bankalarının, Rus vatandaşlarından 100 bin avrodan daha fazla miktarda mevduat kabul etmelerine yasak getirildi. AB'deki tahvil takas kurumlarının Rus kurumlarına hizmet vermesi yasaklandı. Rusya'ya petrol rafinerileri için gerekli mal, hizmet ve*

³⁷² **Amerika'nın Sesi** (24 Şubat 2022), “8 Yıldır Süren Rusya-Ukrayna Gerginliği Nasıl Başladı?” “Çevrimiçi” <https://www.amerikaninsesi.com/a/rusya-ile-ukrayna-arasindaki-gerilim-neden-tirmandi-6343152.html> Erişim Tarihi: 01/03/2022.

*BM Genel Kurulu'nda Rusya'yı kınama kararında 141 Evet, 35 Çekimser, 5 Hayır oyu kullanılmıştır. Türkiye lehte oy kullanırken, Rusya, Belarus, Kuzey Kore, Eritre, Suriye aleyhte oy kullanmıştır. Çekimser olan ülkeler den bazıları ise şu şekildedir: Çin, Ermenistan, Kazakistan, Kırgızistan, Bolivya, Vietnam, Laos, Küba, Güney Afrika, Moğolistan, Pakistan, İran vd.

³⁷³ **Bloomberg HT** (24 Şubat 2022), “Rus güçleri Ukrayna'da”, “Çevrimiçi” <https://www.bloomberght.com/rusya-donbas-a-operasyon-baslatti-2299623> Erişim Tarihi: 01/03/2022.

³⁷⁴ İslam Doğru, “BM Güvenlik Konseyi'nin Rusya'nın Ukrayna'yı işgali nedeniyle kınayan kararını Rusya 'VETO' etti.”, **AA** (26 Şubat 2022), “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ukraynaya-saldirisini-kinayan-bmgk-tasarisini-veto-etti/2515478> Erişim Tarihi: 01/03/2022.

³⁷⁵ **Habertürk** (25 Şubat 2022), “AB ve ABD'den Putin ve Lavrov'a yaptırım”, “Çevrimiçi” <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-ab-den-putin-ve-lavrov-a-yaptirim-3356626> Erişim Tarihi: 01/03/2022.

teknoloji gönderilmesine yasak getirildi. Ayrıca ülkeye çift kullanımlı ürün ve ekipman ihracatı engellendi. Havacılık ve uzay endüstrisinde kullanıma uygun mal ve teknolojiyi kapsayan ürünlere de ihracat yasağı uygulandı.’’³⁷⁶

Yaptırımlar bunlarla sınırlı kalmayarak spordan, kültüre, siyasetten, ekonomiye birçok alanda uygulanmıştır. Bu yaptırımlardan en sertisi ise, ‘‘Rus bankalarının uluslararası ödeme sistemi Swift’ten çıkarılması olmuştur. Bu yaptırım, bir yandan Rus bankalarının dünya genelinde işlem yapmasını engellerken diğer yandan Rus ihracat ve ithalatını felç etmeyi hedefleyerek uygulamaya konulmuştur.’’³⁷⁷

Savaş devam ederken bir yandan da müzakere süreci başlatılmıştır. İlk görüşme 28 Şubat’ta Gobel’de (Belarus’un Ukrayna sınırındaki bir yer) gerçekleşmiştir. Bu görüşmede istenilen, Kyiv yönetiminin ivedilikle mütareke ilan etmesi ve Rusya’nın Ukrayna’daki askeri birliklerini çekmesiydi. Fakat bu görüşme neticesinde anlaşma sağlanamamıştır. ‘‘Bunun üzerine ikinci görüşme 3 Mart’ta Belarus’un Brest şehrinde olmuştur. Bu görüşmeden müzakerelere devam kararı çıkmıştır. Rusya ve Ukrayna heyetleri, 8 Mart’ta yine Brest’te üçüncü defa bir araya gelmiştir. Tarafların açıklamalarında insani yardım koridorları hususunda müspet gelişmeler olduğu sinyali verilmiştir.’’³⁷⁸ Taraflar arasında Bakanlar düzeyindeki ilk görüşme 10 Mart’ta Türkiye’nin teşebbüsüyle Antalya’da gerçekleştirilmiştir. ‘‘Antalya Diplomasi Forumu çerçevesinde yapılan toplantıya Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ve Ukrayna Dışişleri Bakanı Dimitri Kuleba’nın yanı sıra tarafların daveti üzerine Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da bu toplantı da yer almıştır.’’³⁷⁹

Fakat bu görüşmeden de istenilen sonuç elde edilememiştir. ‘‘Ukrayna’nın tarafsız ülke statüsünü kabul etmek için Türkiye ve ABD’nin garantörlüğü talebini

³⁷⁶ Ata Ufuk Şeker, ‘‘AB’den Rusya’ya ilave yaptırımlar devrede’’, AA (26 Şubat 2022), ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abden-rusyaya-ilave-yaptirimlar-devrede/2515635> Erişim Tarihi: 02/03/2022.

³⁷⁷ DW (28 Şubat 2022), ‘‘Rusya’ya karşı hangi yaptırım kararları alındı?’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.dw.com/tr/rusyaya-kar%C5%9F%C4%B1-hangi-yapt%C4%B1r%C4%B1m-kararlar%C4%B1-al%C4%B1nd%C4%B1/a-60943216> Erişim Tarihi: 02/03/2022.

³⁷⁸ DW (16 Mart 2022), ‘‘Ukrayna-Rusya müzakereleri nerede tıkanıyor?’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.dw.com/tr/ukrayna-rusya-m%C3%BCzakereleri-nerede-t%C4%B1kan%C4%B1yor/a-61141450> Erişim Tarihi: 18/03/2022.

³⁷⁹ TRT Haber (10 Mart 2022), ‘‘Antalya’da üçlü zirve sona erdi’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.trthaber.com/haber/gundem/antalyada-uclu-zirve-sona-erdi-662480.html> Erişim Tarihi: 18/03/2022.

yinelediği üçlü görüşme sonrasında konuşan Ukrayna Dışişleri Bakanı Kuleba, bombardıman altında olan Mariupol kentindeki duruma dikkat çekerek kentten sivillerin çıkışı için insani koridor oluşturulmasını istediklerini, ancak Rus Bakanın bu konuda bir taahhütte bulunmadığını ifade etmiştir. Lavrov'un konuyu yine de yetkililere iletceğini aktardığını belirten Kuleba, "24 saatlik bir ateşkes istedik ama herhangi bir ilerleme kaydedemedik. Öyle gözüküyor ki diğer karar alıcıların devreye girmesi gerekecek." şeklinde konuşmuştur. Lavrov ise, Rusya'nın günlük olarak insani koridorların açılmasına yönelik önerisinin hâlâ geçerli olduğunu belirterek "Bugün şu anlaşıldı; müzakerelerin yerini alacak hiçbir şey yoktur" ifadeleriyle diyalogun devamının önemine atıfta bulunmuştur.³⁸⁰

Müzakerelerde istenilen sonuç elde edilemezken, 15 Mart'ta dördüncü, 8 Nisan'da beşinci ve son olarak da 3 Haziran'da altıncı yaptırım paketi devreye girmiştir. Son yaptırım şunları kapsamaktadır: "Sınırlı istisnalar dışında, Rusya'dan ham petrol ve rafine edilmiş petrol ürünleri ithalatının yasaklanması, ek üç Rus bankası ve bir Belarus bankası için bir Swift yasağı, AB'de üç Rus devlet kuruluşu için yayının askıya alınması. Buna ek olarak AB, 65 kişi ve 18 kuruluşa karşı yaptırımları kabul etmiştir. Bunlara Bucha ve Mariupol'da işlenen vahşetlerden sorumlu kişiler de dâhil edilmiştir."³⁸¹

Mevlüt Çavuşoğlu, Rusya ve Ukrayna'yı müzakere masasına oturtabilen başka bir ülke olmadığını, barış için gayret gösterdiklerini ve bu sebeple Rusya'ya uygulanan yaptırımlarda yer almayacaklarını mühim olan Türk Milleti'nin uygulanmakta olan dış politikaya destek vermesidir, şeklinde bir yorumda bulunmuştur.³⁸² Fransa Devlet Başkanı Macron ise AB'nin onay verdiği 6 yaptırım paketiyle hedeflenenin, "Rusya'nın Ukrayna'ya saldırganlığını sürdürmesinin maliyetinin dayanılmaz hale getirilmesi"

³⁸⁰ DW (10 Mart 2022), "Antalya'daki Ukrayna-Rusya görüşmesinden ne çıktı?", "Çevrimiçi" <https://www.dw.com/tr/antalyadaki-ukrayna-rusya-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmesinden-ne-%C3%A7%C4%B1kt%C4%B1/a-61080845> Erişim Tarihi: 18/03/2022.

³⁸¹ Council of the European Union (3 Haziran 2022), "Timeline - EU restrictive measures against Russia over Ukraine", "Çevrimiçi" <https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/history-restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/> Erişim Tarihi: 03/06/2022.

³⁸² Hürriyet (2 Haziran 2022), "Bakan Çavuşoğlu'ndan flaş İsveç ve Finlandiya açıklaması", "Çevrimiçi" <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bakan-cavusoglundan-onemli-aciklamalar-42076127> Erişim Tarihi: 03/06/2022.

olduğunu ifade etmiş ve bunun “*savaşmadan savaşı durdurmak*” manasına geldiği beyanında bulunmuştur.³⁸³

Dört aydır sıcak çatışma olarak devam eden Rusya-Ukrayna Savaşı’nda tarafların nasıl bir uzlaşa sağlayacağı tam olarak bilinemediğinden dolayı konu belli bir sınır dâhilinde aktarılmıştır.

2.5. Uçak Krizi

Rus Hava Kuvvetlerine ait olan Suhoi Su-24 adlı uçak Türkiye’nin hududunu ihlal etmesi gerekçesiyle, TSK tarafından 24 Kasım 2015’te Hmeymim hava üssünde düşürülmüştür.³⁸⁴ Bu olay iki ülke arasında gerginliğe neden olmuştur. Çünkü uluslararası siyasi ve askeri gerilimin yaşanmasına sebebiyet veren Soğuk Savaş’ın ardından, ilk kez NATO’ya üye olan bir devlet tarafından bir uçak düşürülmüştür.³⁸⁵ TSK yaptığı açıklamaya göre, kısa bir süre içerisinde defalarca uyarılmasına rağmen, uyarıları dikkate almayan Rus uçağının Türkiye’nin hava sahasını işgal etmesi sebebiyle F-16’lar tarafından vurulduğunu beyan etmiştir.³⁸⁶ Uçakta bulunan iki Rus pilot müdahale ardından paraşütle atlamıştır. Rus pilotlardan biri ölü olarak bulunmuştur.³⁸⁷ Diğeri ise sağ bir şekilde Rusya’ya teslim edilmiştir.³⁸⁸ Olaya müteakip iki ülke başkanları ardı ardına açıklamalarda bulunmuşlardır. Cumhurbaşkanı Erdoğan, uluslararası hukuk çerçevesinde hava sınırı izinsiz ihlal edilen bir ülkenin, angajman kuralları gereğince müdahale hakkı olduğunu dile getirmiştir.³⁸⁹ Rusya’nın, Suriye’yi

³⁸³ Esra Taşkın (15 Haziran 2022), “Fransa: AB’nin Rusya’ya yönelik 6 yaptırım paketi ‘savaşmadan savaşı durdurmak’ anlamı taşıyor”, AA, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransa-abnin-rusyaya-yonelik-6-yaptirim-paketi-savasmadan-savasi-durdurmak-anlami-tasiyor/2614864> Tarihi: 15/06/2022.

³⁸⁴ BBC (24 Kasım 2015), “Turkey shoots down Russian warplane on Syria border”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34907983> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁸⁵ Beyazıt Karataş “Soğuk Savaş Döneminden Bugüne NATO Üyesi Bir Ülke Tarafından Düşürülen İlk Rus Savaş Uçağına İlişkin Değerlendirmeler”, Tesnim Haber Ajansı (18 Şubat 2016), “Çevrimiçi” <https://tn.ai/1004252> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁸⁶ En Son Haber (24 Kasım 2015), “TSK’dan düşürülen Rus uçağı açıklaması”, “Çevrimiçi” <https://www.ensonhaber.com/gundem/tskdan-dusurulen-rus-ucagi-aciklamasi-2015-11-24> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁸⁷ Aljazeera (24 Kasım 2015), “Rus pilot öldü mü?”, “Çevrimiçi” <http://www.aljazeera.com.tr/haber/rus-pilot-oldu-mu> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁸⁸ Sputnik (25 Kasım 2015), “Downed Su-24 Pilot Found 'Safe And Sound', Taken to Hmeymim Bas”, “Çevrimiçi” <https://sputniknews.com/20151125/downed-jet-pilot-safe-airbase-hmeymim-1030713848.html> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁸⁹ BBC (24 Kasım 2015), “Turkey’s President Erdogan defends downing of Russian warplane”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-34915754> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

korumaya yönelik hamlelerde bulunduğunu belirtmiştir. Ayrıca Erdoğan, Rusya'nın IŞİD'e saldırılar düzenlediği faaliyet alanlarındaki asıl amacının, sivil Türkmenleri öldürmek olduğunun bilindiğini ifade etmiştir.³⁹⁰ Putin ise, herhangi bir ihlalin söz konusu olmadığını öne sürerken, Rus uçağının Türkiye için bir tehdit oluşturmadığını altını çizmiştir. Yaşanan bu olayın Rusya ve Türkiye'yi krize sürükleyeceğini öne sürmüştür.³⁹¹ Olayın ardından ABD ve NATO'da birtakım açıklamalarda bulunmuştur. Dönemin ABD Başkanı Barack Obama, Rusya'nın, Türkiye'nin hudut bölgesine yakın alanlarda faaliyet gösterdiğini ifade etmiştir.

Rusya'nın bunu yapmasındaki amaç, Suriye'ye karşı olan muhalif kesimi hedef aldığı açıkça göstergesidir. Fakat esas hedef noktası terör örgütleri (IŞİD vb.) olmalıdır. Diğer kesime karşı yapılan her hamle, gerilimin tırmanmasına ve hedefin sapmasına sebep olmaktadır.³⁹² Obama, Türkiye'nin uluslararası hukuk kuralları çerçevesinde hava sahasını korumaya hakkı olduğunu belirterek Türkiye'nin yanında olduğunu göstermiştir.³⁹³ NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg de, Obama'nın söylemlerine benzer nitelikte ifadeler kullanmıştır. Türkiye'nin konuya ilişkin söylediklerinde haklı olduğunu ve Rusya'nın esas hedefinin IŞİD olması gerektiğini dile getirmiştir. Rusya'nın ise olması gerekenin aksine hareket ettiğini ve IŞİD terör örgütünün faaliyet göstermediği alanlarda çalışmalar yürüttüğünü beyan etmiştir.³⁹⁴

İki ülke arasında gerilimi körükleyen olay ise, Türkiye'nin RF-4E Phantom tipi uçağının herhangi bir uyarı yapılmaksızın Suriye tarafından 2 Haziran 2012'de düşürülmesiydi.³⁹⁵ Bu durum TSK'yı harekete geçirdi ve angajman kurallarını

³⁹⁰ **Aljazeera** (24 Kasım 2015), "Erdoğan: IŞİD diye Türkmenler vuruluyor", "Çevrimiçi" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-isid-diye-turkmenler-vuruluyor> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁹¹ **Bloomberg HT**, (24 Kasım 2015) "Putin: Türkiye için ciddi sonuçları olacak", "Çevrimiçi" <https://businessht.bloomberght.com/guncel/haber/1157902-putin-turkiye-icin-ciddi-sonuclari-olacak> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁹² **Aljazeera**, (24 Kasım 2015) "Obama: Türkiye'nin topraklarını koruma hakkı var", "Çevrimiçi" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/obama-turkiyenin-topraklarini-koruma-hakki-var> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁹³ **BBC** (24 Kasım 2015), "Obama: 'Turkey has the right to defend its airspace'", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-34915752> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁹⁴ **Aljazeera** (24 Kasım 2015), "NATO: Rusya çoğunlukla IŞİD'i hedef almıyor", "Çevrimiçi" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/nato-rusya-cogunlukla-isidi-hedef-almiyor> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁹⁵ **Aljazeera** (23 Haziran 2012), "Suriye Türk Uçağını Düşürdü", "Çevrimiçi" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriye-turk-ucagini-dusurdu> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

değiştirildiğine dair bir deklarasyon yayınladılar.³⁹⁶ Suriye tarafından düşürülen keşif uçağı, Türkiye için bir kırılma noktasıydı. Yayımlanan yeni kurallar çerçevesinde Türkiye'nin hudut bölgesine, Suriye tarafından yaklaştırılan her askeri unsur tehdit olarak kabul edilecek ve gereken müdahale yapılacaktı.³⁹⁷

Suriye'de çıkan iç savaşa karışan ülkelerin başında Rusya yer almaktadır. Ekim 2015'de iç savaşta Esad'ın yanında yer alan Putin hükümeti, Suriye'ye karşı olan terör örgütlerine havadan saldırı ile müdahale etmiştir. Rusya yaptığı operasyonlarda Türk hava sahasına girmemesi konusunda NATO ve Türkiye tarafından birçok kez uyarılmıştır. Buna rağmen Rus uçakları, Türk hava sahasında bulunup kural ihlali yapmışlardır.³⁹⁸ Bu ihlal bir defa ile sınırlı kalmamıştır. Yaklaşık iki ayda, bu ihlalin sayısı 5'e yükselmiştir ve Rusya'ya tekrar bir ihtar gönderilmiştir.³⁹⁹ 15 Ekim 2015'de Genelkurmay Başkanlığında düzenlenen toplantıda Türk ve Rus heyetleri bir araya geldi. Rus heyeti, yeni angajman kurallarının büyük bir ciddiyetle uygulamaya konulacağı konusunda uyarıldı.⁴⁰⁰ Ayrıca NATO, bu ihlalin gayri ihtiyari bir kaza olmadığını öne sürmüştür. Bunun yanı sıra Türk hava sahasının aynı zamanda kendi hava sahası olduğunu beyan etmiştir.⁴⁰¹ Kasım 2015'te Türkiye, Suriye'nin Bayır-Bucak bölgesinde yer alan Suriyeli Türkmenlerin bulunduğu yerleşim yerlerini hava yoluyla işgale başlayan Rusya'yı uyardı. Bunun üzerine, Rusya'nın Ankara Büyükelçisi Andrey G. Karlov Dışişleri bakanlığına çağrıldı. Türk hükümeti, yeni sığınmacıların yaşanan tearuzlar neticesinde Türkiye'ye akın etmek istemesinin olası bir durum olduğunu ifade etti. Bu durumun birtakım sorunları beraberinde getireceğini, özellikle

³⁹⁶ **Habertürk**, (28 Haziran 2012), “Angajman kuralları değişti askeri hareketlilik arttı”, “Çevrimiçi” <https://www.haberturk.com/gundem/haber/754647-angajman-kurallari-degisti-askeri-hareketlilik-artti> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁹⁷ **INQUIRER.NET** (24 Kasım 2015), “Russia confirms its jet shot down near Turkish border”, “Çevrimiçi” <https://newsinfo.inquirer.net/742082/russia-confirms-its-jet-shot-down-near-turkish-border> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁹⁸ **BBC** (6 Ekim 2015), “Syria conflict: Russia violation of Turkish airspace 'no accident' ”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/news/world-europe-34453739> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

³⁹⁹ **CNN Türk** (25 Kasım 2015), “Türkiye tüm hava ve kara birliklerini teyakkuza geçirdi”, “Çevrimiçi” <https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-tum-hava-ve-kara-birliklerini-teyakkuza-gecirdi> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

⁴⁰⁰ **AA** (26 Kasım 2015), “Ruslara son ikaz 15 Ekim'de Genelkurmay'da yapıldı”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ruslara-son-ikaz-15-ekimde-genelkurmayda-yapildi/481538> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

⁴⁰¹ **Amerika'nın Sesi** (06 Ekim 2015), “NATO'dan Rusya'ya İki Günde İkinci Uyarı”, “Çevrimiçi” <https://www.amerikaninsesi.com/a/natodan-rusyaya-iki-gunde-ikinci-uyari/2993733.html> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

de hududun güvenliğini etkileyeceğini belirttiler. Terörle mücadele kisvesi altında yapılan operasyonların esasen sivil Türkmenlere zarar verdiğini beyan eden Türkiye, Rusya'yı bir an evvel bu operasyonlara son vermesi gerektiği konusunda uyarmıştır.⁴⁰² Türkiye, Lazkiye iline bağlı Bayır-Bucak köyünde yer alan Türkmenlere yönelik taarruzların durdurulmasını istemiştir. Rusya'nın bölgedeki hava saldırılarına son vermesi isteyen Türkiye, Birleşmiş Milletlere (BM) başvuruda bulunmuştur.⁴⁰³ Sonraki günlerde yaşanan gelişmeler, Esad hükümeti ve hükümete karşı gelen gruplar arasında yaşanan çatışmalar sebebiyle yaklaşık 1.800 kişinin bölgeyi terk etmek zorunda kaldığını göstermiştir. Bölgede terörist gruplar olduğunu öne süren Rusya ise, Suriye hükümetinin gerçekleştirdiği operasyona bizzat destek vermiştir.⁴⁰⁴ Bu noktadan hareketle Rusya'nın, Suriye'nin en büyük destekçilerinden biri olduğu görülmektedir. Esasen Türkiye ve Suriye arasında cereyan eden bu olay, Rusya'nın Esad yanlısı politika yürütmesi neticesinde farklı olayların yaşanmasına zemin oluşturmuştur.

24 Kasım 2015'te yaşanan uçak düşürülmesi olayının ardından Putin hükümeti, Türkiye'den bir özür beklemekteydi.⁴⁰⁵ Fakat Türkiye hükümeti, Rusya'dan özür dilemeyeceğini beyan etti.⁴⁰⁶ Bunun üzerine Rusya, Türkiye'ye birçok konuda yaptırım uygulama kararı aldı. Ekonomik açıdan Türkiye'yi etkileyen bu yaptırımların başında Türk malı ürünlerin ithalatının kısıtlanması gelmekteydi.⁴⁰⁷ Putin kendi halkını, Türkiye'ye yönelik oluşturdukları seyahat planlarını iptal etmelerini yönünde uyardı. Türkiye'nin en çok turist aldığı ülkelerin başında yer alan Rusya, kendi vatandaşlarına

⁴⁰² **Sözcü** (20 Kasım 2015), “Türkiye'den Rusya'ya Bayırbucak uyarısı” ,“Çevrimiçi” <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/turkiyeden-rusyaya-bayirbucak-uyarisi-991268/> Erişim Tarihi:04/03/2021.

⁴⁰³ **Sputniknews** (24 Kasım 2015), “Rusya: Pilotlardan biri karadan açılan ateş sonucu hayatını kaybetti”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20151124/turkiye-suriye-askeri-ucak-rusya-1019216204.html> Erişim Tarihi:04/03/2021.

⁴⁰⁴ **Reuters** (25 Kasım 2015), “Turkey downs Russian warplane near Syria border, Putin warns of 'serious consequences'” ,“Çevrimiçi” <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-turkey-idUSKBN0TD0IR20151124> Erişim Tarihi:04/03/2021.

⁴⁰⁵ **Aljazeera** (26 Kasım 2015), “Putin: Özür bekliyoruz”, “Çevrimiçi” <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-ozur-bekliyoruz> Erişim Tarihi:04/03/2021.

⁴⁰⁶ **Sabah** (26 Kasım 2015), “Erdoğan: Rusya'dan özür dilemeyeceğiz ”, “Çevrimiçi” <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/11/26/erdogan-rusyadan-ozur-dilemeyecegiz> Erişim Tarihi:04/03/2021.

⁴⁰⁷ **BBC**, (28 Kasım 2015) “Rusya Devlet Başkanı Putin, Türkiye'ye yönelik ekonomik yaptırımları imzaladı”, “Çevrimiçi” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151128_rusya_turkiye_yaptirimlar Erişim Tarihi: 04/03/2021.

böyle bir uyarıda bulunması, Türkiye'nin o yıl ki turizm gelirlerine ket vurur nitelikteydi.⁴⁰⁸ Rusya, Mart 2016'da Türkiye'ye uyguladığı yaptırımları kademeli şekilde hafifletmiştir.⁴⁰⁹ Putin 2016 yılının ortalarına gelindiğinde, Türkiye'ye yönelik yaptırımların tamamını kaldıran kararnameyi imzalamıştır. Erdoğan, Putin'den uçak kazasına ilişkin özür dilemiş ve üzgün olduğunu ifade etmiştir. Bu özür, iki devlet arasındaki ilişkilerin normalleşme sürecini başlatan bir adımdır.⁴¹⁰

Türkiye 15 Temmuz 2016 yılında bir darbe girişimi yaşamıştır. Türkiye'nin yaşadığı bu darbe girişiminin ardından, Putin'in vakit kaybetmeden destekleyici açıklamalarda bulunması iki devlet arasındaki ilişkinin seyrinin değişmesine neden olmuştur.⁴¹¹ Darbe girişiminin ardından yapılan araştırmalar, 24 Kasım 2015 tarihinde Rus uçağını düşüren pilotun FETÖ terör örgütü ile bağlantılı olduğu anlaşılmıştır. Buna müteakip, bu olayı gerçekleştiren pilot tutuklanmıştır.⁴¹² 2016 yılında, yine aynı terör örgütüne bağlı bir polis memuru tarafından Rus Büyükelçisi Karlov suikasta kurban gitmiştir. İki olayın da aynı terör örgütü tarafından gerçekleştirilmesi, Rusya'nın, Türkiye'ye karşı kuşkularını bir kenara bırakmasına ve güven inşasına vesile olmuştur.⁴¹³

2.6. Andrey Gennadiyeviç Karlov Suikastı

Andrey Gennadiyeviç Karlov, Rusya'nın Ankara Büyükelçiliğine Temmuz 2013 yılında atanmış ve 2016 yılına kadar elçilik görevini üstlenmiş Rus diplomattır.⁴¹⁴

⁴⁰⁸ **Vatan**, (1 Aralık 2015), "Rusya'nın yaptırımları hangi sektörleri etkileyecek?", "Çevrimiçi" <https://www.gazetevatan.com/ekonomi/rusyanin-yaptirimlari-hangi-sektorleri-etkileyecek-890062> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

⁴⁰⁹ **Türkiye Gazetesi**, (17 Mart 2016), "Rusya yumuşuyor", "Çevrimiçi" <https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/354359.aspx> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

⁴¹⁰ **Aljazeera**, (30 Haziran 2016) "Putin, Türkiye'ye yaptırımları kaldırdı", "Çevrimiçi" <http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-turkiyeye-yaptirimlari-kaldirdi> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

⁴¹¹ **Amerika'nın Sesi**, (31 Temmuz 2016), "Türkiye-Rusya İlişkileri Normalleşme Yolunda", "Çevrimiçi" <https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-rusya-iliskileri-normallesme-yolunda/3442839.html> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

⁴¹² **Hürriyet**, (19 Temmuz 2016), "Rus uçağını vuran pilotlar tutuklandı", "Çevrimiçi" <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rus-ucagini-vuran-pilotlara-gozalti-40154010> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

⁴¹³ **Sputnik**, (20 Aralık 2016) " 'Karlov'un öldürülmesiyle Rus uçağının düşürülmesi arasında fark yok", "Çevrimiçi" <https://tr.sputniknews.com/20161220/karlov-rus-ucak-1026399964.html> Erişim Tarihi:04/03/2021.

⁴¹⁴ **BBC**, (19 Aralık 2016) "Andrey Karlov: 'Türkiye-Rusya krizinin aşılması için her şeyi yapan' diplomat ", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38365001> Erişim Tarihi: 06/06/2021.

19 Aralık 2016 yılında Ankara’da bir sergi açılışında yer alan Karlov, Mevlüt Mert Altıntaş adlı bir polis memuru tarafından suikasta kurban gitmiştir. Elçi Karlov’un ölümüne sebep olan Mevlüt Mert Altıntaş, duruma müdahale eden özel harekât polisleriyle yaşadığı çatışma sonucu orada öldürülmüştür. Bu suikast, dönemin Türkiye ve Rusya ilişkilerine yönelik bir terör faaliyeti olarak görülmektedir. Suikastçi Altıntaş’ın, silahlı saldırı sırasında El Kaide neşidinden iktibas yapması, Suriye ve Halep’in unutulmayacağını ifade eden cümleler kurması bu suikastın perde arkasında yaşanan birtakım olaylara işaret etmekteydi.⁴¹⁵ Bu olayların başında, konsoloslukların önünde yapılan protesto eylemleri gelmekteydi.

O dönemde, Rusya’nın hava kuvvetlerinin müdahalesi ile başlayan Halep olayı gündemdeydi. Bu olay, Beşar Esad yönetimindeki Suriye ordusunun Halep’i geri almasıyla sonuçlanmıştı.⁴¹⁶ Halep’in geri alınmasından sonra, Halep’te yaşanan ölümlere tepki çekmek amacıyla İstanbul’un Rusya Konsolosluğu önünde bir eylem düzenlenmişti.⁴¹⁷ Bilhassa, İstanbul’un Rusya Konsolosluğu önünde “*Tek Yol Şahadet*” sloganları atan İslamcı örgütler bulunmaktaydı.⁴¹⁸ Bu örgütler içerisinde yer alan kişiler, Suriye’de sivillere karşı yapılan saldırıların Rusya bağlantılı olduğunu ve bu durumundan Rusya’nın sorumlu olduğunu öne sürmüşlerdir.⁴¹⁹ NATO Parlamenter Asamblesi (NATO PA) Türk Grubu Başkanvekili Ahmet Berat Çonkar protesto sonrası yaptığı açıklamada, bu eylemlerin insani bir hassasiyet olduğunu ifade etmiştir. Yaşanılan bu eylemlerin, Türkiye ve Rusya ilişkilerine negatif bir yansıması olmayacağını, düşünülenin aksine bu duyarlılığın iki ülkenin daha güçlü bağlar

⁴¹⁵ **Cumhuriyet**, (19 Aralık 2016) “Rus büyükelçiye Ankara’da karanlık suikast”, “Çevrimiçi” <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/rus-buyukelciye-ankarada-karanlik-suikast-647790> Erişim Tarihi:06/06/2021.

⁴¹⁶ **DW** (22 Aralık 2016), “Esad: Halep’in geri alınması İran ve Rusya için de zafer”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/esad-halepin-geri-al%C4%B1nmas%C4%B1-iran-ve-rusya-i%C3%A7in-de-zafer/a-36870530> Erişim Tarihi:06/06/2021.

⁴¹⁷ **Hürriyet** (19 Aralık 2016), “Rusya İstanbul Başkonsolosluğu önünde Suriye eylemi”, “Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/rusya-istanbul-baskonsoloslugu-onunde-suriye-ey-40311709> Erişim Tarihi:06/06/2021.

⁴¹⁸ **Cumhuriyet** (13 Aralık 2016), “Rus Başkonsolosluğu önünde 'Tek Yol Şahadet' eylemi”, “Çevrimiçi” <https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/rus-baskonsoloslugu-onunde-tek-yol-sehadet-eylemi-644967> Erişim Tarihi:07/06/2021.

⁴¹⁹ **AA** (13 Aralık 2016), “Rusya Büyükelçiliği önünde Halep protestosu”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/rusya-buyukelciligi-onunde-halep-protestosu/705005> Erişim Tarihi: 07/06/2021.

kurmasına yardımcı olacağını belirtmiştir.⁴²⁰ Diğer yandan, Suriye'deki anlaşmazlığın çözümüne ilişkin Rusya, İran ve Türkiye'nin ortaklaşa yürüttükleri barış görüşmelerinin 20 Aralık 2016 tarihinde yapılmasına karar verilmişti. Elçi Karlov'u öldürdükten sonra Halep ve Suriye'ye yönelik sloganlar atan Altıntaş, suikastı da bu mühim görüşme sonrasında gerçekleştirmiştir.⁴²¹ Amerikan gazetesinde yer alan bir haberde suikastın asıl nedeninin, Rusya'nın Halep'te çatışma bölgelerini hedef almasından kaynaklı olduğu öne sürülmüştü.⁴²² Aaron Stein ise, Rusya'nın bu olaydan büyük üzüntü duyduğu halde Türkiye ile Suriye konusunda yakınlaşmanın ona sağladığı fayda ve normalleşen ilişkilerin seyrini bozmamak adına aşırı bir tepki vermeyeceğini söylemiştir.⁴²³

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin bu cinayetin, Türkiye ve Rusya arasında müspet yönde ilerleyen münasebetleri bozmayı amaçlayan provoke bir eylem olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca bu provokasyonun, Suriye'deki ihtilafın çözümüne ilişkin birlikte hareket eden devletlerin barış sürecini idame etmesini engellemeye yönelik olduğunu dile getirmiştir. Böylesi bir terör eylemine karşı yapılacak en mühim şeyin birlikte hareket etmek olduğunu beyan etmiştir.⁴²⁴ Yaşanan bu suikast sonrasında Türkiye ve Rusya, soruşturma sürecini beraber yürütme karar almışlardır.⁴²⁵ 2021 yılı itibariyle bu suikasta ilişkin yürütülen davada nihai karara ulaşılmıştır. Aralarında Fethullah Gülen'in de yer aldığı toplamda 28 sanıktan oluşan bu davada 5 kişi ağırlaştırılmış müebbet cezasına çarptırıldı. 6 kişi beraat etti. Diğer sanıklar ise belli zaman aralıklarını

⁴²⁰ **Sputnik** (14 Aralık 2016), "Rusya başkonsolosluğu önündeki protestonun arkasında kim var?", "Çevrimiçi" <https://tr.sputniknews.com/20161214/rusya-baskonsoloslugu-onundeki-protesto-arkasinda-kim-var-1026313403.html> Erişim Tarihi: 07/06/2021.

⁴²¹ **BBC** (20 Aralık 2016), "Russian ambassador to Turkey Andrei Karlov shot dead in Ankara", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/news/world-europe-38369962> Erişim Tarihi: 07/06/2021.

⁴²² **The New York Times** (19 Aralık 2016), "Turkey, Russia and an Assassination: The Swirling Crises, Explained", "Çevrimiçi" <https://www.nytimes.com/2016/12/19/world/europe/what-happened-turkey-russia-assassination-analysis.html> Erişim Tarihi: 08/06/2021.

⁴²³ Aaron Stein, "Assassination of Russian Ambassador to Turkey Could Create Fallout for Washington", **Atlantic Council** (19 Aralık 2016), "Çevrimiçi" <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/assassination-of-russian-ambassador-to-turkey-could-create-fallout-for-washington/> Erişim Tarihi:08/06/2021.

⁴²⁴ **Sputnik** (19 Aralık 2016), "Putin: Alçakça bir saldırı", "Çevrimiçi" <https://tr.sputniknews.com/20161219/putin-karlov-suikast-1026385203.html> Erişim Tarihi:08/06/2021.

⁴²⁵ **Hürriyet** (20 Aralık 2016), "18 kişilik Rus heyeti Ankara'da", "Çevrimiçi" <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/18-kisilik-rus-heyeti-ankarada-40312149> Erişim Tarihi:08/06/2021.

kapsayan hapis cezalarına tabi tutuldular.⁴²⁶ En ince ayrıntısına kadar düşünölen bu suikastın elebaşında ise FETÖ olarak bilinen terör örgütünün üyelerinden olan Cemal Karaata olduğu kesinleşmiştir.⁴²⁷ Mahkemenin suikasta ilişkin açıkladığı gerekçeli karara göre, FETÖ’nün asıl amacı, 2016 yılında meydana gelen darbe girişimi sonrasında örgütte yaşanan çözölmeye engel olmak ve yeniden yapılması planlanan darbe girişimine zemin hazırlamaktır.⁴²⁸ Rusya Dışışleri Bakanlığı yaptığı açıklamaya göre, iki ölkö arasındaki olumlu ilişkinin sürdürölmesinde bu davanın nihai sonuca ulaşmasının büyük önem taşıdığını ifade etmiştir.⁴²⁹

2.7. S-400 Alımı ve F-35 Krizi

Türkiye-Rusya ilişkilerinin seyrini değıştiren en önemli konulardan biri de S-400* füzelerinin alımıdır. Fakat bu füzelerin alım sürecinden bahsetmeden önce, 1990’lı yıllarda Türkiye’nin içerisinde bulunduğu F-35 programına kısaca değinmemiz gerekmektedir.

F-35 Lightning II Projesi, ABD ve müttefiklerine askeri olanak sağlamak amacıyla tasarlanan Lockheed Martin şirketi tarafından üretime sokulan yeni nesil savaş uçağı programıdır.⁴³⁰ Önceleri Müşterek Gelişmiş Saldırı Teknolojisi (JAST) Programı olarak bilinen program, 1995’de Müşterek Taarruz Uçağı (Joint Strike Fighter/JSF) adını almıştır. Programda ABD, İngiltere, İtalya, Hollanda, Kanada, Avustralya, Danimarka ve Norveç yer almaktadır.⁴³¹ Türkiye, 1999 yılında programa olan ilgisini

⁴²⁶ **Hürriyet** (09 Mart 2021), “Son dakika... Karlov suikastı davasında karar çıktı”, “Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-karlov-suikasti-davasinda-karar-cikti-41758951> Erişim Tarihi:09/06/2021.

⁴²⁷ **Hürriyet** (17 Mayıs 2021), “Karlov suikastinin planlayıcısı Cemal Karaata’nın Kanada’da olduğu ortaya çıktı”, “Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/karlov-suikastinin-planlayicisi-cemal-karaatanin-kanadada-oldugu-ortaya-cikti-41812717> Erişim Tarihi:09/06/2021.

*Ayrıntılı bilgi için bkznz: Sıtkı Egeli, “Making Sense of Turkey’s Air and Missile Defense Merry-go-round”, **All Azimuth: A Journal of Foreign Policy and Peace**, Volume 8, Issue 1, 2019, ss. 69-92, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/623427>

⁴²⁸ **TRT Haber** (19 Nisan 2021), “Karlov davasında gerekçeli karar: Kripto suikastçı ile yeni darbe hazırlığıydı”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/gundem/karlov-davasinda-gerekceli-karar-kripto-suikastci-ile-yeni-darbe-hazirligiydi-573983.html> Erişim Tarihi:09/06/2021.

⁴²⁹ **AA**, (09 Mart 2021) “Rusya Dışışleri Bakanlığı: Büyökelçi Karlov suikastı davasında kararın çıkması tatmin edici”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-disisleri-bakanligi-buyukelci-karlov-suikasti-davasinda-kararin-cikmasi-tatmin-edici/2170249> Erişim Tarihi:09/06/2021.

⁴³⁰ Turan Salcı, “Geçmişten bugüne F-35 projesi ve Türkiye”, **Sputnik** (10 Nisan 2021), “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20210406/gecmisten-bugune-f-35-projesi-ve-turkiye-1044208430.html> Erişim Tarihi:22/05/2021.

⁴³¹ **JSF** (t.y.) “About us”, “Çevrimiçi” <https://www.jsf.mil/aboutus> Erişim Tarihi:22/05/2021.

ortaya koymuş ve buna yönelik adımlar atmıştır. Türkiye'nin programa dâhil olma süreci ise 2002 yılında gerçekleşmiştir. 2007 yılında ise JSF'ye Ortak Mutabakat Zaptı ile ortak üretici olarak katılmıştır.⁴³²

Türkiye, Haziran 2018'de ilk F-35 uçağını askeri teçhizatına eklemiştir. Ayrıca bu uçağın 900'den fazla parçasının üretimi de Türkiye'de yapılmaktadır. Fakat F-35 alımı gerçekleşmeden önce, Türkiye'nin Rusya ile S-400 için anlaşmaya karar vermesi, F-35 sevkiyatının durmasına ve ilişkilerde kriz ortamını yaratmaya vesile olmuştur.⁴³³

Ayrıyeten Türkiye, Rusya ile S-400 füzeleri için anlaşmadan 5 yıl önce, 2013 yılında Çin ile ilk uzun menzilli füze anlaşması görüşmelerine başlamıştı. Fakat Türkiye müzakere sürecinde, ABD ve NATO'nun tepkisiyle karşılaşmıştır. Tepkilerin yanı sıra Türkiye, Çin ile teknoloji transferi vb. konularda uyuşmazlıklar yaşamış ve yaşanan bu uyuşmazlıklar görüşmelerde kesin sonuç elde edilmesine engel olmuştur. 2 yıl süren müzakerelerin ardından Türkiye bu ihaleden vazgeçmiştir. Dönemin Başbakanı Ahmet Davutoğlu bunun sebebinin “*Türkiye'nin 'milli füze üretim' projesi kapsamında kendi savunma sistemini üretmek*” olduğu açıklamasında bulunmuştur.⁴³⁴

Türkiye, 2017'nin Nisan ayında kendi çıkarlarını gözetererek Rusya'dan S-400 Uzun Menzilli Bölge Hava ve Savunma Sistemi'nin alınmasına dair bir anlaşmaya imza atmıştır. Bu anlaşma ile Türkiye, ABD ve NATO üyesi olan diğer ülkelerin tepkilerine ve yaptırım tehditlerine maruz kalmıştır. Fakat buna rağmen Türkiye, Rusya ile bu anlaşmaya imzacı olmuştur.⁴³⁵ Türkiye'nin S-400'leri almasındaki amaç, hava sahasının güvenliğine önem vermesi ve askeri teçhizatını donanımlı hale getirme isteğidir. Çünkü 90'lı yıllardan itibaren komşu ülkelerden gelen tehditler ülkeyi hava sahasını korumaya yönelik adımlar atmaya itmiştir. Suriye'de meydana gelen iç savaşın tekrar Türkiye nezdinde bir tehdit oluşturmasıyla birlikte Türkiye rasyonel bir karar alma süreci

⁴³² Serhat Güvenç, “F-35 Müşterek Taarruz Uçağı Projesi ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, Cilt 6, Sayı 10, 2014, ss. 27-34, s. 32, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43442> Erişim Tarihi:22/05/2021.

⁴³³ Olivia Russ (20 Ağustos 2020), “5 Soru: F-35 Programı ve Türkiye”, **SETA**, “Çevrimiçi” <https://www.seta.org/5-soru-f-35-programi-ve-turkiye/> Tarihi:22/05/2021.

⁴³⁴ **Sputnik** (15 Kasım 2015), “Türkiye Çin füzelerinden vazgeçti, 'milli füze'ye yöneldi”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20151115/turkiye-cin-fuze-milli-1019033176.html> Tarihi:22/05/2021.

⁴³⁵ **BBC** (8 Ağustos 2019), “S-400 hava savunma sistemi: Rusya ile yapılan anlaşmada teknoloji transferi ve ortak üretim garanti altına alındı mı?”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49204696> Erişim Tarihi:23/05/2021.

içerisine girmiştir.⁴³⁶ Dışsal tehditleri düşünerek alınan bu karar neticesinde Rusya'dan, Türkiye'ye ilk sevkiyat Temmuz 2019 tarihinde gerçekleşmiştir.⁴³⁷ Bu sayede ilk defa NATO üyesi bir devlet, Rusya'nın hava savunma füze sistemine sahip olmuştur.⁴³⁸

Türkiye'nin ilk kez 21 Haziran 2018 tarihinde sahip olduğu F-35 uçağı, 2019'da S-400'leri almasıyla birlikte bir riski de beraberinde getirmiştir. Çünkü o tarihten sonra ABD, Türkiye'nin F-35'ten çıkarılması yönünde bir karar vermiştir. Türkiye'nin, Rusya'dan aldığı S-400 füzeleri, kullanım amacına göre çok rasyonel bir davranıştır. Fakat bunu yaparken ABD gibi güçlü bir devleti karşısına alması hem mali, hem askeri, hem de güvenlik açısından sorun teşkil etmektedir.⁴³⁹

Türkiye, S-400'leri almasıyla birlikte ABD'nin yaptırımları ile karşı karşıya kalmıştır. Bu yaptırımlar, *“Türkiye Savunma Sanayi Başkanlığına (SSB) yapılacak bütün Amerikan ihracatının yasaklanmasını, SSB Başkanı İsmail Demir ile üç çalışanın hesaplarının dondurulması ve vize sınırlaması getirilmesini”* içermektedir. Bu karar sonrasında Türkiye Dışişleri Bakanlığı yapmış oldukları yazılı açıklamayla, ABD'nin uygulama kararı aldığı tek taraflı yaptırımları kınadığını ve kabul etmediğini açıklamıştır. Ayrıca Dışişleri Bakanlığı açıklamada, *“ABD'yi, bu haksız yaptırım kararını gözden geçirmeye ve bu vahim yanlıştan bir an evvel geri dönmeye davet ediyor, Türkiye olarak meseleyi müttefiklik ruhuna uygun şekilde, diyalog ve diplomasi yoluyla ele almaya hazır olduğumuzu bir kez daha vurguluyoruz.”* ifadelerine de yer vermiştir.⁴⁴⁰

Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov ise, ABD'nin CAATSA (ABD'nin Hasımlarıyla Yaptırımlar Yoluyla Mücadele Etme Yasası) yaptırımlarına tenkitte

⁴³⁶ BBC (19 Nisan 2019), “S-400 ve F-35: ABD ile Türkiye arasındaki kriz hakkında bilinmesi gerekenler”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47809807> Erişim Tarihi:23/05/2021.

⁴³⁷ Amerika'nın Sesi (12 Temmuz 2019), “İlk Parti S-400'ler Türkiye'ye Geldi”, “Çevrimiçi” <https://www.amerikaninsesi.com/a/msb-s400ler-ankaraya-geliyor/4997374.html> Erişim Tarihi:23/05/2021.

⁴³⁸ Euronews (10 Aralık 2019), “Hangi ülkeler S-300 ve S-400 sistemlerini kullanıyor?”, “Çevrimiçi” <https://tr.euronews.com/2019/07/12/s-300-ve-s-400-sistemlerini-dunyada-kac-ulke-kullaniyor> Erişim Tarihi:24/05/2021.

⁴³⁹ Salcı, a.g.e.

⁴⁴⁰ MFA, “No: 321, 14 Aralık 2020, ABD'nin Ülkemize Karşı Açıkladığı Yaptırım Kararları Hk.”, “Çevrimiçi” https://www.mfa.gov.tr/no_-321_-abd-nin-ulkemize-karsi-acikladigi-yaptirim-kararlari-hk.tr.mfa Erişim Tarihi:25/05/2021.

bulunarak, “*ABD'nin Türkiye'ye yaptırım uygulaması, uluslararası hukuka karşı kibirli tutumunun bir başka tezahürüdür.*” açıklamasında bulunmuştur.⁴⁴¹

ABD, Türkiye'nin S-400 için vermiş olduğu karara ilişkin yaptığı açıklamada birçok şeyi feda ettiğini dile getirerek, endişe içinde olduklarını vurgulamıştır. NATO Büyükelçisi Kay Bailey Hutchison konuşmasında, “*Biz, tüm NATO ittifakımızla birlikte Türkiye'yi, düşman olarak kabul ettiğimiz Rusya'dan füze savunma sistemi almaktan vazgeçirmek için elimizden gelen her şeyi yaptık. Rusya'dan füze savunma sistemi almak ve bunu NATO ittifakımızın içine sokmak... Bu bir kırmızı çizgi. Bunda şüphe yok*” ifadelerine yer vermiştir.⁴⁴²

Türkiye Milli Savunma Bakanı Hulusi Akar, Rusya'dan alınan S-400 füze savunma sistemleriyle ilgili, “*S-400 savunma sistemi, tehdit ve tehlikeye karşı ihtiyaç duyulduğunda kullanılır. Türkiye'ye karşı taarruz niyeti yoksa kimseye zararı yok. ABD ile hem iki ülkenin hem NATO'nun hem bölgenin ve dünyanın yararına ortak yapabileceğimiz işler olduğuna inanıyoruz.*” açıklamasında bulunmuştur.⁴⁴³ Açıklamasının sonunda kullanmış olduğu, “*S-400 milli bir meseledir, Türkiye bu tercihi ile egemenlik hakkını kullanmıştır.*” cümlesiyle de esasen vermek istediği mesajı vermiş ve durumun hassasiyetini ortaya koymuştur. Akar, Türkiye'nin ABD'ye göndermiş olduğu mektuba olumlu bir yanıt verilmesini istemektedir.⁴⁴⁴ Ayrıca Akar, konuşmasında yer verdiği “*Türkiye, NATO'nun ve ABD'nin güçlü ve stratejik bir müttefikidir.*” ifadesiyle Batı'ya olan dönüşü vurgulamak istemektedir.⁴⁴⁵

⁴⁴¹ DW (14 Aralık 2020), “ABD'den Türkiye'ye S-400 cezası geldi”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/abdden-t%C3%BCrkiye-s-400-cezas%C4%B1-geldi/a-55940390> Erişim Tarihi:25/05/2021.

⁴⁴² DW (21 Ekim 2020), “ABD: Türkiye S-400 için çok şeyi feda etti”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/abd-t%C3%BCrkiye-s-400-i%C3%A7in-%C3%A7ok-%C5%9Feyi-feda-etti/a-55352014> Erişim Tarihi:26/05/2021.

⁴⁴³ Sputnik (26 Şubat 2021) “Milli Savunma Bakanı Akar: S-400 savunma sistemi, tehdit ve tehlikeye karşı ihtiyaç duyulduğunda kullanılır”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20210226/akar-s400-savunma-sistemi-tehdit-ve-tehlikeye-karsi-ihiyac-duyuldugunda-kullanilir-1043904369.html> Erişim Tarihi:26/05/2021.

⁴⁴⁴ Amerika'nın Sesi (26 Şubat 2021), “Akar'dan ABD ve AB'ye Sert Mesajlar”, “Çevrimiçi” <https://www.amerikaninsesi.com/a/akar-dan-abd-ve-ab-ye-sert-mesajlar-/5794017.html> Erişim Tarihi:26/05/2021.

⁴⁴⁵ NTV (26 Şubat 2021), “Bakan Akar'dan S-400 açıklaması”, “Çevrimiçi” https://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-haberi-bakan-akardan-s-400-aciklamasi,kG_P0QHGUkSly2DbZc78-Q Erişim Tarihi:26/05/2021.

Pentagon sözcüsü ise Akar'ın bu cümlelerine yanıt olarak, “*Türkiye’nin Patriot yerine Rusya’dan S-400 almayı seçtiğine yönelik daha önceki açıklamalarını yineleyerek, ABD, 2009 ve 2019 yıllarında Türkiye’ye Patriot teklif etti ve 2013’te de Türkiye’nin uzun menzilli hava/füze savunma sistemi ihalesinde yarıştı. Her bir teklif, ortak üretim ve ortak geliştirme konusunda geniş yelpazede fırsatlar içeriyordu, Türkiye reddetti.*” demiştir.⁴⁴⁶

NATO sözcüsü ise S-400'lere ilişkin olarak “*Bu sistem müttefik hava araçları için bir risk oluşturabilir ve müttefikler arasındaki ilişkileri zedeleyebilir*” açıklamasında bulunmuştur.⁴⁴⁷ NATO’nun tepkisine karşın Türkiye, S-400’leri Sinop yakınlarında test etmiştir.⁴⁴⁸ Pentagon Sözcüsü John Kirby, “*Türkiye’nin Rusya’dan satın aldığı S-400’ler ve F-35 projesinden çıkartılmasına yönelik siyasette bir değişiklik olmadığını vurgulayarak*” almış olduğu S-400’leri bir an evvel geri vermesi yönünde ifadeler kullanmıştır.⁴⁴⁹ Fakat Türkiye, bu uyarılara kulak asmamıştır. Bu sebepten ötürü 2021 yılında ABD, almış olduğu karar doğrultusunda Türkiye’yi F-35 Programından tamamen çıkardığını beyan etmiştir.⁴⁵⁰

Türkiye’nin F-35 programından çıkarılması, ülke için bir güvenlik riskini de beraberinde getirmektedir. Çünkü diğer devletler, F-35 savunma sistemine sahip olabilirler. Yakın zamanda da Japonya F-35 programına katılacağını beyan ederek, ABD ile anlaşma imzalamıştır.⁴⁵¹ Türkiye’nin ise bu uçağı kendisinin üretmeye kalkması ise ülke için fazlaca maliyetli olacaktır.⁴⁵²

⁴⁴⁶ **Amerika’nın Sesi** (27 Şubat 2021), “S-400 Sistemi S-300’den Daha Büyük Tehdit”, “Çevrimiçi” <https://www.amerikaninsesi.com/a/s400-sistemi-s-300den-daha-buyuk-tehdit/5794670.html> Erişim Tarihi:26/05/2021.

⁴⁴⁷ **DW** (18 Ekim 2020), “NATO’dan Türkiye’ye S-400 tepkisi”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/natodan-t%C3%BCrkiye-s-400-tepkisi/a-55315610> Erişim Tarihi:27/05/2021.

⁴⁴⁸ **Reuters** (16 Ekim 2020), “Video shows missile fired where Turkey cleared way for S-400 test, prompting U.S. warning”, “Çevrimiçi” <https://www.reuters.com/article/us-turkey-defence-idUSKBN2711Q1> Erişim Tarihi:27/05/2021.

⁴⁴⁹ **DW** (24 Nisan 2021), “ABD’den Türkiye’ye: S-400’leri elinizde tutmayın”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/abdden-t%C3%BCrkiye-s-400leri-elinizde-tutmay%C4%B1n/a-56669639> Erişim Tarihi: 27/05/2021.

⁴⁵⁰ **AA** (21 Nisan 2021), “ABD, Türkiye’yi F-35 programından resmi olarak çıkardığına dair Ankara’ya bildirimde bulundu”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-turkiyeyi-f-35-programindan-resmi-olarak-cikardigina-dair-ankaraya-bildirimde-bulundu/2216316> Erişim Tarihi: 26/05/2021.

⁴⁵¹ **AA** (15 Temmuz 2021), “Japonya F-35 programına katılıyor”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/japonya-f-35-programina-katiliyor/2304929> Erişim Tarihi: 30/07/2021.

⁴⁵² Can Kasapoğlu (22 Nisan 2021), “4 Kritik Soruda Türkiye’nin F-35 Programından Çıkarılması”, **EDAM**, “Çevrimiçi” <https://edam.org.tr/f35-tr/> Erişim Tarihi: 30/07/2021.

Programdan çıkarılmasının ardından Türkiye, ABD'ye F-16 başvurusunda bulunmuştur. Bu başvurunun sebebi, hem Türkiye'nin elinde bulunan F-16'ların yenilenmesi hem de bazı uçakların modernizasyonun sağlanmasıdır.⁴⁵³ Fakat Türkiye, daha önce F-35 programı için ödenen parayı (1,4 milyar dolar), F-16'ları almak için kullanmak istediğini beyan etmiştir.⁴⁵⁴ Lakin ABD, böyle bir duruma onay verse dahi o para direkt F-16 alımı için kullanılamamaktadır. Hukuku bir süreç çerçevesinde o para Türkiye'ye iade edilip, yapılacak yeni anlaşma çerçevesinde tekrardan F-16 alımı için kullanılmalıdır.⁴⁵⁵ Ayrıca Türkiye Ağustos 2022 tarihine kadar, ABD'li hukuk firması Arnold & Porter Kaye Scholer ile "*F-35 savaş uçağı programına katılımı*" alakalı lobicilik sözleşmesinin uzatıldığı söylemiştir.⁴⁵⁶

Türkiye'nin S-400'e ilişkin almış olduğu kararlar, ilk bakışta ülke çıkarları açısından rasyonel olduğunu düşündürse de bir bakıma karar vericilerin öznel algıları ile verilmiş kararlar olduğu söylenebilir. Bu öznel algılar, ilerleyen zamanlarda farklı neticelere tezahür edebilir. Türkiye bu konu yüzünden ABD ile ilişkilerini çıkmaza sürüklerse, NATO ile de karşı karşıya gelmesi kaçınılmaz olacaktır.

2.8. NATO Genişlemesi: İsveç – Finlandiya Katılımı

Rusya'nın Ukrayna'yı işgali sonrasında Rusya'ya komşu olan ülkelerde sadece askeri hareketlilik değil diplomatik bir hareketlilik de yaşanmaya başlanmıştır. Bu dönemde siyasi gündemi meşgul eden en mühim diplomatik olay ise İsveç ve Finlandiya'nın NATO'ya üye olmaya karar vermesidir. İki devlet geçmiş tarihsel

⁴⁵³ **Cumhuriyet** (12 Kasım 2021), "F-35 ve F-16: Türkiye'nin envanterinde hangi savaş uçakları var, F-35 programından çıkarılması Hava Kuvvetleri'ni nasıl etkiler?", "Çevrimiçi" <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/f-35-ve-f-16-turkiyenin-envanterinde-hangi-savas-ucaklari-var-f-35-programindan-cikarilmasi-hava-kuvvetlerini-nasil-1884216> Erişim Tarihi: 01/12/2021.

⁴⁵⁴ **Cumhuriyet** (18 Ekim 2021), "Erdoğan, F-35 için ödenen paranın F-16 alımında kullanılmak istendiğini söyledi", "Çevrimiçi" <https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/erdogan-f-35-icin-odenen-paranin-f-16-aliminda-kullanilmak-istendigini-soyledi-1877507> Erişim Tarihi: 01/12/2021.

⁴⁵⁵ **Cumhuriyet** (12 Kasım 2021), "F-35 ve F-16: Türkiye'nin envanterinde hangi savaş uçakları var, F-35 programından çıkarılması Hava Kuvvetleri'ni nasıl etkiler?"

⁴⁵⁶ **Yenişafak** (23 Eylül 2021), "Türkiye F-35'in peşini bırakmıyor: Uçaklar için ABD'li lobi şirketiyle anlaşma uzatıldı", "Çevrimiçi" <https://www.yenisafak.com/ekonomi/turkiye-f-35in-pesini-birakmiyor-ucaklar-icin-abdli-lobi-sirketiyle-anlasma-uzatildi-3703675> Erişim Tarihi: 01/12/2021.

deneyimlerini de göz önünde bulundurarak yaşadıkları güvenlik kaygılarını açıklamış ve NATO'ya üyelik talebinde bulunmuşlardır.⁴⁵⁷

Finlandiya'nın daha önceden NATO'ya üye olamamasının esas nedeni, Sovyetlerle karşı karşıya geldikleri anlarda Fin liderlerin SSCB'ye doğrudan karşı çıkmamayı seçmiş olmasıdır. Fin liderler Rus dış politikasına ilişkin mühim tavizleri kabul ederek ülkelerinin bağımsızlığını koruma politikası izlemişlerdir. Finlandiya'nın Rusya ile herhangi bir toprak anlaşması bulunmamasına rağmen, Rusya'nın belirsiz tavırlarından dolayı duyduğu endişe günümüzde onu NATO çatısı altında olmaya itmiştir. Buna karşın Rusya ile herhangi bir sınırı bulunmayan İsveç, Finlandiya ile aynı tehdit algılarına sahip değildir.⁴⁵⁸

Uluslararası arenada tartışmalara sebep olan bu üyeliğe, birçok NATO üyesi ülke onay vermesine rağmen Türkiye, bu üyeliğe karşı çıkan tarafta yer almıştır. Türkiye'nin İsveç ve Finlandiya üyeliğine karşı oluşunun sebebi, Rusya'dan kaynaklı değil, Türkiye'nin kendi güvenlik kaygıları ve beklentilerinin karşılanmasıyla ilgilidir. Bu ülkelerin YPG, PKK gibi terör örgütlerinin uğrak noktası olduğunu düşünen Türkiye, öncelikli olarak kendi ülkesinin çıkarlarının ön planda olduğunu vurgulamıştır. Türkiye, kaygılarının sona erdirilip, beklentileri karşılandıktan sonra İsveç ve Finlandiya üyeliğine karışma gibi bir durumun söz konusu olmayacağını belirtmiştir.⁴⁵⁹ Rusya ise, NATO'yu bir savunma ittifakından ziyade kendisine bir tehdit unsuru olarak gördüğünden dolayı İsveç ve Finlandiya'nın katılımının ikili ilişkileri olumsuz etkileyeceği yönünde bir görüş bildirmiştir.⁴⁶⁰

⁴⁵⁷ BBC (18 Mayıs 2022), Finlandiya ve İsveç NATO üyeliği için başvuru yaptı, Erdoğan 'PKK'ya destek verip bizden destek istemek olmaz' dedi'', "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61490666>

⁴⁵⁸ Arzu Çakır, "5 Soruda İsveç Filandiya", **Amerika'nın Sesi** (14 Haziran 2022), "Çevrimiçi" <https://www.amerikaninsesi.com/a/soruda-i-%CC%87sve%C3%A7-ve-finlandiya-n%C4%B1n-nato-%C3%BCyeli%C4%9Fi/6571299.html> Erişim Tarihi: 28/07/2022.

⁴⁵⁹ BBC (19 Mayıs 2022), "NATO: İsveç ve Finlandiya'nın üyeliğine Türkiye neden karşı çıkıyor; Ankara'nın kaygıları giderilebilecek mi?", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61492109> Erişim Tarihi: 29/07/2022.

⁴⁶⁰ Dünya Taşlardan, "5 soruda Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya üyelik süreci", **Sözcü** (16 Mayıs 2022) "Çevrimiçi" <https://www.sozcu.com.tr/2022/dunya/5-soruda-finlandiya-ve-isvecin-natoya-uyelik-sureci-7137411/> Erişim Tarihi: 29/07/2022.

Gerekli görüşmelerin ardından Türkiye, iki ülkenin üyeliğine onay vermiştir. Onay sonrasında Türkiye, Finlandiya ve İsveç tarafından NATO Madrid Zirvesi'nde 28 Haziran 2022 tarihinde imzalanan Üçlü Muhtıra imzalanmıştır. “*Finlandiya ve İsveç, Üçlü Muhtıra’da kayıtlı, terörizmin tüm biçim ve tezahürleriyle mücadelede Türkiye’yle tam dayanışma ve iş birliği sergileyecekleri, PKK terör örgütü başta olmak üzere milli güvenliğine yönelik tüm tehditlere karşı Türkiye’ye tam destek verecekleri, PYD/YPG ve FETÖ’ye destek sağlamayacakları yönündeki taahhütlerini yinelemişlerdir.*”⁴⁶¹

5 Temmuz 2022’de NATO üyesi ülkelerin temsilcileri, İsveç ve Finlandiya’nın ittifaka katılım protokollerini imzalamıştır. Bu sayede üyelik onay süreci başlatılmıştır. NATO Genel Sekreteri Jens Stoltenberg, Madrid Zirvesi’nde imzalanan üçlü muhtıra sonucunda müşterek ortak bir noktaya varıldığını ve Türkiye’nin güvenlik endişelerinin giderildiğini ifade etmiştir.⁴⁶² Bu katılımı birlikte her iki ülke NATO’nun 5. maddesinde* öngörülen ortak güvenlik kapsamında olacak ve herhangi bir saldırı olduğunda bu saldırı tüm üyelere yapılmış kabul edilecektir. Böyle bir durumla karşı karşıya kaldığında her iki ülkede NATO’dan yardım talebinde bulunabilecektir.⁴⁶³

⁴⁶¹ T.C Cumhurbaşkanlığı (26 Ağustos 2022), “Türkiye, Finlandiya ve İsveç tarafından NATO Madrid Zirvesi’nde imzalanan Üçlü Muhtıra çerçevesinde kurulan Daimi Ortak Mekanizma’nın ilk toplantısı”, “Çevrimiçi” <https://tccb.gov.tr/cumhurbaşkanligi-sozculugunden/1695/139255/turkiye-finlandiya-ve-isvec-tarafindan-nato-madrid-zirvesi-nde-imzalanan-ucclu-muhtira-cercevesinde-kurulan-daimi-ortak-mekanizma-nin-ilk-toplantisi>- Erişim Tarihi: 26/08/2022.

⁴⁶² Selen Temizer, “İsveç ve Finlandiya’nın NATO’ya katılım protokolleri imzalandı”, AA (5 Temmuz 2022), “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isvec-ve-finlandiyanin-natoya-katilim-protokolleri-imzalandi/2630466> Erişim Tarihi: 28/07/2022.

* 5. Madde şu şekildedir: “*Taraflar, Kuzey Amerika’da veya Avrupa’da içlerinden birine veya daha fazlasına yöneltilecek silahlı bir saldırının hepsine yöneltilmiş bir saldırı olarak değerlendirileceği ve eğer böyle bir saldırı olursa Birleşmiş Milletler Kurucu Andlaşması’nın 51. maddesinde tanınan bireysel ya da toplu öz savunma hakkını kullanarak, Kuzey Atlantik bölgesinde güvenliği sağlamak ve korumak için bireysel olarak ve diğerleri ile birlikte, silahlı kuvvet kullanımı da dâhil olmak üzere gerekli görülen eylemlerde bulunarak saldırıya uğrayan Taraf ya da Taraflara yardımcı olacakları*hususunda anlaşmışlardır.

Böylesi herhangi bir saldırı ve bunun sonucu olarak alınan bütün önlemler derhal Güvenlik Konseyi’ne bildirilecektir. Güvenlik Konseyi, uluslararası barış ve güvenliği sağlamak ve korumak için gerekli önlemleri aldığı zaman, bu önlemlere son verilecektir.” Ayrıntılı bilgi için bknz: NATO, The North Atlantic Treaty, https://www.nato.int/cps/en/natohq/official_texts_17120.htm

⁴⁶³ Euronews (18 Mayıs 2022), “Biden: ABD, Finlandiya ve İsveç’in NATO’ya başvuru sürecine güçlü destek veriyor”, “Çevrimiçi” <https://tr.euronews.com/2022/05/18/biden-abd-finlandiya-ve-isvec-in-nato-ya-basvuru-surecine-guclu-destek-veriyor> Erişim Tarihi: 29/07/2022.

Ayrıca Finlandiya'nın NATO üyesi olmasıyla birlikte, NATO-Rusya sınırı iki katına çıkacaktır, bu da Rusya'nın güvenlik endişelerinin artmasına yol açacaktır.⁴⁶⁴

Türkiye, İsveç ve Finlandiya'nın, NATO üyeliği için ilk toplantıyı, 26 Ağustos'ta Helsinki'de gerçekleştirilmiştir. Şu ana kadar 23 ülkenin onay verdiği üyelik süreci, 30 NATO müttefikinin tamamının parlamentolarının ittifaka kabullerini onaylamasıyla tamamlanacaktır. Türkiye 1 Ekim tarihinde Parlamento'yu açacak, fakat onay, İsveç ve Finlandiya'nın Türkiye'nin belirlemiş olduğu şartları yerine getirme performansına bağlı olduğu değişiklik gösterebileceği ifade edilmektedir.⁴⁶⁵

3. TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ GÜNEY KAFKASYA BÖLGESİNDEKİ SORUNLAR

3.1. Dağlık Karabağ Sorunu

Dağlık Karabağ, Sovyetler Birliği döneminden bu yana Azerbaycan ve Ermenistan arasında bir sorun olmuştur.⁴⁶⁶ Sovyet yönetimince baskılanan bu sorun, 1991 yılında merkezi otoritesi zayıflayan Sovyetler Birliği'nin dağılma sürecinde tekrardan gün yüzüne çıkmıştır.⁴⁶⁷ SSCB'nin var olduğu dönemlerde “dondurulmuş” bir sorun olarak nitelendirilen Dağlık Karabağ, bumerang etkisi* yaratarak,⁴⁶⁸ askıda

⁴⁶⁴ Henry Ridgwell, “Finlandiya-Rusya Sınırı NATO İçin Ne Anlama Geliyor?”, Amerika'nın Sesi (28 Mayıs 2022), “Çevrimiçi” <https://www.amerikaninsesi.com/a/6593488.html> Erişim Tarihi: 29/07/2022.

⁴⁶⁵ Euronews (26 Ağustos 2022), “Türkiye, İsveç ve Finlandiya, 'NATO üyeliği' için ilk toplantıda Helsinki'de buluşuyor”, <https://tr.euronews.com/2022/08/26/turkiye-isvec-ve-finlandiya-arasinda-nato-uyeligi-icin-ilk-toplanti-helsinkide-gerceklesiy> Erişim Tarihi: 26/08/2022.

⁴⁶⁶ Elçin Neciyev, “Azerbaycan'ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 39, 2011, s. 164, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/639705> Erişim Tarihi: 20/08/2021.

⁴⁶⁷ Ali Faik Demir, “Türkiye'nin Güney Kafkasya'ya Yönelik Dış Politikası”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, 3.bs., İstanbul, Der Yayınları, 2004, s. 742.

***Bumerang Etkisi:** 1990'larda Siyaset Bilimci, Margaret E. Keck ve Kathryn Sikkink tarafından ulusötesi aktivist ağlar olarak adlandırdıkları şeyin çalışma biçimini ve başarısını açıklamak için geliştirilmiştir. Detaylı bilgi için bkz: Margaret E. Keck and Kathryn Sikkink - *Activists beyond Borders*.

Fakat burada anlatılmak istenen bu kelimenin psikolojik boyutudur. Belli bir etkinin neticesinde ortaya çıkan reaksiyonun menfi olarak geri dönmesini ifade etmektedir.

⁴⁶⁸ **BBC** (28 Eylül 2020), “Dağlık Karabağ neden önemli, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorun ne zaman ve nasıl başladı?”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024> Erişim Tarihi: 21/08/2021.

olan bu meselenin uluslararası bir çatışmaya dönüşmesine yol açmıştır.⁴⁶⁹ Dağlık Karabağ, Sovyetler döneminde Azerbaycan'a bağlı özerk bir bölgeydi.⁴⁷⁰ Fakat 1988'de Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti, Azerbaycan'dan ayrılma talebinde bulunarak bu durumu SSCB ve Ermenistan'a iletmıştır. Fakat bu başvuru Azerbaycan tarafından geçersiz kılınmıştır.⁴⁷¹

1989 yılında Ermenistan Yüksek Sovyet'i, Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a bağlandığını ilan etmiştir.⁴⁷² 1991 yılında SSCB'nin dağılmasıyla birlikte Azerbaycan ve Ermenistan bağımsızlıklarını ilan etmişlerdir. Bu dönemden itibaren sorun, farklı bir boyut kazanmıştır.⁴⁷³ Bağımsızlığının ardından Azerbaycan, Dağlık Karabağ'ın özerklik statüsünü kaldıracağını beyan etmiştir. Sonrasında Ermenistan bölgede hak iddiasına başlamış Rusların bölgeden ayrılmasıyla birlikte, bölgeye saldırılar düzenlemiştir.⁴⁷⁴ Şubat 1992'de başlayan saldırılar (Hocalı Katliamı)* üzerine, 3 ülkenin (ABD, Rusya, Fransa) eş başkan olduğu ve Türkiye dâhil 10 ülkenin yer aldığı AGİT Minsk Grubu, Mart 1992'de oluşturmuştur.⁴⁷⁵ Minsk Grubu, sorunun çözümüne ilişkin 8 Mayıs 1994'te Bişkek Ateşkes Protokolü'nü imzalamıştır, imzalanan bu protokol 12 Mayıs 1994 tarihinde yürürlüğe girmiştir. %20'si işgal edilen Azerbaycan'da çatışmaların sona

⁴⁶⁹ Vladimir Kazimirov, "Looking for a Way Out of the Karabakh Impasse", **Russia in Global Affairs**, Cilt 2, Sayı 4, 2004, s. 147, "Çevrimiçi" https://www.files.ethz.ch/isn/14009/FullText_2004-4_Eng.pdf Erişim Tarihi: 20/08/2021.

⁴⁷⁰ Emin Gürses, "Kafkasya'da Uluslararası Rekabet", **Avrasya Dosyası**, ASAM Yayınları, Cilt 7, Sayı 1, 2001, s. 253.

⁴⁷¹ Mustafa Aydın, "Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu" **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, Ed: Baskın Oran, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 401.

⁴⁷² James Nichol, Armenia, "The Issue Nagorno-Karabakh", **Armenia, Azerbaijan, and Georgia country studies**, Ed.: Glenn Eldon Curtis, Washington DC, Federal Reserch Division Library of Congress, 1995, s. 96.

⁴⁷³ BBC (28 Eylül 2020) "Dağlık Karabağ neden önemli, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorun ne zaman ve nasıl başladı?", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024> Erişim Tarihi: 21/08/2021.

⁴⁷⁴ Ahmet Sapmaz, Gökhan Sarı, "Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi", **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 8, Sayı 15, 2012, s. 4, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84502> Erişim Tarihi: 21/08/2021.

****Hocalı Katliamı:** Azerbaycan ile Ermenistan arasında Dağlık Karabağ sorunu devam ederken, Ermenilerin 26 Şubat 1992 tarihinde Azerbaycan'ın Hocalı şehrine düzenledikleri bir saldırıdır. İnsan Hakları İzleme Örgütü'ne göre Dağlık Karabağ'da süren çatışmanın en kanlı dönemi olarak tarihe geçmiştir. Detaylı bilgi için bkz: <https://ihh.org.tr/public/publish/0/87/hocali-katliami-baski.pdf>

⁴⁷⁵ **Aljazeera** (23 Ekim 2012) "Dağlık Karabağ'da çözüm girişimleri: AGİT Minsk Grubu'nun müzakere çıkmazı", "Çevrimiçi" <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/daglik-karabagda-cozum-girisimleri-agit-minsk-grubunun-muzakere-cikmazi> Erişim Tarihi: 21/08/2021.

ermesine ilişkin imzalanan bu protokol, kâğıt üzerinde kalan anlaşmadan öteye gidememiştir.⁴⁷⁶

RF, Minsk Grubunun eş başkanı olan ülkelerden biri olduğu halde müphemiyet yaratarak tarafları elinin altında tutan bir siyaset izlemiştir. O dönemde Ermenistan yanlısı bir tutum sergileyen Rusya, Ermenilerin silahlanmasına yardımda bulunmuştur. Hatta “*Eski Ermenistan Cumhurbaşkanı Serj Sarkisyan, Rusya’nın 2010-2018 yılları arasında Ermenistan’a 50 bin tondan fazla silah gönderdiğini beyan etmiştir.*”⁴⁷⁷ 1988’de tebaa arasında başlayan ufak çaplı gerginliğin, 1991 yılında bir çatışmaya dönüşmesinden bu yana Türkiye, Dağlık Karabağ sorunda Azerbaycan’a destek veren tek ülke olmuştur.⁴⁷⁸ Fakat buna rağmen iki ülke arasındaki ilişki, 2002 yılına kadar beklenen seviyede ilerlememiştir. O yıldan sonra da yönetime gelen AKP’nin Ortadoğu’ya yönelik politikalar izlemesi Azerbaycan’la olan ilişkilerinin istenilen düzeye ulaşamamasına sebebiyet vermiştir.⁴⁷⁹ Azerbaycan’ın o dönemlerde Türkiye ile olan münasebetlerini ilerletememesinin bir diğer sebebi ise, Başkan Haydar Aliyev’in Rus yanlısı bir siyasi tutum içerisinde olmasıdır. Aliyev, RF ile yakın ilişkiler kurmak istemektedir.⁴⁸⁰ Lakin Aleksandr Dugin kitabında Kafkas ülkeleri ile ilgili “*Azerbaycan hepsinden çetrefillidir. Ermenistan ve Gürcistan’da Moskova karşıtı duygular kaynaklı, en ziyade “Sovyet ve Moskova Yanlısı” bir cumhuriyet olan Azerbaycan şu anda yüzünü esas olarak Türkiye’ye ve ABD’ye çevirmiştir.*” yorumunda bulunarak Ruslar ve Azeriler arasındaki münasebetin istenilmeyen bir noktada olduğuna dikkat çekmiştir.⁴⁸¹

⁴⁷⁶ Emine Vildan Özyılmaz, “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 2, 2013, s. 202, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287257> Erişim Tarihi: 21/08/2021.

⁴⁷⁷ AA (28 Eylül 2020) “Dağlık Karabağ konusunda bilinmesi gerekenler: 6 soruda Dağlık Karabağ”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabag-konusunda-bilinmesi-gerekenler-6-soruda-daglik-karabag/1987993> Erişim Tarihi: 22/08/2021.

⁴⁷⁸ Mustafa Aydın, “Dağlık (Yukarı) Karabağ Bağlamında Azerbaycan’la İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2010, s. 400.

⁴⁷⁹ Kaan Gaytancıoğlu, “Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizinin Değerlendirilmesi”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, 2010, s. 45, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117231> Erişim Tarihi: 22/08/2021.

⁴⁸⁰ Sinem Karadağ, “Azerbaycan’ın Denge Siyaseti”, **İnsamer** (17 Haziran 2019), “Çevrimiçi” https://insamer.com/tr/azerbaycanin-denge-siyaseti_2234.html Erişim Tarihi: 22/08/2021.

⁴⁸¹ Aleksandr Dugin, **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, Çeviren: Vügar İmanov, 10.bs., İstanbul, Küre Yayınları, 2018, s. 369-370.

Dağlık Karabağ sorununun uluslararası arenada çözümüne yönelik görüşmeler devam ederken, 2010 yılı Azerbaycan için ‘*kritik başlangıç*’ların yaşandığı bir döneme işaret etmekteydi. Bu dönemi kritik hale getiren nedenlerden birisi, o dönemde Ermenistan ve Türkiye arasında gerçekleşen protokoller ve futbol diplomasisidir.* Türkiye-Ermenistan arasında yaşanan diplomatik görüşmeler, iki ülkenin ilişkilerini geliştirmesine ışık tutmuştur. Fakat iki ülke arasında iyileşme gösteren ilişkilerin, Karabağ meselesine yapacağı etkinin doğurabileceği menfi neticeler Azerbaycan nezdinde kaygıya yol açmıştır. Azerbaycan’ı huzursuz eden bir diğer konu da ABD’ye ilişkin olmuştur. Minsk Grubu’nun eş başkanlarından biri olan ABD, Azerbaycan’ın başkentine Eylül 2009’dan itibaren büyükelçi atamamıştır. Meselenin, Türkiye-Ermenistan protokollerinden muaf tutulması gerektiğine dair bir tutum sergilemiştir. ABD, bu tutumu sebebiyle eleştirilmiştir.⁴⁸²

2010 yılının başları, Türkiye için de benzer bir biçimde kritik geçmiştir. Türkiye bir yandan, Ermenistan ile normalleşme süreci öncesinde iki tarafı da memnun edecek neticeler ararken, Karabağ meselesinin çözümüne ilişkin Rusya’nın arabuluculuğunu önemsemiş ve desteklemiştir. Diğer yandan ise, Azerbaycan ile olan münasebetlerinde herhangi bir sorunla karşılaşmamak adına gayret göstermiştir. Türkiye bu meselenin çözümünde Rusya’yı, tünelin sonundaki ışık olarak görmüştür. Ayrıca Türkiye, Rusya ile yürütülen ekonomik girişimlerin olumlu sonuçlar doğurmasının iş birliği noktasında büyük avantaj sağlayacağını, aynı zamanda siyasi bağlamda da olumlu diyaloglar geliştirebileceği düşüncesindedir.⁴⁸³

Türkiye, Dağlık Karabağ sorununun diplomatik bir krize dönüştüğü günden bu yana Azerbaycan’ı destekleyici bir tutum sergilemiştir. Bunu yaparken uluslararası hukuk kurallarına ve Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi (BMGK) kararlarına dikkat ederek hareket etmiştir. Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, iştirak ettiği her

* **Futbol Diplomasisi:** Türkiye-Ermenistan ilişkilerini iki ülkede oynanan milli maçlar aracılığıyla düzeltme amacı taşıyan diplomasi türüdür. Abdullah Gül sayesinde literatüre giren bir terimdir.

DW (1 Eylül 2009), ‘Futbol odaklı diplomasi’, ‘Çevrimiçi’ <https://www.dw.com/tr/futbol-odakli%C4%B1-diplomasi/a-4616029> Erişim Tarihi: 23/08/2021.

⁴⁸² Zaur Shiriyev, ‘2010 yılının diplomasi trafiğinde Dağlık Karabağ sorununa çözüm arayışları’, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA)**, Cilt 5, Sayı 10, 2010, s. 122, ‘Çevrimiçi’ <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910537.pdf> Erişim Tarihi: 23/08/2021.

⁴⁸³ **Haberus** (12 Ocak 2010), ‘Türkiye-Rusya ilişkilerinin güçlenmesi Yukarı Karabağ’da çözüme olumlu katkı sağlıyor’, ‘Çevrimiçi’ <https://haberrus.ru/headline/2010/01/12/turkiye-rusya-iliskilerinin-guclenmesi-yukari-karabagda-cozume-olumlu-katki-sagliyor.html> Erişim Tarihi: 24/08/2021.

uluslararası içtimada Ermenistan'ın işgali bitirmesine ilişkin söylemlerini dile getirmiştir. Eğer Ermenistan işgali bitirmezse, Türkiye ile olması muhtemel diplomatik ilişkilerin de önüne set çekmiş olacağını ifade etmiştir.⁴⁸⁴

Türkiye başta olmak üzere, diğer devletlerinde barış çağrılarında bulunduğu Dağlık Karabağ sorunu, 2016 yılına kadar tek bir ilerleme kaydedememiştir. 2016 yılına gelindiğinde ise, tekrardan bir çatışma ortamı oluşmuştur. Ermenistan, Azerbaycan'a uluslararası anlaşmaları hiçe sayarak saldırı düzenlemiştir. Azerbaycan-Ermenistan sınırında 2 Nisan günü başlayan çatışma giderek şiddetini artırmış ve iki tarafında birçok kayıp vermesine sebep olmuştur.⁴⁸⁵ Bunun üzerine 3 Nisan günü Azerbaycan tek taraflı bir mütareke çağrısında bulunmuştur. Bu çağrıya kulak asmayan Ermenistan, çatışma devam etmiştir.⁴⁸⁶ 4 gün süren çatışmanın ardından, 5 Nisan günü Azerbaycan ve Ermenistan yapmış olduğu anlaşma neticesinde çatışmaya son vermiştir.⁴⁸⁷

İki ülke arasında ilişki, inişli-çıkışlı bir seyir halinde devam ederken, 2020 yılına gelindiğinde, Azerbaycan ve Ermenistan arasından tekrardan bir gerilim yaşanmıştır. Yıllarca “*dondurulmuş bir sorun*” olarak ifade edilen Dağlık Karabağ meselesi bir anda sıcak çatışmaların yaşandığı bir bölge haline gelmiştir.⁴⁸⁸ Azerbaycan, sorunun çözümüne ilişkin uluslararası hukuk kurallarına uyulması adına çağrılar yaptı. Azerbaycan, BMGK'dan konu ile ilgili kararları uygulamalarını, Minsk Grubunun eş başkanlık rolünü üstlenen devletlerden de bu konunun çözülebilmesi adına gayret göstermelerini istedi. Fakat Azerbaycan beklediği reaksiyonu alamadı, sorun çözülmek yerine bir kördüğümüne doğru ilerledi. Yaptığı çağrılar cevapsız kalınca kendi çözüm yolunu bulmaya çalışan Azerbaycan, eş başkanların tepkisiyle karşılaştı. “*Temmuz*

⁴⁸⁴ **Hürriyet** (28 Eylül 2020), “Dağlık Karabağ sorunu nedir? Dağlık Karabağ konusunda bilinmesi gerekenler”, “Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-daglik-karabag-sorunu-nedir-daglik-karabag-konusunda-bilinmesi-gerekenler-41622475> Erişim Tarihi: 23/08/2021.

⁴⁸⁵ Nesrin Sarıahmetoğlu, Okan Yeşilot, “Azerbaycan Cumhuriyeti”, **Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Ed. Abdulvahap Kara, Fahri Solak, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, 2017, s. 19.

⁴⁸⁶ **CBC** (3 Nisan 2016), “Azerbaijan calls unilateral ceasefire against separatist Nagorno-Karabakh”, “Çevrimiçi” <https://www.cbc.ca/news/world/azerbaijan-cease-fire-1.3518700> Erişim Tarihi: 24/08/2021.

⁴⁸⁷ Nesrin Sarıahmetoğlu, “Karabağ Sorununun Çözüm Sürecinde Türkiye ve Rusya”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2016, s. 110, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312088> Erişim Tarihi: 24/08/2021.

⁴⁸⁸ Dilek Karadeniz Topal, “Var Olma Mücadelesinde Ermenistan”, **Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler**, Ed.: Özgür Tüfekçi, 1.bs., Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, 2021, s. 122.

2020’de Ermenistan’ın Azerbaycan sınırındaki provokasyonuna müteakip Azerbaycanlı yetkililerin, Minsk Grubuna ve uluslararası kuruluşlara çözüme ilişkin etkili girişimlerde bulunulması konusundaki ısrarlı çağrılarını yine karşılıksız kaldı.”⁴⁸⁹ Minsk Grubunun tepkisizliği üzerine Ermenistan, 27 Eylül 2020’de İkinci Karabağ Savaşı’nı başlatmıştır.⁴⁹⁰

27 Eylül’de başlayan gerilimin ardından Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, “Azerbaycan’ın Ermenistan’a yönelik, Ermenistan askeri birliklerinin işgal ettiği Azerbaycan toprakları ile Dağlık Karabağ’ın boşaltılması talebine” destek vermiştir. Süreç boyunca diyalog halinde olan Putin ile Erdoğan, barış ortamının sağlanmasına yardımcı olmuştur.⁴⁹¹ 44 gün süren çatışmanın ardından 10 Kasım 2020’de Azerbaycan ve Ermenistan ateşkes anlaşması imzalanmıştır.⁴⁹²

Taraflar (Azerbaycan-Ermenistan-Rusya), konuyu netleştirmek adına 11 Ocak 2021’de tekrar bir araya gelmişlerdir. Bu görüşmede Rusya Devlet Başkanı Putin, bu sorunun artık çözüme ulaştığını, Dağlık Karabağ’ın Azerbaycan’a ait olduğunu ifade etmiştir. Fakat Ermenistan Devlet Başkanı Paşinyan, Nahçıvan arasındaki bağlantı ve Dağlık Karabağ’ın statüsü belirsiz kaldığından dolayı bu konuda net ve emin bir tavır sergilememiştir.⁴⁹³

Putin, Karabağ sorununun başlangıcından bu yana Ermenistan’a desteğini açıkça ifade etmekteydi. Fakat Paşinyan’ın uygulamaya çalıştığı yanlış politikalar Rusya-Ermenistan ilişkisinin kötüleşmesine sebebiyet vermiştir. Meselenin çözümünde mühim iki aktör olarak rol oynayan Rusya ve Türkiye, soruna yönelik süreçte birbirlerine daha

⁴⁸⁹ AA (25 Kasım 2020) , “AGİT Minsk Grubunun 28 yılda çözemediği kriz 44 günde sonlandırıldı”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/agit-minsk-grubunun-28-yilda-cozemedigi-kriz-44-gunde-sonlandirildi/2055318> Erişim Tarihi: 25/08/2021.

⁴⁹⁰ Araz Alaslı, “AGİT Minsk Grubu nasıl oluştu, ne işe yaradı?”, (16 Ekim 2020), AA, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/-agit-minsk-grubu-nasil-olustu-ne-ise-yaradi/2008339> Erişim Tarihi: 25/08/2021.

⁴⁹¹ Daria Isachenko, “Turkey-Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh”, **SWP Comment**, Sayı 53, 2020, s. 1, “Çevrimiçi” <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C53/> Erişim Tarihi: 25/08/2021.

⁴⁹² Gamze Helvacıköylü, “The Role of Turkey and Russia on the Resolution of the Nagorno-Karabakh Conflict”, **UPA Strategic Affairs**, Cilt 2, Sayı 1, 2021, s. 164, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1646248> Erişim Tarihi: 25/08/2021.

⁴⁹³ Gamze Helvacıköylü, “The Role of Turkey and Russia on the Resolution of the Nagorno-Karabakh Conflict”, s. 167.

da yakınlaşmışlardır. Zira her iki devlette, Batıyı bu noktada etkisiz bırakarak bölgesel çatışma yönetiminde etkin rollerine devam etme eğilimindedirler.⁴⁹⁴

Çatışmanın neticesinde en büyük kazanımı Azerbaycan elde ederken, en büyük kaybı ise Ermenistan yaşamıştır. Bölgede yaşanan çatışma sonrası mütareke sağlanmasında aktif rol oynayan Rusya ve Türkiye, en az Azerbaycan kadar kazanca sahip olan aktörlerdir. “27 Eylül 2020 tarihi hem Azerbaycan, hem Güney Kafkasya, hem de Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin geleceği açısından son derece mühim bir dönüm noktasıdır. Bu tarih yalnızca Kafkasya bölgesi için değil, Türkiye’nin Orta Asya bağlantısını kesintisiz hale getirmesi açısından da büyük bir önem taşımaktadır.” Ayrıca bu durum, ilerleyen zamanlarda Türkiye-Azerbaycan arasında yaşanması muhtemel iş birliklerinin de önünü açmıştır.⁴⁹⁵ Ayrıyeten Azerbaycan ile Nahçıvan arasında açılacak koridor, yalnızca Azerbaycan’a değil, Türkiye’ye de fayda sağlayacaktır. Bu sayede Türkiye-Azerbaycan kara yolunun birbirine bağlanması olanaklı hale gelecektir. Türkiye böyle bir kazanım elde ederken Rusya da kazananlar arasında yerini almıştır. Rusya, çatışmaya dâhil olmadan bölgeye kendi askeri gücünü konuşlandırabilen bir devlet olmayı başarmıştır.⁴⁹⁶ Bu süreçte tek kaybeden taraf olan Ermenistan, krizi fırsata çevirerek Türkiye ve Azerbaycan ile ilişkilerini iyileştirebilirse, o da bu sürecin kazananlarından biri haline gelebilir. Ermenistan’ın yaşadığı sıkıntılı süreç, dışa olan bağımlılığını arttırmakta ve bu dışa bağımlılık onu daha da derin ekonomik ve siyasi krize sürüklemektedir. Aynı zamanda, komşularıyla olan problemlerin artmasına sebebiyet vermektedir. En azından çevre ülkelerle olan münasebetlerini geliştirmeye açık olması, içinde bulunduğu zorlu süreci daha rahat atlmasına neden olacaktır.⁴⁹⁷

3.2. Gürcistan Krizi: Abhazya Sorunu ve 2008 Güney Osetya Savaşı

Gürcistan, 1989 yılında çok partili hayata geçmiştir. Çok partili hayatın başlamasıyla birlikte batıya yönelim artmıştır. O dönemin muhalif yazarlarından olan

⁴⁹⁴ Daria Isachenko, “Turkey-Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh” s. 3.

⁴⁹⁵ Murteza Hasanoğlu, Asim Memmedov, Bahtiyar Maharramov, “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, Cilt 3, Sayı 3, 2020, s.528, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1446501> Erişim Tarihi: 26/08/2021.

⁴⁹⁶ BBC (10 Kasım 2020) “Dağlık Karabağ: Ermenistan Başbakanı Paşinyan, anlaşmayı 'halkımız için acı verici' sözleriyle tanımladı”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54882585> Erişim Tarihi: 26/08/2021.

⁴⁹⁷ Murteza Hasanoğlu, Asim Memmedov, Bahtiyar Maharramov, “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, s. 528.

Zviad Gamsahurdiya, Gürcülerin bağımsızlığına ve kültürüne önem veren birisidir.⁴⁹⁸ Gamsahurdiya, ülkede milliyetçi söylemlerin olduğu gösterilere imza atmıştır. Bu gösterilerde “*Gürcistan Gürcilerindir.*” sloganları atarak azınlıklara taarruzlarda bulunmuştur. Gamsahurdiya, ülkeyi daha çok batı sistemine yönlendirmeye çalışmıştır. Batının artan etkisi, Sovyetler Birliği’nin dağılmasının yakın olduğunun sinyalini vermektedir. Güney Osetya, 1989 yılında almış olduğu karar neticesinde kendisini Özerk bir Cumhuriyet olarak ilan etmiştir. Fakat Sovyetler Birliği, alınan bu kararın meşru olmadığını dile getirmiştir. Bu süreç içerisinde Gamsahurdiya, eylemlerine devam etmiştir. Tiflis’te barışçıl olarak düzenlemiş olduğu eylem, sonrasında kanlı bir mitinge dönüşmüştür.⁴⁹⁹ Gamsahurdiya’nın yaptığı eylemler sırasında Osetya halkına yönelik kullanmış olduğu ifadeler Ruslar için propagandaya dönüşmüştür. Bu durum, Osetya’nın Gürcülere olan hasımlığı daha da şiddetlendirmiştir.⁵⁰⁰

1989 yılında Gürcistan’ın Sovyetler Birliği’nden ayrılma hazırlığı içerisinde olması Güney Osetya ve Abhazya’nın farklı bir minvalde ilerlemesine sebebiyet vermiştir. Güney Osetya ve Abhazya Gürcistan’dan ayrılmak istemişlerdir. 1991 yılında Sovyetler Birliği’nin dağılmasının ardından bağımsızlığını kazanan Gürcistan ve fiili olarak bağımsızlığını ilan eden Güney Osetya tarafından bir uyuşmazlık söz konusu olmuştur.⁵⁰¹

Zviad Gamsahurdiya’ 14 Nisan ^{1991 yılında} Gürcistan Cumhurbaşkanı olmuştur.⁵⁰² O dönem Gürcistan’da gerçekleşen seçimlere tepki gösteren Güney Osetya, kendi bağımsız seçimlerini gerçekleştirmiştir. Fakat Zviad Gamsahurdiya bu seçimleri kabul etmeyerek Güney Osetya’nın kendi özerk durumunu geçersiz kılmıştır. Bu durum, 1991 yılı boyunca iki taraf arasında tansiyonu yükselten gerilimlerin yaşanmasına sebebiyet

⁴⁹⁸ Resul Eristavi, “Gürcü Yazar ve Siyasetçi Zviad Gamsakhurdia”, Rusen (29 Temmuz 2017), “Çevrimiçi” <http://www.rusen.org/gurcu-yazar-ve-siyasetci-zviad-gamsakhurdia/> Erişim Tarihi: 01/08/2021.

⁴⁹⁹ Salih Yılmaz, Evgeniy Bahrevskiy, **Rusya ve Türkiye Avrasya Pakti Mümkün mü?**, 1.bs., Ankara, SRT Yayınları, 2017, s. 136.

⁵⁰⁰ A.e., s. 137.

⁵⁰¹ Orhan Gafarlı, **Avrasya Çıkmazı Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak?**, ss. 80-81.

⁵⁰² David Marshall Lang, Ronald Grigor Suny, “Georgia”, **Britannica**, 29 Eylül 2021, “Çevrimiçi” <https://www.britannica.com/place/Georgia/Turkish-and-Persian-domination>, Erişim Tarihi: 02/08/2021.

vermiştir. 1991 yılının son zamanlarında Osetya ve Gürcistan arasındaki artan gerilim iki tarafı çatışmaya sürüklemiştir.⁵⁰³

1992 yılında Rusya, Osetya ve Gürcistan'ın bölgeye “*barış gücü birliklerini*” konuşlandırması neticesinde mütareke sağlanmıştır.⁵⁰⁴ Gürcistan'da yaşanan müphemiyetler, devletin Rusya'ya yakınlaşmasını sağlamış ve Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) üyeliğine zorlamıştır.⁵⁰⁵

Gamsahurdiya'nın görevden uzaklaştırılmasının ardından yerine gelen Eduard Şevardnadze⁵⁰⁶ iktidarda kalabilmek adına Rusya'nın desteğine ihtiyaç duymuş ve askeri yardım talebinde bulunmuştur. Bunun sonucunda da BDT'ye üye olmuştur.⁵⁰⁷ Gürcistan ve Rusya arasında 1994'te yılında “*Dostluk, İyi Komşuluk İlişkileri ve İş Birliği Antlaşması*” imzalanmış ve anlaşma 1996 tarihinde onaylanmıştır.⁵⁰⁸ 2008 Güney Osetya Savaşına kadar ihtilafli sulara yüzmeye devam eden taraflar açısından bu mesele “*dondurulmuş sorun*” olarak ifade edilmiştir.⁵⁰⁹

3 yıl Meclis Başkanlığı, 8 yıl Cumhurbaşkanlığı yapan Şevardnadze 2003 yılında yapılan seçim sonrasında politikadan çekilme kararı almıştır.⁵¹⁰ 2003'te Gürcistan'da gerçekleşen “*Gül Devrimi*”nin ardından iktidara Mihail Saakaşvili gelmiştir. Fakat Şevardnadze'nin iç ve dış siyasette kurduğu denge Saakaşvili'nin gelmesiyle son bulmuştur. Bu denge yerini Batı yanlılığına bırakmıştır. Gürcistan'da yaşanan değişimin sebebinin ülke içindeki ekonomik problemler ve yolsuzluklar olduğu

⁵⁰³ Ahmet Öztürk, “Rusya-Gürcistan Krizi: Yerel Bir Çatışma, Küresel Yansımalar”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA) Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7, 2009, s. 7, “Çevrimiçi” <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910555.pdf> Erişim Tarihi: 02/08/2021.

⁵⁰⁴ **Hürriyet** (5 Kasım 2021), “Güney Osetya sorunu nedir?”, “Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/guney-osetya-sorunu-nedir-9616372> Erişim Tarihi: 14/11/2021.

⁵⁰⁵ Süleyman Erkan, “Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı”, **Turkish Studies**, Cilt 10, Sayı 13, 2015, s. 79, “Çevrimiçi” <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=8846> Erişim Tarihi: 27/08/2021.

⁵⁰⁶ Sait Yılmaz, “Güney Kafkasya Üzerine Bir Analiz”, **Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, 2018, s. 3, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2094079> Erişim Tarihi: 29/08/2021.

⁵⁰⁷ Erkan, “Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı”, s. 80.

⁵⁰⁸ Zurab Bezhanishvili, “Between Conflict and Partnership Contemporary Developments in Russian-Georgian Relations”, **Russian Politics and Law**, Cilt 47, Sayı 3, 2009, s. 32, “Çevrimiçi” <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2753/RUP1061-1940470302> Erişim Tarihi: 14/08/2021.

⁵⁰⁹ Roman Muzalevsky, “The Russian-Georgian War: Implications For The UN And Collective Security”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)**, Cilt. 4, Sayı, 7, 2009, s. 34, “Çevrimiçi” <http://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910556.pdf> Erişim Tarihi: 12/08/2021.

⁵¹⁰ Sait Yılmaz, “Güney Kafkasya Üzerine Bir Analiz”, s. 4.

kanısına varılmıştır. Bu da “*dondurulmuş sorun*” olarak görülen meselelerin tekrardan alevlenmesine yol açmıştır. Saakaşvili’nin tutumu halk nezdinde yaratmış olduğu hoşnutsuzluk ve ülkeyi beklenen şekilde yönetememesi, iç ve dış siyasetteki problemlere kapıyı aralamıştır.⁵¹¹

Gürcistan’ın esas amacının AB ve NATO üyeliği olduğunu ifade eden Saakaşvili, Rusya’nın boyunduruğu altında olmak istemediğini ve Batı ile daimi ilişkiler kurmak istediğini açıkça dile getirmektedir. Moskova hükümeti için kabul edilemez olan bu tutum, Abhazya ve Güney Osetya’ya verilen desteğin arttırılmasına neden olmuştur.⁵¹²

Kafkasya bölgesinde bu sorunlar yaşanırken, Sırbistan’da da Kosova’nın uzun bir süredir talepte bulunduğu bağımsızlık konusu ön plandaydı. ABD’nin vermiş olduğu destek neticesinde Kosova Meclisi, 17 Şubat 2008 tarihinde tek taraflı olarak bağımsızlığını duyurmuştur. Kosova’nın bağımsızlık isteği, ABD başta olmak üzere batılı devletler açısından “*self determinasyon*” olarak kabul görmüştür. Fakat bu bağımsızlık Rusya açısından bir problem teşkil ettiğinden dolayı tepkiye neden olmuştur.⁵¹³ Günümüzde, Kosova’yı tanıyan 117 ülke bulunmaktadır. Sırbistan halen bu 117 ülkenin içerisinde yer almamaktadır.⁵¹⁴ Ayrıca, 2008’in Nisan ayında NATO Bükreş Zirvesi’nde gündeme gelen Gürcistan’ın NATO’ya üyeliği konusu da Rusya’yı rahatsız eden bir husustur.⁵¹⁵

2008’in Nisan ayında Saakaşvili, AB ve NATO’ya katılabilmek adına diplomatik temaslara ağırlık vermiştir. Aynı zamanda Güney Osetya ile olan ilişkilerini güçlendirmiştir. Rusya, Gürcistan’ın diplomatik temaslar kurmasından rahatsız

⁵¹¹ Ali Faik Demir, “XXI. Yüzyılda Geçmiş ve Gelecek Açmazındaki Türkiye - Güney Kafkasya İlişkileri”, **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Derleyen: Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacioğlu, Özlem Terzi, İstanbul, Der Yayınları, 2012, s. 747.

⁵¹² Burak Çalışkan, “Güney Osetya ve Abhazya Sorunu”, (16 Temmuz 2018), **İnsamer**, “Çevrimiçi” https://insamer.com/tr/guney-osetya-ve-abhazya-sorunu_1557.html Erişim Tarihi: 05/09/2021.

⁵¹³ Caner Sancaktar (28 Ağustos 2008), “Kosova’dan Abhazya Ve Güney Osetya’ya: Batı’nın Tutarsızlığı”, **TASAM**, “Çevrimiçi” <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/936/kosovadan-abhazya-ve-guney-osetaya-batinin-tutarsizligi> Erişim Tarihi: 09/09/2021.

⁵¹⁴ Agim Sulaj, Furkan Abdula (17 Şubat 2021) “Kosova bağımsızlığının 13. yıl dönümünü kutluyor”, **AA**, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kosova-bagimsizliginin-13-yil-donumunu-kutluyor/2147669> Erişim Tarihi: 10/09/2021.

⁵¹⁵ Richard G. Whitman, Stefan Wolff, “The EU as a conflict manager? The case of Georgia and its implications”, **International Affairs**, Cilt 86, Sayı 1, 2010, s. 12, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/40389089> Erişim Tarihi: 10/09/2021.

olduğunu beyan etmiştir. Bu süre zarfında her iki ülke birbirini savaşa ilişkin askeri teçhizat hazırlığı yapmakla itham etmiştir.⁵¹⁶

“*Donmuş çatışma*” alanları olarak sayılan Güney Osetya ve Abhazya Ağustos 2008 itibariyle tekrardan tansiyonun yükseldiği sorunlu bölgeler olmaya başlamıştır.⁵¹⁷ Abhazya ve Güney Osetya’nın Rusya’nın boyunduruğu altında olduğunu ve ona göre hareket ettiğini bilen Gürcistan, Batı ile entegrasyon sağlayabilmesindeki tek çözüm yolunun önündeki engelleri kaldırmak olduğunu anlamıştır. Bu engelleri ortadan kaldırabilmesinin tek yolu askeri kapasitesini arttırmak ve ordusunu güçlendirmek olduğunun bilincindedir. Bu sebepten ötürü savunmaya ayrılan bütçeyi arttırmış ve ordusunu güçlendirmiştir.⁵¹⁸ Ordusunda gerekli düzenlemeleri yapan Gürcistan, artık önünde herhangi bir sorun kalmadığını anlamış ve çözümü güç kullanmakta bulmuştur.⁵¹⁹ Gürcistan askeri kuvvetleri, 8 Ağustos 2008 tarihinde Güney Osetya’nın başkenti olan Tshinvali’yi denetim altına almıştır. Akabinde, Rusya Devlet Başkanı Dmitry Medvedev ülkesinin hukuk kuralları gereğince Rus halkını koruyabilmek ve Gürcistan’da sulhu sağlamak adına operasyon emri vermiştir. Rusya, 9 Ağustos tarihinde Gürcistan’a savaş açmış ve bütün askeri kuvvetleri bölgeye konuşlandırmıştır. O tarihten itibaren Tshinvali, Rusya’nın hâkimiyetine altına girmiştir.⁵²⁰ Saakaşvili 10 Ağustos’ta, Gürcistan’daki askeri operasyonları fiilen durduran mütareke emrini vermiştir. Fakat Rusya buna rağmen askeri operasyonlarına devam etmiştir.⁵²¹ 11 Ağustos’ta ise Güney Osetya, Gürcistan askeri kuvvetlerinden tamamen temizlenmiştir.

⁵¹⁶ Euronews, (09 Kasım 2018) “Avrupa, Güney Osetya Savaşı’na gerekli tepkiyi verseydi Rusya Kırım’ı ilhak edemezdi”, “Çevrimiçi” <https://tr.euronews.com/2018/08/09/-avrupa-gurcistan-ve-osetya-savasina-gerekli-tepkiyi-verseydi-rusya-kirimi-ilhak-edemezdi> Erişim Tarihi: 06/09/2021.

⁵¹⁷ Mehmet Vedat Gürbüz, **Kafkasya’da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler**, 1.bs., Ankara, Kadim Yayınları, 2012, s. 289.

⁵¹⁸ Pavel Felgenhauer (25 Temmuz 2008), “V Gruzii Yest Komu Voevat. İ çem Voemat”, **Nezavisimaya Gazeta**, “Çevrimiçi” https://nvo.ng.ru/concepts/2008-07-25/13_georgia.html Erişim Tarihi: 09/09/2021.

⁵¹⁹ **Gazeta.Ru** (8 Ağustos 2008), “Rossiya Vvyazalas’v Voybu”, “Çevrimiçi” https://www.gazeta.ru/politics/2008/08/08_a_2805275.shtml Erişim Tarihi: 09/09/2021.

⁵²⁰ Sabir Askeroğlu, **Rusya’nın Büyük Güç Olma Stratejisi**, Ankara, Orion Yayınevi, 2020, s. 149.

⁵²¹ **The Guardian** (10 Ağustos 2008), “Russia takes control of South Ossetian capital after Georgian retreat”, “Çevrimiçi” <https://www.theguardian.com/world/2008/aug/10/georgia.russia1> Erişim Tarihi: 13/09/2021.

12 Ağustos tarihinde Medvedev, Gürcistan yapılan askeri operasyonlara son verdiğini söylemiştir.⁵²²

Aynı günün akşamı, Dmitry Medvedev ve Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy yaptıkları toplantı sonrasında “*Sarkozy Planı*” olarak adlandırılan, 6 maddeden oluşan bir mütareke teklifi noktasında anlaşma sağladılar. Bu Anlaşma’nın maddeleri şu şekildedir: 1) Kuvvet kullanımından imtina etmek. 2) Bütün askeri faaliyetlere son vermek. 3) İnsani yardımlara kolay erişim sağlamak. 4) Gürcistan askeri birliklerini eski yerlerine yerleştirmek. 5) Rus askeri güçlerinin savaştan önceki noktaya geri çekilmesi. 6) Abhazya ve Güney Osetya’nın hukuki konumunu korumak ve güvenliğini sağlayabilmek adına uluslararası alanda görüşülmeye başlanması.⁵²³ Saakaşvili, 15 Ağustos tarihinde 6 maddeden oluşan “*Sarkozy Planı*”na müstenkif kalmak koşuluyla mütareke belgesini imzalamıştır. 16 Ağustos tarihinde ise Medvedev, barış anlaşmasını imzalamış ve böylelikle hukuki açıdan Gürcistan’ın bölgedeki müdahalesi son bulmuştur.⁵²⁴

Rusya 26 Ağustos 2008’de, Abhazya ve Güney Osetya’nın bağımsızlığını tanımıştır. Bağımsızlığın tanınmasının ardından 17 Eylül tarihinde Rusya, Güney Osetya ve Abhazya ile “*Dostluk, İş Birliği ve Karşılıklı Destek Anlaşması*” imzalamıştır. Bu anlaşma ile taraflar, birbirlerinin bağımsızlıklarını korumak, kendi topraklarında birbirlerine askeri üs kurmak ve kullanma hakkı tanımak ve ayrıca üst düzeyde ekonomik bir bütünleşme sağlayabilmek adına faaliyetlerde bulunacaklarını beyan etmişlerdir.⁵²⁵ Bağımsızlık tanıma noktasında ivedi bir tutum sergileyen Rusya, sadece belirli bir sayıda ülkeye Abhazya ve Güney Osetya’nın bağımsızlığını tanıtabilmiştir. Fakat uluslararası arenadan istediği reaksiyonu alamamıştır.⁵²⁶

⁵²² **Moscow Defence Brief**, “The August War between Russia and Georgia”, Cilt 3, Sayı 13, 2008, s. 10, “Çevrimiçi” https://www.files.ethz.ch/isn/92062/mdb_3_2008.pdf Erişim Tarihi: 13/09/2021.

⁵²³ **Ria Novosti** (12 Ağustos 2008), “Rossiya i Franciya Soglasili 6 Printsipov Pereşeniya Konfliktov v Gruzii”, “Çevrimiçi” <https://ria.ru/20080812/150319569.html> Erişim Tarihi: 08/09/2021.

⁵²⁴ Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu, **USAK Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu**, Ankara, 2008, s. 18.

⁵²⁵ Andre W. M. Gerrits, Max Bader, “Russian patronage over Abkhazia and South Ossetia: implications for conflict resolution”, **East European Politics**, Cilt 32, Sayı 3, 2016, ss. 301-302, “Çevrimiçi” <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21599165.2016.1166104> Erişim Tarihi: 08/09/2021.

⁵²⁶ Iskra Kirova, “Public Diplomacy And Conflict Resolution: Russia, Georgia And The EU In Abkhazia And South Ossetia”, **Figueroa Press**, Los Angeles, 2012, s. 7, “Çevrimiçi”

Saakaşvili, Güney Osetya'ya karşı yürütülen askeri müdahalede en büyük destekçisinin ABD olacağı düşüncesindeydi. Saakaşvili, Güney Osetya'ya saldırı düzenlerken göstermiş olduğu cesareti, ABD ile yürütmüş olduğu iş birliği ve Batı yanlısı söylemlerine borçluydu. Fakat Saakaşvili yapmış olduğu askeri operasyonlarda yalnız başına ilerlemek zorunda kalmıştır. ABD, Güney Osetya'da yapılan operasyonlarda Gürcistan'a destek vermemiştir.⁵²⁷ Çünkü ABD'nin o dönemde öncelik verdiği bölge Ortadoğu'ydu. Irak ve Afganistan'ın işgali ve terörle ilgili hususlarda birtakım problemlerle karşı karşıyaydı. Bu problemlerle uğraşırken bir de Rusya ile mücadele içerisine girmek istemiyordu. Bu yüzden ABD, Gürcistan'a askeri açıdan destekte bulunduğunu göstermek adına Karadeniz'e "insani yardım amaçlı" gemiler göndermeye karar vermiştir.⁵²⁸ Fakat ABD bu yardımı yapmaya kalktığında bir sorunla karşı karşıya kalmıştır: "Montrö Boğazlar Sözleşmesi". Sözleşme gereğince gemilerin belli kuralları yerine getirmesi gerektiğini belirten Türkiye, geçiş engel olmaya çalıştığı düşüncesini akıllara getirmiştir. Rusya-Gürcistan arasındaki savaşın son bulmasının ardından, ABD-Türkiye müzakeresinden sonra, ABD gemileri Karadeniz'e girebilmiştir.⁵²⁹

Recep Tayyip Erdoğan, 5 günlük savaşın son bulmasıyla birlikte Moskova'ya gitmiş Başkan Medvedev ile görüşmüştür. Ardından Tiflis ve Bakü'ye ziyaretlerde bulunmuştur.⁵³⁰ Erdoğan, "Kafkasya'da İstikrar ve İşbirliği Platformu" üzerinden Gürcistan'da yaşanan askeri müdahaleyi nihai çözüme kavuşturmayı amaçlamaktadır. Bu yüzden ziyaret ettiği ülkelerde bu platformdan üzerinden hareket edilmesini önermiştir.⁵³¹ Bu platform, üç Kafkasya ülkesi, Rusya ve Türkiye gibi meselelere taraf

<http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/useruploads/u35361/2012%20Paper%2007.pdf> Erişim Tarihi: 10/09/2021.

⁵²⁷ Süleyman Erkan, "2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum", **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Sayı 17, 2016, ss. 51-52, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202087> Erişim Tarihi: 07/09/2021.

⁵²⁸ Askeroglu, a.g.e, s. 150.

⁵²⁹ **Milliyet** (5 Eylül 2008), "ABD, Karadeniz'deki gemileri için çözüm buldu!", "Çevrimiçi" <https://www.milliyet.com.tr/dunya/abd-karadenizdeki-gemileri-icin-cozum-buldu-987338> Erişim Tarihi: 07/09/2021.

⁵³⁰ **Amerika'nın Sesi** (15 Ağustos 2008), "Erdoğan: 'Gürcistan'a Yardım Edeceğiz'", "Çevrimiçi" <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-08-15-voa2-88102582/862947.html> Erişim Tarihi: 07/09/2021.

⁵³¹ **Amerika'nın Sesi** (13 Ağustos 2008), "Erdoğan Rusya'dan Gürcistan'a Gidiyor", "Çevrimiçi" <https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-08-13-voa8-88100987/862593.html> Erişim Tarihi: 07/09/2021.

olan veyahut ilişki barındıran ülkelerin herhangi bir sorunla karşılaştığında bir araya gelerek çözüm yolu üretmesini hedeflemektedir. Platformda, Türkiye ve Rusya garantör devlet rolü üstlenecektir. Türkiye bu sayede, hem Rusya ile karşı karşıya gelmeyecek hem de bölgeyi Rusya'nın hâkimiyetine bırakmamış olacaktır.⁵³² Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, bölgede yaşanan krizi çözüme kavuşturabilmek adına “*Kafkasya’da İstikrar ve İşbirliği Platformu*” teklifi sunan Türkiye’nin, çok akıllıca bir diplomasi yürüttüğünü ifade etmiştir.⁵³³

Rusya ile Gürcistan arasında gerçekleşen “*Beş Gün Savaşı*” adlandırılan mücadele sonrasında Güney Osetya ve Abhazya’ya bağımsızlık tanıyan Rusya, Gürcistan’ın bu bölge üzerinde egemenlik kurma olasılığını sıfırlamıştır.⁵³⁴ Bu savaş neticesinde Rusya, Gürcistan’ın “*toprak bütünlüğünü*” tamamıyla ortadan kaldırmıştır.⁵³⁵ Ayrıca Gürcistan, Rusya’nın BDT sözleşmesine uymadığı gerekçesiyle, BDT’den ayrılmıştır. Bölgede kontrolü sağlayan Rusya, Gürcistan’ın zayıflamasına sebebiyet vermiş ve uzun vadede NATO’ya üye olmasının önüne set çekmiştir.⁵³⁶

AB’nin 2009 yılında hazırlamış, “*2008’de Rusya-Gürcistan Arasında Yaşanan Krize Yönelik Değerlendirme*” raporunda Gürcistan, savaşı başlatan taraf olduğundan dolayı suçlu bulunmuştur. Rusya’nın ise bölgedeki askeri müdahalesinin uluslararası hukuku aykırı olduğu sonucuna ulaşılmıştır.⁵³⁷

⁵³² Balcı, *Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar*, s. 305.

⁵³³ **Rosssiyskaya Gazeta** (7 Ekim 2008), “Klyuç Ot Diplomata”, “Çevrimiçi” <https://rg.ru/2008/10/07/lavrov.html> Erişim Tarihi: 11/09/2021.

⁵³⁴ **Euronews** (8 Ağustos 2015), “Gürcistan: Rusya ile savaşın 7. yıl dönümünü etkinlikleri”, “Çevrimiçi” <https://tr.euronews.com/2015/08/08/gurcistan-rusya-ile-savasin-7-yil-donumunu-etkinlikleri> Erişim Tarihi: 11/09/2021.

⁵³⁵ Göktürk Tüysüzöğlu, “Donmuş Çatışma Bölgelerine Yaklaşım Ekseninde Farklılaşan Stratejiler: Rusya ve Türkiye’nin Abhazya ve Güney Osetya’ya Bakışı”, **100. Yılında Türkiye - Rusya İlişkileri Çok Taraflı Gelişmeler Karşılıklı Etkileşimler**, Derleyen: Elif Hatun Kılıçbeyli, Ankara, Nika Yayınevi, 2021, s. 180.

⁵³⁶ Kornely K. Kakachia, “Between Russian Assertiveness and Insecurity: Georgia’s Political Challenges and Prospect after the Conflict”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 26, 2010, ss. 99-100, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540068> Erişim Tarihi: 14/10/2021.

⁵³⁷ Timoty Miras (30 Eylül 2009), “Georgia started war with Russia: EU-backed report”, **Reuters**, “Çevrimiçi” <https://www.reuters.com/article/us-georgia-russia-report-idUSTRE58T4MO20090930> Erişim Tarihi: 08/10/2021.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SOĞUK SAVAŞ SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE VE RUSYA’NIN İŞ BİRLİĞİ VE BU SÜRECİN TÜRKİYE’YE YANSIMALARI

1. TÜRKİYE VE RUSYA ARASINDAKİ ENERJİ VE EKONOMİ TEMELLİ İLİŞKİLER

1.1. Rusya’nın Ekonomi Temelli Enerji Politikası

SSCB’nin 1991’den dağılmasından sonra Rusya merkezi bir ekonomik sistemi terk etmiş ve yeni geçiş dönemi ekonomisi süreci başlatmıştır. 1991-1998 yıllarını kapsayan dönemde (geçiş döneminin ilk aşaması) Rusya’nın GSYİH’si % 30 oranında düşmüştür. Bu dönem Rusya açısından oldukça zorlu bir dönem olmuştur. Enflasyon çok yüksek bir seviyede seyretmiştir.¹ Ruble, 1999’un ikinci yarısından sonra değer kaybetmiştir. Bu duruma ek olarak Rus ekonomisi petrol fiyatlarındaki artış sebebiyle ekonomisine likit para sağlayarak az da olsa iyileşme yönünde bir hareketlilik göstermiştir.²

Shevtsova’ya göre, Rusya’nın bu dönemde ekonomide başarı elde etmesinin ana sebebi yüksek petrol fiyatları ve ülke içerisinde stratejik etkiye sahip olan endüstri ve ticaret alanlarının dış rekabete karşı korunmasıdır.³ ‘*Vladimir Putin’in ilk sekiz yıllık başkanlık döneminde Rusya’da GSMH 1998-2008 arasında ortalama % 6,94 oranında büyümeye kaydetmiştir. Bush’a göre de böylesi bir başarının kaydedilmesinin nedeni yalnızca petrol fiyatlarının yükselmesi değil, doğal gaz fiyatlarının da bununla ilintili olarak yükselmesi ve 1998 Ağustos’unda yaşanan devalüasyonun olumlu etkilerinin 2000’lerin ilk on yılında görülmesidir.*’⁴

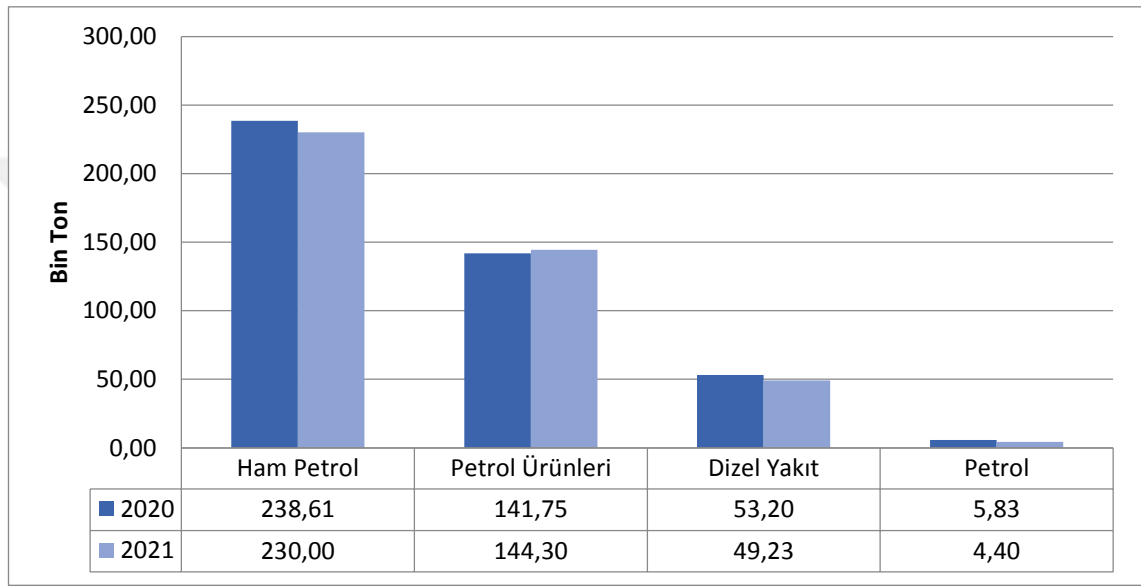
¹ William H. Cooper, “Russia’s Economic Performance and Policies and Their Implications for the United States”, **CRS Report For Congress**, 2008, s. 2, “Çevrimiçi” <https://sgp.fas.org/crs/row/RL34512.pdf> Erişim Tarihi: 18/04/2022.

² William H. Cooper, “Russia’s Economic Performance and Policies and Their Implications for the United States”, s. 4.

³ Lilia Shevtsova, “Post-Communist Russia: A Historic Opportunity Missed”, **International Affairs**, Cilt 83, Sayı 5, 2007, s. 895. “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/4541860> Erişim Tarihi: 18/04/2022.

⁴ Tuğçe Varol Sevim, “Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 11, Sayı 41, 2014, s. 89, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/694316> Erişim Tarihi: 19/04/2022.

2010 yılına baktığımızda Rusya, dünyanın en büyük doğal gaz rezervlerine sahip olan bir ülke konumundaydı. Ayrıca bu dönemde Suudi Arabistan'ı⁵ geride bırakarak dünyanın günde en çok petrol üreten ülkesi olmuştur. Ülkedeki doğal kaynakların bolluğu da ekonomik gelişiminin önemli bir belirleyicisi olmuştur. Modern tarihi süresince de bu kaynaklardan elde etmiş olduğu gelirleri ekonominin diğer sektörlerine aktarmış ve politik ekonomisini bu bakış açısıyla sürdürmüştür.⁶

Grafik 1. 2020-2021 Yılı Petrol ve Ürün İhracatı (Tonaj)

Kaynak: SeaNews (Information Analysis Agency)⁷ (SeaNews'in Rusya Federal Gümrük Ajansı'ndan aldığı veriler doğrultusunda hazırlanmıştır.)

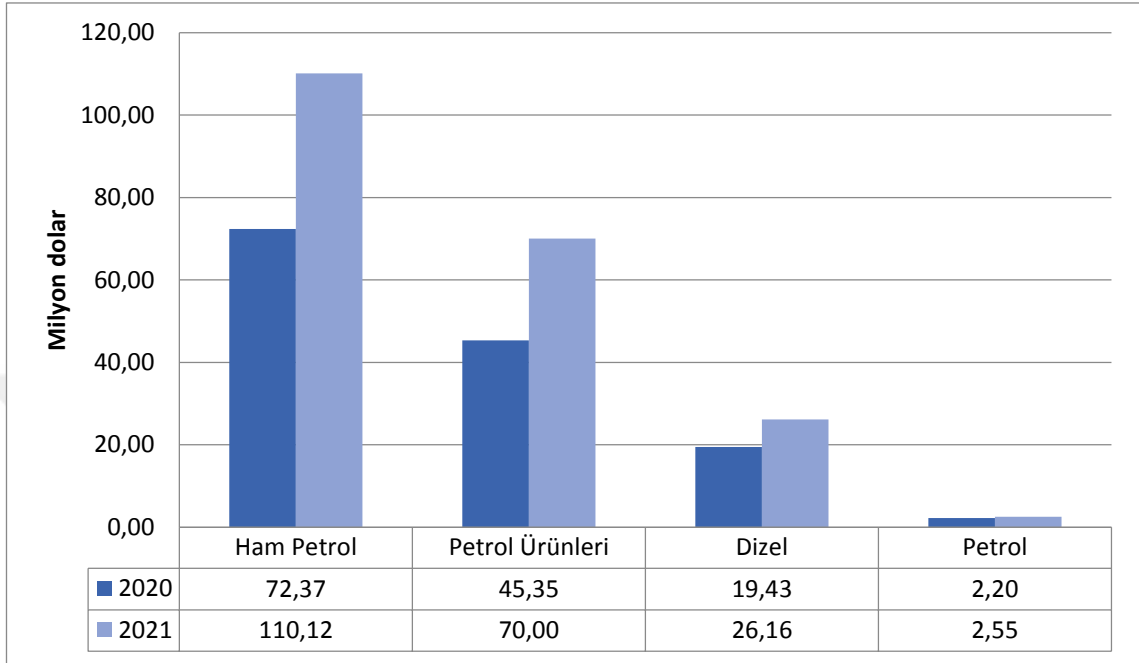
RF'nin 2021'deki ham petrol ihracatı yıllık % 3,6 düşüşle 230 milyon tona gerilemiştir. Değer olarak incelendiğinde, ham petrol ihracatı yıllık % 52,2 artarak 110,1 milyar dolara ulaşmıştır. Petrol ürünleri ihracatı % 1,8 artarak 144,3 milyon tona ulaşmıştır. Değer olarak ise %54,3 artarak 70 milyar dolara yükselmiştir. Dizel yakıt ihracatı, tonaj bazında 49,2 milyon ton, değer bazında ise 26,2 milyar ton olmuştur.

⁵ BBC (9 Haziran 2010), "Russia becomes leading oil producer, BP says", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/news/10275183> Erişim Tarihi: 11/05/2022.

⁶ Clifford G. Gaddy ve Barry W. Ickes, "Resource Rents and the Russian Economy", **Eurasian Geography and Economics**, Cilt 46, No 8, 2005, s.559, "Çevrimiçi" <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2747/1538-7216.46.8.559> Erişim Tarihi: 11/05/2022.

⁷ SeaNews (28 Şubat 2022), "Russian Oil Export in 2021: Products Up", "Çevrimiçi" <https://seanews.ru/en/2022/02/28/en-russian-oil-export-in-2021-products-up/> Erişim Tarihi: 12/05/2022.

2021’de petrol ihracatı yıllık % 24,5 azalarak % 15,7 artışla 4,4 milyon tona gerileyerek 2,5 milyar \$ değerindedir.⁸

Grafik 2. 2020-2021 Yılı Petrol ve Ürün İhracatı (Değer)

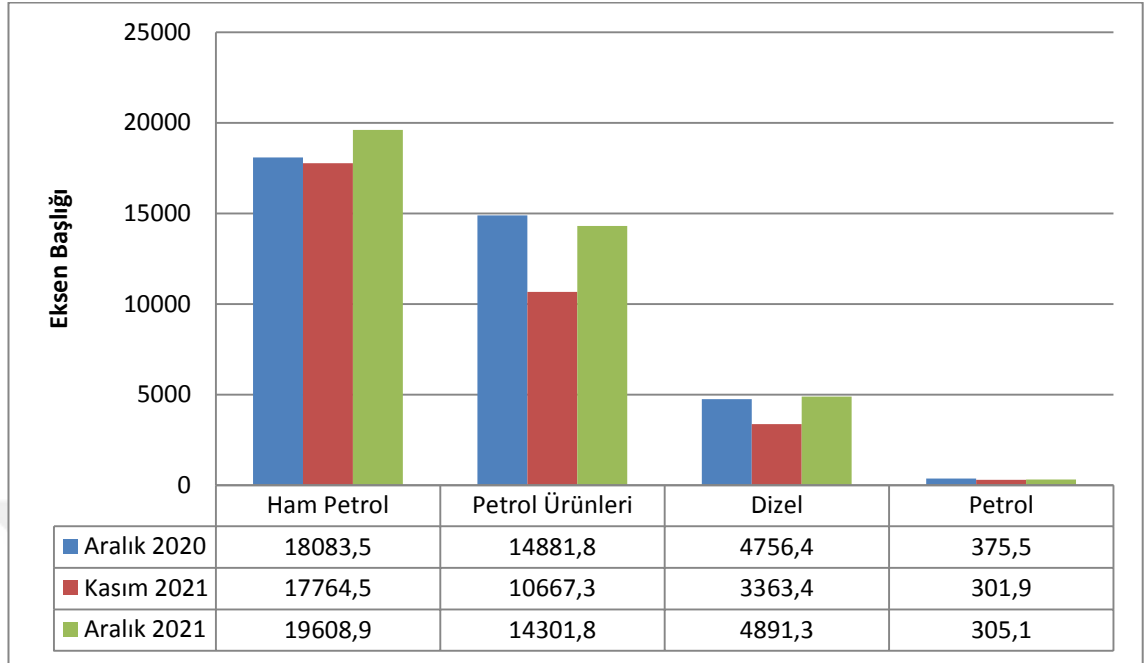
Kaynak: SeaNews⁹

Rusya 2021’in Aralık ayında, yıllık % 8,4 ve aylık % 10,9 artışla 19,6 milyon ton ham petrol ihraç etmiştir. Değer bazında, ham petrol ihracatı yıllık % 81,9 artarak aylık bazda % 8,2 artarak 10,7 milyar \$ olmuştur. Aralık 2021’de petrol ürünleri ihracatı yıllık % 3,9 azalarak, aylık % 34,1 artarak 14,3 milyon ton 8,2 milyar \$ ulaşmıştır. 3,2 milyar \$ değerindeki dizel yakıt ihracatı 4,9 milyon tona ulaşmıştır.¹⁰

⁸ SeaNews

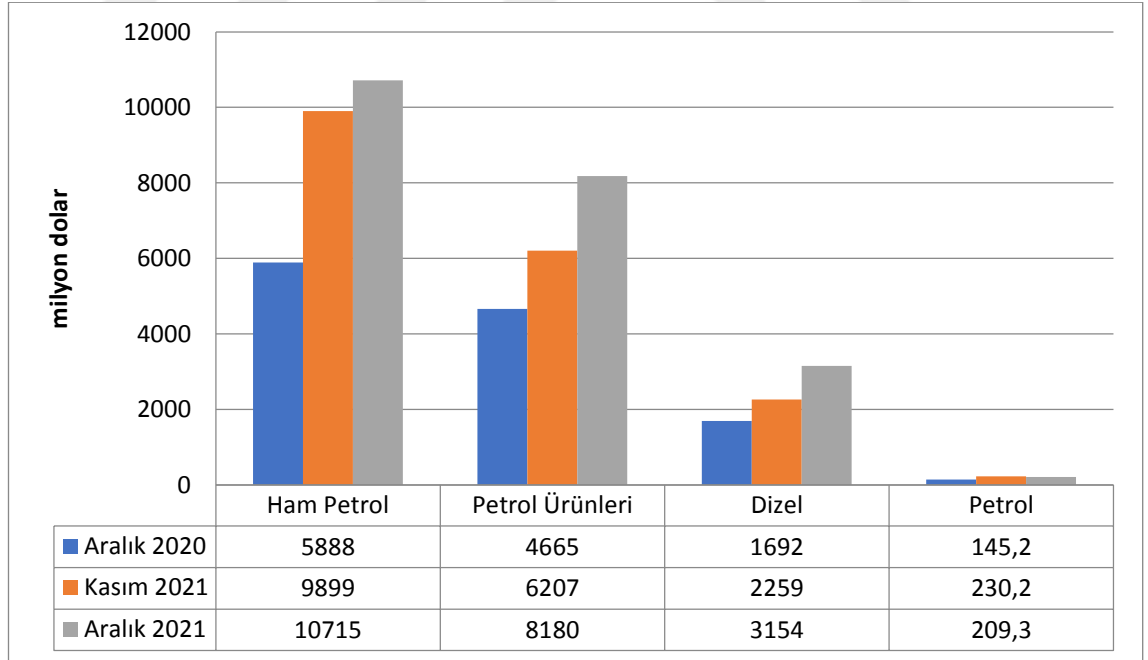
⁹ A.y.

¹⁰ A.y.

Grafik 3. Petrol ve Ürün İhracatı Aralık 2020/Kasım 2021/Aralık 2021 (Tonaj)

Kaynak: SeaNews¹¹

Grafik 4. Petrol ve Ürün İhracatı Aralık 2020/Kasım 2021/Aralık 2021 (Değer)

Kaynak: SeaNews¹²

¹¹ SeaNews

2021 yılında doğal gaz ihracatı yıllık %2,2 artışla 203,5 milyar m³ olarak gerçekleşmiştir. Değer olarak ise 2,2 kat artarak 55,5 milyar \$ ulaşmıştır. 2021’de LNG (sıvılaştırılmış doğal gaz) ihracatı yıllık % 3,2 azalarak 66,1 milyon m³ düşerken, değeri %8,5 artarak 7,3 milyar \$ olmuştur. Aralık 2021’de doğal gaz ihracatı yıllık %18,3 düşüş ve aylık %12,6 artışla 16,1 milyar m³ oldu. Değer olarak, yıllık 2,7 kat ve aylık %15,8 artışla 8,3 milyar \$ olmuştur.¹³

Aralık 2021’de LNG ihracatı yıllık %3,2 ve aylık %14,3 düşüşle 3 milyon m³ olarak gerçekleşti. Değer açısından, LNG ihracatı yıllık 2,1 kat ve aylık %7,6 artışla 562,5 milyon \$ olmuştur.¹⁴

1.2. Türkiye ve Rusya Arasındaki Ekonomik İlişkiler

Türkiye ve RF birtakım anlaşmazlıkların yaşandığı dönemlerde bile farklı mülahazalar içinde olsalar dahi jeopolitik konumlarından ötürü karşılıklı menfaatlerini göz önünde bulundurarak ekonomik münasebetlerinde devamlılığı sürdürme gayreti içerisindeyler.¹⁵ Bu iki devlet hem ekonomik ilişkilerini sürdürebilmek hem de ihtiyacı olan ürünlerin tedarikini sağlamak adına ithalat ve ihracat yapmaktadırlar. Türkiye, enerji kaynakları açısından avantajlı bir konumda olan Rusya’dan doğal gaz ve petrol ithal etmektedir. Buna ek olarak Türkiye, demir-çelik ve tahıl ürünlerinin birçoğunu - özellikle buğday- Rusya’dan ithal etmektedir. Türkiye ise Rusya’ya yaş meyve sebze yanı sıra inşaat malzemelerini ihraç etmektedir.¹⁶ 2022 Ocak ayı itibariyle Türkiye, Rusya’nın en büyük tarım ithalatçısı haline gelmiştir (4.3 milyar dolar).¹⁷

¹² A.y.

¹³ A.y.

¹⁴ A.y.

¹⁵ Remzi Bulut, “Ekonomi ve Enerji Politikaları Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri”, Ed.: İlyas Topsakal, Alperen Kürşad Zengin, **Türkiye-Rusya İlişkileri Dünü, Bugünü ve Yarını**, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınları, 2021, s. 390.

¹⁶ Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği, **Rusya Federasyonu Ülke Raporu (2021)**, s. 3, “Çevrimiçi” https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/RF_Ulke_Raporu-2021.pdf Erişim Tarihi: 16/12/2021.

¹⁷ **Dünya Gazetesi** (20 Ocak 2022), “Türkiye, Rusya’nın en büyük tarım ürünleri ithalatçısı oldu”, “Çevrimiçi” <https://www.dunya.com/ekonomi/turkiye-rusyanin-en-buyuk-tarim-urunleri-ithalatcisi-oldu-haberi-646432> Erişim Tarihi: 03/05/2022.

Ayrıca yaş meyve ve sebze ihracatında Türkiye, 1 milyar dolar (1,5 milyon ton) ve takribi % 33'lük bir payla RF'nin en mühim ithalatçı ülke konumunda bulunmaktadır.¹⁸

İki ülkenin gereksinimleri göz önünde bulundurulduğunda iş birliğini gerektiren alanlardaki münasebetlerin gelişimi ilerleme kaydetmiştir. Türkiye'nin artmakta olan nüfusu ve büyüyen ekonomisinin meydana çıkardığı enerji ihtiyacı, mühim oranda Rusya tarafından karşılanmıştır. Böylece iki ülke arasındaki enerji ticareti süratle artış göstermiştir. Petrol ve kömür ithalatı ile başlayan enerji ticaretine, daha sonra doğal gaz dâhil olmuştur. Enerji ticareti hacminin giderek artması ise karşılıklı neticeler meydana çıkarmıştır. *“Türkiye, Rusya'nın Almanya'dan sonra en fazla doğal gaz ihracatı gerçekleştirdiği ikinci ülkedir. Rusya ise Türkiye'nin en fazla doğal gaz ithal ettiği tedarikçi ülke haline gelmiştir.”*¹⁹

2021 yılında *“Rusya Federal Gümrük Servisi'nin (FTS) açıklamasına göre, Rusya'dan Türkiye'ye yapılan ihracat yüzde 21.1 artışla 7 milyar 189 milyon dolar, Türkiye'den Rusya'ya yapılan ithalat ise yüzde 27.8 artışla 1 milyar 938 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir.”*²⁰ Bilhassa enerji noktasında Rusya'ya olan bağımlılığın esas sebebini, coğrafi yakınlık, güven temelli güçlü bir ilişki meydana getirmek olarak açıklayabiliriz. Türkiye coğrafi konum açısından muazzam bir yere sahip olsa da ülkesi için yetersiz enerji kaynaklarına sahiptir. Bu nedenle zengin rezervlere sahip olan Rusya ile iş birliği içerisinde.²¹

¹⁸ T.C. Ticaret Bakanlığı, **Rusya Yaş Meyve ve Sebze Ürünleri Sektör Raporu (2021)**, Moskova Büyükelçiliği Müşavirliği, 2021, s. 1, “Çevrimiçi” <https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfce26/RUSYA%20YMS%20RAPORU-2021.pdf> Erişim Tarihi: 06/05/2022.

¹⁹ Cemal Kakışım, “Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi”, **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, 2019, ss. 69-70, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/669578> Erişim Tarihi: 03/05/2022.

²⁰ **Sputnik** (29 Haziran 2021), “2021'de Türkiye-Rusya ticaret hacmi ne kadar büyüdü?”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20210629/2021-yilinda-turkiye-rusya-ticaret-hacmi-ne-kadar-buyudu-1044843572.html> Erişim Tarihi: 16/12/2021.

²¹ Bulut, **a.g.e**, s. 390.

Tablo 2. 2011-2021 Yılları Arası Doğal Gaz İthalat Miktarları (milyon Sm³)

Ülke	Rusya		İran		Azerbaycan		Cezayir		Nijerya		Diğer*		Toplam
Yıllar	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar	Pay (%)	Miktar
2011	25.406	57,91	8.190	18,67	3.806	8,67	4.156	9,47	1.248	2,84	1.069	2,44	43.874
2012	26.491	57,69	8.215	17,89	3.354	7,3	4.076	8,88	1.322	2,88	2.464	5,37	45.922
2013	26.212	57,9	8.730	19,28	4.245	9,38	3.917	8,65	1.274	2,81	892	1,97	45.269
2014	26.975	54,76	8.932	18,13	6.074	12,33	4.179	8,48	1.414	2,87	1.689	3,43	49.262
2015	26.783	55,31	7.826	16,16	6.169	12,74	3.916	8,09	1.240	2,56	2.493	5,15	48.427
2016	24.540	52,94	7.705	16,62	6.480	13,98	4.284	9,24	1.220	2,63	2.124	4,58	46.352
2017	28.690	51,93	9.251	16,74	6.544	11,85	4.617	8,36	1.344	2,43	4.804	8,7	55.250
2018	23.642	47,02	7.863	15,64	7.527	14,97	4.521	8,99	1.668	3,32	5.061	10,21	50.282
2019	15.196	33,61	7.736	17,11	9.585	21,2	5.678	12,56	1.756	3,88	5.260	11,63	45.211
2020	16.166	33,59	5.321	11,06	11.548	24,00	5.573	11,58	1.358	2,82	8.159	16,95	48.126
2021	26.343	44,87	9.434	16,07	7.986	13,60	5.987	10,20	1.249	2,13	7.706	13,13	58.704

Kaynak: EPDK²²

*2020 yılına kadar Spot LNG ithalatının yapıldığı ülkeleri, 2020 yılında spot LNG/boru gazı ithalatının yapıldığı ülkeleri temsil etmektedir.

Tablo 2’de görüldüğü üzere; Türkiye, doğal gazda mühim ölçüde ithalata bağımlı bir ülkedir. İthalatın büyük bir kısmı Rusya’dan karşılanmaktadır. 2021 yılında, 58.703,93 milyon Sm³ doğal gaz ithal edilmiştir. Doğal gaz ithalatı 2020 yılına kıyasla %21,98 oranında artmıştır. 2021 yılında, ithalat %44,87’lik payla en fazla Rusya’dan yapılmıştır.²³

²² T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), “Doğal Gaz Piyasası 2021 Yılı Sektör Raporu”, 2022, “Çevrimiçi” <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/yillik-sektor-raporu> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

²³ A.y.

Tablo 3. 2000-2022 Yılları Arası Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti (milyar \$)

Yıl	Türkiye'nin Toplam Dış Ticaret Hacmi (milyar \$)	Türkiye'nin Toplam İhracatı (milyar \$)	Türkiye'nin Toplam İthalatı (milyar \$)	Türkiye'nin Rusya'ya Toplam İhracatı (milyar \$)	Türkiye'nin Rusya'dan Toplam İthalatı (milyar \$)
2000	82.277	27.774	54.502	0.64	3.89
2001	72.733	31.334	41.399	0.92	3.44
2002	87.612	36.059	51.553	1.17	3.89
2003	116.592	47.252	69.339	1.37	5.45
2004	160.706	63.167	97.539	1.86	9.03
2005	190.250	73.476	116.774	2.38	12.91
2006	225.110	85.534	139.576	3.24	17.81
2007	277.334	107.271	170.062	4.73	23.51
2008	333.990	132.027	201.963	6.48	31.56
2009	243.071	102.142	140.928	3.19	19.45
2010	299.427	113.883	18.544	4.63	21.60
2011	375.748	134.906	240.841	5.99	23.95
2012	389.006	152.461	236.545	6.68	26.63
2013	403.463	151.802	251.661	6.96	25.06
2014	399.787	157.610	242.177	5.94	25.29
2015	351.073	143.838	207.234	3.56	20.40
2016	341.147	142.529	198.618	1.73	15.16
2017	403.209	164.494	238.715	2.73	19.51
2018	408.321	177.168	231.152	3.65	22.71
2019	391.177	180.832	210.345	4.15	23.12
2020	389.154	169.637	219.516	4.51	17.86
2021	496.642	225.219	271.422	1.65*	8.24*

Kaynak: TÜİK²⁴

*2021 yılı verilerinde Rusya ve Türkiye arasındaki ithalat ve ihracat verileri Ocak ve Nisan aralığını kapsamaktadır.

1.3. Türkiye ve Rusya İlişkisinin Turizm'e Yansımaları

Ekonomik anlamda Türkiye ve Rusya arasındaki ilişkilerde karşılıklı memnuniyet esasına dayalı en önemli iş birliği alanlarından biri turizmdir. Türkiye, coğrafi konumu ve doğal güzellikleriyle Rus turistler için adeta bir cazibe merkezi

²⁴ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “Dış Ticaret İstatistikleri”, 2022, “Çevrimiçi” <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104> Erişim Tarihi: 09/05/2022.

haline gelmektedir. Buna ek olarak, Türk insanının sıcak yapısı, misafirperverliği, kültürüne bağlılığı, yöresel tatları Türkiye’yi vazgeçilmez yapan diğer özelliklerdir. Yaz sektörünün canlanmasına sebep olan Rus vatandaşları, sadece turizm sektörüne değil diğer sektörler de fayda sağlamaktadır.

2011 yılında Türkiye ve Rusya arasında başlatılan vizesiz seyahat uygulaması o dönemin turizm sektörüne büyük canlılık ve ivme kazandıran bir durumdur. Fakat 2015 yılında yaşanan uçak krizi, olumlu yönde seyreden ilişkilerde pürüze neden olmuş ve bu durumun askıya alınmasına sebep olmuştur. 2016 yılı itibariyle de tekrardan Türk vatandaşlarına Rusya’ya vize ile seyahat etme zorunluluğu getirilmiştir.²⁵

Türkiye ve Rusya arasında dostluğu pekiştirmek ve iş birliği alanlarının genişletilebilmesi adına 2017’de altıncısı gerçekleştirilen ÜDİK (Üst Düzey İş Birliği Konseyi) toplantısının gündem maddelerinden birini de turizm oluşturmaktaydı. İlişkilerin normalleşmesiyle birlikte iş birliği alanlarının artış göstermesi iki ülkenin münasebetlerini pozitif yönde etkilemiştir. Bu toplantıda 8 tane anlaşma imzalanmış olup turizm sektörüne ilişkin, 2019 yılında ‘‘Rusya Federasyonu’nda ve Türkiye Cumhuriyeti’nde Karşılıklı Kültür ve Turizm Yılı’nın Düzenlenmesine İlişkin Deklarasyon’’ kararı alınmıştır.²⁶ 2019 yılına gelindiğinde bu karar uygulamaya sokulmuş ve bu yıl ‘‘Türkiye-Rusya Kültür ve Turizm Yılı’’ ilan edilmiştir.²⁷

Mart 2020’de Dünya Sağlık Örgütü tarafından küresel salgın (Covid-19) ilan edilmesinden sonra Türkiye ve Rusya’nın, ülkeye giriş yapan ve çıkış yapan turist sayılarında bariz bir farklılık söz konusudur. Bu farklılığın en önemli nedeni, pandemi dolayısıyla seyahat yasaklarının başlamasıdır. Her yıl ülkesinde Rus turistleri ağırlayan Türkiye, yaşanan salgından ötürü 2020 yılında turizm açısından büyük sekteye uğramıştır. Rus turistlerin Türkiye’ye yaptıkları seyahatler sadece iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmekle kalmayıp ekonomik açıdan da katkı sağlamaktadır. 2021 yılı, 2020 yılına göre iyileşme göstermiş olsa da, 2019’daki turist sayısına ulaşamamıştır.

²⁵ AA (4 Aralık 2016), ‘‘Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807> Erişim Tarihi: 21/12/2021.

²⁶ Giray Saynur Derman, ‘‘Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi’nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları’’, ANKASAM.

²⁷ T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, ‘‘Türkiye ve Rusya için ‘‘Özel’’ Olacak’’, Mart 2017, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://basin.ktb.gov.tr/TR-176000/turkiye-ve-rusya-icin-2019-ozel-olacak.html> Erişim Tarihi: 22/12/2021.

Aşağıda, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK)’ndan alınan veriler ışığında hazırlanan tabloda da net bir şekilde bu farkı gözlemlemekteyiz.

Tablo 4. Ülkeye Giriş-Çıkış Yapan Rus Turist Sayıları

Yıl	Türkiye’ye giriş yapan Rus turistler	Türkiye’den çıkış yapan Rus turistler
2000	677.152	667.287
2001	757.121	741.863
2002	946.494	909.015
2003	1.257.559	1.300.299
2004	1.603.372	1.579.451
2005	1.864.682	1.878.179
2006	1.853.442	1.782.568
2007	2.465.336	2.353.333
2008	2.879.278	2.863.857
2009	2.694.733	2.696.784
2010	3.107.043	3.087.737
2011	3.468.214	3.446.915
2012	3.599.925	3.585.728
2013	4.269.306	4.269.220
2014	4.479.049	4.482.388
2015	3.649.003	3.652.430
2016	866.256	855.714
2017	4.715.438	4.699.557
2018	5.964.613	5.937.850
2019	7.017.657	7.000.407
2020	2.128.758	2.124.373
2021	4.694.422	4.658.759

Kaynak: TÜİK²⁸

2021 yılı verilerine göre Türkiye’den, 46.147 kişi Rusya Federasyonu’na gitmiştir.²⁹ 2021 yılında Türkiye’ye gelen Rus turist sayısı bir önceki yıla nazaran iyi bir

²⁸ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “Turizm İstatistikleri”, 2021, “Çevrimiçi” <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tourism-Statistics-Quarter-II:-April-June,-2021-37441> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

ivme yakalamıştır. Bu yükselişin en mühim sebeplerinden biri, pandemi sebebiyle getirilen uçuş yasağının kalkmasıdır. Pandeminin giderek azaldığı (bitme noktasına geldiği) 2022 yılının ilk çeyreğinde Türkiye'ye gelen turist sayısı 2021'in ilk çeyreğine göre % 47,8 azalarak 114.384'e düşmüştür. Diğer ülkelerden Türkiye'ye gelen turist oranlarında artış gözlemlenirken, ülkeye gelen Rus turistlerde azalma söz konusudur. *“2021 Mart'ta Türkiye'ye gelen Ukraynalıların sayısı 51 bin 25 kişiye, bu sayı 2022 Mart'ta 66 bin 233'e yükselmiştir.”* Bunun en önemli etkisi, Rusya-Ukrayna arasında yaşanan gerilimdir.³⁰ İki ülke arasındaki savaş sebebiyle rublenin yükselişi (Rusya'nın para birimi) ve uygulanan yaptırımlar seyahat maliyetlerini arttırmıştır. Bundan dolayı Türkiye-Rusya arasındaki turizm ilişkisi 2022 yılı itibariyle beklenen noktada artış kaydetmemiştir.³¹

2. ENERJİ BAĞLAMINDA TÜRK – RUS İLİŞKİLERİ VE ETKİ ALANLARI

2.1. Türkiye ve Rusya Arasındaki Doğal Gaz Boru Hatları

2.1.1. Rusya - Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı (Batı Hattı)

Alternatif enerji kaynaklarının araştırılması çalışmaları neticesinde, 18 Eylül 1984'de Türkiye ve SSCB arasında doğal gaz sevkiyatı hususunda *“Hükümetlerarası Anlaşma”* imzalanmıştır. Bu anlaşmanın ardından BOTAŞ (Boru Hatları İle Petrol Taşıma Anonim Şirketi) tarafından çalışmalara başlanmıştır. Bu kapsamda, 14 Şubat 1986'da, Ankara'da, BOTAŞ ile SoyuzGazExport arasında 25 yıllık *“Doğal gaz Alım-Satım Anlaşması”* imzalanmıştır. Anlaşma kapsamında, 1987'den itibaren, giderek artan miktarlarda doğal gaz alımına başlanmış olup, 1993'de 6 milyar m³/yıl'a ulaşılmıştır. *“Türkiye'ye Bulgaristan hududunda Malkoçlar'dan giren, Hamitabat,*

²⁹ Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), “Gidilen Ülkelere Göre Yurt Dışına Giden Vatandaşlar”, 2021, “Çevrimiçi” <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-Istatistikleri-IV.Ceyrek:-Ekim-Aralik-ve-Yillik,-2021-45785> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

³⁰ Sözcü (29 Nisan 2022), “Türkiye'ye gelen Rus turist sayısında büyük düşüş”, “Çevrimiçi” <https://www.sozcu.com.tr/2022/ekonomi/turkiye-ye-gelen-rus-turist-sayisinda-buyuk-dusus-7105297/> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

³¹ Habertürk (25 Mart 2022), “Ruslar için Türkiye hayal oluyor”, “Çevrimiçi” <https://www.haberturk.com/ruslar-icin-turkiye-3387267-ekonomi> Erişim Tarihi: 21/04/2022.

Ambarlı, İstanbul, İzmit, Bursa, Eskişehir güzergâhını izleyerek Ankara'ya ulaşan Rusya-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı 845 km uzunluğundadır.''³²

İnşasına 26 Ekim 1986'da başlanan hat, 23 Haziran 1987'de Hamitabat'a ulaşmıştır. 1987'den sonra yerli doğal gazın yanı sıra, ithal doğal gaz da Hamitabat'taki Trakya Kombine Çevrim Santrali'nde elektrik enerjisi üretiminde kullanılmaya başlanmıştır. Hat, 1988'in Ağustos ayında Ankara'ya ulaşmıştır. *“Süreç içerisinde, Bulgaristan hududunda bulunan Malkoçlar Ölçüm İstasyonu'nun kapasitesi 8 milyar m³/yıl'dan 14 milyar m³/yıla yükseltilmiştir.*”³³

2.1.2. Mavi Akım (Blue Stream) Gaz Boru Hattı

Mavi Akım, Rusya'dan Türkiye'ye doğal gazı doğrudan ulaştırabilmek adına inşa edilen Karadeniz geçişli Samsun-Ankara Doğal Gaz İletim Hattına verilen addır. Bu boru hattı, Rus Gazprom şirketi ve İtalyan ENI şirketlerince oluşturulan Blue Stream Pipeline B.V. tarafından inşa edilmiştir.³⁴ 15 Aralık 1997'de Türkiye ve Rusya arasında imzalanan anlaşma ile inşasına başlanmıştır. Bu proje kapsamında, 25 yıllık bir süre ile yıllık 16 milyar m³ doğal gaz Türkiye'ye nakledilmektedir.³⁵

Rusya'dan başlayıp Karadeniz'in altından geçerek, Samsun'dan Ankara'ya ulaşan bu hat görüşmeler neticesinde 20 Şubat 2003'de işletmeye alınmış, 17 Kasım 2005'de gerçekleştirilen resmi açılış töreni ile uygulamaya sokulmuştur.³⁶ Bu proje 31 Aralık 2025 yılında sonlanacaktır.³⁷

³² T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, “Rusya-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı (Batı Hattı)”, “Çevrimiçi” <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari> Erişim Tarihi: 18/12/2021.

³³ A.y.

³⁴ Maabir (Enerji Ticaret Platformu) (Ocak 2021), “Mavi Akım Nedir ?”, “Çevrimiçi” <https://maabir.com/mavi-akim-projesi-nedir/> Erişim Tarihi: 19/12/2021.

³⁵ Mitat Çelikpala, “Mavi Akım (Gelişmeler)”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt III: 2001-2012)**, Ed.: Baskın Oran, 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, 2017, s. 535.

³⁶ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı, (t.y.) “Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı (Mavi Akım)”, “Çevrimiçi” <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari> Erişim Tarihi: 18/12/2021.

³⁷ Gulmira Rzayeva, “Gas Supply Changes in Turkey”, The Oxford Institute for Energy Studies 2018, s. 8, “Çevrimiçi” <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/01/Gas-Supply-Changes-in-Turkey-Insight-24.pdf>

1997’de imzalanan anlaşma gereğince, Gazprom PJSC’nin Türkiye’ye BOTAS’ın kendi kanallarıyla ‘‘25 yıl içinde 365 milyar m³ doğal gaz taşıması şartı’’ bulunmaktadır.³⁸

2.1.3. TürkAkım (TurkStream) Açık Deniz Boru Hattı

TürkAkım Boru Hattı, RF’nin Krasnodar Krayı bölgesinin Anapa kentinden başlayarak, Türkiye’nin Kırklareli ilinin Kırıkköy beldesinden geçerek Kırklareli’nin Lüleburgaz ilçesinde bulunan mevcut doğalgaz şebekesine bağlanmaktadır. 1140 km uzunluğa sahip olan bu boru hattının 700 km’lik kısmı Türkiye’den, 230 km kısmı ise Rusya’dan geçmekte olup totalde 930 km’lik kısmı deniz içerisinde geçmektedir. South Stream Transport B.V. tarafından inşa edilmiş olan bu boru hattının işletimi de aynı şirket tarafından yürütülmektedir. Bu proje, Türkiye ve Avrupa’ya yönelik enerji tedarikinin güvenilirliğini sağlamaktadır. Aynı zamanda aktardığı kaynaklarla Türkiye’nin kalkınmasına katkıda bulunmaktadır.³⁹

TürkAkım Projesi, 24 Kasım 2015’de Türkiye’nin sınır ihlali gerekçesiyle RF’ye ait Suhoy Su-24 tipi uçağını düşürmesi neticesinde askıya alınmıştır. 2016 yılına gelindiğinde iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesiyle birlikte projeye kaldığı yerden devam edilmiştir. 2017’nin Mayıs ayında da projenin yapımına başlanmıştır.⁴⁰ Açılışı Türkiye ve Rusya Devlet Başkanları tarafından yapılan boru hattına, 8 Ocak 2020 itibarıyla ilk gaz aktarımı sağlanmıştır.⁴¹

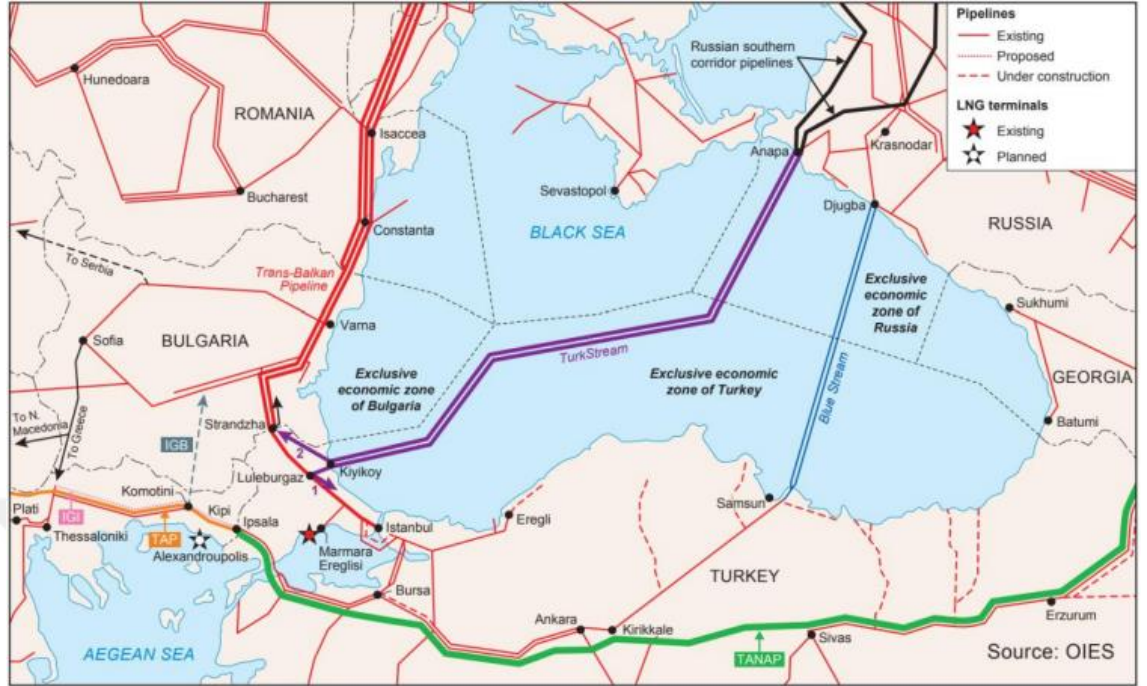
³⁸ Inga Olegovna Soçneva, ‘‘Türk Akımı: Rus-Avrupa Doğalgaz Taşıma Sisteminin Gelecekte Olası Sorunlarına Ayna Tutmak’’, **100. Yılında Türkiye - Rusya İlişkileri Çok Taraflı Gelişmeler Karşılıklı Etkileşimler**, Ankara, Derleyen: Elif Hatun Kılıçbeyli, Nika Yayınevi, 2021, s. 261.

³⁹ **TurkStream**, ‘‘The TurkStream Pipeline Project’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://turkstream.info/tr/project/> Erişim Tarihi: 20/12/2021.

⁴⁰ Merve Bavra, ‘‘5 soruda TürkAkım Projesi: Ne zaman başladı, nereden nereye uzanıyor, kapasitesi ne?’’, **T24** (8 Ocak 2020), ‘‘Çevrimiçi’’ <https://t24.com.tr/haber/bes-soruda-turk-akim-projesi.855249#:~:text=Karada%20y%C3%BCr%C3%BCt%C3%BClen%20Al%C4%B1m%20Terminali%20ve,Merkezi'nde%20yap%C4%B1lan%20t%C3%B6renle%20ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirildi>.

Erişim Tarihi: 20/12/2021.

⁴¹ **BOTAS** (10 Ocak 2020), ‘‘TürkAkım Projesi Açıldı’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkakim-projesi-acildi/232> Erişim Tarihi: 20/12/2021.

Resim 1. TürkAkım Boru Hatları

Kaynak: OIES⁴²

TürkAkım ve Mavi Akım projeleri Türkiye-Rusya arasındaki münasebetleri derinleştirmiştir. Nitekim bölgenin iki mühim ülkesi bu sayede hem ekonomik hem de siyasi alanlarda diyologlarını arttırmış ve daha çok yakın temasta bulunmuşlardır ve bu projeler iki ülke arasında asimetrik bağımlılık meydana getirmiştir.⁴³

⁴² Simon Pirani, Jack Sharples, Katja Yafimava, Vitaly Yermakov, “Implications of the Russia-Ukraine gas transit deal for alternative pipeline routes and the Ukrainian and European markets”, **OIES**, 2020, “Çevrimiçi” <https://www.oxfordenergy.org/publications/implications-of-the-russia-ukraine-gas-transit-deal-for-alternative-pipeline-routes-and-the-ukrainian-and-european-markets/> Erişim Tarihi: 21/03/2022.

⁴³ Bulut, **a.g.e**, s. 389.

Resim 2. Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri

Kaynak: T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı⁴⁴

2.2. Rus Enerji Devi: Gazprom

Gazprom, Rusya'nın en büyük enerji şirkettir. 1989'da Viktor Çernomyrdin tarafından kurulmuştur.⁴⁵ Rusya, doğal gaz için Gazprom ve petrol için Rosneft gibi kendi devletine ait şirketleri kullanmaktadır. Bu sayede federal kazancının yarısını enerji ihracatından sağlamaktadır. Aynı zamanda üretim ve transit altyapısını eski Sovyet devletleri üzerindeki tesirini artırmak adına politik bir araç olarak kullanmaktadır.⁴⁶

Rusya'nın bağımsızlığını elde etmesinden sonra 1992'de yeniden organize edilmiş olan Gazprom, 1998'de açık bir şirket haline gelmiştir. % 38.7'lik bir hisse

⁴⁴ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (t.y.), "Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri", "Çevrimiçi" <https://enerji.gov.tr/neupgm-boru-hatlari-ve-projeleri> Erişim Tarihi: 11/05/2022.

⁴⁵ Emek Yıldırım Şahin, "Gazprom'un Rusya İçin Öneminin Ekonomi-Politiği", *Fiscaoeconomia*, Cilt 5, Sayı 2, 2021, s. 475, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1715889> Erişim Tarihi: 12/05/2022.

⁴⁶ Hüseyin Çağrı Çorlu, "Russia-The European Union Relation and The Energy Charter Treaty", *Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, Cilt 1, Sayı 2, 2018, s. 59, "Çevrimiçi" <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/610100> Erişim Tarihi: 18/05/2022.

payına sahip olan Rusya,⁴⁷ 2005 yılından sonrasında ki payı % 51 olmuştur.⁴⁸ Bu oranla güçlü bir şirket haline gelen Gazprom “*Gaz İmparatoru*” olarak anılmaktadır. Almanya ve Rusya arasında imzalanan “Kuzey Akım”* projesi ve bu projenin gaz tedarikinden mesul olan Gazprom, 2000’li yıllarda büyük tartışmak konusu olmuştur. Bunun nedeni, doğal gaz hattının pahalılığı ve bu hat üzerinden geçirilmesi planlanan 55 m³ gazın nasıl tedarik edileceğidir. Fakat bu tartışma sesleri projenin faaliyete geçmesiyle son bulmuştur. Bu proje ile adından söz ettirmeyi başaran Gazprom, bu projeye ek olarak “Güney Akım”** projesini tanıtmıştır. Vakit kaybetmeden yeni projenin faaliyet çalışmalarını başlatan Gazprom, şirketini mühim bir noktaya taşımış aynı zamanda Rusya’nın mühim bir “*diplomatik aktör*”ü haline gelmesini sağlamıştır.⁴⁹

Dönemin Rusya Devlet Başkanı Dmitri Medvedev, 2008’de Gazprom’un Rusya’nın bütçe gelirlerinin % 20’sini oluşturduğunu beyan etmiştir.⁵⁰ Aynı zamanda Gazprom yönetim kurulunda da görev yapan Medvedev 2013’te yaptığı bir röportajda “*Gazprom’un anlatıldığı kadar politik bir role sahip olmadığını fakat Avrupa’nın Gazprom’a, Gazprom’un da Avrupa’ya olan ihtiyacını dile getirerek, şirketin uzun dönemli anlaşmalara ve pazara gereksinimi olduğunu vurgulamıştır.*”⁵¹ 2014 yılında Kırım’ı ilhak eden Rusya, AB ve ABD başta olmak üzere birçok ülkenin yaptırımıyla karşı karşıya kalmıştır. Gelirlerinin büyük çoğunluğunu doğal gaz ve petrolden elde eden Rusya, varil fiyatlarının düşürülmesiyle ruble değer kaybetmiştir. Fakat bu durum beklenen ölçütte bir ekonomik krize yol açmamıştır. Rusya’nın, Batı Avrupa ülkeleri

⁴⁷ Tuğçe Varol, “Rusya’nın Enerji Politikasının Yeni Aktörleri: Enerji Şirketleri”, **Putin’in Ülkesi Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonnu Analizi**, Ed.: İrfan Kaya Ülger, 1.bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık, 2015, s. 288.

⁴⁸ Roman Kupchinsky, “Russia: Gazprom - A Troubled Giant”, **RFERL** (5 Ocak 2006), “Çevrimiçi” <https://www.rferl.org/a/1064448.html> Erişim Tarihi: 01/05/2022.

* Kuzey Akım Projesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Nord Stream, “Çevrimiçi” <https://www.nord-stream.com/>

** Güney Akım Projesi 2014 tarihinde iptal edilmiştir. Güney Akım Projesi hakkında detaylı bilgi için bkz: Çağla Gül Yesevi, “Considering Pipeline Politics in Eurasia: South Stream, Turk Stream and TANAP”, **Bilge Strateji**, Cilt 10, Sayı 18, 2018, ss.11-52, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/677970>

⁴⁹ Tuğçe Varol, “Rusya’nın Enerji Politikasının Yeni Aktörleri: Enerji Şirketleri” s. 288.

⁵⁰ **Global Security** (t.y.) “Russian State Budget”, “Çevrimiçi” <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/budget.htm> Erişim Tarihi: 01/05/2022.

⁵¹ Ryan Chilcote, Anna Shiryayevskaya, Lyubov Pronina, “Russia’s Medvedev Says Gazprom May Lose Gas-Export Monopoly”, **Bloomberg Business Week** (23 Ocak 2013), “Çevrimiçi” <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-01-23/russia-s-medvedev-says-gazprom-may-lose-its-gas-export-monopoly> Erişim Tarihi: 02/05/2022.

tarafından zor durumda bırakılmak istendiği bu dönemde Türkiye ikili münasebetlerini bozmayıp, yaptırımlara dâhil olmamıştır. Rus ekonomisinde yaşanan yavaşlama ve rublenin değer kaybı, iki ülkenin ticari münasebetlerini etkilemiştir. Bu sebeple 2014'te ülke arasındaki ekonomik münasebetlerde %14,6 oranında bir düşüş söz konusu olmuştur.⁵²

5 Haziran 2021'de ‘‘Türk inşaat şirketi Rönesans'ın katılımıyla Renaissance Heavy Industries, Baltık Denizi kıyısındaki Ust-Luga'da Rus ve Alman şirketiyle birlikte yeni bir doğalgaz işleme tesisi inşa edilmesine karar verilmiştir.’’⁵³ Bunun üzerine Putin 9 Haziran'da ‘‘Gazprom Amur Doğalgaz İşleme Tesisi'nin ilk üretim hattının açılışına video konferans yoluyla katılarak tesisin faaliyetini başlatmıştır.’’ Yaptığı konuşmada ‘‘bu yoğun sermayeli ve ileri teknoloji bir proje, tüm projenin maliyeti 1 trilyon rubleyi (yaklaşık 120 milyar TL) geçiyor.’’ açıklamasında bulunmuştur. Bu tesisin inşaatında birçok ülke yer almıştır. Türkiye'de bu ülkelerden biridir. Gazprom şirketi yaptığı açıklamada, ‘‘Tesis, bu alanda dünya lideri olacaktır. Helyum, ileri teknoloji endüstrileri için çok mühim bir maddedir. Bilhassa da Asya-Pasifik Bölgesi ülkelerinde, helyuma olan talep giderek büyüyor. Vladivostok şehri yakınlarında, en yakın zamanda, sıvı helyumun tedariki için dünyanın en büyük helyum terminalinin faaliyete geçirilmesi planlanıyor.’’ beyanında bulunmuştur.⁵⁴

1 Ocak - 15 Haziran 2021'de Gazprom, doğal gaz üretiminin 2020'nin aynı dönemine göre % 17,2 artarak 241,4 milyar m³, ihracatının ise % 26,7 artarak 92,3 milyar m³olduğunu beyan etmiştir. Türkiye'ye ihracat yılın ilk 6 ayında, 2020'nin aynı dönemine oranla % 191,3 artış göstermiştir.⁵⁵

⁵² Pınar Özden Cankara, ‘‘2000’li Yıllarda Türkiye ile Rusya Arasındaki Siyasi İlişkilerin Ekonomik İlişkilere Yansıması’’, **Researcher**, Cilt 5, Sayı 10, 2017, ss. 315-316, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2151525> Erişim Tarihi: 02/05/2022.

⁵³ **Sputnik** (5 Haziran 2021), ‘‘St. Petersburg'da imzalar atıldı: Rönesans, Rusya'da doğalgaz işleme tesisi inşa edecek’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://tr.sputniknews.com/20210605/st-petersburgda-imzalar-atildi-ronesans-rusyada-dogalgaz-isleme-tesisi-insa-edecek-1044664740.html> Erişim Tarihi: 24/02/2022.

⁵⁴ **Sputnik** (9 Haziran 2021), ‘‘Putin, inşaatında Türk şirketinin de yer aldığı tesisi açtı’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://tr.sputniknews.com/20210609/putin-insaatinda-turk-sirketinin-de-yer-aldigi-tesisi-acti-1044696123.html> Erişim Tarihi: 24/02/2022.

⁵⁵ **CNN Türk** (16 Haziran 2021), ‘‘Gazprom'un doğal gaz üretimi ve ihracatı arttı’’, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.cnntrk.com/ekonomi/gazpromun-dogal-gaz-uretimi-ve-ihracati-artti> Erişim Tarihi: 12/02/2022.

Güncel gelişmeler ışığında son yıllara baktığımızda, Gazprom, 2022 Ocak itibariyle, Avrupa'nın yer altı gaz depolama tesislerindeki aktif gaz hacmi, 2021 yılındaki orana göre % 26 (19.9 milyar m³) daha az olarak belirlenmiştir. *“Yer altı depolama tesislerine pompalanan doğalgaz miktarının % 70'inden fazlasını tükettiğini, bu sebeple stokların tarihin en düşük seviyesine ulaştığını açıklamıştır.”*⁵⁶ Şubat ayında Rusya'nın Ukrayna'ya savaş açmasının ardından peşi sıra gelen yaptırımlar karşısında RF'de doğal gaz tedarikine ilişkin karşı ataklarda bulunmuştur. Doğal gaz alımına ilişkin en önemli atak, 1 Nisan itibariyle RF'den alınacak doğal gazın ödemelerinin ruble cinsinden yapılmasını öngören bir kararnameye imza atması olmuştur. Gazprom'a bağlı olan Gazprombank, Batı'nın yaptırım listesine almadığı bankalar arasında yer almaktadır. Bu noktada *“Gazprombank, bir tür aracı işlevi görerek parayı müşteri adına rubleye çevirecek ve ödemeyi Rus doğal gaz tröstü Gazprom'a ruble cinsinden aktaracaktır.”* Putin, ödemelerin eksik olması halinde bunun anlaşmaların feshi neticesini doğuracağını ifade ederek *“Ödemeler yapılmazsa bu alıcının anlaşmayı ihlal etmesi olarak değerlendirilir ve gerekli her tür sonucu beraberinde getirir.”* açıklamasında bulunmuştur.⁵⁷

RF'nin bu kararı alırken, hem Rus rublesine değer kazandırmayı hem de Batı ülkelerinin yaptırım uyguladığı bankalardan da ruble satın almak mecburiyetinde kalmalarını amaçlamıştır. AB bu konuya ilişkin bir düzenleme getirmiş, yaptırımlara da uygun olacak şekilde RF'ye yapılacak ödemeye ilişkin bir kılavuz yayınlamıştır. Bu kılavuzda, *“RF'den enerji ithal eden ülkeler, başta Gazprombank'taki döviz hesaplarına ödemeyi aktaracak, Gazprombank da bu döviz Rus rublesine çevirip ruble hesaplarına aktaracaktır. Ardından da ödeme tedarikçi şirketin hesabına geçirilecek ve adı geçen bankadaki hesaba para yatırılmadığı takdirde doğal gaz kesilecektir.”*⁵⁸

⁵⁶ Sputnik (24 Ocak 2022), “Gazprom: Avrupa'daki doğalgaz rezervleri tarihin en düşük seviyesinde”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20220124/gazprom-avrupadaki-dogalgaz-rezervleri-tarihin-en-dusuk-seviyesinde-1053083213.html> Erişim Tarihi: 01/03/2022.

⁵⁷ DW (31 Mart 2022), “Rusya'dan doğal gaz alımında "Ruble" dönemi başlıyor”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/rusyadan-do%C4%9Fal-gaz-al%C4%B1m%C4%B1nda-ruble-d%C3%B6nemi-ba%C5%9Fl%C4%B1yor/a-61323228> Erişim Tarihi: 10/04/2022.

⁵⁸ Ata Ufuk Şeker, “AB, Rus gaz ödemelerinin nasıl yapılacağını belirledi”, AA (17 Mayıs 2022), “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ab-rus-gaz-odemelerinin-nasil-yapilacagini-belirledi/2590291#:~:text=Buna%20g%C3%B6re%2C%20Rusya'dan%20enerji,yat%C4%B1r%C4%B1mad%C4%B1%C4%9F%C4%B1%20takdirde%20do%C4%9Fal%20gaz%20kesilecek>. Erişim Tarihi: 21/05/2022.

Rus enerji şirketi Gazprom, ‘*planlanlı önleyici bakım*’ sebebiyle 21-28 Haziran tarihleri arasında TürkAkım doğal gaz boru hattından geçici olarak doğal gaz sevkiyatı yapılmayacağını beyan etmiştir.⁵⁹

2.3. Petrol İthalatı

Türkiye’nin gelişmekte olan ekonomisi ve giderek artan nüfusu, ülkesinin enerji kaynaklarındaki tüketim oranının devamlı olarak artmasına sebebiyet vermektedir. Ülkedeki enerji üretiminin, tüketim miktarını karşılamamasında dolayı, enerji de büyük çoğunlukla dışa bağımlıdır ve enerjiyi dış ülkelere ithal etmektedir. Bu ithal edilen kaynakların çoğu, doğal gaz ve petrolden oluşmaktadır. İki ülke arasındaki en mühim petrol iş birliği 2012’de yapılan 3. ÜDİK toplantısında Türkiye’den Çalık Enerji ile Rusya’dan Rosneft şirketinin katılımıyla gerçekleştirilmiştir. Ayrıca bu toplantıda, ‘*Akdeniz bölgesindeki deniz araçlarına yakıt temini ve petrol dağıtımı*’ hususlarında anlaşma sağlanmıştır.⁶⁰

Tablo 5. 2019 Yılı Ülkelere Göre Ham Petrol İthalat Miktarları (milyon ton)

Ülke	Ham Petrol	Toplam	Pay (%)
Rusya	10.449.883,914	15.900.769,233	35,47
Irak	9.526.674,477	9.526.674,477	21,25
Kazakistan	3.179.192,994	3.179.192,994	7,09

Kaynak: EPDK 2019 verilerinden elde edilmiştir.⁶¹

⁵⁹ Emre Gürkan Abay, ‘‘TürkAkım’da gaz sevkiyatı planlanmış bakım nedeniyle geçici durdurulacak’’, AA (18 Haziran 2022), ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkakim-da-gaz-sevkiyati-planlanmis-bakim-nedeniyle-gecici-durdurulacak/2616915> Erişim Tarihi: 18/06/2022.

⁶⁰ Bulut, a.g.e, s. 394.

⁶¹ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), ‘‘Petrol Piyasası 2019 Yılı Sektör Raporu’’, 2020, s. 8, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

Tablo 6. 2020 Yılı Ülkelere Göre Ham Petrol İthalat Miktarları (milyon ton)

Ülke	Ham Petrol	Toplam	Pay (%)
Irak	11.783.566,273	11.783.566,273	29,09
Rusya	3.267.894,124	8.579.385,833	21,18
Kazakistan	3.331.615,854	3.331.615,854	8,23

Kaynak: EPDK 2020 verilerinden elde edilmiştir.⁶²

Tablo 7. 2021 Yılı Ülkelere Göre Ham Petrol İthalat Miktarları (milyon ton)

Ülke	Ham Petrol	Toplam	Pay (%)
Irak	13.275.826,729	13.275.826,729	29,94
Rusya	5.421.614,834	10.732.388,179	24,20
Kazakistan	4.518.888,724	4.518.888,724	10,19

Kaynak: EPDK 2021 verilerinden elde edilmiştir.⁶³

2019'daki verilere göre Rusya, % 35,47'lik oranla Türkiye'ye en çok ham petrol ithal eden tedarikçi bir ülkeydi. Türkiye ise Rusya'ya olan bağımlılığı azaltmak adına İran, Kazakistan, Irak gibi ham petrol pazarlarına yönelik göstermiştir.⁶⁴ 2019 yılına kıyasla, 2020 ve 2021 yıllarına baktığımızda Rusya'ya olan bağımlılığın azaldığını, bu bağımlılığın yerini Irak'a bıraktığını görmekteyiz. 2021 yılı verilerine göre, Türkiye'nin petrol ithal ettiği ilk 3 ülke şu şekildedir: 1. Irak 2. Rusya 3. Kazakistan.⁶⁵

⁶² T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), “Petrol Piyasası 2020 Yılı Sektör Raporu”, 2021, s. 7, “Çevrimiçi” <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

⁶³ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), “Petrol Piyasası 2021 Yılı Sektör Raporu”, 2022, s. 7, “Çevrimiçi” <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

⁶⁴ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), “Petrol Piyasası 2019 Yılı Sektör Raporu”, s. 8.

⁶⁵ T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK), “Petrol Piyasası 2021 Yılı Sektör Raporu”, s. 7.

2.4. Nükleer Enerji Alanındaki İş Birliği

12 Mayıs 2010'da “*Türkiye ve Rusya arasında Türkiye’nin Akkuyu Sahası’nda Bir Nükleer Güç Santralinin (NGS) Tesisine ve İşletimine Dair İşbirliğine İlişkin Anlaşma*” imzalanmıştır. Aynı yılın 13 Aralık’ında Proje Şirketi (Akkuyu Nükleer A.Ş.) kurulmuş ve faaliyetlerine başlamıştır.⁶⁶ “*Akkuyu NGS inşaat projesi, dünyada ‘Yap, İşlet, Sahip Ol’ modeliyle inşa edilen ilk NGS projesidir.*” Türkiye-Rusya münasebetleri tarihinde en büyük proje olma özelliğini taşıyan “*Akkuyu NGS*” aynı zamanda Türkiye’nin ilk nükleer santralidir. Ayrıca iki devlet arasındaki iş birliğini yeni kademelere taşıyan bu proje, deneyim ve teknoloji hususunda da birtakım avantajlar sunmaktadır.⁶⁷

Bu projenin finansmanını sağlayan Rusya Devlet Atom Enerjisi Kurumu ROSATOM’dur. Bu şirket ilk aşamada hisselerin %100’üne sahip olma teklifinde bulunmuştur. Bu teklif yüzünden anlaşma sağlayamayan iki ülke, 15 yıl boyunca ilk iki reaktörden üretilen enerjinin %70’ini, üçüncü ve dördüncü üretilen enerjinin ise %30’unu satın alma hususunda bir anlaşma sağlanmıştır. Toplam maliyeti yaklaşık 20 milyar dolar olan projenin finansmanının büyük çoğunluğunu ROSATOM’un sağlayacağı 7.5 milyar dolarlık inşaat maliyetinin ise Türkiye tarafından tedarik edileceği taahhüt edilmiştir. ROSATOM yalnızca santral inşaatının finansörlüğünün üstlenmekle kalmayıp aynı zamanda burada istihdamı sağlanacak olan Türk mühendis ve işçilerin eğitimlerini karşılayacaktır.⁶⁸

Her birisi 1200 MW (megawatt) gücünde ve toplamda 4800 MW kapasiteli dört reaktörden oluşan nükleer santralin ilk ünitesinin 2023’te devreye alınması hedeflenmektedir. Kalan 3 ünitenin de birer sene arayla 2026 senesinin sonuna kadar faaliyete geçmesi planlanmaktadır. Bu proje aynı zamanda Türkiye’nin elektrik

⁶⁶ T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (16 Mayıs 2022), “Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi”, “Çevrimiçi” <https://enerji.gov.tr/neupgm-akkuyu-nukleer-guc-santrali-projesi> Erişim Tarihi: 18/05/2022.

⁶⁷ Akkuyu Nükleer / ROSATOM (t.y.), “Akkuyu NGS inşaat projesi”, “Çevrimiçi” <http://www.akkunpp.com/> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

⁶⁸ Habibe Özdal, Hasan Selim Özertem, Kerim Has, Mustafa Turgut Demirtepe, “Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine”, USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi Raporu, Usak Rapor No: 13-06, Ankara, 2013, ss. 54-55.

talebinin % 10'unu karşılayacak ve çevreye herhangi bir zarar vermeden sıfır emisyon ile aralıksız elektrik üretebilecektir.⁶⁹

İki devlete de kazanç sağlayacak olan bu projede Türkiye, iki hususta mühim kazanımlar elde etmektedir. “İlk husus, Rusya’dan gelen doğrudan yabancı sermaye yatırımının varlığıdır. İkincisi ise, Türk öğrencilerin nükleer konusunda eğitim alarak teknik kapasitelerini geliştirmesidir. Rusya’nın buradan elde ettiği kazanım ise, Türkiye gibi büyüme rakamları müspet yönde ilerleyen bir ülkede nükleer enerji santrali yapımı ROSATOM için güçlü bir referans kaynağı oluşturmaktadır.”⁷⁰

⁶⁹ Firdevs Yüksel, “Akkuyu Nükleer Güç Santrali 2023’e hazırlanıyor”, AA (2 Ağustos 2021), “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/akkuyu-nukleer-guc-santrali-2023e-hazirlaniyor/2332142> Erişim Tarihi: 11/05/2022.

⁷⁰ Bulut, a.g.e, s. 395.

SONUÇ

Türk dış politikası bağlamında değerlendirdiğimizde Türkiye'nin Rusya'yı Batı ile münasebetlerinde bir koz olarak kullandığı gözlemlenmiştir. Fakat bu durum esasen Cumhuriyetin kuruluşundan bu yana devam eden tarihsel bir sürekliliği yansıtmaktadır. 1925'te Türkiye Mîsâk-ı Millî çerçevesinde Musul'la ilgili istediği neticeyi alamadığında SSCB ile '*Dostluk ve Tarafsızlık Antlaşması*'na imza atmıştı. Çünkü Türkiye-SSCB arasında siyasi ilişkilerin kurulmasında mühim bir öneme sahip olan 1921 tarihli '*Moskova Antlaşması*' sayesinde Sovyetler, Mîsâk-ı Millî hudutlarını tanıyan ilk devletler arasında yer almaktaydı. Türkiye için Sovyetlerin bu tavrı uluslararası sistemde Batı'ya karşı denge oluşturacak tek aktör olduğunu göstermiştir. 1945 sonrası dönemde de Sovyet tehdidi Türkiye tarafından olduğundan büyük gösterilmiş, Batı'nın güvenlik şemsiyesine dâhil olmak için araçsallaştırılmıştır. Bu durum, Türkiye'nin dünyada yeni kurulan düzene SSCB tehdidinin tesiriyle dâhil olma sürecini hızlandırmıştır. Bu noktadan baktığımızda Türkiye SSCB'yi yalnızca iş birliği ile değil bir tehdit olarak kodlayarak da Batı'ya karşı bir araç olarak kullanmıştır. Türkiye 1959'da Batı'dan istediği ekonomik yardımı alamadığından dolayı yeniden SSCB'yi dengeleyici bir aktör olarak kullanmayı istemiştir. Bu dönemden itibaren iki devlet arasında yakınlaşma evresine geçiş yapılmıştır. Fakat iki ülke arasındaki bu ekonomik temelli yakınlaşma o senelerde politik bir etkiye sebep olmamıştır. 70'li yıllarda da bu süreç sürdürülmüştür. O dönemde Türkiye'de iktidara gelen yönetimler, üçüncü dünya ülkelerini alternatif, SSCB'yi dengeleyici bir aktör olarak Batı'ya karşı bir koz olarak kullanmıştır.

Son yıllardaki gelişmeler açısından değerlendirdiğimizde Rusya ile gerçekleşen yakınlaşmaların temelinde ise, Suriye hududunda Su-24 adlı Rus uçağının düşürülmesi ve 2016 yılında gerçekleşen darbe girişiminin ardından Batı'nın politik tavrı yatmaktadır. Türkiye'nin 2015'de Rus uçağını düşürmesinin ardından Batı'dan beklediği yakınlığı görememiştir. Aynı zamanda Türkiye'de, Batı'nın darbe girişimine dolaylı da olsa bir destek verdiğine dair çıkan kamuoyu tartışmaları da Rusya ile yakın ilişkiler kurulmasını beraberinde getirmiştir. Tarihsel bağlamda incelendiğinde bu süreçte Türkiye için RF'nin, takribi bir asırdır Batı'ya yönelik bir denge unsuru olduğu ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin ABD'ye karşı Rusya ile anlamlı ilişkiler geliştirmesinin kimliksel bir nedeni de mevcuttur. Türkiye ve Rusya iç siyasette benzer anlam arayışları içerisindedir. Putin'in iç siyasette çaresiz kaldığı 2010'lu yılların ortalarında halktaki hoşnutsuzluğun çözümünü dış politikada aramıştır. Bu sebeple 2014'te Kırım'ı ilhak ederek Rus halkına Rusların kendi mutluluk döneminin tekrardan yaşayabileceğine inandırmıştır. Benzer şekilde Türk karar vericilerde son yıllarda birçok iç krizi dış politika tercihi ile aşmaya çalışmaktadır.

Devletler politik tercihte bulunmadan önce kendi imkân ve kapasitelerini tanımlar ve ardından alacağı kararlar ilgili risk, maliyet ve meşruiyet değerlendirmesinde bulunur. Fakat karar alma sürecinde ilk olarak incelenmesi gereken dönemin konjontürüdür. 1991'deki kırılmadan sonra (SSCB'nin dağılması) uluslararası sistem tek kutuplu bir hal almış ve bu sistemdeki tek belirleyici ABD haline gelmiştir. Fakat devlet dışı bir aktör tarafından 11 Eylül'de ABD'ye gerçekleştirilen saldırı, ABD'nin uluslararası sistemde tek kutuplu ekseninde topyekûn rıza üretmediğinin bir göstergesi olmuştur. Bu dönemde oluşan dinamikleri göz önüne bulundurarak S-400 karar alma sürecini düşünersek, Türkiye'de sistemsel kırılmaların yaşandığı bu dönemde orta ölçekli bir devlet olarak bu savunma sistemini Rusya'dan alma kapasitesine sahip bir ülke konumunda yer almıştır. Fakat bu savunma sistemini F-35'lerden vazgeçme pahasına alındığından dolayı bu tercih Türkiye için bazı sorunlara neden olmuştur. Türk dış politikası karar alma sürecinde S-400 alımı hususunda kar-zarar boyutunda ele alındığında ekonomik düzeyde zararlı olduğu gözlemlenmektedir. Bazı uzmanlar Türkiye'nin bu hamlesini amaçlarına uygun olan bir savunma sistemini aldığı için tutarlı, bir kısmı da F-35 projesinde olunmasından dolayı böyle bir alım gerçekleştirdiği için tutarsız bulmaktadır. Türkiye, Rusya ve ABD arasında birçok konuda ve bölgede dengeleyici bir politika yürütse de bu husus açısından başarılı olamamıştır.

Çok kutuplu sistemde hiçbir devletin üstünlüğünden söz etmek mümkün değildir. Devletlerden biri sisteme hâkim olmak istediğinde diğer devletler tarafından dengelenir. Halen sıcak çatışmanın yaşandığı Ukrayna'da da bu durum gözlemlenmektedir. Bu krizde de Rusya ve Ukrayna arasındaki dengeleyici aktör rolünü Türkiye üstlenmiştir. Sürecin ne kadar daha devam edeceğinin bilinmemesi iki ülke arasındaki tehdit algıları, sorun alanlarının çeşitliliği ve sorun alanlarındaki risklerin

boyutunu bize göstermektedir. Bilardo topu modeli kapsamında değeriendiğimizde Rusya'nın müdahalesinin etki alanı sadece kendisini kapsamamakta, uluslararası sistem içerisinde yer alan diğeri devletleri de etkisi altına almaktadır. Fakat Rusya'nın uluslararası sistemin kuralları ve sınırları içerisinde hareket etmeyip çatışmaya son vermemesi halinde, başta ABD olmak üzere diğeri batılı güçlerin uygulayacağı bazı yaptırımlarla karşı karşıya kalabilir.

Türkiye'nin Rusya ile olan münasebetleri tarihsel olarak değeriendirdiğimizde hep dengeleyici bir aktör olmaya çalışsa da realizm açısından ele aldığımızda en nihayetinde önemli olan unsur her devletin kendi çıkarıdır. Napoléon Bonaparte'ın da ifade ettiğı gibi *“her devlet kendi coğrafyasının siyasetini yapar.”*

İgor Torbakov, *“Ukrayna-Rus münasebetleri ve rekabeti Ukrayna seçkinlerinin sürekli kaçmaya çalıştığı ancak emperyal doğulu kardeşinin kendisini sarmalamasından nasıl kaçamadığını anlatan kederli bir destandır.”* ifadesiyle iki ülke arasındaki münasebetleri ve anlaşmazlıkları net şekilde özetleyen bir tanım ortaya koymuştur.⁷¹

Bu çalışma, Türk dış politikası açısından Türkiye ve Rusya ilişkilerinin iş birliğı ve çatışma üzerinden ele alınarak konjonktürel bir değerişime mi yoksa yapısal bir değerişime mi işaret ettiğini sorusuna geçerli bir yanıt aramıştır. Yapılan araştırma neticesinde Türkiye ve Rusya arasındaki çatışma ve iş birliğı bağlamında ele alınan ilişkilerin konjonktürel olduğu kanısına varılmıştır. Ayrıca enerjinin Türkiye ve Rusya ilişkilerinin geliştirilmesinde bir katalizör olabileceğı söylenebilir.

Türkiye-Rusya ilişkilerine baktığımızda iki ülkenin bir kompartıman diplomasisi uyguladığı görölmektedir. İlişkilerde iki tarafında pozitif ve negatif gündemleri bulunmaktadır. Enerji, tahıl koridoru, ticaret vb. (Rusya açısından Türkiye önemli bir ihracat pazarı -petrol, doğal gaz-) pozitif tarafta yer alan konulardandır. Ukrayna krizinden sonra Rusya'ya uygulanan yaptırımlara karşın Türkiye'nin Rusya'ya hava koridorunu kapatmaması, Rus şirketlerine ambargo uygulamaması, Rus turistlerin ülkeye giriş yapmasına ilişkin herhangi bir kısıtlamanın söz konusu olmaması Rusya açısından bir çıkış kapısı olmuştur. Suriye, Ermenistan, Libya, Ukrayna'nın işgali,

⁷¹ İgor Torbakov *“Rusya'dan Ayrı ya da Rusya'nın Bir Parçası Olarak: Ukrayna-Rusya İlişkilerinin Kederli Bir Destanı”*, Çeviren: Işık Kuşçu, **Avrasya Dosyası**, Cilt 6, Sayı 4, 2001, s. 301.

Kırım meselesi gibi iki ülke arasında ciddi görüş farklılıklarının olduğu, yeterli bir ilerlemenin sağlanamadığı konular da kompartımanın negatif vagonlarını oluşturmaktadır. Burada negatif gündemin pozitif gündemi çok fazla etkilemediğini görmekteyiz. Keza pozitif gündemin de negatif gündem üzerinde pek bir etkisi yoktur. İki ülke arasında pozitif ve negatif başlıklara rağmen bir denge var ve iki ülke zorunlu müştereklerde buluşmaktadır. Türkiye, Batı ile olan ilişkilerinde Türkiye’de Rusya’ya bir denge unsuru olarak zaman zaman kullanmaya çalışmaktadır. Özellikle Ukrayna krizine baktığımız zaman Türkiye’nin tekrardan Batı’ya ve NATO’ya karşı tekrardan yakın bir pozisyon aldığını görmekteyiz. Fakat Türkiye Batı ile oldukça etkin ve aktif bir denge politikası uygulamaktadır. Türkiye, Rusya ile uygulamış olduğu denge politikasını esasen Batı’yla da uygulamaktadır ve Batı ile Rusya arasında da bir denge kurmaya çalışmaktadır.

Enerji bağlamında değerlendirdiğimizde Avrupa ve Türkiye için doğal gaz elektrik üretiminde önemli bir kaynaktır. Bilhassa doğal gaz Avrupa’da sadece ısınma ve yakıt için değil, sanayi sektöründe de büyük önem taşımaktadır. Bu sektördeki açığı diğer kaynaklarla kompanse edememesi ilerleyen aylarda Avrupa’nın sanayi üretimini zorlamasına sebep olacaktır. Avrupa’da elektrik ve doğal gaz fiyatlarının fiyatların rekor seviyelere yükselmesi, sanayi tesislerinin üretiminin ara vermesine neden olacaktır. Buradan hareketle Putin’in akıllıca bir strateji uyguladığının, Avrupa’nın ise bu duruma ne kadar hazırlıksız olduğunu gözler önüne sermiştir. Rusya esasen Avrupa’yı ekonomik krize sürüklemektedir. Fiyatlara bağlı olarak enflasyonun artış göstermesi beraberinde sanayi üretimini durma noktasına getirecektir. Bu sayede ekonomi daralacak, yani stagflasyona sebep olacaktır.

Ekonominin küçülmesine, işsizliğin artmasına ve hayat koşullarının zorlanmasına neden olacaktır. Ekonomik ve toplumsal faktörler ele alındığında ciddi siyasi istikrarsızlığın oluşmasına sebebiyet verebilir. Esasen Putin’in enerjiyi hedef aldığı söylene de, Rusya enerjide sadece Avrupa’yı hedef almamış, aynı zamanda Avrupa’nın ekonomisini ve siyasi istikrarını hedef almıştır.

Bu enerji krizi özellikle Avrupa’da siyasi haritayı da değiştirebilir, siyasi haritadan kasıt iktidarların değişmesi, yönetimlerin değişmesi, siyasi istikrarsızlığın artması, ekonomik krizin derinleşmesi gibi. Bu durum Rusya-Ukrayna arasında

öngörülemeyen bir noktaya gideceğinin sinyalini vermektedir. Avrupa'nın ise kısa vadede Rus gazına alternatif bulması söz konusu değildir.

Rusya ve Türkiye ilişkilerindeki pozitif gündeme rağmen enerji konusunda Türkiye'nin Rusya'ya göre daha dezavantajlı olduğu görülmektedir. Dünya genelinde artan gaz fiyatları, Türkiye'nin daha yüksek maliyetlerle doğal gaz almasına ve enerji ithalat faturasını artmasına yol açmaktadır. Türkiye'nin gaz alım maliyetini arttırsa da Rusya ile yürütülen kompartıman diplomasisi ilişkilerde dengeyi sağlamaktadır ve Rus gazının kesilmesini önlemektedir. Rusya açısından değerlendirdiğimizde Rusya daha az miktarda ihracat yaparak çok daha fazla kazanç elde etmektedir. Diğer ülkelerin alternatif enerji kaynaklarına yönelmesi, farklı enerji yollarının bulunması ilerleyen yıllarda bu durumun Rusya için getirisine -şu an olduğu gibi- pozitif yönde etki etmeyebilir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

- ALP, A. H. (1974) **Cumhuriyetin İlk On Yılı ve Balkan Paktı (1923-1934)**, Ankara, T.C. Dışışleri Bakanlığı.
- ARI, T. (2013) **Uluslararası İlişkiler Teorileri Çatışma, Hegemonya ve İşbirliği**, 8.bs., Bursa, MKM Yayıncılık.
- ARI, T. (2018) **Uluslararası İlişkilere Giriş**, 5.bs., Bursa, Aktüel Yayınları.
- ARMAOĞLU, F. (1999) **20. Yüzyıl Siyası Tarihi**, 11. bs., İstanbul, Alkım Yayınevi.
- ASCHER A. (2020) **Kısa Rusya Tarihi**, Çeviren: Yavuz Alogan, 1.bs, İstanbul, Say Yayınları.
- ASKEROĞLU, S. (2020) **Rusya'nın Büyük Güç Olma Stratejisi**, Ankara, Orion Yayınevi.
- ATATÜRK, M. K. (2021) **Nutuk**, 2.bs., İstanbul, Can Yayınları.
- ATEŞ, T. (2017) **Siyasal Tarih**, 6.bs., İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- AYDIN, M. (2010) “Dağlık (Yukarı) Karabağ Sorunu” **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, Ed: Baskın Oran, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.
- BALCI, A. (2017) **Türkiye Dış Politikası İlkeler, Aktörler ve Uygulamalar**, İstanbul, Alfa Yayınları.
- BALCI, A. (2020) “Realizm”, **Uluslararası İlişkilere Giriş**, Ed.: Şaban Kardaş, Ali Balcı, 11. bs., İstanbul, Küre Yayınları, ss.119-146.
- BECHEV, D. (2017) **Rival Power: Russia in Southeast Europe**, Great Britian, Yale University Press.
- BEYDİLLİ, K. (1992) “Boğazlar Meselesi”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 6, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı.
- BEYDİLLİ, K. (1998) “Hünkâr İskeleyi Anlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 18, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı.
- BEYDİLLİ, K. (2007) “Paris Antlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 34, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı.
- BİSHT, M. (2020) **Kautilya's Arthashastra Philosophy of Strategy**, 1.bs., New York, Routledge.

- BOWEN, W. (2002) “Türkiye ve II. Dünya Savaşı: Taraflı Fakat Savaşmayan Ülke”, **Türkler Ansiklopedisi**, Cilt 16, Ankara, Yeni Türkiye Yayınları.
- BOZKURT, G. S. (2010) “Türkiye-Rusya İlişkileri: Tarihi Rekabetten Çok Boyutlu İşbirliğine” **Türkiye’nin Değişen Dış Politikası**, Der: Cüneyt Yenigün, Ertan Efegil, 1.bs., İstanbul, Nobel Yayınları, ss. 699-723.
- BRAWLEY, M. R. (2004) “The Political Economy of Balance of Power Theory”, Ed.: T. V. Paul, James J. Wirtz, and Michel Fortmann, **Balance of Power: Theory and Practice in the 21st Century**, 1.bs., California, Stanford University Press, ss. 76-99.
- BULUT, R. (2021) “Ekonomi ve Enerji Politikaları Bağlamında Türkiye-Rusya İlişkileri”, Ed: İlyas Topsakal, Alperen Kürşad Zengin, **Türkiye-Rusya İlişkileri Düny, Bugünü ve Yarını**, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınları.
- BURCHILL, S. (2005) **The National Interest in International Relations Theory**, First Edition, New York, Palgrave Macmillan.
- BUTTERFIELD, H. (1951) **History and Human Relation**, Londra, Collins.
- BUZAN, B. (1996) “The timeless wisdom of realism”, **International Theory: Positivism and Beyond**, Steve Smith, Ken Booth, Marysia Zalewski, Cambridge, Cambridge University Press, ss. 47-65.
- BÜYÜKAKINCI, E. (2004) “Soğuk Savaştan Günümüze Türkiye-Rusya İlişkileri”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der.: Faruk Sönmezoğlu, 3.bs., İstanbul, Der Yayınları, ss. 685-716.
- CAŞIN, M. H. (2015) **Novgorod Knezliği’nden XXI. Yüzyıla Rus İmparatorluk Stratejisi**, 2.bs., Ankara, Atlas Kitap.
- CHAPMAN, T. (1998) **The Congress of Vienna Origins, processes and result**, First Edition, New York, Routledge.
- CRUMMEY, R. O. (2013) **The Formation of Muscovy 1304-1613**, ABD, Routledge.
- ÇELİKPALA, M. (2017) “Mavi Akım (Gelişmeler)”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt III: 2001-2012)**, Ed: Baskın Oran, 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.
- ÇEMREK, M. (2010) “Rusya-Türkiye İlişkileri”, **Siyaseti, Ekonomisi, Güvenliği, Dış Politikaları ve Stratejik İlişkileriyle: Yeni Rusya**, Ankara, SDE Yayınları.
- DEMİR, A. F. (2004) “Türkiye’nin Güney Kafkasya’ya Yönelik Dış Politikası”, **Türk Dış Politikasının Analizi**, Der.: Faruk Sönmezoğlu, 3.bs., İstanbul, Der Yayınları.

- DEMİR, A. F. (2012) “XXI. Yüzyılda Geçmiş ve Gelecek Açmazındaki Türkiye-Güney Kafkasya İlişkileri”, **XXI. Yüzyılda Türk Dış Politikasının Analizi**, Der.: Faruk Sönmezoğlu, Nurcan Özgür Baklacıoğlu, Özlem Terzi, İstanbul, Der Yayınları, ss. 745-778.
- DONNELLY, J. (2005) “Realism”, **Theories of International Relations**, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit ve Jacqui True, Third Edition, New York, Palgrave Macmillan, ss. 29-54.
- DONNELLY, J. “Realism” (2013) **Theories of International Relations**, Scott Burchill, Andrew Linklater, Richard Devetak, Jack Donnelly, Matthew Paterson, Christian Reus-Smit and Jacqui True, Fifth Edition, New York, Palgrave Macmillan.
- DUGİN, A. (2018) **Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım**, Çeviren: Vügar İmanov, 10.bs., İstanbul, Küre Yayınları.
- DUNNE, T. ; SCHMİDT, B. C. (2001) “Realism”, Ed: John Baylis, Steve Smith, **The Globalization of World Politics**, Second Edition, New York, Oxford University Press.
- EROL, M. S. (2013) “Yeni Büyük Oyun’da “Batı’nın İki Ötekisi” olarak Türkiye ve Rusya’nın Avrasya’da İşbirliği Arayışları”, **Siyaset Ekonomi ve Toplum Üzerine 3. Uluslararası Mavi Karadeniz Kongresi: Uyuşmazlık Çözümü, İşbirliği ve Demokratikleşme**, (Konferans Bildirileri Tam Metinleri, 15-17 Ekim Sakarya), Ed.: Yıldırım Turan, Alâeddin Yalçınkaya, Ertan Efeğil, 1.bs., İstanbul, Gündoğan Yayınları.
- ERSOY, E. (2019) “Realizm”, **Uluslararası İlişkiler Teorileri**, Der: Ramazan Gözen, 2.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 165-196.
- ERŞEN E. (2011) “Turkey-Russia Relations in the New Century”, Ed: Özden Zeynep Oktav, **Turkey in the 21st Century Quest for a New Foreign Policy**, Farnham, Ashgate, ss. 95-114.
- ESMER, A. Ş. ; O. SANDER (2014) “İkinci Dünya Savaşında Türk Dış Politikası”, Ed.: Mehmet Gönübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 10. bs., Ankara, Siyasal Kitabevi.
- EVTUHOV, C. ; STITES, R. (2018) **1800’den İtibaren Rusya Tarihi Halklar, Efsaneler, Olaylar, Güçler**, Çeviren: Ahmet Cevdet Aşkın, 1.bs., İstanbul, Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- FLEMING, D. F. (1961) **The Cold War and It’s Origins, Volume I 1917-1960**, First Edition, New York, Doubleday & Company, Inc.

- GAFARLI, O. (2015) **Avrasya Çıkmazı Yeni Büyük Oyunu Kim Kazanacak?**, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınları.
- GENCER, A. İ. (1991) “Ayastefanos Antlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 4, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı.
- GORODETSKY, G. (2013) “The Formulation of Soviet Foreign Policy - Ideology and Realpolitik”, **Soviet Foreign Policy, 1917-1991 A Retrospective**, Ed: Gabriel Gorodetsky, New York, Routledge, ss. 30-45.
- GÖNLÜBOL, M. (1975) **Milletlerarası Siyasi Teşkilatlanma**, 3.bs., Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları.
- GÖNLÜBOL, M. ; C. SAR. (2014) “1919-1938 Yılları Arasında Türk Dış Politikası”, Ed.: Mehmet Gönlübol, **Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1995)**, 10. bs., Ankara, Siyasal Kitabevi.
- GÜRBÜZ, M. V. (2012) **Kafkasya’da Siyaset Çatışma Ortamı ve Taraf Güçler**, 1.bs., Ankara, Kadim Yayınları.
- GÜRSEL, H. F. (1968) **Tarih Boyunca Türk-Rus İlişkileri / Bir Siyasi Tarih İncelemesi**, İstanbul, Baha Matbaası.
- GÜRÜN, K. (1983) **Dış İlişkiler ve Türk Politikası (1939’dan Günümüze Kadar)**, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi Yayınları.
- GÜRÜN, K. (1999) “17 Aralık 1925 Türk-Rus Anlaşması”, **Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, 1.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- HASANLI, C. (2011) **Tarafsızlıktan Soğuk Savaşa Doğru Türk-Sovyet İlişkileri 1939-1953**, Çeviren: Ali Asker, 1.bs., Ankara, Bilgi Yayınevi.
- HEYWOOD, A. (2011) **Global Politics**, 1.bs., ABD, Palgrave Macmillan.
- HOLSTİ, K. J. (2004) **The State, War and the State of War**, Sixth Edition, Cambridge, Cambridge University Press.
- HOSKING, G. (2012) **Russian History: A Very Short Introduction**, ABD, Oxford University Press.
- HOSKING, G. (2011) **Russia and The Russians: A History**, Second Edition, ABD, Harvard University Press.
- HUBSON, J. M. (2000) **The State and International Relations**, 1.bs., ABD, Cambridge University Press.
- İMANOV, V. (2010) “Türk-Rus İlişkilerinde Yakınlaşma Dönemleri”, **Türkiye’nin Değişen Dış Politikası**, Der: Cüneyt Yenigün, Ertan Efegil, 1.bs., İstanbul, Nobel Yayın, ss. 725-740.

- İNALCIK, H. (1948) **Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- İNALCIK, H. (1999) “Osmanlı-Rus İlişkileri 1492-1700”, **Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, 1.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- JELAVICH, B. (2013) “Balkan Tarihi 18. ve 19. Yüzyıllar”, Çeviren: İhsan Durdu, Gülçin Tunalı, Haşim Koç, 3.bs., İstanbul, Küre Yayınları.
- KAFALI, M. (1992) “Batu Han” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 5, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı.
- KAFALI, M. (1993) “Cengiz Han” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 7, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı.
- KARABEKİR, K. (2008) **İstiklal Harbimiz (2. Cilt)**, 2.bs., İstanbul, Yapı Kredi Yayınları.
- KARADENİZ TOPAL, D. (2021) “Var Olma Mücadelesinde Ermenistan”, **Karadeniz: 2020 Gelişmeleri Işığında Bölgesel Değerlendirmeler**, Ed.: Özgür Tüfekçi, 1.bs., Trabzon, Karadeniz Teknik Üniversitesi Yayınları, ss. 108-142.
- KARAGIANNIS, E. (2010) “The Russo-Chechen Wars”, **The Politics of Conflict**, First Edition, Ed.: Vassilis K. Fouskas, Newyork, Routledge, ss. 67-70.
- KARPAT, K. H. (2010) **Türk Demokrasi Tarihi Sosyal, Kültürel ve Ekonomik Temeller**, 1.bs., İstanbul, Timaş Yayınları.
- KAYAOĞLU, T. (2010) **Legal Imperialism: Sovereignty and Extraterritoriality in Japan, the Ottoman, and China**, First Edition, New York, Cambridge University Press.
- KEOHANE, R. O. , NYE, J. S. (2011) **Power and Interdependence**, Fourth Edition, ABD, Pearson Education.
- KESKİN, F. (2009) “Briand-Kellogg Paktı ve Litvinov Protokolü”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, Ed.: Baskın Oran, 15.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.
- KILIÇBEYLİ, E. H. (2021) “Türkiye-Rusya: 'Dostluk ve Kardeşlik Antlaşması' ile Başlayan 'Bölgesel İşbirliği’”, **100. Yılında Türkiye - Rusya İlişkileri Çok Taraflı Gelişmeler Karşılıklı Etkileşimler**, Der: Elif Hatun Kılıçbeyli, Ankara, Nika Yayınevi.
- KISSINGER, H. (1994) **Diplomacy**, ABD, Simon & Schuster.
- KNUTSEN, T. L. (1992) **A history of International Relations Theory, An Introduction**, 1.bs., Mancshester, Mancshester University Press.

- KOLESNİKOV, A. (2010) **Türk-Sovyet İlişkilerinin Kuruluşunun 90. Yılı / Atatürk Dönemi Türk-Rus İlişkileri**, Çeviren: İlyas Kamalov, Ankara, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını.
- KURAT, A. N. (2020) **Rusya Tarihi Başlangıçtan 1917'ye Kadar**, 7.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Basımevi.
- KURBAN, V. (2020) **The Caucasus Policy of Russia in the Early 21st Century: Internal and External Dynamics**, United Kingdom, Cambridge Scholars Publishing.
- LENİN, V. I. (1999) **Imperialism, The Highest Stage Of Capitalism**, Australia, Resistance Books.
- MEARSHEIMER, J. J. (2001) **The Tragedy of Great Power Politics**, 1.bs, ABD, W. W. Norton & Company.
- MEARSHEIMER, J. J. (2013) “Structural Realizm”, Ed: Tim Dunne, Milja Kurki, Steve Smith, **International Relations Theories Discipline and Diversity**, Third Edition, United Kingdom, Oxford University Press.
- MERAY, S. L. (1970) **Lozan Barış Konferansı Tutanaklar Belgeler**, Takım 1, Cilt 1, Kitap 2, Ankara, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Yayınları No:300.
- MİŞ, N.; ve diğerleri (2017) “2017’de Cumhurbaşkanlığı Gündemi”, **2017’de Türkiye**, Ed.: Nebi Miş, Ufuk Ulutaş, Murat Yeşiltaş, Cem Duran Uzun, Erdal Tanas Karagöl, Nurullah Gür, Atilla Arkan, İsmail Çağlar, İstanbul, SETA.
- MOHAT, R. B. (1929) **The European States System**, First Edition, London, Oxford University Press.
- MÜDERRİSOĞLU, A. (1974) **Kurtuluş Savaşı’nın Mali Kaynakları**, Ankara, Maliye Bakanlığı Ellinci Yıl Yayınları.
- NİCHOL, J. (1995) “The Issue Nagorno-Karabakh”, **Armenia, Azerbaijan, and Georgia country studies**, Ed.: Glenn Eldon Curtis, Washington DC, Federal Reserch Division Library of Congress.
- NYE, J. S. ; D. A. WELCH (2017) **Understanding Global Conflict and Cooperations**, Tenth Edition, ABD, Pearson Education.
- ONGUN, Y. (2019) “Türk Dış Politikasında Yeniden Dirilen Rusya: Kurumsal Tartışmanın Sınırları”, **Türk Dış Politikasında Güncel Sorunlar ve Teorik Uygulamalar**, Ed: Tarık Oğuzlu, Yelda Ongun, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınları, ss. 191-214.
- ORAN, B. (2010) **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt II: 1980-2001)**, Ed.: Baskın Oran, 12.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.

- PEVEHOUSE, J. C. W. , GOLDSTEIN, J. S. (2017) **İnternational Relations**, 11.bs., Boston, Pearson Editions.
- POTSKHVERIYA, B. B. (1999) “1920 ve 1930’lu Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri”, **Türk Rus İlişkilerinde 500 Yıl 1491-1992**, 1.bs., Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- REJAİ, M. (1995) **Political Ideologies: A Comparative Aproach**, Second edition, New York, M. E. Sharpe.
- RICHARDSON, L. (2006) “Strategic and Military Planning, 1815-56”, **The Fog of Peace and War Planning: Military and Strategic Planning under Uncertainty**, Ed.: Talbot C. Imlay, Monica Duffy Toft, First Edition, New York, Routledge.
- ROCHESTER, J. M. (2010) **Fundamental Principles of International Relations**, 1.bs., ABD, Westview Press.
- SANDER, O. (2013) **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918’e**, 12.bs., İstanbul, İmge Kitabevi Yayınları.
- SARAY, M. (1989) “Altın Orda Hanlığı” **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 2, İstanbul, Türk Diyanet Vakfı.
- SARIAHMETOĞLU, N. ; YEŞİLOT, O. (2017) “Azerbaycan Cumhuriyeti”, **Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri**, Ed: Abdolvahap Kara, Fahri Solak, İstanbul, Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, ss. 7-72.
- SARICA, M. (1983) **100 Soruda Temel Düşünce Tarihi**, 4.bs., İstanbul, Gerçek Yayınevi.
- SCHENK, H. G. (1967) **The Aftermath of the Napoleonic Wars: The Concert of Europe-An Experiment**, New York, Howard Fertig.
- SHIMKO, K. L. (1992) “Realism, Neorealizm and American Liberalism”, **The Review of Politics**, Vol 54, No 2, 1992, ss. 281-301.
- SİLVA, G. E. N. (1986) “Diplomacy”, **Encyclopedia of Public International Law**, USA, Elsevier Science Publishers B.V.
- SOÇNEVA, I. O. (2021) “Türk Akımı: Rus-Avrupa Doğalgaz Taşıma Sisteminin Gelecekte Olası Sorunlarına Ayna Tutmak”, **100. Yılında Türkiye - Rusya İlişkileri Çok Taraflı Gelişmeler Karşılıklı Etkileşimler**, Ankara, Der: Elif Hatun Kılıçbeyli, Nika Yayınevi.
- SÖNMEZOĞLU, F. (2016) **Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikası 1945-1991**, 1.bs., İstanbul, Der Yayınları.

- SÖNMEZOĞLU, F. (2016) **Son Onyıllarda Türk Dış Politikası 1991-2015**, 1.bs., İstanbul, Der Yayınları.
- ŞAHİN, M. (2020) “Tarihi Perspektiften Bir Türkiye-Rusya İlişkileri Analizi”, **2023’e Doğru Küresel ve Bölgesel Gelişmeler Karşısında Türk Dış Politikası**, Der: Yalçın Sarıkaya, Ankara, Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı (TASAV), ss. 393-418.
- ŞİROKORAD, A. B. (2013) **Rusların Gözünden 240 Yıl Kırım Kırana Osmanlı-Rus Savaşları Kırım-Balkanlar-93 Harbi ve Sarıkamış**, 2.bs., İstanbul, Selenge Yayınları.
- TELLAL, E. (2009) “1960-1980: Görelî Özerklik-3 SSCB’yle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, Ed: Baskın Oran, 15.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.
- TELLAL, E. (2009) “Kurtuluş Savaşında Sovyet Yardımı”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, Ed.: Baskın Oran, 15.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.
- TELLAL, E. (2009) “Sovyetlerle İlişkiler”, **Türk Dış Politikası Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar (Cilt I: 1919-1980)**, Ed.: Baskın Oran, 15.bs., İstanbul, İletişim Yayınları.
- TELLAL, E. (2010) “Relations with Russia”, **Turkish Foreign Policy, 1919-2006 Facts Analyses with Document**, Ed: Baskın Oran, ABD, The University of Utah Press, ss. 850-856.
- TOPSAKAL, İ ; A. K. ZENGİN (2021) “Türkiye’nin Jeopolitik Güvenliği ve Rusya ile “Gri Alanda” İkili İlişkiler”, Ed.: İlyas Topsakal, Alperen Kürşad Zengin, **Türkiye-Rusya İlişkileri Dünyâ, Bugünü ve Yarını**, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınları.
- TOPSAKAL, İ. (2010) **Rusya Tarihi**, İstanbul, İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Yayınları.
- TUĞTAN, M. A. (2018) “Neorealizm”, **Küresel Siyasete Giriş Uluslararası İlişkilerde Kavramlar, Teoriler, Süreçler**, Ed.: Evren Balta, 3.bs., İstanbul, İletişim Yayınları, ss. 122-127.
- TURAN, Ş. (2003) “Lozan Antlaşması”, **TDV İslam Ansiklopedisi**, Cilt 27, Ankara, Türk Diyanet Vakfı.
- TÜYSÜZOĞLU, G. (2021) “Donmuş Çatışma Bölgelerine Yaklaşım Ekseninde Farklılaşan Stratejiler: Rusya ve Türkiye’nin Abhazya ve Güney Osetya’ya Bakışı”, **100. Yılında Türkiye - Rusya İlişkileri Çok Taraflı Gelişmeler Karşılıklı Etkileşimler**, Der.: Elif Hatun Kılıçbeyli, Ankara, Nika Yayınevi.

- UÇAROL, R. (1995) **Siyasi Tarih (1789-1994)**, 4.bs., İstanbul, Filiz Kitabevi.
- VAROL, T. (2015) ‘‘Rusya’nın Enerji Politikasının Yeni Aktörleri: Enerji Şirketleri’’, **Putin’in Ülkesi Yeni Yüzyıl Eşiğinde Rusya Federasyonnu Analizi**, Ed.: İrfan Kaya Ülger, 1.bs., Ankara, Seçkin Yayıncılık.
- VERNADSKY, G. (2019) **Rusya Tarihi**, Çeviren: Doğukan Mızrak, Egemen Ç. Mızrak, 4.bs., İstanbul, Selenge Yayınları.
- VIOTTI, P. V. , KAUPPI, M. V. (2012) **International Relations Theory**, Fifth Edition, ABD, Pearson Education.
- WALT, S. M. (1990) **The Origins of Alliances**, 1.bs., ABD, Cornell Paperbacks.
- WALTZ, K. ; G. H. OUESTER (1982) **Uluslararası İlişkiler Kuramı ve Dünya Siyasal Sistemi**, Çeviren: Ersin Onulduran, Ankara, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Yayınları.
- WALTZ, K. N. (1979) **Theory of International Politics**, ABD, Addison-Wesley.
- WENDT, A. (1999) **Social Theory of International Politics**, 1.bs., ABD, Cambridge University Press.
- WITKOWSKY, A. , S. GARNETT ; J. MCCAUSLAND (2010) ‘‘Salvaging the Conventional Armed Forces in Europe Treaty Regime: Options for Washington’’ **Arms Control and Non-Proliferation Series**, Washington DC.
- YERASİMOS, S. (2000) **Kurtuluş Savaşında Türk Sovyet İlişkileri 1917-1923**, 2.bs., İstanbul, Boyut Yayıncılık.
- YILDIRIM, Y. ; ARAS, H. (2021) ‘‘Bozkurt ile Ayı’nın Mücadelesi: Türkiye-Rusya Federasyonu Politik/Askeri İlişkilerinde Sorunlu Alanlar’’, Ed: İlyas Topsakal, Alperen Kürşad Zengin, **Türkiye-Rusya İlişkileri Dünyü, Bugünü ve Yarını**, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınları.
- YILMAZ, M. E. (2010) **Savaş ve Uluslararası Sistem**, 1.bs., Ankara, Nobel Yayınevi.
- YILMAZ, S. ; E. BAHREVSKİY (2017) **Rusya ve Türkiye Avrasya Paktı Mümkün mü?**, 1.bs., Ankara, SRT Yayınları.

Süreli Yayınlar

- ADA, T. (2018) ‘‘Rus-Batı Rekabetinin Odak Noktasındaki Anadolu ve Ankara Hükümeti’nin Sovyet Politikası (1920-1922)’’, **Belleten**, Cilt 82, Sayı 295, ss. 1077-1152, ‘‘Çevrimiçi’’ <https://belleten.gov.tr/tam-metin-pdf/349/tur> Erişim Tarihi: 16/04/2022.
- AKARÇAY, P. ; AK, G. (2018) ‘‘1940’ların Türkiye’inde Amerikan Emperyalizmi ve ‘Hami Arayışı’ Âdeti İlişkisi’’, **Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları**

- Dergisi**, Cilt 18, Sayı 36, ss. 265-293, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/559469> Erişim Tarihi:
08/11/2021.
- AKMAZ, A. (2014) “Rus Yayılmacılığının Sistemleşme Süreci”, **Bartın Üniversitesi İslami İlimler Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 29-44, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/254271> Erişim Tarihi:
29/08/2021.
- AKŞİN, S. (1974) “Osmanlı Padişahlarının Toprak ve Hilafet Uğruna Verdikleri Ödünler”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 29, Sayı 2, ss. 131-141, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/36787> Erişim Tarihi: 10/04/2022.
- AKTÜRK, Ş. (2013) “A Realist Reassessment of Turkish-Russian Relations, 2002-2012: From the Peak to the Dip?”, **Caspian Strategy Institute Report**.
- ALİYEF, H. (2015) “Kemal Atatürk'ün Türkiye ile Sovyetler Birliği Arasında Dostluğun Kurulması ve Sağlamaştırılmasındaki Rolü”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 36, Sayı 1, 2015, ss. 69-85, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/38395> Erişim Tarihi: 26/04/2022.
- ATAMAN, M. ; ÖZDEMİR, Ç. (2018) “Turkey’s Syria Policy: Constant Objectives, Shifting Priorities”, **Turkish Journal of Middle Eastern Studies**, Cilt 5, Sayı 2, ss. 13-35, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/574246> Erişim Tarihi: 03/05/2021.
- AYDIN, M. (1996) “Uluslararası İlişkilerde Yaklaşım, Teori ve Analiz,” **Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi**, Cilt 51, Sayı 1, ss. 71-114, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/issue/3110/43056> Erişim Tarihi: 28/10/2020.
- BAHARÇİÇEK, A. ; AĞIR, O. (2020) “Türkiye-Rusya İlişkilerinin Suriye Krizi Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Analytical Politics**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 1-19, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1018403> Erişim Tarihi: 02/05/2021.
- BALTA, E. ; ÖZKAN B. (2016) “Türkiye- Rusya İlişkilerine ‘Tarih’ ile Bakmak”, **Boğaziçi Üniversitesi-TÜSİAD Dış Politika Forumu Araştırma Raporu**.
- BAYLIS, J. (2008) “Uluslararası İlişkilerde Güvenlik Kavramı”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 5, Sayı 18, 2008, ss. 69-85, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/pub/uidergisi/issue/39260/462353> Erişim Tarihi: 20/12/2020.
- BAZOĞLU SEZER, D. (2001) “Turkish-Russian relations a Decade Later: From Adversity to Managed Competition”, **PERCEPTIONS: Journal of**

- International Affairs**, Cilt 6, Sayı 1, ss. 1-11, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/816852> Erişim Tarihi: 12/03/2022.
- BENHÜR, Ç. (2004) “Stalin Dönemi Türk-Sovyet İlişkileri”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 15, 2004, ss. 325-337, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/258136> Erişim Tarihi: 09/04/2022.
- BENHÜR, Ç. (2008) “1920’li Yıllarda Türk-Sovyet İlişkileri: Kronolojik Bir Çalışma”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Sayı 24, ss. 277-313, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/257899> Erişim Tarihi: 25/04/2022.
- BEZHANİSHVİLİ, Z. (2009) “Between Conflict and Partnership Contemporary Developments in Russian– Georgian Relations”, **Russian Politics and Law**, Cilt 47, Sayı 3, ss. 19-35, “Çevrimiçi”
<https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2753/RUP1061-1940470302> Erişim Tarihi: 14/08/2021.
- BİLGİÇ, A. (2011) “Güvenlik İkilemi”ni Yeniden Düşünmek Güvenlik Çalışmalarında Yeni Bir Perspektif, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 8, Sayı 29, 2011, ss.123-142. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/540124> Erişim Tarihi: 16/01/2021.
- BOLSOVER, G. H. (1948) “Nicholas I and the Partition of Turkey”, **The Slavonic and East European Review**, Cilt 27, Sayı 68, ss.115-145, “Çevrimiçi”
<https://www.jstor.org/stable/4204004?origin=JSTOR-pdf> Erişim Tarihi: 11/04/2022.
- BROOKS, S. G. (1997) “Dueling Realisms”, **International Organization**, Cilt 51, Sayı 3, ss. 445-477, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/2703611?seq=1> Erişim Tarihi: 26/10/2020.
- CALAP, A. (2018) “Güç Dengesinin Tarihsel Karakteri ve 1853-56 Kırım Savaşı’na Uyarlanması”, **Turkish Studies-Economics, Finance, Politics**, Cilt 14, Sayı 1, s. 13, “Çevrimiçi” <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=14736> Erişim Tarihi: 08/04/2022.
- CANKARA ÖZDEN, P. (2017) “2000’li Yıllarda Türkiye ile Rusya Arasındaki Siyasi İlişkilerin Ekonomik İlişkilere Yansıması”, **Researcher**, Cilt 5, Sayı 10, ss. 310-322, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2151525> Erişim Tarihi: 02/05/2022.
- CANKUT, A. (2018) “Milli Mücadele Dönemi Türkiye-Rusya İlişkileri”, **International European Journal of Managerial Research Dergisi (EUJMR)**, Cilt 2, Sayı 2, ss. 76-99,

- “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/530245> Erişim Tarihi: 20/04/2022.
- COOPER, W. H. (2008) “Russia’s Economic Performance and Policies and Their Implications for the United States”, **CRS Report For Congress**, ss. 1-23, “Çevrimiçi” <https://sgp.fas.org/crs/row/RL34512.pdf> Erişim Tarihi: 18/04/2022.
- ÇALIŞKAN, B. (2018) “Güney Osetya ve Abhazya Sorunu”, **İnsamer**, “Çevrimiçi” https://insamer.com/tr/guney-osetya-ve-abhazya-sorunu_1557.html Erişim Tarihi: 05/09/2021.
- ÇELİKPALA, M. (2015) “Rekabet ve İşbirliği İkileminde Yönünü Arayan Türk-Rus İlişkileri”, **Bilig**, Sayı 72, ss. 117-144, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234242> Erişim Tarihi: 04/09/2021.
- ÇELİKPALA, M. (2019) “Viewing Present as History: The State and Future of Turkey-Russia Relations”, **EDAM**, ss. 1-30, “Çevrimiçi” https://edam.org.tr/wp-content/uploads/2019/05/MITAT_VIEWING-PRESENT-AS-HISTORY.pdf Erişim Tarihi: 01/05/2021.
- ÇİNİ ŞİMŞEK, D. (2018) “Türkiye Büyük Millet Meclisi, Gürcistan Temsilcisi Kâzım (Dirik) Bey”, **Ulakbilge Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 24, s. 627-640, “Çevrimiçi” <https://www.ulakbilge.com/makale/pdf/1524645203.pdf> Erişim Tarihi: 23/04/2022.
- ÇOLAK, İ. (2001) “Moskova Antlaşmasına Giden Yol: Millî Mücadele Dönemi TBMM Bolşevik İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 17, Sayı 49, ss. 23-48, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1159878> Erişim Tarihi: 23/04/2022.
- ÇORLU, H. Ç. (2018) “Russia-The European Union Relation and The Energy Charter Treaty”, **Necmettin Erbakan Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 45-73, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/610100> Erişim Tarihi: 18/05/2022.
- DEMİR, A. F. (2016) “Türkiye-Rusya İlişkilerinde Suriye Krizinin Yansımaları ve Etkileri”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, ss. 139-151, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312090> Erişim Tarihi: 01/05/2021.
- EKŞİ, M. (2017) “The Syrian Crisis as a Proxy War and The Return of The Realist Great Power”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi "Hibrit Savaşlar" Özel Sayısı**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 106-129, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/391797> Erişim Tarihi: 03/05/2021.

- ELMAN C. (2007) “Realism”, **International Relations Theory for the 21st Century: An Introduction**, Ed.: Martin Griffiths, New York, Routledge.
- ELROD, R. B. (1976) “The Concert of Europe: A Fresh Look at an International System”, **World Politics**, Cilt 28, Sayı 2, ss. 159-174, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/2009888?origin=JSTOR-pdf> Erişim Tarihi: 08/04/2022.
- ELTUT, N. (2007) “1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve İki Ülke Açısından Sonuçları”, **38. ICANAS (Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi/Doğubilim Çalışmaları)**, Ankara, 10-15 Eylül, ss. 119-130.
- EREM, O. (2016) “5 soruda YPG'nin ABD ve Rusya ile ilişkisi”, **BBC**, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-39937178> Erişim Tarihi: 04/05/2021.
- ERKAN, S. (2015) “Güney Osetya Sorunu ve 2008 Rusya-Gürcistan Savaşı”, **Turkish Studies**, Cilt 10, Sayı 13, ss. 71-92, “Çevrimiçi” <https://turkishstudies.net/DergiTamDetay.aspx?ID=8846> Erişim Tarihi: 27/08/2021.
- ERKAN, S. (2016) “2008 Rusya-Gürcistan Savaşı ve Uluslararası Toplum”, **Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi**, Sayı 17, ss. 41-64, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/202087> Erişim Tarihi: 07/09/2021.
- ERKUL KAYA, N. (2019) “TürkAkım ilk gaz akışı için hazır”, **AA**, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkakim-ilk-gaz-akisi-icin-hazir/1683569> Erişim Tarihi: 25/10/2021.
- ERŞEN, E. (2016) “Suriye Sorunu Gölgesinde Türkiye-Rusya İlişkilerinde Normalleşme Süreci”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, ss. 153-171, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312091> Erişim Tarihi: 01/05/2021.
- FORDHAM, B. O. ; V. ASAL (2017) “Billiard Balls or Snowflakes? Major Power Prestige and the International Diffusion of Institutions and Practices”, **International Studies Quarterly**, Volume 51, No 1, ss. 31-52, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/4621700?seq=1> Erişim Tarihi: 18/10/2020.
- FORSBERG, R. , R. LEAVITT ; S. L. WEBER (1991) “Conventional Forces Treaty Buries Cold War”, **Bulletin of the Atomic Scientists**, Cilt 47, No 1,s. 32-37, “Çevrimiçi” <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00963402.1991.11459934> Erişim Tarihi: 19/07/2021.
- GADDY, C. G. ; B.W. ICKES (2005) “Resource Rents and the Russian Economy”, **Eurasian Geography and Economics**, Cilt 46, No 8, ss.559-583,

“Çevrimiçi” <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.2747/1538-7216.46.8.559> Erişim Tarihi: 11/05/2022.

GAYTANCIOĞLU, K. (2010) “Son Dönem Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Çerçevesinde Yaşanan Bayrak Krizinin Değerlendirilmesi”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt 2, Sayı 1, ss. 43-50, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/117231> Erişim Tarihi: 22/08/2021.

GERRİTS, A. W. M. ; BADER, M. (2016) “Russian patronage over Abkhazia and South Ossetia: implications for conflict resolution”, **East European Politics**, Cilt 32, Sayı 3, ss. 297-313, “Çevrimiçi” <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/21599165.2016.1166104> Erişim Tarihi: 08/09/2021.

GLASER, C. L. (1995) Realists as Optimists: Cooperation as Self-Help, **International Security**, Volume 19, Issue 3, ss. 50-90, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/2539079?seq=1> Erişim Tarihi: 02/01/2021.

GRIECO, J. M. (1988) “Anarchy and the limits of cooperation: a realist critique of the newest liberal institutionalism”, **International Organization**, Cilt 42, Sayı 3, ss. 485-507, “Çevrimiçi” http://journals.cambridge.org/abstract_S0020818300027715 Erişim Tarihi:08/11/2020.

GÜRKAYNAK, M. ; S. YALÇINER (2009) “ Uluslararası Politikada Karşılıklı Bağımlılık ve Küreselleşme Üzerine Bir İnceleme”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 6, Sayı 23, ss. 73-92, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540013> Erişim Tarihi:12/12/2020.

GÜRSER, E. (2001) “Kafkasya’da Uluslararası Rekabet”, **Avrasya Dosyası**, ASAM Yayınları, Cilt 7, Sayı 1, ss. 250-273.

GÜVENÇ, S. (2014) “F-35 Müşterek Taarruz Uçağı Projesi ve Türkiye”, **Bilge Strateji**, Cilt 6, Sayı 10, ss. 27-34, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43442> Erişim Tarihi:22/05/2021.

HAMILTON, R. E. ; MİKULSKA, A. (2021) “Cooperation, Competition and Compartmentalization: Russian-Turkish Relations and Their Implications For The West”, ABD, **Foreign Policy Research Institute**.

HASANOĞLU, M. ; A. MEMMEDOV, B. MAHARRAMOV (2020) “İkinci Karabağ Savaşı Sonrası Azerbaycan-Türkiye İlişkileri”, **Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi**, Cilt 3, Sayı 3, ss. 522-529, “Çevrimiçi”

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1446501> Erişim Tarihi: 26/08/2021.

HELVACIKÖYLÜ, G. (2021) “The Role of Turkey and Russia on the Resolution of the Nagorno-Karabakh Conflict”, **UPA Strategic Affairs**, Cilt 2, Sayı 1, ss. 158-174, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1646248> Erişim Tarihi: 25/08/2021.

HERZ, J. H. (1950) “Idealist Internationalism and the Security Dilemma”, **World Politics**, Cilt 2, Sayı 2, 1950, ss.157-180, Çevrimiçi <https://www.jstor.org/stable/2009187?origin=JSTOR-pdf&seq=1> Erişim Tarihi: 16/01/2021.

HOLSTİ, K. J. (1964) “The Concept of Power in the Study of International Relations”, **Wiley**, Cilt 7, Sayı 4, ss. 179-194, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/3013644> Erişim Tarihi: 10/08/2021.

ISACHENKO, D. (2020) “Turkey-Russia Partnership in the War over Nagorno-Karabakh”, **SWP Comment**, Sayı 53, ss. 1-4, “Çevrimiçi” <https://www.swp-berlin.org/10.18449/2020C53/> Erişim Tarihi: 25/08/2021.

IŞIK, M. (2018) “Ejderhan Seferi ve Don-Volga Kanal Projesi”, **VAKANÜVİS-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Prof. Dr. Azmi Özcan Öğrencileri Özel Sayısı, 2018, ss. 129-144, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/555413> Erişim Tarihi: 20/08/2021.

JEANNESSON, S. (2020) “The Concert of Europe”, **EHNE** (Digital Encyclopedia of European History), ss. 1-3, “Çevrimiçi” <https://ehne.fr/en/encyclopedia/themes/europe-europeans-and-world/organizing-international-system/concert-europe> Erişim Tarihi: 11/04/2022.

KAKACHİA, K. K. (2010) “Between Russian Assertiveness and Insecurity: Georgia’s Political Challenges and Prospect after the Conflict”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 7, Sayı 26, ss. 87-104, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/540068> Erişim Tarihi: 14/10/2021.

KAKIŞIM, C. (2019) “Karşılıklı Bağımlılık Kapsamında Türkiye-Rusya Enerji İlişkilerinin Analizi”, **Uluslararası Siyaset Bilimi ve Kentsel Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı 1, ss. 67-89, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/669578> Erişim Tarihi: 03/05/2022.

KAMALOV, İ. , MİRGALİYEV, İ. (2008) “Altın Orda-Osmanlı Münasebetleri”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 2, Sayı 3, ss. 187-198, “Çevrimiçi”

<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/74019>

Erişim

Tarihi: 11/07/2021.

KAVRELİSHVİLİ, R. (2020) “Gürcistan Demokratik Cumhuriyeti Ankara Sefiri Simon Mdivani’nin Anadolu Raporları”, **Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergisi**, Sayı 46, ss. 153-168, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1049479> Erişim Tarihi: 23/04/2022.

KAYIRAN, M. ; M. Y. METİNTAŞ (2017) “Osmanlı Devleti’nin Dağılma Döneminde Türk Boğazları ve Lozan Boğazlar Sözleşmesi”, **Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi**, Cilt 1, Sayı 2, ss. 19-69, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/838554> Erişim Tarihi: 26/04/2022.

KAZİMİROV, V. (2004) “Looking for a Way Out of the Karabakh Impasse”, **Russia in Global Affairs**, Cilt 2, Sayı 4, ss. 145-154, “Çevrimiçi” https://www.files.ethz.ch/isn/14009/FullText_2004-4_Eng.pdf Erişim Tarihi: 20/08/2021.

KEYİK, M.; M. S. EROL (2019) “Realizme Göre Güç ve Güç Dengesi Kavramları”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 1, ss.12-49, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/723189> Erişim Tarihi: 07/01/2021.

KIROVA, I. (2012) “Public Diplomacy And Conflict Resolution: Russia, Georgia And The EU İn Abkhazia And South Ossetia”, **Figueroa Press**, Los Angeles, s. 7, “Çevrimiçi” <http://uscpublicdiplomacy.org/sites/uscpublicdiplomacy.org/files/useruploads/u35361/2012%20Paper%207.pdf> Erişim Tarihi: 10/09/2021.

KORKMAZCAN, N. S. (2016) “Atatürk’ün Dış Politika Anlayışının TBMM’nin İlk Dış Politika Kararı Üzerinden Değerlendirilmesi”, **Aydın İnsan ve Toplum Dergisi**, Cilt 2, Sayı 4, ss. 99-124, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/651172> Erişim Tarihi: 18/04/2022.

KROLL, J. A. (1993) “The Complexity of Interdependence”, **International Studies Quarterly**, International Studies Quarterly, Cilt 37, No 3, ss. 321-347, “Çevrimiçi” <https://academic.oup.com/isq/article-abstract/37/3/321/1827808?redirectedFrom=PDF> Erişim Tarihi: 11/12/2020.

KURBAN, V. ; CABBARLI H. (2019) “Türkiye-Rusya İlişkileri ve Uçak Krizinin Rus-Türk Kamuoyundaki Yansısı”, **Ege Stratejik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 10, Sayı 2, ss. 105-118, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/765024> Erişim Tarihi: 02/05/2021.

- LAÇİNER, Ö. (1976) “Lenin'in Emperyalizm Analizi”, **Birikim Dergisi**, Sayı 20, ss. 28-38,
“Çevrimiçi” https://birikimdergisi.com/Images/UserFiles/Images/Spot/70/20/lenin039in_emperyalizm_analizi_omer_laciner.pdf Erişim Tarihi: 04/04/2022.
- LAPİDUS, G. W. (1998) “Contested Sovereignty: The Tragedy of Chechnya”, **International Security**, Vol 23, ss. 5-49, “Çevrimiçi”
https://www.files.ethz.ch/isn/123286/1998_Contested_Sovereignty_The_Tragedy_of_Chechnya.pdf Erişim Tarihi: 23/08/2021.
- LASCURETTES, K. (2017) “The Concert of Europe and Great-Power Governance Today: What Can the Order of 19th-Century Europe Teach Policymakers About International Order in the 21st Century?”, Santa Monica, **RAND Corporation**, ss. 1-33,
“Çevrimiçi” https://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/perspectives/PE200/PE226/RAND_PE226.pdf Erişim Tarihi: 10/04/2022.
- MELNİKOV, K. (2021) “Karlov suikastının 5. yılı: Türkiye-Rusya ilişkileri nasıl etkilendi?”, **BBC**, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-59711269> Erişim Tarihi: 22/12/2021.
- MEYER, S. M. (2009) “Arşiv Belgeleri Işığında Lozan Konferansı Sırasında Türk-Rus İlişkileri”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 3, Sayı 5, 2009, ss. 251-264,
“Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73996> Erişim Tarihi: 25/04/2022.
- Moscow Defence Brief** (2008) “The August War between Russia and Georgia”, Cilt 3, Sayı 13, ss. 1-32, “Çevrimiçi”
https://www.files.ethz.ch/isn/92062/mdb_3_2008.pdf Erişim Tarihi: 13/09/2021.
- Moskova Büyükelçiliği Ticaret Müşavirliği (2021) **Rusya Federasyonu Ülke Raporu (2021)**, “Çevrimiçi”
https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/RF_Ulke_Raporu-2021.pdf Erişim Tarihi: 16/12/2021.
- MUZALEVSKY, R. (2009) “The Russian-Georgian War: Implications For The UN And Collective Security”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları Dergisi (OAKA)**, Cilt. 4, Sayı, 7, ss. 29-43, “Çevrimiçi”
<http://www.ajindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910556.pdf> Erişim Tarihi: 12/08/2021.
- MÜDERRİSOĞLU, A. (1994) “Kurtuluş Savaşı'nın Mali Kaynakları”, **Atatürk Yolu Dergisi**, Cilt 4, Sayı 13, ss. 27-53, “Çevrimiçi”
<https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/20734> Erişim Tarihi: 17/04/2022.

- MÜEZZİNOĞLU, E. (2018) “İsmet Paşa’nın 1932 Sovyet Rusya Ziyareti Üzerine”, **Afyon Kocatepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt 20, Sayı 2, ss. 249-260, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/537030> Erişim Tarihi: 26/04/2022.
- NECİYEV, E. (2011) “Azerbaycan’ın Sovyetleştirilmesi Sürecinde Karabağ Problemi”, **Ermeni Araştırmaları**, Sayı 39, ss.163-186, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/639705> Erişim Tarihi: 20/08/2021.
- Organization for Security and Co-operation in Europe** (1999) Istanbul Summit, “Çevrimiçi” <https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/39569.pdf> Erişim Tarihi: 21/07/2021.
- ÖZBAY, F. (2011) “Soğuk Savaş Sonrası Türkiye-Rusya İlişkileri: 1992-2010”, **Bilgi Strateji**, Cilt 2, Sayı 4, 2011, ss. 35-77, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/43505> Erişim Tarihi: 10/10/2021.
- ÖZCAN, S. (2013) “Amasya Genelgesi’nin Erzurum ve Sivas Kongreleri Üzerindeki Etkisi”, **Amasya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, ss. 69-82, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/19651> Erişim Tarihi: 18/04/2022.
- ÖZDAL, B. ; M. JANE. (2014) “La Der Des Der’in Uluslararası Sistemin Yapısına Etkileri”, **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 7, Sayı 14, ss. 215-245, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/73842> Erişim Tarihi: 09/04/2022.
- ÖZDAL, H. ve diğerleri (2013) “Türkiye-Rusya İlişkileri: Rekabetten Çok Yönlü İşbirliğine”, **USAK Avrasya Araştırmaları Merkezi Raporu**, Usak Rapor No: 13-06, Ankara.
- ÖZDEMİR, H. (2008) “Uluslararası ilişkilerde Güç: Çok Boyutlu Bir Değerlendirme”, **Ankara Üniversitesi SBF Dergisi**, Cilt 63, Sayı 3, ss. 113-144, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/pub/ausbf/article/42660> Erişim Tarihi: 10/08/2021.
- ÖZLÜK, E. (2017) “Dengeleme mi Peşine Takılmak mı?: Dış Politika Stratejilerini Yeniden Düşünmek” **Gazi Akademik Bakış Dergisi**, Cilt 10, Sayı 20, ss. 221-263. <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/313754> Erişim Tarihi: 07/01/2021.
- ÖZTÜRK, A. (2009) “Rusya-Gürcistan Krizi: Yerel Bir Çatışma, Küresel Yansımalar”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA) Dergisi**, Cilt 4, Sayı 7, ss. 1-27, “Çevrimiçi” <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910555.pdf> Erişim Tarihi: 02/08/2021.

- ÖZYILMAZ, E. V. (2013) “Geçmişten Günümüze Dağlık Karabağ”, **Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Cilt 15, Sayı 2, ss. 191-208, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/287257> Erişim Tarihi: 21/08/2021.
- PİRANİ, S. and others. (2020) “Implications of the Russia-Ukraine gas transit deal for alternative pipeline routes and the Ukrainian and European markets”, **OIES**, “Çevrimiçi” <https://www.oxfordenergy.org/publications/implications-of-the-russia-ukraine-gas-transit-deal-for-alternative-pipeline-routes-and-the-ukrainian-and-european-markets/> Erişim Tarihi: 21/03/2022.
- POLAT, D. Ş. (2017) “NATO ve Rusya Federasyonu’nun Yeni Mücadele Alanı: Karadeniz”, **Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi**, Cilt 5, Özel Sayı, ss. 51-66, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/301425> Erişim Tarihi: 13/10/2021.
- RZAYEVA, G. (2018) “Gas Supply Changes in Turkey”, **The Oxford Institute for Energy Studies**, ss. 1-19, “Çevrimiçi” <https://www.oxfordenergy.org/wpcms/wp-content/uploads/2018/01/Gas-Supply-Changes-in-Turkey-Insight-24.pdf>
- SAPMAZ, A. ; SARI, G. (2012) “Dağlık Karabağ Sorununda Azerbaycan Tarafından Kuvvet Kullanım Olasılığının Analizi”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 8, Sayı 15, ss. 1-31, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/84502> Erişim Tarihi: 21/08/2021.
- SARI, M. (2017) “Batım’da Son Türk İdaresi (1921)”, **Vakanüvis -Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi**, Cilt 2, ss. 475-506, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/368105> Erişim Tarihi: 23/04/2022.
- SARIAHMETOĞLU, N. (2016) “Karabağ Sorununun Çözüm Sürecinde Türkiye ve Rusya”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, ss. 93-119, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312088> Erişim Tarihi: 24/08/2021.
- SARIASLAN, F. (2019) “Türkiye’nin Rusya Federasyonu ile İlişkilerinde Ekonominin Rolü”, **Avrasya İncelemeleri Dergisi**, Cilt 8, Sayı 2, ss.174-216, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/912076> Erişim Tarihi: 19/11/2021.
- SARINAY, Y. (2014) “Milli Mücadelede Türk-Sovyet Münasebetleri”, **Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, Sayı 1, Cilt 1, ss. 200-218, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/188174> Erişim Tarihi: 19/04/2022.
- SEMİZ, Y. ; B. AKGÜN (2007) “Dostluktan Krize: İkinci Dünya Savaşı Süresince Türk- Rus İlişkileri”, **Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi**, Cilt 7, Sayı

- 14, ss. 239-270, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/289438> Erişim Tarihi: 30/04/2022.
- SEVİM VAROL, T. (2014) “Rus Dış Enerji Politikası ve Yeni Hedef Kuzey Doğu Asya”, **Uluslararası İlişkiler Dergisi**, Cilt 11, Sayı 41, ss. 87-108, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/694316> Erişim Tarihi: 19/04/2022.
- SHEVTSOVA, L. (2007) “Post-Communist Russia: A Historic Opportunity Missed”, **International Affairs**, Cilt 83, Sayı 5, ss. 891-912, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/4541860> Erişim Tarihi: 18/04/2022.
- SHİRİYEYEV, Z. (2010) “2010 yılının diplomasi trafiğinde Dağlık Karabağ sorununa çözüm arayışları”, **Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları (OAKA)**, Cilt 5, Sayı 10, ss.119-145, “Çevrimiçi” <https://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423910537.pdf> Erişim Tarihi: 23/08/2021.
- SOFKA, J. R. (1998) “Metternich's Theory of European Order: A Political Agenda for ‘Perpetual Peace’”, **The Review of Politics**, Cilt 60, Sayı 1, ss. 115-150, “Çevrimiçi” <https://www.cambridge.org/core/journals/review-of-politics/article/abs/metternichs-theory-of-european-order-a-political-agenda-for-perpetual-peace/7D0B82728B3D472CED7D5F6BF43F5D04> Erişim Tarihi: 11/04/2022.
- ŞAHİN YILDIRIM, E. (2021) “Gazprom’un Rusya İçin Öneminin Ekonomi-Politigi”, **Fiscaeconomia**, Cilt 5, Sayı 2, ss. 470-491, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/1715889> Erişim Tarihi: 12/05/2022.
- T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK)** (2020) “Petrol Piyasası 2019 Yılı Sektör Raporu”, “Çevrimiçi” <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu> Erişim Tarihi: 10/05/2022.
- T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK)** (2021) “Petrol Piyasası 2020 Yılı Sektör Raporu”, “Çevrimiçi” <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu> Erişim Tarihi: 10/05/2022.
- T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK)** (2022) “Doğal Gaz Piyasası 2021 Yılı Sektör Raporu”, “Çevrimiçi” <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-94/yillik-sektor-raporu> Erişim Tarihi: 10/05/2022.
- T.C. Enerji Piyasası Düzenleme Kurulu (EPDK)** (2022) “Petrol Piyasası 2021 Yılı Sektör Raporu”, “Çevrimiçi” <https://www.epdk.gov.tr/Detay/Icerik/3-0-107/yillik-sektor-raporu> Erişim Tarihi: 10/05/2022.
- T.C. Ticaret Bakanlığı** (2021) **Rusya Yaş Meyve ve Sebze Ürünleri Sektör Raporu (2021)**, Moskova Büyükelçiliği Müşavirliği, “Çevrimiçi”

<https://ticaret.gov.tr/data/5bcc5d4813b876034cfece26/RUSYA%20YMS%20RAPORU-2021.pdf> Erişim Tarihi: 06/05/2022.

TALIAFERRO, J. W. (2001) “Security Seeking under Anarchy: Defensive Realism Revisited”, **International Security**, Cilt 25, Sayı 3, ss. 128-161, “Çevrimiçi” <https://www.mitpressjournals.org/doi/10.1162/016228800560543?mobileUi=0> Erişim tarihi 22/01/2021.

TAŞCI, T. A. (2019) “Türkiye-Rusya İlişkileri ve Üst Düzey İşbirliği Konseyi (ÜDİK)”, **KARE-Uluslararası Edebiyat, Tarih ve Düşünce Dergisi**, Sayı 8, ss. 81-128, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/941000> Erişim Tarihi: 17/10/2021.

TAŞCI, T. A. (2021) “Türk-Rus İlişkilerinin son 30 yılı”, Türkiye – Rusya Münâsebetleri: Kuşku ve teyakkuздan komşuluk ve işbirliğine (mi?), Ankara, **Türkiye Günlüğü**, Sayı 147, ss. 77-94.

TAYHANI, İ. (2007) “Tarihte Türk- Rus İlişkileri (1878-1923)”, **Dokuz Eylül Üniversitesi Buca Fakültesi Dergisi**, Sayı 22, ss. 144-151, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/234927> Erişim Tarihi: 25/04/2022.

TURAN, M. (2017) “Rusya’nın Kafkasya Politikası ve Türk Milli Mücadelesi”, VIII. Uluslararası Atatürk Kongresi (Atatürk ve Türk Kültür Coğrafyasında Kafkasya ve Çevresi) /13-15 Ekim 2015 Gence, Cilt 1, ss. 20-38, “Çevrimiçi” <https://www.atam.gov.tr/wp-content/uploads/VIII.-ULUSLARARASI-ATATURK-KONGRESI-2015-15-EKIM-2015-GENCE-1-CILT-1-SS-20-38-1.pdf> Erişim Tarihi: 21/04/2022.

Uluslararası Stratejik Araştırmalar Kurumu (2018) **USAK Gürcistan Krizi Değerlendirme Raporu**, Ankara.

UMAR, Ö. O. (2004) “İkinci Dünya Savaşı Sırasında Türk-Sovyet İlişkileri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 20, Sayı 59, ss. 369-412, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/1003892> Erişim Tarihi: 30/04/2022.

UYANIKER, H. B. (2018) “Kırım Sorunundan Donbas Savaşına Rusya-Ukrayna Uyuşmazlığı”, **Karadeniz Araştırmaları Merkezi**, Sayı 59, ss. 137-168, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2248143> Tarihi: 14/05/2021.

UYAR, M. (2014) “Çeçenistan: Siyasi ve Askerî Kısırdöngü”, **Güvenlik Stratejileri Dergisi**, Cilt 14, Sayı 28, ss. 275-317., “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/594724> Erişim Tarihi: 23/08/2021.

- ÜNAL, F. (2013) “Ruslar Tarafından 1833’de Beykoz/Selvi’ye Dikilen Kaya Anıtı “Moskof Taşı” (Камень Московитов)”, **Türkiyat Mecmuası**, Cilt 23, Sayı 2, ss. 187-206, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/173110> Erişim Tarihi: 10/04/2022.
- TORBAKOV, İ. (2001) “Rusya’dan Ayrı ya da Rusya’nın Bir Parçası Olarak: Ukrayna-Rusya İlişkilerinin Kederli Bir Destanı”, Çeviren: Işık Kuşçu, **Avrasya Dosyası**, Cilt 6, Sayı 4, ss. 297-314.
- WALT, S. M. (1988) “Testing Theories of Alliance Formation: The Case of Southwest Asia”, **International Organization**, Vol. 42, No. 2, ss. 275-316, “Çevrimiçi” <https://www.cambridge.org/core/journals/international-organization/article/abs/testing-theories-of-alliance-formation-the-case-of-southwest-asia/E0FCF64F81CEB357BF509367786CB21C> Erişim Tarihi: 18/12/2020.
- WALTZ, K. N. (1964) The Stability of a Bipolar World, **Daedalus**, Cilt 93, Sayı 3, ss. 881-909, “Çevrimiçi” <http://www.rochelleterman.com/ir/sites/default/files/waltz%201964.pdf> Erişim Tarihi: 27/01/2021.
- WHITMAN, R. G. ; WOLFF, S. (2010) “The EU as a conflict manager? The case of Georgia and its implications”, **International Affairs**, Cilt 86, Sayı 1, ss. 1-21, “Çevrimiçi” <https://www.jstor.org/stable/40389089> Erişim Tarihi: 10/09/2021.
- WILCOX, M. R. (2011) “Russia and the Treaty on Conventional Armed Forces in Europe (CFE Treaty)-A Paradigm Change?”, **The Journal of Slavic Military Studies**, Cilt 24, No 4, s. 567-581, “Çevrimiçi” <https://www.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/13518046.2011.624456> Erişim Tarihi: 20/07/2021.
- YANIK L. (2007) “Allies or Partners? An Appraisal of Turkey’s Ties to Russia, 1991-2007”, **East European Quarterly**, Cilt 41, Sayı 3, ss. 349-370, “Çevrimiçi” <http://repository.bilkent.edu.tr/handle/11693/23387> Erişim Tarihi: 02/10/2021.
- YEŞİLOT, O. ; ÖZDEMİR, B. (2016) “Türk-Rus İlişkilerinin Geleceği: Rekabet mi? İş Birliği mi?”, **Marmara Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, Cilt 3, Sayı 2, 2016, ss. 55-73, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/312083> Erişim Tarihi: 05/09/2021.
- YETİM, F. (2011) “Milli Mücadele Dönemi Türk Dış Politikasında İlkesel Yaklaşımlar ve Uygulama Örnekleri”, **Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi**, Cilt 27, Sayı 79, ss. 71-96, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/676438> Erişim Tarihi: 24/04/2022.
- YILMAZ, M. E. (2010) “Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Türk-Rus İlişkileri”, **Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi**, Cilt 8, Sayı 13, ss. 27-42.,

“Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/tr/download/article-file/203474> Erişim Tarihi: 22/08/2021.

YILMAZ, S. (2018) “Güney Kafkasya Üzerine Bir Analiz”, **Iğdır Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**, Sayı 3, 2018, ss. 1-29, “Çevrimiçi” <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/2094079> Erişim Tarihi: 29/08/2021.

Diğer Kaynaklar

AA (2015) “‘Ruslara son ikaz 15 Ekim’de Genelkurmay’da yapıldı” , “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/ruslara-son-ikaz-15-ekimde-genelkurmayda-yapildi/481538> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

AA (2016) “Rusya Büyükelçiliği önünde Halep protestosu”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/rusya-buyukelciligi-onunde-halep-protestosu/705005> Erişim Tarihi:07/06/2021.

AA (2016) “Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807> Erişim Tarihi: 21/12/2021.

AA (2020) “AGİT Minsk Grubunun 28 yılda çözemediği kriz 44 günde sonlandırıldı”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/agit-minsk-grubunun-28-yilda-cozemedigi-kriz-44-gunde-sonlandirildi/2055318> Erişim Tarihi: 25/08/2021.

AA (2020) “Dağlık Karabağ konusunda bilinmesi gerekenler: 6 soruda Dağlık Karabağ, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/daglik-karabag-konusunda-bilinmesi-gerekenler-6-soruda-daglik-karabag/1987993> Erişim Tarihi: 22/08/2021.

AA (2021) “Rusya Dışişleri Bakanlığı: Büyükelçi Karlov suikastı davasında kararın çıkması tatmin edici”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-disisleri-bakanligi-buyukelci-karlov-suikasti-davasinda-kararin-cikmasi-tatmin-edici/2170249> Erişim Tarihi:09/06/2021.

AA (2021) “5 Soruda Ukrayna Krizi”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/5-soruda-rusya-ukrayna-krizi/2203164> Erişim Tarihi: 12/05/2021.

AA (2021) “ABD, Türkiye’yi F-35 programından resmi olarak çıkardığına dair Ankara’ya bildirimde bulundu”, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-turkiyeyi-f-35-programindan-resmi-olarak-cikardigina-dair-ankaraya-bildirimde-bulundu/2216316> Erişim Tarihi:26/05/2021.

AA (2021) “ABD, Türkiye’yi F-35 programından resmi olarak çıkardığına dair Ankara’ya bildirimde bulundu”, “Çevrimiçi”

<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abd-turkiyeyi-f-35-programindan-resmi-olarak-cikardigina-dair-ankaraya-bildirimde-bulundu/2216316> Erişim Tarihi:26/05/2021.

AA (2021) “Arap Baharı’nın ilk devriminin üzerinden 10 yıl geçti”, “evrimii” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/arap-baharinin-ilk-devriminin-uzerinden-10-yil-gecti/2109556> Erişim Tarihi: 28/04/2021.

AA (2021) “Japonya F-35 programına katılıyor”, “evrimii” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/japonya-f-35-programina-katiliyor/2304929> Erişim Tarihi:30/07/2021.

AA (2021) “Rusya’nın 'Kırım'ın yasa dışı ilhakına zemin hazırlayan' yasayı kabul etmesinin 7. yılı”, “evrimii” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusyanin-kirimin-yasa-disi-ilhakina-zemin-hazirlayan-yasayi-kabul-etmesinin-7-yili/2183099> Erişim Tarihi: 14/05/2021.

ABAY, E. G. (2022) “TürkAkım’da gaz sevkiyatı planlanmış bakım nedeniyle geçici durdurulacak”, **AA**, “evrimii” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkakim-da-gaz-sevkiyatı-planlanmış-bakım-nedeniyle-geçici-durdurulacak/2616915> Erişim Tarihi: 18/06/2022.

Akkuyu Nükleer / ROSATOM (t.y.) “Akkuyu NGS inşaat projesi”, “evrimii” <http://www.akkunpp.com/> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

AKSAY, H. (2014) “Ukrayna yazıları 3: Moskova atakta, Kiev aresiz”, **T24**, “evrimii” <https://t24.com.tr/yazarlar/hakan-aksay/ukrayna-yazilari-3-moskova-atakta-kiev-caresiz,9057> Erişim Tarihi: 14/05/2021.

ALASLI, A. (2020) “AGİT Minsk Grubu nasıl oluştu, ne işe yaradı?”, **AA**, “evrimii” <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/-agit-minsk-grubu-nasil-olustu-ne-ise-yaradi/2008339> Erişim Tarihi: 25/08/2021.

Aljazeera (2012) “Dağlık Karabağ’da çözüm girişimleri: AGİT Minsk Grubu’nun müzakere ıkmazı”, “evrimii” <http://www.aljazeera.com.tr/haber-analiz/daglik-karabagda-cozum-girisimleri-agit-minsk-grubunun-muzakere-cikmazi> Erişim Tarihi: 21/08/2021.

Aljazeera (2012) “Suriye Türk Uçağını Düşürdü”, “evrimii” <http://www.aljazeera.com.tr/haber/suriye-turk-ucagini-dusurdu> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

Aljazeera (2015) “Erdoğan: IşİD diye Türkmenler vuruluyor ”, “evrimii” <http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-isid-diye-turkmenler-vuruluyor> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

- Aljazeera** (2015) “NATO: Rusya çoğunlukla IŞİD'i hedef almıyor”, “Çevrimiçi”
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/nato-rusya-cogunlukla-isidi-hedef-almiyor>
Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- Aljazeera** (2015) “Obama: Türkiye'nin topraklarını koruma hakkı var”, “Çevrimiçi”
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/obama-turkiyenin-topraklarini-koruma-hakki-var> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- Aljazeera** (2015) “Putin: Özür bekliyoruz”, “Çevrimiçi”
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-ozur-bekliyoruz> Erişim Tarihi:04/03/2021.
- Aljazeera** (2015) “Rus pilot öldü mü?”, “Çevrimiçi”
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/rus-pilot-oldu-mu> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- Aljazeera** (2016) “Putin, Türkiye'ye yaptırımları kaldırdı”, “Çevrimiçi”
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/putin-turkiyeye-yaptirimlari-kaldirdi> Erişim Tarihi:04/03/2021.
- Aljazeera** (2017) “Erdoğan, Putin'le görüştü”, “Çevrimiçi”
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/erdogan-putinle-gorustu-0> Erişim Tarihi: 18/10/2021.
- Amerika'nın Sesi** (2008) “Erdoğan Rusya'dan Gürcistan'a Gidiyor”, “Çevrimiçi”
<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-08-13-voa8-88100987/862593.html> Erişim Tarihi: 07/09/2021.
- Amerika'nın Sesi** (2008) “Erdoğan: 'Gürcistan'a Yardım Edeceğiz'”, “Çevrimiçi”
<https://www.amerikaninsesi.com/a/a-17-2008-08-15-voa2-88102582/862947.html> Erişim Tarihi: 07/09/2021.
- Amerika'nın Sesi** (2015) “NATO'dan Rusya'ya İki Günde İkinci Uyarı”, “Çevrimiçi”
<https://www.amerikaninsesi.com/a/natodan-rusyaya-iki-gunde-ikinci-uyari/2993733.html> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- Amerika'nın Sesi** (2016) “Türkiye-Rusya İlişkileri Normalleşme Yolunda”, “Çevrimiçi”
<https://www.amerikaninsesi.com/a/turkiye-rusya-iliskileri-normallesme-yolunda/3442839.html> Erişim Tarihi:04/03/2021.
- Amerika'nın Sesi** (2019) “İlk Parti S-400'ler Türkiye'ye Geldi”, “Çevrimiçi”
<https://www.amerikaninsesi.com/a/msb-s400ler-ankaraya-geliyor/4997374.html> Erişim Tarihi:23/05/2021.
- Amerika'nın Sesi** (2021) “Akar'dan ABD ve AB'ye Sert Mesajlar”, “Çevrimiçi”
<https://www.amerikaninsesi.com/a/akar-dan-abd-ve-ab-ye-sert-mesajlar-/5794017.html> Erişim Tarihi:26/05/2021.

Amerika'nın Sesi (2021) "S-400 Sistemi S-300'den Daha Büyük Tehdit", "Çevrimiçi" <https://www.amerikaninsesi.com/a/s400-sistemi-s-300den-daha-buyuk-tehdit/5794670.html> Erişim Tarihi:26/05/2021.

Amerika'nın Sesi (2022) "8 Yıldır Süren Rusya-Ukrayna Gerginliği Nasıl Başladı?" "Çevrimiçi" <https://www.amerikaninsesi.com/a/rusya-ile-ukrayna-arasindaki-gerilim-neden-tirmandi-/6343152.html> Erişim Tarihi: 01/03/2022.

BAVRA, M. (2020) "5 soruda TürkAkım Projesi: Ne zaman başladı, nereden nereye uzanıyor, kapasitesi ne?", **T24**, "Çevrimiçi" <https://t24.com.tr/haber/bes-soruda-turk-akim-projesi,855249#:~:text=Karada%20y%C3%BCr%C3%BCt%C3%BClen%20Al%C4%B1m%20Terminali%20ve,Merkezi'nde%20yap%C4%B1lan%20t%C3%B6renle%20ger%C3%A7ekle%C5%9Ftirildi> Erişim Tarihi: 20/12/2021.

BBC (2010) "Russia becomes leading oil producer, BP says", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/news/10275183> Erişim Tarihi: 11/05/2022.

BBC (2013) "Ukraine protests after Yanukovych EU deal rejection", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/news/world-europe-25162563> Erişim Tarihi: 12/05/2021.

BBC (2014) "Ukraine's revolution: Making sense of a year of chaos", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/news/world-europe-30131108> Erişim Tarihi: 13/05/2021.

BBC (2014) "Ukrainian ex-leader Viktor Yanukovych vows fightback", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/news/world-europe-26386946> Erişim Tarihi: 13/05/2021.

BBC (2014) "Ukrayna: Yanukoviç için tutuklama emri", "Çevrimiçi" https://www.bbc.com/turkce/haberler/2014/02/140224_ukrayna_tutuklama Erişim Tarihi: 13/05/2021.

BBC (2015) "Obama: 'Turkey has the right to defend its airspace'", "Çevrimiçi" <https://www.bbc.com/news/av/world-us-canada-34915752> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

BBC (2015) "NATO'dan Rusya'ya mesaj: Türkiye'yi savunmaya hazırız", "Çevrimiçi" https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/10/151008_nato_turkiye Erişim Tarihi: 01/05/2021.

BBC (2015) "Rusya Devlet Başkanı Putin, Türkiye'ye yönelik ekonomik yaptırımları imzaladı", "Çevrimiçi" https://www.bbc.com/turkce/haberler/2015/11/151128_rusya_turkiye_yaptirimlar Erişim Tarihi:04/03/2021.

- BBC** (2015) “Syria conflict: Russia violation of Turkish airspace 'no accident'”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/news/world-europe-34453739> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- BBC** (2015) “Turkey shoots down Russian warplane on Syria border”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/news/world-middle-east-34907983> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- BBC** (2015) “Turkey’s President Erdogan defends downing of Russian warplane”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/news/av/world-middle-east-34915754> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- BBC** (2016) “Andrey Karlov: 'Türkiye-Rusya krizinin aşılması için her şeyi yapan' diplomat”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-38365001> Erişim Tarihi: 06/06/2021.
- BBC** (2016) “Kremlin: Erdoğan özür diledi”, “Çevrimiçi” https://www.bbc.com/turkce/haberler/2016/06/160624_erdogan_rusya Erişim Tarihi: 17/10/2021.
- BBC** (2016) “Russian ambassador to Turkey Andrei Karlov shot dead in Ankara”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/news/world-europe-38369962> Erişim Tarihi: 07/06/2021.
- BBC** (2018) “Chechnya profile – Timeline”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/news/world-europe-18190473> Erişim Tarihi: 29/08/2021.
- BBC** (2018) “İstanbul’da dördü Suriye zirvesi düzenlendi: Yıl sonuna kadar anayasa komisyonu kurulması hedefleniyor”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-46004555> Erişim Tarihi: 21/10/2021.
- BBC** (2019) “S-400 hava savunma sistemi: Rusya ile yapılan anlaşmada teknoloji transferi ve ortak üretim garanti altına alındı mı?”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-49204696> Erişim Tarihi: 23/05/2021.
- BBC** (2019) “S-400 ve F-35: ABD ile Türkiye arasındaki kriz hakkında bilinmesi gerekenler”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-47809807> Erişim Tarihi: 23/05/2021.
- BBC** (2020) “Dağlık Karabağ neden önemli, Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki sorun ne zaman ve nasıl başladı?”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54330024> Erişim Tarihi: 21/08/2021.
- BBC** (2020) “Dağlık Karabağ: Ermenistan Başbakanı Paşinyan, anlaşmayı 'halkımız için acı verici' sözleriyle tanımladı”, “Çevrimiçi”

- <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54882585> Erişim Tarihi: 26/08/2021.
- BBC** (2022) “Finlandiya ve İsveç NATO üyeliği için başvuru yaptı, Erdoğan ‘PKK’ya destek verip bizden destek istemek olmaz’ dedi”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-61490666> Erişim Tarihi: 28/07/2022.
- BBC** (2022) “NATO: İsveç ve Finlandiya'nın üyeliğine Türkiye neden karşı çıkıyor; Ankara'nın kaygıları giderilebilecek mi?”, “Çevrimiçi” <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-61492109> Erişim Tarihi: 29/07/2022.
- BEYAZ, Z. F.** (2019) “Erdoğan ile Putin 3'üncü kez bir araya gelecek”, **AA**, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/erdogan-ile-putin-3uncu-kez-bir-araya-gelecek/1441066> Erişim Tarihi: 23/10/2021.
- Bloomberg HT** (2015) “Putin: Türkiye için ciddi sonuçları olacak”, “Çevrimiçi” <https://businessht.bloomberght.com/guncel/haber/1157902-putin-turkiye-icin-ciddi-sonuclari-olacak> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- Bloomberg HT** (2022), “Rus güçleri Ukrayna’da”, “Çevrimiçi” <https://www.bloomberght.com/rusya-donbas-a-operasyon-baslatti-2299623> Erişim Tarihi: 01/03/2022.
- BOTAŞ** (2020) “TürkAkım Projesi Açıldı”, “Çevrimiçi” <https://www.botas.gov.tr/Icerik/turkakim-projesi-acildi/232> Erişim Tarihi: 20/12/2021.
- CBC** (2016) “Azerbaijan calls unilateral ceasefire against separatist Nagorno-Karabakh”, “Çevrimiçi” <https://www.cbc.ca/news/world/azerbaijan-cease-fire-1.3518700> Erişim Tarihi: 24/08/2021.
- CHILCOTE, R. ; A. SHIRYAEVSKAYA, L. PRONINA** (2013) “Russia’s Medvedev Says Gazprom May Lose Gas-Export Monopoly”, **Bloomberg Business Week** , “Çevrimiçi” <https://www.bloomberg.com/news/articles/2013-01-23/russia-s-medvedev-says-gazprom-may-lose-its-gas-export-monopoly> Erişim Tarihi: 02/05/2022.
- CNBC** (2013), “Massive anti-government rally in Ukraine turns violent”, “Çevrimiçi” <https://www.cnbc.com/2013/12/01/massive-anti-government-rally-in-ukraine-turns-violent.html> Erişim Tarihi: 13/05/2021.
- CNN Türk** (2015) “Türkiye tüm hava ve kara birliklerini teyakkuza geçirdi”, “Çevrimiçi” <https://www.cnnturk.com/turkiye/turkiye-tum-hava-ve-kara-birliklerini-teyakkuza-gecirdi> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

CNN Türk (2021) “Gazprom’un doğal gaz üretimi ve ihracatı arttı”, “Çevrimiçi”
<https://www.cnnturk.com/ekonomi/gazpromun-dogal-gaz-uretimi-ve-ihracati-artti> Erişim Tarihi: 12/02/2022.

Council of the European Union (2022) “Timeline - EU restrictive measures against Russia over Ukraine”, “Çevrimiçi”
<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/history-restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/> Erişim Tarihi: 03/06/2022.

Council of the European Union (2022), “Timeline - EU restrictive measures against Russia over Ukraine”, “Çevrimiçi”
<https://www.consilium.europa.eu/en/policies/sanctions/restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/history-restrictive-measures-against-russia-over-ukraine/> Erişim Tarihi: 03/06/2022.

Cumhuriyet (2016) “Rus Başkonsolosluğu önünde 'Tek Yol Şehadet' eylemi”, “Çevrimiçi”
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/rus-baskonsoloslugu-onunde-tek-yol-sehadet-eylemi-644967> Erişim Tarihi:07/06/2021.

Cumhuriyet (2016) “Rus büyükelçiye Ankara’da karanlık suikast”, “Çevrimiçi”
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/rus-buyukelciye-ankarada-karanlik-suikast-647790> Erişim Tarihi:06/06/2021.

Cumhuriyet (2019) “Erdoğan-Putin görüşmeleri: Ne kararlar alındı, hangi konular konuşuldu?”, “Çevrimiçi”
<https://www.cumhuriyet.com.tr/haber/erdogan-putin-gorushmeleri-ne-kararlar-alindi-hangi-konular-konusuldu-1213818> Erişim Tarihi: 21/10/2021.

Cumhuriyet (2021) “Erdoğan, F-35 için ödenen paranın F-16 alımında kullanılmak istendiğini söyledi”, “Çevrimiçi”
<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/erdogan-f-35-icin-odenen-paranin-f-16-aliminda-kullanilmak-istendigini-soyledi-1877507> Erişim Tarihi: 01/12/2021.

Cumhuriyet (2021) “F-35 ve F-16: Türkiye'nin envanterinde hangi savaş uçakları var, F-35 programından çıkarılması Hava Kuvvetleri’ni nasıl etkiler?”, “Çevrimiçi”
<https://www.cumhuriyet.com.tr/turkiye/f-35-ve-f-16-turkiyenin-envanterinde-hangi-savas-ucaklari-var-f-35-programindan-cikarilmasi-hava-kuvvetlerini-nasil-1884216> Erişim Tarihi: 01/12/2021.

ÇAKIR, A. (2022) “5 Soruda İsveç Filandiya”, Amerika’nın Sesi, “Çevrimiçi”
<https://www.amerikaninsesi.com/a/soruda-i%C3%A7sve%C3%A7-ve-finlandiya-n%C4%B1n-nato-%C3%BCyeli%C4%9Fi/6571299.html> Erişim Tarihi: 28/07/2022.

DERMAN, G. S. (2017) “Türkiye-Rusya Üst Düzey İşbirliği Konseyi’nin Altıncı Toplantısında Cumhurbaşkanı Erdoğan-Putin Görüşmesinin Sonuçları”,

- ANKASAM, “Çevrimiçi” <https://www.ankasam.org/turkiye-rusya-ust-duzey-isbirligi-konseyinin-altinci-toplantisinda-cumhurbaskani-erdogan-putin-gorusmesinin-sonuclari/> Erişim Tarihi: 21/12/2021.
- DOĞRU, İ. (2022) “BM Güvenlik Konseyi’nin Rusya’nın Ukrayna’yı işgali nedeniyle kinayan kararını Rusya ‘VETO’ etti.”, AA, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/rusya-ukraynaya-saldirisini-kinayan-bmgk-tasarisini-veto-etti/2515478> Erişim Tarihi: 01/03/2022.
- Dünya Gazetesi (2022) “Türkiye, Rusya'nın en büyük tarım ürünleri ithalatçısı oldu”, “Çevrimiçi” <https://www.dunya.com/ekonomi/turkiye-rusyanin-en-buyuk-tarim-urunleri-ithalatcisi-oldu-haberi-646432> Erişim Tarihi: 03/05/2022.
- DW (2016) “7 soruda NATO'nun füze kalkanı projesi”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/7-soruda-natonun-f%C3%BCze-kalkan%C4%B1-projesi/a-19388836> Erişim Tarihi: 07/05/2021.
- DW (2016) “Esad: Halep'in geri alınması İran ve Rusya için de zafer”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/esad-halepin-geri-al%C4%B1nmas%C4%B1-iran-ve-rusya-i%C3%A7in-de-zafer/a-36870530> Erişim Tarihi: 06/06/2021.
- DW (2017) “Erdoğan: S-400’de imzalar atıldı”, “Çevrimiçi” <https://p.dw.com/p/2h7TM> Erişim Tarihi: 20/10/2021.
- DW (2018) “Erdoğan, Putin ve Ruhani İstanbul’da buluşuyor”, “Çevrimiçi” <https://p.dw.com/p/2tsfy> Erişim Tarihi: 21/10/2021.
- DW (2020) “ABD: Türkiye S-400 için çok şeyi feda etti”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/abd-t%C3%BCrkiye-s-400-i%C3%A7in-%C3%A7ok-%C5%9Feyi-feda-etti/a-55352014> Erişim Tarihi:26/05/2021.
- DW (2020) “ABD’den Türkiye’ye S-400 cezası geldi”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/abdden-t%C3%BCrkiye-s-400-cezas%C4%B1-geldi/a-55940390> Erişim Tarihi:25/05/2021.
- DW (2020) “NATO’dan Türkiye’ye S-400 tepkisi”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/natodan-t%C3%BCrkiye-s-400-tepkisi/a-55315610> Erişim Tarihi:27/05/2021.
- DW (2021) “ABD’den Türkiye’ye: S-400’leri elinizde tutmayın”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/abdden-t%C3%BCrkiye-s-400leri-elinizde-tutmay%C4%B1n/a-56669639> Erişim Tarihi:27/05/2021.
- DW (2021) “Erdoğan: Nükleer enerji sahibi ülkeler ligine katılacağız”, “Çevrimiçi” <https://www.dw.com/tr/erdo%C4%9Fan-n%C3%BCkleer-enerji-sahibi-%C3%BClkeler-ligine-kat%C4%B1laca%C4%9F%C4%B1z/a-56828705> Erişim Tarihi: 25/10/2021.

- DW** (2022) “Antalya’daki Ukrayna-Rusya görüşmesinden ne çıktı?”, “Çevrimiçi”
<https://www.dw.com/tr/antalyadaki-ukrayna-rusya-g%C3%B6r%C3%BC%C5%9Fmesinden-ne-%C3%A7%C4%B1kt%C4%B1/a-61080845> Erişim Tarihi: 18/03/2022.
- DW** (2022) “Rusya’dan doğal gaz alımında ‘Ruble’ dönemi başlıyor”, “Çevrimiçi”
<https://www.dw.com/tr/rusyadan-do%C4%9Fal-gaz-al%C4%B1m%C4%B1nda-ruble-d%C3%B6nemi-ba%C5%9Fl%C4%B1yor/a-61323228> Erişim Tarihi: 10/04/2022.
- DW** (2022) “Rusya’ya karşı hangi yaptırım kararları alındı?”, “Çevrimiçi”
<https://www.dw.com/tr/rusyaya-kar%C5%9F%C4%B1-hangi-yapt%C4%B1r%C4%B1m-kararlar%C4%B1-al%C4%B1nd%C4%B1/a-60943216> Erişim Tarihi: 02/03/2022.
- DW** (2022) “Ukrayna-Rusya müzakereleri nerede tıkanıyor?”, “Çevrimiçi”
<https://www.dw.com/tr/ukrayna-rusya-m%C3%BCzakereleri-nerede-t%C4%B1kan%C4%B1yor/a-61141450> Erişim Tarihi: 18/03/2022.
- En Son Haber** (2015) “TSK’dan düşürülen Rus uçağı açıklaması”, “Çevrimiçi”
<https://www.ensonhaber.com/gundem/tskdan-dusurulen-rus-ucagi-aciklamasi-2015-11-24> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- ERGİN, S.** (2021) “Soçi Zirvesi’nin önceki buluşmalardan ayrıldığı noktalar”, **Hürriyet** “Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/sedat-ergin/soci-zirvesinin-onceki-bulusmalardan-ayrildigi-noktalar-41906313> Erişim Tarihi: 21/10/2021.
- ERİSTAVİ, R.** (2017) “Gürcü Yazar ve Siyasetçi Zviad Gamsakhurdia”, **Rusen**, “Çevrimiçi” <http://www.rusen.org/gurcu-yazar-ve-siyasetci-zviad-gamsakhurdia/> Erişim Tarihi: 01/08/2021.
- Euronews** (2015) “Gürcistan: Rusya ile savaşın 7. yıl dönümünü etkinlikleri”, “Çevrimiçi” <https://tr.euronews.com/2015/08/08/gurcistan-rusya-ile-savas-in-7-yil-donumunu-etkinlikleri> Erişim Tarihi: 11/09/2021.
- Euronews** (2015) “Rusya Avrupa’da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Antlaşması’nın Ortak Çalışma Grubu’ndan çekildi”, “Çevrimiçi”
<https://tr.euronews.com/2015/03/10/rusya-avrupa-da-konvansiyonel-silahli-kuvvetler-antlasmasi-nin-ortak-calisma-> Erişim Tarihi: 08/05/2021.
- Euronews** (2018) “Avrupa, Güney Osetya Savaşı’na gerekli tepkiyi verseydi Rusya Kırım’ı ilhak edemezdi”, “Çevrimiçi” <https://tr.euronews.com/2018/08/09/-avrupa-gurcistan-ve-osetya-savasina-gerekli-tepkiyi-verseydi-rusya-kirimi-ilhak-edemezdi> Erişim Tarihi: 06/09/2021.

- Euronews** (2019) “Hangi ülkeler S-300 ve S-400 sistemlerini kullanıyor?”, “Çevrimiçi” <https://tr.euronews.com/2019/07/12/s-300-ve-s-400-sistemlerini-dunyada-kac-ulke-kullaniyor> Erişim Tarihi:24/05/2021.
- Euronews** (2022) “Biden: ABD, Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya başvuru sürecine güçlü destek veriyor”, “Çevrimiçi” <https://tr.euronews.com/2022/05/18/biden-abd-finlandiya-ve-isvec-in-nato-ya-basvuru-surecine-guclu-destek-veriyor> Erişim Tarihi: 29/07/2022.
- Euronews** (2022) “Türkiye, İsveç ve Finlandiya, 'NATO üyeliği' için ilk toplantıda Helsinki'de buluşuyor”, <https://tr.euronews.com/2022/08/26/turkiye-isvec-ve-finlandiya-arasinda-nato-uyeligi-icin-ilk-toplanti-helsinkide-gerceklesiy> Erişim Tarihi: 26/08/2022.
- FELGENHAUER, P.** (2008) “V Gruzii Yest Komu Voevat. İ çem Voemat”, **Nezavisimaya Gazeta**, “Çevrimiçi” https://nvo.ng.ru/concepts/2008-07-25/13_georgia.html Erişim Tarihi: 09/09/2021.
- Gazeta.Ru** (2008) “Rossiya Vvyazalas'v Voybu”, “Çevrimiçi” https://www.gazeta.ru/politics/2008/08/08_a_2805275.shtml Erişim Tarihi: 09/09/2021.
- Global Security** (t.y.) “Russian State Budget”, “Çevrimiçi” <https://www.globalsecurity.org/military/world/russia/budget.htm> Erişim Tarihi: 01/05/2022.
- Habertürk** (2012) “Angajman kuralları değişti askeri hareketlilik arttı”, “Çevrimiçi” <https://www.haberturk.com/gundem/haber/754647-angajman-kurallari-degisti-askeri-hareketlilik-artti> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- Habertürk** (2020) “Fırat Kalkanı Harekatı'nın 4.Yılı”, “Çevrimiçi” <https://www.haberturk.com/firat-kalkani-harekati-nin-4-yili-haberler-2781124> Erişim Tarihi: 18/10/2021.
- Habertürk** (2022) “Ruslar için Türkiye hayal oluyor”, “Çevrimiçi” <https://www.haberturk.com/ruslar-icin-turkiye-3387267-ekonomi> Erişim Tarihi: 21/04/2022.
- Habertürk** (2022) “AB ve ABD'den Putin ve Lavrov'a yaptırım”, “Çevrimiçi” <https://www.haberturk.com/son-dakika-haberi-ab-den-putin-ve-lavrov-a-yaptirim-3356626> Erişim Tarihi: 01/03/2022.
- Haberus** (2010) “Türkiye-Rusya ilişkilerinin güçlenmesi Yukarı Karabağ'da çözüme olumlu katkı sağlıyor”, “Çevrimiçi” <https://haberrus.ru/headline/2010/01/12/turkiye-rusya-iliskilerinin-guclenmesi-yukari-karabagda-cozume-olumlu-katki-sagliyor.html> Erişim Tarihi: 24/08/2021.

- HAS, K. (2019) “Soçi Mutabakatı ve sonuçları”, **BirGün Gazetesi**, “Çevrimiçi”
<https://www.birgun.net/haber/soci-mutabakati-ve-sonuclari-274060> Erişim
Tarihi: 04/05/2021.
- Hürriyet** (2016) “18 kişilik Rus heyeti Ankara'da”, “Çevrimiçi”
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/18-kisilik-rus-heyeti-ankarada-40312149>
Erişim Tarihi:08/06/2021.
- Hürriyet** (2016) “Rus uçağını vuran pilotlar tutuklandı”, “Çevrimiçi”
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/rus-ucagini-vuran-pilotlara-gozalti-40154010> Erişim Tarihi:04/03/2021.
- Hürriyet** (2016) “Rusya İstanbul Başkonsolosluğu önünde Suriye eylemi”,
“Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/yerel-haberler/istanbul/rusya-istanbul-baskonsoloslugu-onunde-suriye-ey-40311709> Erişim
Tarihi:06/06/2021.
- Hürriyet** (2020) “Dağlık Karabağ sorunu nedir? Dağlık Karabağ konusunda bilinmesi gerekenler ”, “Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/galeri-daglik-karabag-sorunu-nedir-daglik-karabag-konusunda-bilinmesi-gerekenler-41622475>
Erişim Tarihi: 23/08/2021.
- Hürriyet** (2021) “1877-1878 Türk-Rus savaşı... 93 Harbi”, “Çevrimiçi”
<https://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/ilber-ortayli/1877-1878-turk-rus-savasi-93-harbi-41796357> Erişim Tarihi:29/06/2021.
- Hürriyet** (2021) “Güney Osetya sorunu nedir?”, “Çevrimiçi”
<https://www.hurriyet.com.tr/dunya/guney-osetya-sorunu-nedir-9616372> Erişim
Tarihi: 14/11/2021.
- Hürriyet** (2021) “Karlov suikastinin planlayıcısı Cemal Karaata'nın Kanada'da olduğu ortaya çıktı”, “Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/gundem/karlov-suikastinin-planlayicisi-cemal-karaatanin-kanadada-oldugu-ortaya-cikti-41812717> Erişim Tarihi:09/06/2021.
- Hürriyet** (2021) “Son dakika... Karlov suikastı davasında karar çıktı”, “Çevrimiçi”
<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/son-dakika-karlov-suikasti-davasinda-karar-cikti-41758951> Erişim Tarihi:09/06/2021.
- Hürriyet** (2022) “Bakan Çavuşoğlu'ndan flaş İsveç ve Finlandiya açıklaması”,
“Çevrimiçi” <https://www.hurriyet.com.tr/dunya/bakan-cavusoglundan-onemli-aciklamalar-42076127> Tarihi: 03/06/2022.
- INQUIRER.NET** (2015) “Russia confirms its jet shot down near Turkish border”,
“Çevrimiçi” <https://newsinfo.inquirer.net/742082/russia-confirms-its-jet-shot-down-near-turkish-border> Erişim Tarihi: 04/03/2021.

- JSF** (t.y.) “About us”, “Çevrimiçi” <https://www.jsf.mil/aboutus> Erişim Tarihi:22/05/2021.
- KAMALOV, İ.** (2012) “Vladimir Putin’in Türkiye Ziyareti: Gündem ve Beklentiler”, **ORSAM**, “Çevrimiçi” <https://www.orsam.org.tr/tr/vladimir-putin-in-turkiye-ziyareti-gundem-ve-beklentiler/> Erişim Tarihi: 16/10/2021.
- KARADAĞ, S.** (2019) “Azerbaycan’ın Denge Siyaseti”, **İnsamer**, “Çevrimiçi” https://insamer.com/tr/azerbaycanin-denge-siyaseti_2234.html Erişim Tarihi: 22/08/2021.
- KARATAŞ, B.** (2016) “Soğuk Savaş Döneminden Bugüne NATO Üyesi Bir Ülke Tarafından Düşürülen İlk Rus Savaş Uçağına İlişkin Değerlendirmeler” , **Tesnim Haber Ajansı**, “Çevrimiçi” <https://tn.ai/1004252> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- KASAPOĞLU, C.** (2021) “4 Kritik Soruda Türkiye’nin F-35 Programından Çıkarılması”, **EDAM**, “Çevrimiçi” <https://edam.org.tr/f35-tr/> Erişim Tarihi:30/07/2021.
- KUPCHINSKY, R.** (2006) “Russia: Gazprom - A Troubled Giant”, **RFERL**, “Çevrimiçi” <https://www.rferl.org/a/1064448.html> Erişim Tarihi: 01/05/2022.
- Kyiv Post** (2013) “Yanukovych confirms refusal to sign deal with EU”, “Çevrimiçi” <https://www.kyivpost.com/article/content/ukraine-politics/yanukovych-confirms-refusal-to-sign-deal-with-eu-332493.html> Erişim Tarihi: 12/05/2021.
- LANG, D. M. ; SUNY, R. G.** (2021)“Georgia”, **Britannica**, “Çevrimiçi” <https://www.britannica.com/place/Georgia/Turkish-and-Persian-domination>, Erişim Tarihi: 02/08/2021.
- Maabir** (Enerji Ticaret Platformu) (2021) “Mavi Akım Nedir ?”, “Çevrimiçi” <https://maabir.com/mavi-akim-projesi-nedir/> Erişim Tarihi: 19/12/2021.
- MEHMET, F. H.** (2016) “Türkiye-Rusya ilişkilerinin son 16 yılı”, **AA**, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/turkiye-rusya-iliskilerinin-son-16-yili/698807> Erişim Tarihi: 16/10/2021.
- MFA** (2016) “Rusya Federasyonu, Türkiye Cumhuriyeti ve İran İslam Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlarının Suriye İhtilafının Sonlandırılmasına Matuf Siyasi Süreci Yeniden Canlandırmak İçin Mutabık Kaldıkları Adımlara İlişkin Ortak Açıklama, 20 Aralık 2016, Moskova”, “Çevrimiçi” https://www.mfa.gov.tr/rusya-federasyonu_-turkiye-cumhuriyeti-ve-iran-islam-cumhuriyeti-disisleri-bakanlarinin-suriye-htilafinin-sonlandirilmesine-mat.tr.mfa Erişim Tarihi: 03/05/2021.
- MFA** (2020) “No: 321, 14 Aralık 2020, ABD’nin Ülkemize Karşı Açıkladığı Yaptırım Kararları Hk.”, “Çevrimiçi” https://www.mfa.gov.tr/no_-321_-abd-nin-

ulkemize-karsi-acikladigi-yaptirim-kararlari-hk.tr.mfa
Tarihi:25/05/2021.

Erişim

MFA (t.y.) “BLACKSEAFOR”, “Çevrimiçi”
<https://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa> Erişim Tarihi: 13/10/2021.

MFA (t.y.) “Karadeniz Ekonomik İş Birliği Örgütü (KEİ)”, “Çevrimiçi”
<https://www.mfa.gov.tr/karadeniz-ekonomik-isbirligi-orgutu-kei.tr.mfa>
Tarihi: 17/10/2021.

Milliyet (2008) “ABD, Karadeniz'deki gemileri için çözüm buldu!”, “Çevrimiçi”
<https://www.milliyet.com.tr/dunya/abd-karadenizdeki-gemileri-icin-cozum-buldu-987338> Erişim Tarihi: 07/09/2021.

Milliyet (2015) “Moskova, UDİK toplantısını iptal etti”, “Çevrimiçi”
<https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/moskova-udik-toplantisini-iptal-etti-2153991> Erişim Tarihi: 16/10/2021.

MİRAS, T. (2009) “Georgia started war with Russia: EU-backed report”, **Reuters**, “Çevrimiçi”
<https://www.reuters.com/article/us-georgia-russia-report-idUSTRE58T4MO20090930> Erişim Tarihi:08/10/2021.

NTV (2015) “Cumhurbaşkanı Erdoğan'dan Rusya açıklaması”, “Çevrimiçi”
<https://www.ntv.com.tr/turkiye/rusya-cok-ciddi-bir-yanlis-icinde,rmUYtZDD3EK574I6kpw11A> Erişim Tarihi: 01/05/2021.

NTV (2016) “Uçak krizi sonrası Türk-Rus ilişkilerinde neler yaşandı?”, “Çevrimiçi”
<https://www.ntv.com.tr/dunya/ucak-krizi-sonrasi-turk-rus-iliskilerinde-neler-yasandi,nqUpARHsW0Sizw9Jx9LgZQ> Erişim Tarihi: 17/10/2021.

NTV (2019) “SON DAKİKA: Erdoğan-Putin'den açıklama”, “Çevrimiçi”
<https://www.ntv.com.tr/dunya/son-dakika-erdogan-putinden-aciklama,Hnp0RwSBaEqar-JvQXqzfw> Erişim Tarihi: 24/10/2021.

NTV (2021) “Bakan Akar'dan S-400 açıklaması”, “Çevrimiçi”
https://www.ntv.com.tr/turkiye/son-dakika-haberi-bakan-akardan-s-400-aciklamasi,kG_P0QHGUkSIy2DbZc78-Q Erişim Tarihi:26/05/2021.

ÖZCAN, M. (2019) “Uluslararası düzende yeni paradigma: Batı dışı dünyanın rolü”, **AA**, “Çevrimiçi”
<https://www.aa.com.tr/tr/analiz/uluslararasi-duzende-yeni-paradigma-bati-disi-dunyanin-rolu/1404192> Erişim Tarihi: 27/01/2021.

Qha Kırım Haber Ajansı (21 Nisan 2020) “Çeçenistan bağımsızlığının lideri Cahar Dudayev'in şehadetinin üzerinden 24 yıl geçti”, “Çevrimiçi”
<https://qha.com.tr/haberler/cecenistan-bagimsizliginin-lideri-cahar-dudayev-in-vefatindan-24-yil-gecti/191030/> Erişim Tarihi: 23/08/2021.

- Resmi Gazete** (06/07/1992) “Avrupa’da Konvansiyonel Silahlı Kuvvetler Hakkında Anlaşma”, “Çevrimiçi” https://www.resmigazete.gov.tr/arsiv/21276_1.pdf Erişim Tarihi: 03/05/2021.
- Reuters** (2015) “Turkey downs Russian warplane near Syria border, Putin warns of 'serious consequences'”, “Çevrimiçi” <https://www.reuters.com/article/us-mideast-crisis-syria-turkey-idUSKBN0TD0IR20151124> Erişim Tarihi:04/03/2021.
- Reuters** (2020) “Video shows missile fired where Turkey cleared way for S-400 test, prompting U.S. warning”, “Çevrimiçi” <https://www.reuters.com/article/us-turkey-defence-idUSKBN2711Q1> Erişim Tarihi:27/05/2021.
- Ria Novosti** (2008) “Rossiya i Franciya Soglasili 6 Printsipov Pereşeniya Konfliktov v Gruzii”, “Çevrimiçi” <https://ria.ru/20080812/150319569.html> Erişim Tarihi: 08/09/2021.
- Ria Novosti** (2010) “Rossiya i Turtsiya Stanovyatsya Strategiçeskimi Partnerami - Medvedev”, “Çevrimiçi” <https://ria.ru/20100510/232537864.html> Erişim Tarihi: 15/10/2021.
- Ria Novosti** (2010) “Visit Dmitriya Medvedeva v Turtsiyu 11-12 Maya 2010”, “Çevrimiçi” https://ria.ru/medvedev_visits_turkey_11052010/ Erişim Tarihi: 15/10/2021.
- RİDWELL, H.** (2022) “Finlandiya-Rusya Sınırı NATO İçin Ne Anlama Geliyor?”, **Amerika’nın Sesi**, “Çevrimiçi” <https://www.amerikaninsesi.com/a/6593488.html> Erişim Tarihi: 29/07/2022.
- Rosssiyskaya Gazeta** (2008) “Klyuç Ot Diplomata”, “Çevrimiçi” <https://rg.ru/2008/10/07/lavrov.html> Erişim Tarihi: 11/09/2021.
- RUSS, O.** (2020) “5 Soru: F-35 Programı ve Türkiye”, **SETA**, “Çevrimiçi” <https://www.setav.org/5-soru-f-35-programi-ve-turkiye/> Tarihi:22/05/2021.
- Rusya Federasyonu Başkanlığı** (2011) “Zasedaniya rossiyko-turetskogo Soveta sotrudniçestva vişşego urovnya”, “Çevrimiçi” <http://www.kremlin.ru/events/president/news/10657> Erişim Tarihi: 15/10/2021.
- Sabah** (2015) “Erdoğan: Rusya'dan özür dilemeyeceğiz ”, “Çevrimiçi” <https://www.sabah.com.tr/gundem/2015/11/26/erdogan-rusyadan-ozur-dilemeyecegiz> Erişim Tarihi:04/03/2021.
- Sabah** (2019) “S-400’lerde ikinci sevkiyat başladı”, “Çevrimiçi” <https://www.sabah.com.tr/gundem/2019/08/28/s-400lerde-ikinci-sevkiyat-basladi> Erişim Tarihi: 20/10/2021.

- SALCI, T. (2021) “Geçmişten bugüne F-35 projesi ve Türkiye”, **Sputnik**, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20210406/gecmisten-bugune-f-35-projesi-ve-turkiye-1044208430.html> Erişim Tarihi:22/05/2021.
- SANCAKTAR, C. (2008) “Kosova’dan Abhazya ve Güney Osetya’ya: Batı’nın Tutarsızlığı”, **TASAM**, “Çevrimiçi” <https://tasam.org/tr-TR/Icerik/936/kosovadan-abhazya-ve-guney-osetyaya-batinin-tutarsizligi> Erişim Tarihi: 09/09/2021.
- SeaNews (2022) “Russian Oil Export in 2021: Products Up”, “Çevrimiçi” <https://seanews.ru/en/2022/02/28/en-russian-oil-export-in-2021-products-up/> Erişim Tarihi: 12/05/2022.
- Sözcü** (2014) “Ukrayna’da ateşkes!”, “Çevrimiçi” <https://www.sozcu.com.tr/2014/dunya/kolluk-kuvvetleri-meydana-girdi-459118/> Erişim Tarihi: 13/05/2021.
- Sözcü** (2015) “Türkiye’den Rusya’ya Bayırbucak uyarısı” , “Çevrimiçi” <https://www.sozcu.com.tr/2015/gundem/turkiyeden-rusyaya-bayirbucak-uyarisi-991268/> Erişim Tarihi:04/03/2021.
- Sputnik** (2015) “Downed Su-24 Pilot Found 'Safe And Sound', Taken to Hmeymim Bas”, “Çevrimiçi” <https://sputniknews.com/20151125/downed-jet-pilot-safe-airbase-hmeymim-1030713848.html> Erişim Tarihi: 04/03/2021.
- Sputnik** (2015) “Rusya: Pilotlardan biri karadan açılan ateş sonucu hayatını kaybetti”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20151124/turkiye-suriye-askeri-ucak-rusya-1019216204.html> Erişim Tarihi:04/03/2021.
- Sputnik** (2015) “Türkiye Çin füzesinden vazgeçti, 'milli füze'ye yöneldi”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20151115/turkiye-cin-fuze-milli-1019033176.html> Tarihi:22/05/2021.
- Sputnik** (2016) “Karlova'nın öldürülmesiyle Rus uçağının düşürülmesi arasında fark yok”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20161220/karlov-rus-ucak-1026399964.html> Erişim Tarihi:04/03/2021.
- Sputnik** (2016) “Putin: Alçakça bir saldırı”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20161219/putin-karlov-suikast-1026385203.html> Erişim Tarihi:08/06/2021.
- Sputnik** (2016) “Rusya başkonsolosluğu önündeki protestonun arkasında kim var?”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20161214/rusya-baskonsoloslugu-onundeki-protesto-arkasinda-kim-var-1026313403.html> Erişim Tarihi:07/06/2021.
- Sputnik** (2019) “Erdoğan: Türkiye’de yatırım yapmak isteyen Rus firmalarına her türlü kolaylığı sağlayacağız”, “Çevrimiçi”

<https://tr.sputniknews.com/20190408/turkiye-rusya-isbirligi-toplantisi-erdogan-putin-1038674504.html> Erişim Tarihi: 24/10/2021.

Sputnik (2019) “Putin ile Erdoğan, 2019’un ilk görüşmesini gerçekleştirdi: Şubatta üçlü zirve yapılacak”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20190123/putin-ile-erdogan-ortak-basin-toplantisi-duzenledi-1037257592.html> Erişim Tarihi: 23/10/2021.

Sputnik (2019) “Putin ve Erdoğan’ın 2018’deki görüşmeleri”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20190130/putin-erdogan-rusya-turkiye-akkuyu-turk-akimi-suriye-1037377596.html> Erişim Tarihi: 23/10/2021.

Sputnik (2021) “2021’de Türkiye-Rusya ticaret hacmi ne kadar büyüdü?”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20210629/2021-yilinda-turkiye-rusya-ticaret-hacmi-ne-kadar-buyudu-1044843572.html> Erişim Tarihi: 16/12/2021.

Sputnik (2021) “Milli Savunma Bakanı Akar: S-400 savunma sistemi, tehdit ve tehlikeye karşı ihtiyaç duyulduğunda kullanılır”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20210226/akar-s400-savunma-sistemi-tehdit-ve-tehlikeye-karsi-ihiyac-duyuldugunda-kullanilir-1043904369.html> Erişim Tarihi: 26/05/2021.

Sputnik (2021) “St. Petersburg’da imzalar atıldı: Rönesans, Rusya’da doğal gaz işleme tesisi inşa edecek”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20210605/st-petersburgda-imzalar-atildi-ronesans-rusyada-dogalgaz-isleme-tesisi-insa-edecek-1044664740.html> Erişim Tarihi: 24/02/2022.

Sputnik (2021) “Putin, inşaatında Türk şirketinin de yer aldığı tesisi açtı”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20210609/putin-insaatinda-turk-sirketinin-de-yer-aldigi-tesisi-acti-1044696123.html> Erişim Tarihi: 24/02/2022.

Sputnik (2022) “Gazprom: Avrupa’daki doğalgaz rezervleri tarihin en düşük seviyesinde”, “Çevrimiçi” <https://tr.sputniknews.com/20220124/gazprom-avrupadaki-dogalgaz-rezervleri-tarihin-en-dusuk-seviyesinde-1053083213.html> Erişim Tarihi: 01/03/2022.

STEİN, A. (2016) “Assassination of Russian Ambassador to Turkey Could Create Fallout for Washington”, **Atlantic Council**, “Çevrimiçi” <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/menasource/assassination-of-russian-ambassador-to-turkey-could-create-fallout-for-washington/> Erişim Tarihi: 08/06/2021.

Stratejik Ortak (2018) “Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (Kronolojik)”, “Çevrimiçi” <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html> Erişim Tarihi: 19/10/2021.

- Stratejik Ortak** (2018) “Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (Kronolojik)”, “Çevrimiçi” <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html> Erişim Tarihi: 19/10/2021.
- SULAJ, A. ; ABDULA, F. (2021) “Kosova bağımsızlığının 13. yıl dönümünü kutluyor”, AA, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kosova-bagimsizliginin-13-yil-donumunu-kutluyor/2147669> Erişim Tarihi: 10/09/2021.
- SULAJ, A. ; ABDULA, F. (2021) “Kosova bağımsızlığının 13. yıl dönümünü kutluyor”, AA, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/kosova-bagimsizliginin-13-yil-donumunu-kutluyor/2147669> Erişim Tarihi: 10/09/2021.
- SVİSTUNOVA, I. (2013) “Rossiyo-turetskie otnoşeniya v svete vizita R.T. Erdogana”, Rossiyskiy Institut Strategicheskikh Issledovaniy, “Çevrimiçi” <https://www.riss.ru/analitics/4403/#.VHsWETGsUfE> Erişim Tarihi: 16/10/2021.
- SVİSTUNOVA, I. (2013) “Rossiyo-turetskie otnoşeniya v svete vizita R.T. Erdogana”, Rossiyskiy Institut Strategicheskikh Issledovaniy, “Çevrimiçi” <https://www.riss.ru/analitics/4403/#.VHsWETGsUfE> Erişim Tarihi: 16/10/2021.
- ŞEKER, A. U. (2022) “AB, Rus gaz ödemelerinin nasıl yapılacağını belirledi”, AA, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/ab-rus-gaz-odemelerinin-nasil-yapilacagini-belirledi/2590291#:~:text=Buna%20g%C3%B6re%2C%20Rusya'dan%20enerji,yat%C4%B1r%C4%B1lma%C4%B1%20takdirde%20do%C4%9Fal%20gaz%20kesilecek>. Erişim Tarihi: 21/05/2022.
- ŞEKER, A. U. (2022) “AB'den Rusya'ya ilave yaptırımlar devrede”, AA, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/abden-rusyaya-ilave-yaptirimlar-devrede/2515635> Erişim Tarihi: 02/03/2022.
- TAŞLARDAN, D. (2022) “5 soruda Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya üyelik süreci”, **Sözcü** “Çevrimiçi” <https://www.sozcu.com.tr/2022/dunya/5-soruda-finlandiya-ve-isvecin-natoya-uyelik-sureci-7137411/> Erişim Tarihi: 29/07/2022.
- T.C. Amasya Valiliği**, (t.y.) “Amasya Tamimi (22 Haziran 1919)”, “Çevrimiçi” <http://www.amasya.gov.tr/amasya-tamimi-22-haziran-1919> Erişim Tarihi: 18/04/2022.
- T.C. Cumhurbaşkanlığı** (2022) “Türkiye, Finlandiya ve İsveç tarafından NATO Madrid Zirvesi'nde imzalanan Üçlü Muhtıra çerçevesinde kurulan Daimi Ortak Mekanizma'nın ilk toplantısı”, “Çevrimiçi” <https://tccb.gov.tr/cumhurbaskanligi-sozculugunden/1695/139255/turkiye->

[finlandiya-ve-isvec- tarafindan-nato-madrid-zirvesi-nde-imzalan-an-uclu-muhtira-cercevesinde-kurulan-daimi-ortak-mekanizma-nin-ilk-toplantisi-](#)
Erişim Tarihi: 26/08/2022.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (2022) “Akkuyu Nükleer Güç Santrali Projesi”, “Çevrimiçi” <https://enerji.gov.tr/neupgm-akkuyu-nukleer-guc-santrali-projesi> Erişim Tarihi: 18/05/2022.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (t.y.) “Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri”, “Çevrimiçi” <https://enerji.gov.tr/neupgm-boru-hatlari-ve-projeleri> Erişim Tarihi: 11/05/2022.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (t.y.) “Mavi Akım Doğalgaz Boru Hattı (Mavi Akım)”, “Çevrimiçi” <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari> Erişim Tarihi: 18/12/2021.

T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı (t.y.) “Rusya-Türkiye Doğalgaz Boru Hattı (Batı Hattı)”, “Çevrimiçi” <https://enerji.gov.tr/bilgi-merkezi-dogal-gaz-boru-hatlari> Erişim Tarihi: 18/12/2021.

T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı (2017) “Türkiye ve Rusya için “Özel” Olacak”, “Çevrimiçi” <https://basin.ktb.gov.tr/TR-176000/turkiye-ve-rusya-icin-2019-ozel-olacak.html> Erişim Tarihi: 22/12/2021.

TAŞKIN, E. (2022) “Fransa: AB’nin Rusya’ya yönelik 6 yaptırım paketi ‘savaşmadan savaşı durdurmak’ anlamı taşıyor”, AA, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/fransa-abnin-rusyaya-yonelik-6-yaptirim-paketi-savasmadan-savasi-durdurmak-anlami-tasiyor/2614864> Erişim Tarihi: 15/06/2022.

TBMM (1992) “Türkiye Cumhuriyeti ile Rusya Federasyonu Arasındaki İlişkilerin Esasları Hakkında Antlaşmanın Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ve Dışışleri Komisyonu Raporu (1/434)”, s. 2, “Çevrimiçi” <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/TBMM/d19/c045/tbmm19045036ss0295.pdf> Erişim Tarihi: 17/10/2021.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (1920) İnikat 84, Cilt 5, 16 Teşrinievvel 1336, s. 5, “Çevrimiçi” <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001084.pdf> Erişim Tarihi: 20/04/2022.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (1920) İnikat 2, Cilt 1, 24 Nisan 1336, s. 5, “Çevrimiçi” <https://www5.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/GZC/d01/CILT01/gcz01001002.pdf> Erişim Tarihi: 20/04/2022.

TBMM Gizli Celse Zabıtları (1923) İnikat 196, Cilt 27, 21 Şubat 1338, s. 1299, “Çevrimiçi”

<https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/tutanak/gzc/d01/cilt03/gcz01003196.pdf>
Erişim Tarihi: 25/04/2022.

TEMİZER, M. (2019) “Üç yıl önce imzalanan TürkAkım’da sona yaklaşıldı”, AA, “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/uc-yil-once-imzalanan-turkakimda-sona-yaklasildi/1608261> Erişim Tarihi: 19/10/2021.

TEMİZER, S. (2022) “İsveç ve Finlandiya’nın NATO’ya katılım protokolleri imzalandı”, AA “Çevrimiçi” <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/isvec-ve-finlandiyanin-natoya-katilim-protokolleri-imzalandi/2630466> Erişim Tarihi: 28/07/2022.

The Guardian (2008) “Russia takes control of South Ossetian capital after Georgian retreat”, “Çevrimiçi” <https://www.theguardian.com/world/2008/aug/10/georgia.russia1> Erişim Tarihi: 13/09/2021.

The New York Times (2016) “Turkey, Russia and an Assassination: The Swirling Crises, Explained”, “Çevrimiçi” <https://www.nytimes.com/2016/12/19/world/europe/what-happened-turkey-russia-assassination-analysis.html> Erişim Tarihi: 08/06/2021.

TRT Haber (2018) “TürkAkım’da ilk hat tamamlandı”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/ekonomi/turkakimda-ilk-hat-tamamlandi-394469.html> Erişim Tarihi: 22/10/2021.

TRT Haber (2018) “Türkiye-Rusya-İran Üçlü Zirvesi yapıldı”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-rusya-iran-uclu-zirvesi-yapildi-383557.html> Erişim Tarihi: 21/10/2021.

TRT Haber (2019) “Barış Pınarı Harekatı başladı”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/gundem/baris-pinari-harekati-basladi-434852.html> Erişim Tarihi: 05/05/2021.

TRT Haber (2019) “Rusya ile vizeler kısmen kalktı”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/dunya/rusya-ile-vizeler-kismen-kalkti-403989.html> Erişim Tarihi: 23/10/2021.

TRT Haber (2021) “Zeytin Dalı Harekatı 3 yaşında”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/gundem/zeytin-dali-harekati-3-yasinda-548552.html> Erişim Tarihi: 21/10/2021.

TRT Haber (2022) “Antalya’da üçlü zirve sona erdi”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/gundem/antalyada-uclu-zirve-sona-erdi-662480.html> Erişim Tarihi: 18/03/2022.

TRT Haber (2021) “Karlov davasında gerekçeli karar: Kripto suikastçı ile yeni darbe hazırlığıydı”, “Çevrimiçi” <https://www.trthaber.com/haber/gundem/karlov->

davasinda-gerekceli-karar-kripto-suikastci-ile-yeni-darbe-hazirligi-ydi-573983.html Erişim Tarihi:09/06/2021.

TurkStream (t.y.) “The TurkStream Pipeline Project”, “Çevrimiçi”
<https://turkstream.info/tr/project/> Erişim Tarihi: 20/12/2021.

Türkiye Gazetesi (2016) “Rusya yumuşuyor”, “Çevrimiçi”
<https://www.turkiyegazetesi.com.tr/ekonomi/354359.aspx> Erişim Tarihi:04/03/2021.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021) “Gidilen Ülkelere Göre Yurt Dışına Giden Vatandaşlar”, “Çevrimiçi”
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Turizm-İstatistikleri-IV-Ceyrek:-Ekim-Aralık-ve-Yıllık,-2021-45785> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2021) “Turizm İstatistikleri”, Çevrimiçi”
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Tourism-Statistics-Quarter-II:-April-June,-2021-37441> Erişim Tarihi: 10/05/2022.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2022) “Dış Ticaret İstatistikleri”, “Çevrimiçi”
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104> Erişim Tarihi: 09/05/2022.

United State Senate Committee on Armed Service (2019) “Bipartisan Leadership of Senate Armed Services and Foreign Relations Committees Condemn Turkey S-400 Acquisition”, “Çevrimiçi”
<https://www.armed-services.senate.gov/press-releases/bipartisan-leadership-of-senate-armed-services-and-foreign-relations-committees-condemn-turkey-s-400-acquisition> Erişim Tarihi: 05/05/2021.

Vatan (2015) “Rusya’nın yaptırımları hangi sektörleri etkileyecek?”, “Çevrimiçi”
<https://www.gazetevatan.com/ekonomi/rusyanin-yaptirimlari-hangi-sektorleri-etkileyecek-890062> Erişim Tarihi:04/03/2021.

WINROW, G. (2009) “Turkey, Russia and the Caucasus: Common and Diverging Interest”, **Chatham House briefing paper**, 2009, ss. 1-16, “Çevrimiçi”
http://freecitizen.am/wp-content/uploads/2016/10/Turkey_-Russia-and-the-Caucasus_Chatham-House.pdf Erişim Tarihi: 14/04/2022.

YÜCEL, H. (2020) “Türk-Amerikan İlişkilerinde S-400 Krizi”, **SETA**, Sayı 302, ss. 1-27, “Çevrimiçi”
<https://setav.org/assets/uploads/2020/01/A302.pdf> Erişim Tarihi: 05/05/2021.

YÜKSEL, F. (2021) “Akkuyu Nükleer Güç Santrali 2023’e hazırlanıyor”, **AA**, “Çevrimiçi”
<https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/akkuyu-nukleer-guc-santrali-2023e-hazirlaniyor/2332142> Erişim Tarihi: 11/05/2022.

